

ISSN 1407-2157

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI**

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

639

**ZINĀTŅU VĒSTURE
UN MŪZEJNIECĪBA**

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

ZINĀTŅU VĒSTURE UN MUZEJNIECĪBA

Zinātniskais redaktors: Māris Baltiņš

Raksti
639.sējums

Rīga 2001

Zinātņu vēsture un muzejniecība: LU Raksti, 639.sēj.
/Zinātniskais redaktors prof. M.Baltiņš. – Rīga: Latvijas Universitāte,
2001. – 306 lpp.
ISSN 1407-2157

Krājumā apkopoti pētījumi, pārskati un ziņojumi par zinātniskā un pedagoģiskā procesa norisi LU. augstskolas dzīves jautājumiem un par tās ietekmi valsts un sabiedrības dzīvē. Daļa rakstu veltīti LU muzeju darbībai un to kolekciju izpētei.

Redakcijas kolēģija:

Māris Baltiņš, Dr. hab. med. prof. (LU)
Andrejs Bankavs, Dr. hab. phil. prof. (LU)
Jānis Langins, prof. (Toronto universitāte, Kanāda)
Jānis Lielmežs, prof. (Britu Kolumbijas universitāte, Vankūvera, Kanāda)
Imants Meirovics, Dr. chem. prof. (RTU)
Jānis Ozols, Dr. hab. ing. prof. (LLU)
Leons Gabriels Taivans, Dr. hab. theol. prof. (LU)
Kaspars Vārtukapteinis, Dr. ing. asoc. prof. (LLU)
Arnis Viksna, Dr. med. prof. (LU)
Juris Zaķis, Dr. hab. phys. prof. (LU)
Juris Žagars, Dr. hab. phys. asoc. prof. (Ventspils Augstskola)

Recenzenti:

Aīda Krūze, Dr. paed. asoc. prof. (LU)
Jānis Štrauhmanis, Dr. hab. hist. prof. (Latvijas Jūras akadēmija)

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti

Sakārtotājs A. Viksna

© Latvijas Universitāte, 2001

Reģ. apl. № 2-0266. Metiens 150 eks.
Literārās redaktore: Ilze Audriņa. I ņēja Paegle
Korektore Ināra Balode
Iespiests LU "Mācību apgāds", K. Valdemāra ielā 163. Rīgā

Saturs

Ievadam 7

Zinātņu vēsture

Zaķis J. Latvijas Universitāte un Latvijas valsts 8
 Ondzule I. Latvija un Latvijas Universitāte pasaulē 26
 Zigmunde A. Baltijas Tehniskā augstskola 36
 Baltiņš M. Zinātnisko grādu nostrifikācija Latvijā un tās radītās
 problēmas zinātnes vēsturē 41
 Ozoliņa V. Sievietes Latvijas Universitātes
 mācībspēku sastāvā 57
 Ozols J. Goda tiesas darbība Latvijas Universitātē pirmos
 divdesmit Latvijas pastāvēšanas gadus 75
 Taivans L. G. Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes
 pirmsākumi Krievijas – Rietumeiropas kontekstā 101
 Ķestere I. Latvijas Tautas universitāte. Tās sadarbība ar Latvijas
 Universitāti (1920–1940) 108
 Baltiņš M. Medicīnas mācību grāmatas līdz 1944. gadam un LU
 Mācību grāmatu apgāds 118
 Bankavs A. Latvijas Universitātes goda biedri un goda
 doktori – valodnieki 127
 Jansone I. Latviešu valodas krātuves izveidošana: objektīvais
 un subjektīvais 132
 Ozoliņa S. Latvijas Universitātes un citu mācību iestāžu
 ieguldījums angļu valodas skolotāju sagatavošanā
 Latvijā (1920–1940) 140
 Jansons J. Fizikas sākums Latvijas Universitātē 151
 Zabele A. Bruno Doss – Latvijas ģeoloģijai 171
 Zalsters A. E. Latvijas Universitāte un hidroloģijas zinātnes
 sākumi Latvijā 175
 Preinbergs G. Latvijas Universitātes Veterinārmedicīnas fakultātes
 izveidošanās (1919–1940) 185
 Vasiļevskis A. Latvijas Universitāte un mežzinātne Latvijā 197
 Grosvalds I., Alksnis U. Profesora Mārtiņa Prīmaņa dzīve,
 darbs un personība 206
 Henriņa I. Matemātikas profesora Arvīda Lūša (1900–1969)
 pedagoģiskā un zinātniskā darbība 222
 Apinīte V. Nepelnīti aizmirstais tautsaimnieks
 Nikolajs Kohanovskis 229

Muzejniecība

Grosvalds I., Meirovics I., Alksnis U. No Tehnoloģijas un preču zinātnes muzeja līdz Ķīmijas vēstures muzejam	239
Hodireva V. Muzejpedagoģijas iespējas un tradīcijas LU	
Ģeoloģijas muzejā (teorētiskie un praktiskie aspekti)	260
Rudzīte M. Latvijas malakofaunas vēsturiskie materiāli vietējos un citvalstu muzejos	268
Vīksna A. Medicīnas muzeji Latvijas Universitātē	277
Skuja A. Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzejs	285
Summaries	293

Ievadam

Krājumā ievietotie raksti veltīti LU pārstāvēto zinātņu vēstures izpētei – kā atsevišķām zinātnes nozarēm un specialitātēm laikposmā kopš universitātes dibināšanas un līdz mūsdienām, tā arī zinātniskiem kolektīviem, institūtiem, katedrām, zinātniskām skolām un virzieniem, tāpat pazīstamiem LU mācībspēkiem un pētniekiem, viņu dzīvei, darbībai un ieguldījumam augstskolas virzībā.

Daļa rakstu veltīta LU muzeju krājumu kolekciju izpētei un muzejnieciskiem centieniem universitātes darbībā.

Krājums veidots, balstoties uz LU 80.gadskārtas zinātniskās konferences Augstskolu vēstures sekcijas sēdēs 1999.gada 23. un 24.septembrī nolasītajiem referātiem, kā arī uz LU 59.zinātniskās konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas sēdēs 2001.gada 22. un 23.janvārī nolasītajiem referātiem.

LU Rakstu sērijā šāda profila krājums tiek izdots pirmoreiz, tālab redakcijas kolēģija labprāt uzklausa visus ieteikumus tā pilnīgošanai ar cerību, ka turpmāk sekos līdzīgas ievirzes rakstu krājumi, kas paplašinās priekšstatu par mūsu augstskolas daudzpusīgo izaugsmes gaitu.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE UN LATVIJAS VALSTS

Juris Zaķis

Atskatam vēsturē ir viena brīnišķīga īpatnība: jo tālāk mēs no kāda notikuma aizejam, jo it kā skaidrāks kļūst priekšstats par to, jo vairāk savācam materiālus, jo labāk sākam izprast notikušā motīvus, tā sakaru ar citām norisēm pirms tam, tajā laikā, kā arī pēc tam.

Bet, varbūt, ka tā mums tikai liekas? Liekas tāpēc, ka katra nākošā paaudze gandrīz vai automātiski sevi uzskata par ziņošāku un gudrāku par visām iepriekšējām.

Nav šaubu, ka tas tā ir, bet ir arī cits izskaidrojums mūsu augošajai "apskaidrībai". Notikumu virpuļos ierautie taču parasti redz tikai to, kas notiek viņu tuvākajā apkārtnē. Vīpi "barojas" tikai ar to informāciju, ko spēj iegūt vai ar ko viņiem ļauj iepazīties. Tikai vēlāk kļūst redzamas notikumu organizētāju apslēptās rīcības motivācijas, to sakars ar visa reģiona un pat pasaules vēsturi, kas tajā laikā vēl tikai top.

Lai kādi arī nebūtu bērna dzimšanas apstākļi, tā ieņemšana un viss cits, kas to sagatavoja, vienu mēs parasti zinām visai droši: bērna māti un bērna dzimšanas gadu vai pat dienu. Tam, ko šodien pazīstam kā Latvijas Universitāti, oficiālā māte ir Latvijas valsts un oficiālais dzimšanas gads – 1919. Kaut arī pati Latvija kā valsts tad vēl bija nepilngadīga, tās mātes lomu, dibinot pirmo nacionālo augstskolu Latvijā, noliegt nevaram.

Valstiskiem veidojumiem bieži vien tiek nodalīta dzimšana *de facto* no dzimšanas *de jure*. Pirmajam pasaules karam beidzoties, Latvija jau bija dzinusi *de facto*. To atzīstot, mēs šodien par tās dzimšanas dienu uzskatām 1918.gada 18.novembri.

Latvijas dzimšana *de jure* notika krietni vēlāk. Vācija gan to izdarīja jau 26.novembrī, bet tuvākais kairiņš – padomju Krievija ar to kā ar patstāvīgu valsti noslēdza miera līgumu tikai 1920.gada 11.augustā. Vēl vēlāk – 1921.gada 26.janvārī to atzina sabiedroto Augstākā padome, t.i., Anglija, Francija, Itālija, Beļģija un Japāna. 4.februārī to izdarīja arī Zviedrija, Norvēģija un Dānija, bet ASV to izdarīja tikai 1922.gada 18.jūlijā.

Vai *de jure* vēl neatzītājā Latvijas valstī varēja dzimt citās valstīs atzīta Universitāte? Lai uz šo jautājumu atbildētu, ir jāielūkojas nedaudz dziļāk vēsturē.

Kas tad dibināja Platona Akadēmiju, Aristoteļa Liceju vai Epikūra Dārzu Senajā Grieķijā? To nedarīja valsts. No šodienas viedokļa tās bija privātas iniciatīvas, kā dēļ arī šīs augstākās mācību iestādes būtu jāsauc par privātajām augstskolām. Tajā laikā valsts pārvalde vēl neuzskatīja par

savu pienākumu izglītības aprūpi, kaut arī jau sāka domāt par sev vajadzīgu speciālistu sagatavošanu tā sauktajās retoru (runātāju) skolās.

Pirmās valsts aprūpētās mācību iestādes bija reliģiska rakstura, jo dzima laikā, kad valsts oficiāli atzina tikai vienu vispārējo (katolisku, lat. catholicus – vispārīgs) un vienīgo pareizo (ortodoksālu, gr. orthodoxos – tāds, kura uzskati ir pareizi) mācību. No tā laika uz daudziem gadsimtiem Eiropā izglītība saglabājās pilnīgā Romas katoļu baznīcas pārziņā. Kā atzīmē V.V.Klīve savā grāmatā *Ticības ceļos* (Rīga: Zinātne, 1995, 327.-328.lpp.): “Pēc Romas valsts izpostīšanas zināšanas un izglītība saglabājās tikai klosteros un baznīcas skolās (katedrāļu un domskolās), un vienīgie izglītotie cilvēki ir mūki un garīdznieki”.

Pirmā augstākā mācību iestāde Eiropā ar nosaukumu *universitāte* dibināta Konstantīnopolē jau 425.gadā un darbojās stingrā Bizantijas oficiālās vienotās laicīgās un garīgās varas kontrolē un pārraudzībā, kā dēļ to var jau uzskatīt par mūsdienu “valsts universitātes” priekšteci. Par pirmajām Eiropas tipa universitātēm tomēr tiek uzskatītas tikai, sākot ar 12.gs., Ziemeļitālijas teritorijā dibinātās augstskolas. Atbilstoši tā laika kā katoliskās reliģijas, tā arī dzimstošās Eiropas zinātnes tradīcijām tajās tika lietota latīņu valoda. Tās nebija tik daudz valsts vai citas vietējās varas kontrolētas, cik augstāko tā laika reliģisko un kanonizēto zinātņu augstāko principu nesējas. Tās faktiski atšķīrās viena no otras tikai ar atrašanās vietām, kuru vārdi tika lietoti to nosaukumos kā adreses. Vienotā valoda un Eiropā par vienīgajām pareizajām atzītās mācības (katolicisms, ortodoksija) bija par pamatu tam, ka faktiski bija vienota universitāšu sistēma, kurā viena atzina otru, no vienas profesori pārgāja darbā uz otru, no vienas uz otru migrēja arī studenti. Vietējās varas to varēja tikai vairāk vai mazāk atbalstīt, bet nevarēja to kontrolēt vai vadīt. Pilsētas lepojās ar savām universitātēm tāpat, kā tās lepojās ar savām katedrālēm. Tās bija pilsētas varenības un attīstības pakāpes nozīmīgs rādītājs. Formāli gan vietējās varas galvam tika piešķirta universitātes augstākā vadītāja gods. Viņš bija reizē kā savas feodālās valsts augstākā amatpersona – kanclers, tā arī universitātes kanclers. Bet vadītāja pienākumus universitātē reāli veica *vicekanclers*. (Tā pie mums pazīstamos rektoros vēl šodien dēvē daudzās valstīs).

Būdamas katolicisma ideju paudējas, Eiropas viduslaiku universitātes faktiski kalpoja kā pamats vienotai augstākās izglītības sistēmai Eiropā, kas savukārt bija pamats vienotai Eiropas kultūrai, no kuras izauga Eiropas māksla, zinātne un tehnika, kas turpmāk kā vienīgās pareizās tika izplatītas pārējā pasaulē. Uz šīs eiropiešu pašpārliecinātības izveidojās tas, ko mūsu tautietis P.J.Anstrats nosauca par “eiropiešu imperiālismu”. Savā grāmatā *Civilizācijas vēsture* (Rīga: Karogs, 1995, 268.lpp.) viņš raksta: “Daži domāja, ka augstāk attīstītās Eiropas nācijas ir atbildīgas par savas kultūras un civilizācijas nešanu mazāktīstītajām

tautām, – kā teica angļu rakstnieks Kiplings, tā bija "baltā cilvēka nasta"..."

Laicīgās varas varēja sekmēt vai traucēt universitāšu veidošanos un to darbību, bet tās nevarēja noteikt to darbības pamatus. Noteicēja faktiski bija baznīca. Augstākās akadēmiskās gudrības, ko tajās pasniedza, bija sholastiskā filosofija, kurā nav mūsdienās tik izplatītās tieksmes nodalīt zinātņi no reliģijas. Universitātēs viena otrai blakus un viena ar otru visciešākajos sakaros notika studijas kā teorētiskajā jeb filosofiskajā plāksnē, tā arī praktiskākajās disciplīnās – teoloģijā, jurisprudencē un medicīnā. Atbalsts, ko universitātes saņēma no sabiedrības vai valsts, bija analogs tam, ko tās deva baznīcai, t.i., tāds, kas ļauj tam dzīvot un attīstīties, bet nenosaka, ko un kā darīt. Neviens taču nevarēja iedrošināties būt gudrāks par garīdzniekiem kā Dieva vietniekiem zemes virsū vai universitātes profesoriem, kuri paši vislabāk zināja, ko un kā pienākas mācīt studentiem. Interesanti, ka latviešu valodā vēl šodien saglabājusies tradīcija baznīcas kalpus saukt par *mācītājiem*, bet visās citās valodās mācītāji ir tie, ko latvieši dēvē asimilētajā svešvārdā par *skolotājiem*.

Pieaugot cilvēku spējām un varēšanām materiālās dzīves jomā, arvien lielāka kļuva tieksme nodalīt baznīcu no laicīgās varas, kas vēlāk pārauga reliģijas un zinātnes pretnostatījumā par labu laicīgos labumus sološajai un vēlāk arī dodošajai zinātnei. Viens no šīs problēmas risinājumiem bija baznīcas reformācija, kas Eiropā izpaudās kā protestantisms. Katoļu un protestantu asiņainās sadursmes skāra arī universitātes. Protestantisma kustības visvairāk skartajos rajonos arī universitātēs sāka savas darbības reformāciju. Tas ļoti nepatika katolicisma aizstāvjiem, kas uzsāka aktīvu pretdarbību, tajā iesaistot arī universitātes. Tā mūsu kaimiņpilsētā Viļņā drīz pēc luterānisma uzplaukuma Vācijas austrumdaļā tika risināta problēma, kā atturēt jauniešus no studijām universitātēs – protestantisma perēkļos. Nekas cits neatlika, kā vietējām varām ķerties pie "valsts" universitātes dibināšanas ar visstingrāko norādī, ka tai jābūt katoliskai. Sākumā viņiem neveicās, jo iniciatīvu pārņēma protestantiski noskaņotie, kuri bija no Viļņas vienkārši jāpadzen (viņi pārcēlās uz Karaļauciem, tur 1544.gadā dibinot protestantisko universitāti – *Academia Albertina*). Jezuītu vadībā 1579.gadā dibinātā universitāte *Academia et Universitas Vilnensis* kļuva par drošu katolicisma balstu savā reģionā. Līvonija (pamatā – Rīga) bija pirmā teritorija ārpus Vāczemes, kurā tik spēcīgi ienāca luterānisms. Tas te labu augsnī ieguva vietējās varas centienu dēļ kļūt neatkarīgiem no citām varām, no kurām tai visvairāk nepatika Romas pāvesta virsvadība.

Ar protestantisma ienākšanu ne tikai pavājinājās reliģisko mācību loma un vieta universitātēs, bet, tāpat kā tas notika protestantiskajās baznīcās, sākās arī vietējo valodu lietošanas atzīšana. Sākās Eiropas uz

vienotas reliģijas (katoļcisma) un valodas (latīņu) bāzes radītās vienotās (neformālās jeb nevalstiskās) universitāšu sistēmas sašķelšanās kā pēc reliģiskajām konfesijām (pa starpām nodaloties tām universitātēm, kas centās vispār norobežoties no jebkuras konfesijas, sekularizējoties), tā arī pēc valodām, kas jo aktuālāka kļuva tad, kad no universitātēm arvien vairāk tika prasīts nodarboties ne tikai ar fundamentālo jeb vispārīgo (teorētisko) izglītošanu, bet arī ar profesionāļu sagatavošanu dažādās dzīves jomās, ko varēja darīt tikai, pieskaņojoties tam, kādā valodā viņiem nāksies pēc tam praktizēt. Vietējo varu atbalstu universitātes guva ne tad, ja tās kalpoja "pareizajai" konfesijai, bet gan tad, ja mācēja sagatavot profesionāļus vietējā (vēlāk par nacionālo nosauktajā) valodā. Eiropas valstis no valsts reliģijas izvēles pārgāja uz valsts valodas izvēli, kas pirmo reizi oficiāli tika fiksēta Versaļas miera līgumā Pirmā pasaules kara beigās kā princips, pēc kura robežas starp valstīm ir jāvelk, vadoties no tā, kādās valodās runā tā vai cita pierobežas rajona iedzīvotāji (princips, kas gan netika tā īsti ievērots nekad).

Valsts valodas noteikšana, neapšaubāmi, bija laicīgās varas kompetence. Tas nozīmē, ka reizē ar valsts valodas ienākšanu universitātēs tās nonāca valsts pārvaldes pārraudzībā un aizbildnībā. Tas visai spilgti izpaudās jaunajos universitāšu nosaukumos, kuros figurēja gan karaļu un citu vietvalžu vārdi (piem., *Academia Albertina*, *Academia Gustaviana*, *Academia Gustavo Carolina*), gan administratīvo pakāutību simbolizējoši vārdi (piem., *Royal Academy*, *National University*, *State University*, *Imperial University*).

Pēc Baltijas vāciešu iniciatīvas 1862.gadā Rīgā bija izveidota privāta tehniskā (precīzāk – inženierzinātņu) augstskola, kurā studiju valodu – vācu noteica tās dibinātāji. Krievijas impērijas valsts vara jau tā paša gadsimta beigās piespieda šo augstskolu no vācu valodas pāriet uz krievu valodu. Līdz ar to faktiski automātiski tā no privātas augstskolas pārtapa par valsts augstskolu, jo tās pirmajiem dibinātājiem – vācu valodā runājošajiem bija atņemta viņu sākotnējā iecere. Viņi taču bija rūpējušies par savējo izglītošanu, bet ne kalpošanu nacionālistiskās Krievijas impērijas interesēm.

Nav šaubu, ka šī pieredze bija mācība šīs teritorijas pamatnācijai – latviešiem. Arī viņi vēlējās savu augstskolu, kurā studijas būtu pieejamas latviešu valodā. Viņi nebija tik bagāti, lai to veiktu kā tīri privātu pasākumu un tāpēc cerēja uz valsts varas atsaucību, kā tas jau visai nesen bija noticis Baltijā kā pirmajā, atceļot dzimtbūšanu. Iniciatīva nākt varēja tikai no tiem, kas jau bija studējuši citās Eiropas (Krieviju ieskaitot) universitātēs, bet nebija zaudējuši spēju lietot savu – latviešu valodu. Sprotot, ka valsts vai citas vietējās varas atbalsts šādai iniciatīvai varētu būt visai problemātisks, viņi latviešu valodā runājošās augstskolas izveidi saistīja ar latviešu apdzīvotā reģiona (Latvijas) lielākas vai mazākas

autonomijas problēmu. Vairāk vai mazāk atklāti daudziem tā bija jau virzība uz savu nacionālo valstiskumu, kas gan tajā laikā (19.gs.) bija visai apšaubāma, un tāpēc pat Rainis runāja piesardzīgi (varbūt, ka vienkārši nebūdamas pārliecināts) par brīvu Latviju brīvā Krievijā (tāpat, kā daudzi runāja PSRS sabrukuma priekšvakarā). Un tomēr dominējošā bija doma ne par valsti, par varu, bet gan par latviešu kā tautas tiesību atzīšanu un aizstāvēšanu. Domāts vairāk tika par ideju, mazāk – par varu, godu un amatiem.

Pirmie vēsturē fiksētie latviešu augstskolas idejas atklātie paudēji bija latviešu pirmās nacionālās atmodas autori – Juris Alunāns un Auseklis. Tās atbalstītāji bija Tērbatas, Pēterpils un Maskavas universitātēs studējošie latvieši. Pirmais tās pietiekoši oficiālais (gan nevalstiskajā, kā šodien mēs teiktu – nevalstisko organizāciju līmenī) dokumentālais apstiprinājums atrodams Tērbatas (tur daudzi latvieši tad atradās bēgļu gaitās) latviešu skolotāju kongresā 1917.gada 13.jūnijā pieņemtajā rezolūcijā, kurā ir noteikti arī jaunās augstskolas pamatuzdevumi, kuri bez kalpošanas latviešu izglītošanai un viņu reliģiskajām aktivitātēm nosaka arī skaidru praktisku mērķi ar atklātu politisku ievirzi, kas izriet no tā, ka “sakarā ar Latvijas pašvaldības nodibināšanos rodas vajadzība pēc zinātniski (! – J.Z.) izglītotiem darbiniekiem administrācijā un tautsaimniecībā”. Cita starpā tajā īpaši uzsvērts: “Lai gan Latvijas Augstskola lielā mērā kalpos praktiskiem mērķiem, tomēr viņas galvenais uzdevums ir zinātnes veicināšana. Viņai jāstāv uz stingri zinātniskiem pamatiem un par mācības pasniedzējiem viņā var būt vienīgi personas ar attiecīgu zinātnisku grādu.” To sasniegt ir cerības tikai tad, ja tiks ievērots šāds pamatnosacījums: “Tai jābūt autonomai iestādei ar neaprobežotu mācības brīvību.” Vai nav drosmīgi un pārliecinoši teikts? Nav šaubu, ka tas adresēts valsts vai vietējai pārvaldei, kura taču būs “Latvijas pašvaldība”, t.i., latviešu pašu veidota vara un pārvalde. Kas tomēr būs pirmais: augstskola, kas sekmēs pareizas (pareizi saprotošas) varas veidošanos, vai valsts, kas noteiks, kādai jābūt tās augstskolai?

Mēs bieži runājam par laimīgām vai nelaimīgām sakritībām, it kā nepamanot, ka tās vairumā gadījumu nav vis sakritības, bet gan likumsakarības, ka kaut kas ir noticis tikai labvēlīgo apstākļu sagādīšanās dēļ, bet ne kā šo apstākļu un tikai to likumsakarīgas sekas.

Un tā, kas bija nozīmīgākais turpmākajos notikumos: latviešu nacionālā atmoda vai pasaules karš un tā lokālās izpausmes. Var pārliecinoši teikt, ka pasaules karu izraisīja ne tikai lielvaru savstarpēji strīdi (tas bija tikai detonators), bet gan visā Eiropā (un pat ārpus tās) radusies tautu tieksme pēc pašnoteikšanās kā sekas viņu izglītības līmeņa pieaugumam. Ar drūma humora pieskaņu var pat teikt, ka pasaules kara idejisko pusi sagatavoja arī Eiropas jaunās universitātes. Tāpēc arī ir

saprotams jau minētais Versaļas līguma princips par nacionālajām valstīm. Jaunās universitātes ar nacionālajām ievirzēm jau uz to bija gājušas. Eiropa vairs nevarēja justies vienota ar vienu reliģiju, vienu grieķiskās izcelsmes zinātņi un mākslu, vienotu internacionālas kultūras valodu – latīņu valodu. Tajā jau bija nostiprinājušās nacionālās kultūras, izteiktas nacionālajās valodās. Tas daudziem lika pārdomāt arī jautājumu par lokālas izcelsmes reliģijas vai tās konfesiju tiesībām ienākt nacionālajās vidēs, kur jau gadsimtiem iepriekš bija vieta kam citam. Tikai Vecā Stendera vācietiskā (iepriekšteiktā kontekstā – eiropeiskā) pašpārliccinātība atļāva viņam 1774.gadā teikt kaitinošos vārdus: “Bet tomēr jums, Latviešiem, kas jūs itin tukši bijat no pasaules- un dabas-mācības, šī mana pirma mācībaņā tik daudz ģeldēs – atzīt, kā tas augstais Dievs visas lietas ar gudru un svētu ziņu radījis un ietaisījis ...” Tā bija pārlicība, kas bāzējās uz kaut ko it kā internacionālu un neapstrīdamu, jo “... viss jau no mūžības nodomāts ir un no viņa (Dieva – J.Z.) svēti uzturēts un valdīts top”. Un tāpēc latviešiem pašiem tagad jāsaprot: “Kur nu paliks elka-dievība un liekas ticības! Nu zināt jūs, ka viss no Dieva ar dzīviem spēkiem radīts ir.”

Karam sākoties, Krievija pacentās paglābt savu augstskolu – RPI, to evakuējot uz neapdraudēto Krievijas vidieni. Un tā tur faktiski arī palika uz visiem laikiem, jo jaunā Padomju Krievija taču nebija gatava atdot “savu nacionālo” vērtību citam “nacionālim”. Uz tās bāzes vēlāk Padomju Krievija izveidoja pilnīgi savai varai kalpojošu tehniska profila augstāko mācību iestādi, tā likvidējot jebkādas ilūzijas par kaut kā atgriešanu Rīgā.

Jau pašā pasaules kara sākumā Latvija nokļuva zem jaunās – okupācijas varas. Nu bija ar latviešu augstskolas ideju jāgriežas pie tās. 1918.gada 5.jūnijā Latviešu Izglītības Biedrības nesen izveidotā Augstskolas sekcija sagatavoja tai nododamu memorandu, kurā pamatā atkārtots jau minētajā Tērbatas skolotāju kongresa rezolūcijā minētais.

Bet tad pienāca 1918.gada 18.novembris. P.Dāles sastādītajās atmiņās par to laiku teikts: “Īsi pēc Latvijas valsts pasludināšanas kādā rītā pie vecās politehnikas ēkas (pašreizējā adrese: Raiņa bulvāris 19 – J.Z.) parādījās, simboliski vēstīdami vecās augstskolas nākamo likteni, Latvijas karogi, – kas uz Vāciju orientētās aprindās sacēla lielu ievērību un runāšanu.” Par ko gan bija jārunā uz Vāciju orientētajiem, jo tur taču bija atradusies Krievijas augstskola? Bet tas nav galvenais. Galvenais ir “simboliskais” atgādinājums jaunajai Latvija valdībai par tās vadībā darāmo.

Bet valdībai kaut ko reālu šajā virzienā uzsākt nebija ne iespēju, ne arī laika. Pirms lielnieku ienākšanas Augstskolas komiteja paspēja sasaukt savu sēdi, kurā citu starpā piedalījās arī evakuētā RPI direktors

Pauls Valdens, kas nolēma neko praktisku neuzsākt līdz laikam, kad nostabilizēsies situācija Latvijā.

1919.gada 3.janvārī Rīgā ienāca Sarkanā armija. Nodibinājās lielnieciska padomju valdība. Tā atcēla gandrīz visu iepriekš uzsāktu, bet pārsteidzoši aktīvi atbalstīja Latvijas Augstskolas dibināšanas ideju. Tā tai bija labs veids, kā demonstrēt savu "kalpošanu latviešu tautas interesēm", ko agrāk neviens nebija darījis valsts pārvaldes līmenī. Jau iepriekš sagatavotais projekts bija laba bāze tam, lai jau 8.februārī izdotu dekrētu par Rīgas Politehniskā institūta likvidēšanu (oficiāli tas taču tajā laikā nemaz neatradās Latvijā!) un Latvijas Augstskolas dibināšanu. Par tās direktoru tika iecelts profesors Pauls Valdens. Par oficiālo mācību valodu tika paziņota latviešu valoda (tā kā vienīgā tika lietota Augstskolas padomes sēdēs), pieļaujot mācības arī krievu un vācu valodā (tās tika lietotas arī fakultāšu sēdēs). Balstoties uz paziņojumu, ka viss likvidētajam RPI agrāk piederošais tagad jāpārņem jaunajai augstskolai, tika risināts jautājums par tā mantu reevakuēšanu no Ivanovo-Vozņesenskas, kam gan asi pretojās tur jau darbu uzsākušie bijušā RPI profesori. Ja var ticēt lielinieku laikā publiskotajiem datiem, jaunajā Latvijas Augstskolā studijām paspēja reģistrēties 3041 klausītājs.

Jau 22.maijā augstskola spiesta pārtraukt savu darbu, jo notiek kārtējā varas maiņa. Jaunā vara visu atkal pagriež otrādi. Tā atjauno vāciešu dibināto *Baltische Technische Hochschule* ar jaunu nosaukumu Rīgas Tehniskā augstskola. Tiek pilnīgi pārtrauktas studijas latviešu valodā.

Šis augstskolas mūžs ir vēl tsāks par iepriekšējo. 3.jūlijā okupanti no Rīgas tiek padzīti. Visai drīz pie darba ķeras Latvijas valsts valdība, kas pēc jau minēto iniciatoru ierosmes 2.augustā izdod rīkojumu Nr. 0281 par Rīgas Politehniskā institūta pārņemšanu valdības rīcībā. Izglītības ministrs uzaicina RPI pēdējo direktoru Paulu Valdeni uzņemties jaundibināmās Latvijas Augstskolas rektora pienākumus. Profesūru darbā jaunajā augstskolā uzaicina Izglītības ministrija ar Ārlietu ministrijas starpniecību.

Ne viss valdības vadībā veicās gludi. Savlaicīgi neizdodas sagaidīt visus uzaicinātos. Domstarpību dēļ studiju valodas izvēlē no Latvijā aizbrauc P.Valdens. Uzaicinātais Berlīnes universitātes profesors Kārlis Balodis gan ierodas un uzsāk aktīvi darboties augstskolas izveidē jau ar 9.septembri (kad gan valdības iecerētais jaunā mācību gada sākums 1.septembrī jau ir nokavēts), bet cerētajā rektora krēslā nenokļūst. Tas sākumā tiek turēts brīvs līdz laikam, kad ieradīsies vairums no ārzemēm uzaicināto profesoru un tikai tad varēs organizēt rektora vēlēšanas.

Uzskatot par būtisku augsti kvalificētas profesūras veidošanu, valdība atbalsta šādus principus:

“1. Augstskolas mācības spēki algas ziņā nav pielīdzināmi parastiem valsts ierēdņiem, kuru dienas darbs neprasa sevišķu sagatavošanos un kuri, nostrādājuši kancelejā savas darba stundas, pēc tam ir brīvi.

2. Profesora lekciju darbs, turpretim, ikreizes prasa nopietnu speciālu sagatavošanos; bez tam nolasītās lekcijas nav uzskatāmas kā galvenais uzdevums, bet gan tas patstāvīgais zinātniskais darbs no rīta līdz vakaram, no kura profesors, eksperimentējot laboratorijās, klīnikās vai darbnīcās, vadot un pārbaudot studentu diploma darbus, studējot speciālo literatūru vai izbraucot ekskursijās, nekad nav brīvs un bez kura viņš arī nevar būt īsts un krietns profesors.

3. Profesoru un docentu zinātniskam darbam sevišķi liela nozīme Latvijā kā jaunā valstī, kurai liek patlaban pamatus, kurai jārada un jāizkopj sava īpatnējā zinātniskā kultūra, bez kuras moderna valsts nav domājama.

4. Mācības spēkiem pētīšanas un orientēšanās nolūkiem nepieciešamie izbraukumi, sevišķi uz ārzemēm, pašulaik savienoti ar ārkārtīgi lieliem izdevumiem; lielas naudas zumas mācību spēkiem jāizdod arī par sava aroda grāmatām un tekošo zinātnisko literatūru, kuru Augstskolas bibliotēka nevar pietiekoši apgādāt.

5. Solīda alga nodrošināma visiem Augstskolas mācību spēkiem, lai tie pilnīgi varētu nodoties zinātniskam darbam, kā arī speciāli aiz tā iemesla, ka latviešiem vēl trūkst pietiekošs skaits zinātniski sagatavotu spēku un viņu pievilksana veicināma visiem, ja vajadzīgs, ārkārtīgiem līdzekļiem. Šim nolūkam docentiem, kuri sagatavojas uz zinātnisku grādu iegūšanu, uz fakultātes priekšlikumu, katrā atsevišķā gadījumā atvēlama obligatoriska nedēļas stundu skaita pamazināšana – uz zināmu laiku.”

Par spīti visām grūtībām, 13.septembrī ar Izglītības ministra Dr. K.Kasparsona un prorektora E.Laubes parakstiem tiek publicēts rīkojums par mācību uzsākšanu Latvijas Augstskolā 29.septembrī. Neskatoties uz jau minēto aizkavēšanos ar jaunās Latvijas valsts *de jure* atzīšanu, Latvijas Augstskolu tās dibināšanas aktā 28.septembrī apsveic Igaunijas, Lietuvas un Polijas valdības pārstāvji. Savu atbalstu sola ne tikai Latvijas valdība (K.Ulmanis) un Tautas Padome (J.Čakste), bet arī Rīgas pilsētas galva G.Zemgals, sakot: “Mums ir gods še apsveikumu nodot Rīgas pilsētas domes un valdes uzdevumā. Pienākuši tie laiki, par kuriem mēs kādreiz līdz ar dzejniekiem sapņojām. Rīgas pilsēta, tikko apstākļi atļaus, nāks palīgā Augstskolai ar cienīgu pabalstu. Tagad viņa nodod Augstskolas izlietošanā savas slīmnīcas, klīnikas un bibliotēku.”

Telegrāfiski jauno Latvijas Augstskolu apsveica Helsinku, Kopenhāģenas, Kristiānijas (tagad – Oslo), Londonas, Hārvardas, Ženēvas, Cīrihes, Turīnas, Madrides, Berlīnes, Leipcigas, Lisabonas,

Tartu, Bāzeles, Iježas, Lozannas, Vīnes, Amsterdamas, Lionas, Nebraskas, Atēnu u.c. universitātes.

Un tā Latvijas Augstskola tika atzīta vēl pirms Latvijas valsts atzīšanas. Ne valsts oficiālā akreditācija bija vajadzīga, bet gan tas, ka jaunās augstskolas profesūru pazina citviet pasaulē. Valdība savu bija paveikusi, sekmējot tās komplektēšanu ar algām un citiem nosacījumiem un radot labvēlīgus apstākļus tās ieplūšanai Latvijā.

Un tā visai īsā, tikai viena gada laikā Latvijā ar valdību vai citu vietējo varu gādību tika dibinātas vismaz trīs dažādas augstskolas. Apbrīnas vērts ir steiga, ar kādu katra no tām to darīja, laikam jau labi saprotot, ka sava augstskola ir katras varas spēju un līmeņa labākais rādītājs, ka nodrošināta iespēja iegūt augstāko izglītību ir tas, ko tauta no valdības gaida ne mazāk par maizi un apģērbu, kurus tā var sev sagādāt arī pati saviem spēkiem.

Interesanti atgādināt, ka 1919.gada 29.septembrī darbu uzsākusī Latvijas Augstskola juridiski bija tā pati ar P.Stučkas kā Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas valdības priekšsēdētāja parakstīto dokumentu dibinātā. Minētais 12.septembra Izglītības ministra K.Kasparsona un LA prorektora E.Laubes parakstītais rīkojums noteica tikai Augstskolas atvēršanas datumu – 29.septembri, kā arī “Vispārējos iestāšanās noteikumus”. P.Dāles sastādītajā Latvijas Augstskolas dibināšanas “Vēsturiskajā apskatā” minēts: “Studenti oficiālu pieteikšanos nolēma iesākt no 15.septembra”. Tā bija pieteikšanās atbilstoši jaunajiem iestāšanās noteikumiem, uz ko, neapšaubāmi, pretendēja arī daudzi no jau Padomju Latvijas dibinātajā Augstskolā reģistrētajiem 3041 klausītājiem. Daudzi no tiem bija kara dienestā un pat frontē. Tāpēc izglītības ministrija griezās pie armijas virspavēlniecības ar lūgumu: “Atļaut apmeklēt Augstskolu tiem karavīriem, kuru dienesta patstāvīga vieta ir Rīgā un pārvest no frontes dienesta uz Rīgu tos karavīrus, kuri nav neapmaināmi nepieciešami frontē un atvēlēt viņiem apmeklēt Augstskolu ...” (P.Dāle). “Virspavēlniecība kara apstākļu dēļ atrod par iespējamu izpildīt ministrijas un (pēc Augstskolas atklāšanas) studentu vēlēšanos [oti šaurā apmērā...]. Neskatoties uz šiem apstākļiem Augstskolas atvēršanas priekšvakarā viņā bija uzņemti 940 studenti.” (P.Dāle)

Un tā vēl tikai dzimstošā Latvijas nacionālā valsts jau bija izveidojusi savu nacionālo Augstskolu. Var droši apgalvot, ka ne tikai valsts dibināja savu augstskolu, bet arī šī augstskola “dibināja” pašu valsti. Starptautisko atzīšanu ieguvusi augstskola sagatavoja ceļu Latvijas valstiskajai atzīšanai.

Kas tad ir Latvijas valsts? Vai tās no citām valstīm norobežotā un stingri apsargātā teritorija? Vai valdība, kas spēj uzturēt stingru kārtību kā iekšzemē, tā arī uz robežām? Vai diplomāti un arī žurnālisti ir tie, kas spēj

pasauli pārliecināt, ka mūsu valsts nav sliktāka par tur tām, jau agrāk atzītajām (parasti tām, kuras ir bail neatzīt)? Bet, varbūt, ka tie esam tikai mēs paši, savu tautu un tās zemi par valstisku veidojumu uzskatošie un par to pārliecinātie? Vai mūsu pašu pārliecība nav daudz nozīmīgāka par to, ko un kā par mums runā vai domā citi?

Ko darīt tad, ja mums nav vienotas pārliecības? Bet tad taču mēs nevaram veidot savu nacionālo valsti! Tad mums ir jāmacās tikt pie šīs pārliecības, lai ar to bruņoti veidotu savu valsti kā mūsu pārliecības balstu un sargātāju. Bet no kā mācīties? Totalitārajos un autokrātiskajos režīmos it kā bija vienkāršāk, jo bija taču kāds, kas pasaka priekšā: klausī tam un nekādā gadījumā nevienam citam! Arī pirms šo režīmu dzimšanas cilvēki bija apguvuši kā tieksmi, tā arī spēju starp citiem saskatīt tos uzticamākos, tos gudrākos (agrāk pat teica – gudrie no austrumiem), kuru padomu tad arī uzklausi. Un nav šaubu, ka tie, kas stāvēja pie Latvijas valsts un tās Augstskolas šūpuļa, tik ticšām tajā laikā bija ne tikai tie uzticamākie, bet arī tie gudrākie. Viņi visi bija studējuši tā laika labākajās universitātēs. Un tāpēc viņi nešaubīdamies noteica: nevar būt Latvijas valsts bez saviem augsti izglītotajiem. Valsts nevar būt bez savas augstskolas. Tā nav tikai modes lieta, kas dibināma tikai tāpēc, ka "citādi mūs Eiropā nesapratīs". Tā ir mūsdienīgas valsts pamats. Tā nav tikai jau Aristoteļa pamanīto visu cilvēku dabisko tieksmju pēc zināšanām apmierinātāja. Nacionālajā valstī tai ir jābūt nacionālās pašapziņas un valstiskuma kā vienotības kopīgu mērķu sasniegšanai veidotājai un uzturētājai.

Tā to saprata visas Eiropas valstis, kuras augstā godā un cieņā un arī aprūpē un kontrolē turēja savas universitātes. Bet, palūkojoties uz Eiropas universitāšu izvietojuma karti gadsimtu griezumā, skaidri saskatāms, ka universitāšu straujā dzimšana, ko sekmēja renesanse un baznīcas reformācija un kas materializējās grāmatu iespēšanas apgūšanā kā visefektīvākajā veidā kultūras ienešanā katrā eiropieša mājā, katrā ģimenē, nav aptvērusi visu Eiropu vienmērīgi, bet rāda to koncentrēšanos šodien par Rietumeiropu dēvētajā tās daļā. Līdz 1500.gadam, kad universitāšu skaits jau sasniedz pirmo simtu, vistālāk austrumos ir tikai Krakovas (dib. 1364.g.), Upsalas (dib. 1477.g.) un Frankfurtes pie Oderas (dib. 1498.g.) universitātes. Ar luterānisma vilni (kā *pro*, tā arī *contra* nozīmēs) un zināmu baznīcas demokratizācijas periodu pēc tā universitāšu dibināšana pārvirzās tālāk uz Eiropas austrumdaļu (1544.g. Karaļaučos, 1579.g. Viļņā, 1632.g. Tērbatā, 1640.g. Ābo). Un tikai 18.gs. universitātes parādās Krievijas ar militāru un policejisku spēku pārvaldītajā impērijā (1724.g. St. Pēterburgā, 1755.g. Maskavā). Krievijas Impērijā nokļuvušās Viļņas un Tartu universitātes 1802.-1803.gados tiek pārveidotas par Imperatora universitātēm, to darbību pakļaujot 1803.gadā valdības izdotajiem "Tautas izglītības pagaidu noteikumiem". Tajos tika

paredzēts Krievijas Impēriju sadalīt sešos mācību apgabalos, katrai no minētajām universitātēm paredzot savu apkalpošanas teritoriju. Bet tas vairs nav zviedru laiku dalījums, kad 17.gs. beigās Livonijas teritorijā tika norobežoti igauņu un latviešu valodās runājošie apgabali, lai tajos būtu vieglāk organizēt skolas vietējās valodās. Ir zināms, ka tajā laikā Tartu Universitāte griezās pie Zviedrijas karaļa ar lūgumu izdalīt profesora vietu latviešu valodas studijām, apzinoties, ka tā ir visu Livoniju apkalpojošā augstskola. Krievijas Impērijā bija iecerēts visur lietot tikai krievu valodu. Tas bija spiediens ne tikai pret citu tautu valodu lietošanu, bet arī pret dažādajiem krievu valodas dialektiem, tos visus ar ukaziem un citiem rīkojumiem izskaužot par labu ar Pētera I spēku un Lomonosova zinātnisko aprūpi radītajai vienotajai lielkrievu valodai, kas faktiski funkcionē vēl šodien. Tā visā milzīgajā Krievijas valstī tika likti pamati vienotai izglītības sistēmai, kas kaut kādā nozīmē bija līdzīga agrāk Eiropā pastāvošajai uz vienotās latīņu valodas balstītajai, par ko jau minēju iepriekš.

Pirms Latvijas valsts izveidošanās tās teritorija bija asu cīņu lauks starp blakus esošajām karaļvalstīm. Vācu iebrukums 13.gadsimtā notika laikā, kad Eiropā tikai dzima pirmās universitātes un tāpēc neko vairāk par baznīcas skolu – Domskolu neatnesa. Vēlmi iegūt augstāko izglītību Baltijas vācieši vēlāk itin labi varēja apmierināt Vācijas universitātēs. Un tikai 1862.gadā viņi Rīgā dibina savu augstskolu – Rīgas Politehnisko institūtu ar samērā šauru profesionālu ievirzi.

Polijas-Lietuvas lielvalstī Latvijas tuvumā tiek dibinātas *Academia Albertina* 1544.gadā Karaļaučos un *Academia et Universitas Vilnensis* 1579.gadā. Valdnieka Stefana Batorija tikko kā iekarotās Rīgas apciemojums pašā 16.gs. nogalē gan esot bijis saistīts ar iespēju meklējumu dibināt augstskolu arī Rīgā. Jau 1621.gada septembrī Rīgā ienāk zviedru karaspēks un Vidzemē sākas “labie” Zviedru laiki (tādi tie varēja likties galvenokārt pēc asiņainajiem Krievijas iebrukumiem). Un tieši zviedru laikā tiek dibināta otra vecākā (pēc 1477.gadā Upsalā dibinātās) Zviedrijas karalistes universitāte Tartu (1632.gadā). Neskatoties uz Rīgas daudzajām priekšrocībām, tā netika izvēlēta sava apdraudētākā novietojuma dēļ. Kā jaunās augstskolas dibināšanā teica tās kanclers Johannes Šutte, tai bija jāklūst par augstskolu visai Livonijai (Rīgu ieskaitot; tāpēc tā faktiski ir vecākā rīdziniekiem domātā universitāte). (Tajā laikā cilvēkus nešķīroja tik daudz pēc tautībām vai nācijām, kā to darām šodien, bet gan pēc to apdzīvotajām teritorijām, kā dēļ par livoniešiem vienlīdz droši bija dēvējami agrākās Livonijas teritorijā dzīvojošie vācieši, arī baltu, slāvu vai somugru ciltīm piederšie).

Ojārs Zanders tikko kā iznākušajā grāmatā *Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā* šādi izskaidro to,

kāpēc zviedri par nākošās universitātes pilsētu izvēlas provinciālo Tartu, bet ne Rīgu – “rotu Zviedrijas karaļa kronī”: – “Kāpēc universitāti dibināja Tērbatā, nevis Rīgā? To nevar izskaidrot tikai ar rīdzinieku kūtrumu mācīties vai Rīgas rātes pretestību. Rīga visu 17.gadsimta pirmo pusi bija militāri no jūras un sauszemes apdraudēta pilsēta. Tērbata šķita vairāk zviedru valsts vidienē. Daļa Igaunijas jau kopš 1561.gada bija Zviedrijas pakļautībā, te jau dziļāk bija iesakņojusās zviedru kultūras tradīcijas. Arī Vidzemes ģenerālgubernatora rezidence līdz 1642.gadam atradās Tērbatā. Zīmīgi, ka Tērbatas universitātē mācījušies tikai 27 rīdzinieki, kas ir apmēram 9% no studentu kopskaita, lai gan Rīgai ir ģeogrāfiski tuvākā augstskola. Rīgas vācu tautības pilsoņi ar zināmu neuzticību raudzījās uz Tērbatu un savus dēlus labprāt sūtīja uz Vācijas vai Nīderlandes augstskolām. Tērbatas universitāte viņiem šķita pārāk zviedriskā gan pedagogu, gan studentu sastāva ziņā. Starp studentiem bija daudz zviedru, somu, un to vidū bija iespraucies arī pa kādam igauņim vai latvietim (Jānis Reiters). Tērbatas universitāte, varētu teikt, vācu pilsoņiem šķita pārāk demokrātiska, plebejiska”.

Pirmo pasaules karu Krievija nobeidza stiprā mērā zaudējusi savas impērijas varenību. Tai nācās atteikties no teritorijām, kurās jau 1918.gadā dzima jaunās neatkarīgās valstis Igaunija un Latvija. Savu neatkarīgu valsti atguva poļi un lietuvieši, gan poļiem sākumā nevēloties samierināties ar nespēju atjaunot kādreizējo Lielpoliju kā apvienotu Polijas un Lietuvas valsti. Ja Latvijas valsts par savas pirmās nacionālās universitātes bāzi izmantoja kādreizējā Rīgas Politehniskā institūta paliekas, tad igauņi 1919.gada 1.decembrī (saņemot apsveikumu arī no tikai pirms diviem mēnešiem atklātās Latvijas Augstskolas) Tartu universitāti pārveidoja par pirmo igauņu Nacionālo Augstskolu, dodot tai oficiālo nosaukumu Tartu Augstskola (*Tartu Ülikooli*), kā tā igauņu valodā saucas vēl šodien.

Lietuvieši tūlīt pēc savas valsts neatkarības pasludināšanas 1918.gada sākumā ķērās pie savas 1832.gadā ar Krievijas cara dekrētu slēgtās Viļņas universitātes atjaunošanas, to pārveidojot par pirmo lietuviešu Nacionālo Augstskolu. Tika pat nolemts to atklāt jau 1919.gada 1.janvārī. Bet uz Viļņu kā savu pilsētu pretendēja arī Polija, kas arī ķērās pie Viļņas universitātes atjaunošanas. To pat ar jauno Stefāna Batorija vārdu it kā atklāja 1919.gada 11.oktobrī faktiski kā poļu Nacionālo Augstskolu. Pēc Polijas iebrukuma 1920.gada nogalē un zināma pārejas perioda līdz 1922.gadam Viļņa oficiāli palika Polijas sastāvā. Lietuviešiem nekas cits neatlika kā dibināt jaunu savu Nacionālo augstskolu, 1922.gada 16.februārī jaunajā valsts galvaspilsētā Kauņā atklājot Lietuvas universitāti (*Lietuvos universitetas*), kas gan 1930.gada 7.jūnijā pieņemtajā otrajā Satversmē tika pārdēvēta par Vītauta Dižā universitāti (*Vytauto Didžiojo universitetas*).

Kāpēc tikai latviešu pirmā Nacionālā augstskola tika nosaukta valsts – Latvijas, bet ne pilsētas – Rīgas vārdā? Nav šaubu, ka lietuvieši nespēja samierināties ar savas senās galvaspilsētas un tās slavenās augstskolas – Viļņas universitātes zaudēšanu un cerēja to agrāk vai vēlāk atgūt, kas arī notika, Sarkanajai Armijai 1939.gada 17.septembrī okupējot Viļņas apgabalu un to uz īsu brīdi (līdz visas Lietuvas valsts okupācijai) nododot Lietuvas valstij, kas jau 10.oktobrī paziņoja par Stefana Batorija universitātes pārdēvēšanu par Viļņas universitāti.

Igaunija jau izsenis varēja lepoties ar savu slaveno Tartu universitāti un šī vārda zaudēšana nebūtu bijusi vēlama. Bez tam šajā universitātē pārāk spēcīgas bija seno Eiropas universitāšu internacionālās tradīcijas. (Pat šodien Tartu universitātes profesūra ir gatava atgriezties pie jautājuma par vienotas universitāšu valodas ieviešanu visā Eiropā vai pat visā pasaulē, neiebilstot, ka tā varētu būt angļu valoda).

Interesanti atzīmēt, ka pēc 1825.gada, kad līdz tam Zviedrijas sastāvā ietilpusī Somija kļuva par Krievijas autonomu apgabalu, tā jau 1640.gadā zviedru dibināto Universitāti Turku (Åbo) pārcēla uz galvaspilsētu Helsinkiem, to pārsaucot par Somijas universitāti. Tikai pēc tam, kad 1917.gadā pilnīgu neatkarību ieguvusi Somijas valsts ķērās pie jaunu universitāšu dibināšanas, tā nolēma nevienai no tām nedot īpašas privilēģijas, saucoties valsts vārdā. Ar pirmās Somijas Nacionālās universitātes (ar somu valodu kā galveno studiju valodu) godu vēl šodien lepojas 1920.gadā dibinātā Turku universitāte.

Rīga vienmēr ir bijusi Latvijas internacionālākais centrs, salīdzinot ar nacionālākajiem pārējiem apgabaliem. Tāpēc arī Rīgas Politehniskais institūts netika uztverts kā Latvijas augstskola, bet gan kā tikai augstskola Rīgā. Nosaucot jauno Latvijas augstskolu Rīgas vārdā, tā būtu it kā atrauta no Latvijas kā valsts, kas dzīma ar šo vārdu, no tautas, kas nesa šo vārdu un kas lepojās ar visu, kas varēja būt šī vārda cienīgs. Pirmatnējā ideja taču bija par latviešu Augstskolas dibināšanu. Un tāda tā arī būtu palikusi, ja šī ideja nebūtu tik cieši saplūdusi ar ideju par latviešu valsts – Latvijas dibināšanu, kas prasīja familiārākā *latviešu* vārda vietā lietot oficiālāko – *Latvijas*. (Tuļkojumos citās valodās, visai bieži vēl šodien tiek jaukta atšķirība starp *latviešu* un *Latvijas*).

Kā jau minēju, Pirmais pasaules karš pavēra ceļu uz nacionālo valstu dibināšanos. Uz valstu, kuru nosaukumi it kā paši par sevi bija reizē valsts un tās iedzīvotāju tautības apzīmējumi. Tāpēc arī *latviešu* un *Latvijas* tika uztverts kā viens un tas pats. Kaut arī latvieši kā tauta bija izkļiedēti pa citām valstīm, viņi visi Latviju uztvēra kā savu zemi, savu senču dzīves vietu, kā Māti Latviju. *Valsts* un *zeme* daudzās valodās bija tuvi jēdzieni. Arī Rainis ir teicis:

*Tauta, tauta, kas tā tauta,
Ja tai savas zemes nav.*

Zeme – tā ir valsts.

Latvijas valsts un Latvijas Universitātes vienotība tika kā pati par sevi saprotama uztverta jau no pašiem pirmsākumiem. Tāpēc nav jābrīnās par Marisa Vētras savās atmiņās grāmatā *Rīga toreiz ...* par Latvijas Augstskolas atklāšanu 1919.gada 28. septembrī teikto: “Likās, ka tikai Latvijas Universitāti atklājot, ir pilnvērtīgi pasludināta arī Latvijas valsts.” Saprotams arī tas, ka Latvijas Universitātē piešķirtie Goda biedru (Latvijas valsts prezidenti, ministri) un Goda doktoru (piem., Gustavs V – Zviedrijas karalis, Tomašs Masariks – Čehoslovākijas valsts prezidents) nosaukumi sākotnēji tika uztverti kā Latvijas valsts nacionālie apbalvojumi.

1933.gadā izgatavotajā pirmajā LU rektora ķēdē pirmo reizi LU emblēmā tika ierakstīta devīze “*Scientie et Patrie*” (Zinātnei un Tēvzemei), kurā klasiskajām universitātēm nemaz ne tik tradicionālā veidā apvienota kalpošana zinātnei (internacionālā misija) ar kalpošanu tēvzemei (nacionālā misija). To varēja saprast gan kā ievirzi, gan arī kā pamudinājumu, kā apņemšanos vai kā solījumu. Pieņemtajām normām neatbilstošs bija arī tas, ka šī devīze LU ģerbonī bija rakstīta latīņu valodā, bet virs tās uzraksts LATVIJAS UNIVERSITĀTE bija latviešu valodā. (Atjaunojot šī ģerboņa lietošanu 1990.gadā, šī nekonsekvence tika novērsta. LU nosaukumu ģerbonī rakstot latīniski – *Universitas Latviensis*). Tikpat tradīcijām neatbilstoša bija Latvijas valsts lielā ģerboņa ieaušana kobaltzilajā LU karogā ar parakstu zem tā – LATVIJAS UNIVERSITĀTE. (Arī šī nekonsekvence ir novērsta atjaunotajā LU karoga versijā, kura vienā pusē ir precīzs, bet ne kā pirmajā – pārveidots, LU ģerbonis, bet otrajā – uzraksts LATVIJAS UNIVERSITĀTE).

Latvijas valsts ģerbonis bez LU emblēmas rotāja arī visus LU tā laika diplomus. Tas bija pilnīgs analogs vēlākajai PSRS kārtībai visu augstskolu diplomos lietot tikai vienoto PSRS valsts ģerboni un pat ne tā saukto Savienoto Republiku ģerboņus, ar to apstiprinot ne tik daudz šo dokumentu oficiālo atzīstamību visas PSRS mērogā (tā tas šodien ir ar Latvijas valsts ģerboni Latvijas augstskolu diplomos), cik valsts kontroli pār visu augstskolu darbību (šodienas Latvijā tā analogs ir valsts pārvaldes organizētā augstskolu akreditācija). Raksturīgi, ka jaunā LU emblēma pirms Otrā pasaules kara bija redzama tikai rektora ķēdē. Turpretī ēkas Raiņa bulv. 19 fasādi un kancele mazajā aulā rotāja (un vēl arvien rotā) Latvijas valsts ģerbonis, un LU Senāta sēžu zālē pēc arhitekta E.Laubes projekta vēl arvien ir Latvijas karogs un Latvijas valsts vienību simbolizējošās trīs zvaigznes.

Jau ar savas pastāvēšanas pirmo dienu LU centās cītīgi kalpot kā zinātnei, tā arī tēvzemei, gūstot augsti vērtējamus panākumus. Un tomēr mēs varam jautāt: vai var vienlīdz sekmīgi kalpot kā vienam, tā arī otram? Vai kalpošana zinātnei ir savienojama ar kalpošanu tēvzemei un otrādi?

Esmu pārliecināts, ka daudzi šādu jautājumu toreiz būtu uzskatījuši par pilnīgi absurdu vai, vismaz, par nepamatotu. Tikko kā taču mūsu Tēvzeme pirmo reizi savā vēsturē bija kļuvusi par pilntiesīgu, patstāvīgu valsti – Latviju. Kalpošanu Latvijai katrs uztvēra kā kalpošanu cilvēces augstākajām vērtībām, kuru starpā redzamu vietu ieņēma zinātne. Vai ne tāpēc tikko kā jaunajā Latvijas Augstskolā reģistrētie studenti un mācībspēki ķērās pie ieročiem, lai asiņainās cīņās aizstāvētu jauno valsti (viņu vārdi vēl šodien stāv iekalti piemiņas plāksnē LU mazajā aulā).

Mums bieži patīk kavēties atmiņās par it kā tik labajiem pagājušajiem laikiem, kuros ierakstām arī tā saukto “Latvijas laiku”, laiku starp Pirmo un Otro pasaules karu. Lai kā arī mēs to nevērtētu, tas nav tikai “Latvijas laiks”. Tas ir nu jau vēsturē aizgājušās Eiropas un arī pasaules laiks. Tas ir laiks, kad ar brīvības solījumiem apreibinātie revolucionāri bija spiesti atgriezties pie kaut kā drošāka un stabilāka par abstrakto liberalizāciju meklējumiem. Un šī atgriešanās Eiropu ievada taisnā ceļā laikmetā, kuru ar apbrīnojamu māksliniecisku sniegumu šādi raksturojis mūsu pašu Aleksandrs Grīns: “Pasaule iet jaunus ceļus un tautu dzīve sāk pārveidoties uz pavisam jauniem, pirms vienas paaudzes vēl nemaz neapjaušamiem pamatiem. . . . Šis ir tas laiks, kas ieies vēsturē kā vadoņu laikmets. . . . Šis laikmets ir tāds, kad valstu kuģu stūrmaņiem dota lielāka vara, nekā šo kuģu kapteiņiem – oficiālajiem valsts vadoņiem, kuru galvas nes karaļa kroni, vai demokrātisko republiku prezidenta cilindri. Tak ir arī tādi kronēti vīri, kuri paši riskējuši uzņemt savas valsts lietu autokrātisku vadību.”

Laikam jau tomēr ne visi spēja “pareizi izprast” to stāvokli, ka LU bija aicināta kalpot vairāk valstij (tevzemei) nekā zinātnei. Par to liecina A.Dauges raksts “Augstskola un valsts” Akadēmiskajā laikrakstā *Universitāte* 1934.gada 28.septembrī. Varam salīdzināt arī LU rektora Jūlija Auškāpa uzrunas imatrikulācijas aktos 1933.gada 15.septembrī un 1934.gada 15.septembrī, no kurām jūtama sākotnējo vispārīlvēcisko vērtību skalas zināma reducēšana uz Latvijas mērogiem.

Bet visai drīz pie durvīm jau klauvēja Otrais pasaules karš. No vadoņiem tika gaidīti nemaldīgi pareizie norādījumi, ko un kā tagad darīt. Latvija kopā ar citām neatkarīgajām valstīm visai drīz nonāca lielvaru okupācijās. Viena no tām LU pataisa par piedēkli savai komunistiski ideologizētajai augstskolu sistēmai, kurā “vienīgās pareizās” mācības bezierunu atzīšana tiek uzskatīta par kalpošanu visai cilvēcei, bet visi citi uzskati – par t.s. “buržuāzisko nacionālismu”, kas ar visiem līdzekļiem asi un pat asiņaini jāapkaro. Kas tam nepiekrīt, lai atstāj darbu. Ja to nedara pats, tad to izdara režīms ar fizisku spēku. LU izmainītajā nosaukumā liekulīgi gan tiek atstāts *Latvijas* vārds, bet aiz tā novietots vārds – *valsts*. Varētu domāt, ka tas jau nav nemaz tik nepieņemami, jo tāda pati nozīme taču ir vārdam *State* valstis ar angļu valodu vai vārdam *National* valstis,

kurās runā romāņu valodās. Un tomēr vārda *valsts* etimoloģija ir cita. Tas nav neitrālais *State*, ko var tulkot arī vienkārši kā *stāvoklis*. Nav arī ar nacionālismu apdvestais *National*, ko latviskot it kā vajadzētu kā *Nacionālā*, par kura lietošanu jau runāju iepriekš. Vārda *valsts* etimoloģiju uztveram, jūtot tā tuvību krievu vārdam *государство*, kas nozīmē *vara*. Līdz ar to valsts universitāte vairāk asociējas ar pakļautību kaut kādai varai, bet ne ar atrašanos valsts pārvaldes vai pat visas tautas (nācijas) aprūpē.

Nākamā okupācija jau ir tiešāka, LU pārdēvējot vienkārši par Universitāti Rīgā (*Universitāt in Riga*), t.i., par Lielvācijas provincē esošu augstskolu, kurai pagaidām atļauts darboties it kā līdzīgi tam, kā tā to darīja pirms okupācijām.

Otrreizējā LU iekļaušana PSRS partijas un valdības stingri kontrolētajā (tāpēc jau tās nosaukums vairs neko tā īsti neizsaka) augstskolu sistēmā iet tālāk. Pieļaujot vietējo valodu lietošanu, stingri tiek prasīta krievu valodas kā galvenās lietošana (tāda esot “visas padomju tautas griba”). Par paklausību režīmam *Latvijas valsts universitātes* nosaukumam pakāpeniski tiek pievienoti jauni padevību un atkarību simbolizējoši vārdi, kurus gan dēvē par “apbalvojumiem”. 1955.gadā tā iegūst nosaukumu *Pētera Stučkas vārdā nosauktā Latvijas Valsts universitāte* (vēlāk tas tiek saīsināts par *P.Stučkas Latvijas Valsts universitāti*), bet no 1967.gada – *Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitāte*. Neskatoties uz to, ka Latvijas PSR teritorijā jau ir vairākas valsts augstskolas, LVU no valdības puses oficiāli tiek atzīta par “vadošo augstskolu”, kura kā tāda tiek labāk aprūpēta. Bet šai aprūpei seko arī LVU stingrāka ideoloģiskā kontrole. Un kā gan citādi, ja vadošajos amatos vairumā gadījumu nokļūst tieši LVU absolventi.

No valsts pārvaldes (kas gan faktiski ir tikai PSKP “vadošo norādījumu” paklausīga pildītāja) puses LVU ir it kā dubultā pakļautībā: Latvijas PSR Augstākās izglītības ministrijas un PSRS Augstākās izglītības ministrijas pakļautībā. Faktiski visu nosaka PSRS ministrija, kurai LPSR ministrija ir tikai tāds lokāls kantoris. Pat visnelielākās izmaiņas LVU darbībā vai tās struktūrā ir jābrauc saskaņot uz Maskavu. Maskavā arī faktiski tiek piešķirti visi akadēmiskie un zinātniskie grādi un tituli (izņemot tikai dažus, pašus zemākos). Studiju programmām ir jābūt atbilstošām t.s. Vissavienības standartiem un normām. Arī studijās izmantojamā literatūra tiek stingri reglamentēta no “augšas”. Samērā bieži partijas kursa maiņu dēļ tā ne vienmēr tiek savlaicīgi atjaunināta un papildināta, kā dēļ studiju galvenā forma ir savlaicīgi un “pareizi” instruēto mācībspēku lekciju noklausīšanās un to atstāstīšana eksāmenos.

M.Gorbačova “perestroikas” laikā gan tiek uzsākta PSRS universitāšu neliela demokratizācija, tām atļaujot pašām ievēlēt rektorus

(gan piedaloties ļoti ierobežotam vēlētāju kontingentam un vēlot tikai "augšā" saskaņotas kandidatūras). Pēc Eiropas valstu parauga tiek izveidota PSRS augstskolu asociācija, kas gan jau pašā sākumā tiek pakļauta PSRS mērogā "vadošās" universitātes – Maskavas Valsts universitātes tiešai kontrolei. Pēc PSRS sabrukuma tiek mēģināts tās darbību turpināt, to pārdēvējot par Eirāzijas universitāšu asociāciju. Faktiski gan tajā paliek tikai NVS valstu augstskolas, turpinot strādāt tās pašas MVU vadībā.

Neatkarību atguvusī Latvija sākotnēji faktiski atļauj augstskolām pašām izvēlēties savas darbības metodes. Kopā ar visu valsti nokļuvušas smagos finansiālos un materiālos apstākļos, tās vairāk cenšas izdzīvot nekā kaut ko reformēt. Reformām nepietiek ne līdzekļu, ne arī atbilstošas kvalifikācijas mācībspēku. Palīdzība, pamatā padomu veidā, tiek gūta no ārzemēm, katrai augstskolai faktiski darbojoties uz savu roku. Augstskolas plaši sāk izmantot tām dotās tiesības pašām piesaistīt juridisko un fizisko (privāto) personu līdzekļus, ko tās arī dara bez īpašas valsts pārvaldes kontroles.

Nedomāju, ka būtu vajadzīgs turpināt šī stāvokļa analīzi, jo tā vairs nav Latvijas augstskolu vēsture, bet gan šodiena. Vispārējā šī ziņojuma tēmas "Universitāte un valsts" kontekstā tikai gribu atstāt kādu visai zīmīgu atgādinājumu.

Cenšoties palīdzēt no padomju režīma izkļuvušajām Eiropas valstīm reformēt savas augstskolas, mūsu kolēģi no ASV regulāri mūs aicināja uz tikšanos Leopolds Krone pilī Zalcburgā Austrijā, kur jau no pirmajiem pēckara gadiem darbojās amerikāņu organizēts un sponsorēts seminārs. Vienā no šī semināra sanāksmēm, kad amerikāņi kārtējo reizi mums, austrumeiropiešiem (Krievijas pārstāvjus ieskaitot) centās skaidrot, kas ir augstskolu autonomija, biju spiests iejaukties diskusijā, aizrādot, ka, ja ar autonomiju saprotam valsts pārvaldes vai vietējās pašvaldības neiejaukšanos augstskolas iekšējās lietās, tad pie mums šī autonomija jau sen tālu pārsniedz tos rāmjus, par kuriem vēl tikai sapņo mūs kolēģi Amerikā. Mūsu augstskolu autonomija ir tik liela, ka ne valsts pārvalde, ne arī vietējās pašpārvaldes mūs vispār neievēro. Laikam jau esam pirmie atgriezušies kādreizējo Eiropas autonomo universitāšu laikmetā. Nav tikai skaidrs, vai tāpēc jūtamies un vai turpmāk jutīsimies laimīgi.

Savu iegūto brīvību daudzas Latvijas valsts augstskolas izmantoja arī, lai "uzlabotu" savus nosaukumus, pirms valdība paspēja reglamentēt to veidošanas un piešķiršanas kārtību. Un tā Latvijā atkal parādījās augstskola ar veco nosaukumu – LATVIJAS UNIVERSITĀTE, gan tagad vairs nebūdamā Latvijā vienīgā universitāte. Kā vienīgā augstskola Latvijā LU saņēma "trešās varas" apstiprinājumu tam, ka ir Latvijas

pirmās nacionālās augstskolas tieša pēctece un mantiniece. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas spriedumā (pieņemts 1996.gada 26.jūnijā) teikts:

“Atzīt pašreiz pastāvošo ar LPSR Ministru Padomes 1990.gada 19.marta lēmumu Nr. 69 pārdēvēto *Latvijas universitāti* par –

1919.gada 28.septembrī nodibinātās *Latvijas Augstskolas*, kas 1923.gada 23.martā pārdēvēta par *Latvijas Universitāti*, 1940.gada jūnijā par *Latvijas Valsts Universitāti*, 1941.gada septembrī par *Latvijas Universitāti*, 1942.gada janvārī par *Universitāt in Riga* (Universitāti Rīgā), 1944.gada novembrī par *Latvijas Valsts universitāti*, 1958.gada janvārī par *Pēteru Stučkas vārdā nosaukto Latvijas Valsts universitāti*, 1967.gada janvārī par *Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvoto Pēteru Stučkas Latvijas Valsts universitāti*, – tiesību pārņēmēju (pārmantotāju) un juridisko pēcteci.

Spriedumu var pārsūdzēt Rīgas Apgabaltiesā 20 dienu laikā, apelācijas sūdzību iesniedzot rajona tiesā.”

Šis spriedums netika pārsūdzēts. Un tā nu Latvijas Universitātei ir viena dzimšanas diena (atšķirībā no, piemēram, jau minētajām mūsu kaimiņu universitātēm Viļņā un Tartu, kas ir bijušas oficiāli slēgtas un pēc tam pēc daudziem gadiem dibinātas no jauna) un veselas astoņas vārda (precīzāk – vārda došanas) dienas. Pēdējā no tām (1990.gada 19.martā) LU atgriezās pie nosaukuma, ar kuru tā vislabāk pazīstama un visaugstāk vērtēta visā pasaulē, un kuru tā bija pirmo reizi likumīgi ieguvusi 1923.gada 23.martā, kad to izdarīja pasaulē nu jau *de jure* atzītās Latvijas valsts Sacīma. Un tā, zinot, ka jaundzimušais bērns tiek reģistrēts, viņam tūlīt piešķirot vārdu, var teikt, ka no 1919.gada LU eksistē *de facto*, bet no 1923.gada – arī *de jure*.

Daudz ko varētu stāstīt par LU pēc tās pēdējās vārda došanas 1996.gadā, bet tā vairs nav vēsture. Tā ir šodiena, kas vēsturē pārtaps vēlāk, kad par to stāstīs tie pētnieki, kas paši tajā nebūs līdzdarbojušies un tāpēc varēs savu stāstījumu pasniegt kā pilnīgi objektīvu tādā nozīmē, kā vēsturi es centos raksturot šī ziņojuma sākumā. Esmu pārliecināts, ka arī viņi sava stāstījuma beigās varēs teikt, ka LU bija, ir un būs.

LATVIJA UN LATVIJAS UNIVERSITĀTE PASAULĒ

Irēna Ondzule

Baltijas jūras piekrastes zemju teritorijas izdevīgās ģeogrāfiskās situācijas nozīmīgums un Rīgas vispusīgās attīstības iespējas Eiropas mērogā bieži vien ir bijušas par cēloni pašas pilsētas un tās kaimiņu valstu sarežģītajai un notikumiem bagātajai vēsturei.

Rīga dzima un augs kā svarīga Baltijas jūras ostas un tirdzniecības pilsēta, kura vienlaikus veidoja vārtus no Austrumeiropas uz Rietumeiropu. Tādējādi Rīga līdz ar Latvijas teritoriju vienmēr ir bijusi ierauta visos lielajos politiskajos un militārajos konfliktos, kas skāruši Eiropu, tāpēc šajā zemē vairākkārt ir mainījušās politiskās virsvaras. Latvijas novads vienmēr ir bijis kā kauju arēna. Šāda postoša situācija vienmēr ir negatīvi ietekmējusi arī intelektuālās situācijas – izglītības, zinātnes un kultūras attīstību.

Par zinātnes un ar to cieši saistīto augstskolu vēstures pirmsākumiem Latvijas teritorijā var sākt runāt kopš viduslaikiem. Šī vēstures procesa norisi var apskatīt vairākos laiku lokos līdz pat mūsdienām. Visilgstošākais posms ir no viduslaikiem līdz 1862.gadam – pirmās augstskolas atklāšanai Rīgā. Šim laikmetam Latvijas zemē ir raksturīga zinātnieku amatieru vai zinātnieku diletantu darbība, kuri strādājuši vai nu kā vienpatņi, vai apvienojušies zinātniskās biedrībās. Tā laika Rīgu ir apmeklējuši arī zinātnieki no Eiropas un snieguši savu personisko vērojumu atziņas par noraidošo attieksmi pret zinātni un izglītību šajā pilsētā. Rīgas rātes pretošanās bija arī viens no iemesliem, kādēļ pilsētā ilgu gadu simtus netika atklāta augstskola.

Tikai 19.gadsimts saistās ar pirmās tehniskās augstskolas atklāšanu Rīgā, ar pirmo latviešu tautas nacionālās atmodas periodu. Tas ir laiks, kad sāka veidoties latviešu inteliģence, kura atrada un ieņēma savu vietu Latvijas teritorijā blakus citu šajā zemē dzīvojošo tautu inteliģences pārstāvjiem. Rīga, izmantojot tirdzniecības kapitāla bāzi, no sena cietokšņa un tirdzniecības pilsētas izauga par modernu 19.gadsimta otrās puses Baltijas guberņu lielpilsētu ar kompleksi attīstītu daudznozaru rūpniecību, tirdzniecības, satiksmes un sakaru saimniecību. Šis uzplaukums raksturo Rīgas pilsētas un Latvijas novada lomu Krievijas sakaru veidošanā ar Rietumeiropas zemēm. Tieši šīs vidutājlomas dēļ Latvijas teritorijai un tās lielpilsētai Rīgai ir izveidojies spilgti izteikts internacionāls raksturs, jo te ir tikušies dažādu tautu un kultūru pārstāvji,

kuru ietekmē ir arī saglabājies tik bagāts un ar dažādām nācijām saistīts kultūrvēsturisks fons. Ekonomiskiem sakariem visos laikos ir bijusi būtiska nozīme dažādu tautu un valstu tuvināšanā. Šāda veida sadarbību parasti pavada arī kultūras un zinātnes sakari, cilvēku un ideju migrācija no zemes uz zemi. Ne velti franču mikrobiologs Luijs Pastērs ir teicis nozīmīgus vārdus: "Zinātnei nav tēvzemes, bet zinātniekam tāda ir"(1). Patiešām, savā dziļākajā būtībā zinātne ir starptautiska, taču ik valsts, ik zinātnes centrs kopīgajā cilvēces atziņu krātuvē iegulda kaut ko savu, lielāku vai mazāku devumu. Izglītības un zinātnes attīstība ik zemē noris savdabīgi, saskaņā ar šīs zemes vēsturi, sabiedrības intelektuālo līmeni un kultūras tradīcijām. Latvijas zeme, it īpaši Rīga vēsturiski ir bijusi internacionālu strāvojumu mezgla punkts ar spēcīgām vācu, zviedru, krievu, poļu, ebreju un citu tautu ierosmēm, ar spēcīgu pasaules fonu. Tātad te saistās laikmets un mūžība, lokālais un vispārcilvēciskais, tas, kas ir mūsos (latviešos), un tas, ko esam ņēmuši no citiem, tāpat arī tas, ko esam devuši citiem.

Baltijas guberņu saimnieciskais uzplaukums 19.gadsimtā prasīja tam atbilstošu skaitu izglītotu dabaszinātnieku un tehnisko speciālistu. Tieši tas arī veicināja jaunas augstākās izglītības institūcijas izveidošanu Baltijas guberņu centrā – Rīgā. Tāpēc loģisks ir fakts, ka ierosinājums dibināt augstskolu, kas sagatavotu plašajai daudzpusīgās saimniecības dzīvei nepieciešamos speciālistus, nāca no Rīgas tirdznieciskajām un rūpnieciskajām organizācijām. Krievijas cārs Aleksandrs II šo ierosmi akceptēja 1861.gada 16.maijā, tātad tieši tajā gadā, kad impērijā tika atcelta dzimtbūšana.

1862.gadā Rīgā darbu sāka Rīgas Politehnikums (RP) – pirmā augstākā institūcija, kas gatavoja tehniskās inteligences speciālistus Baltijas guberņās. RP valdīja ne tikai akadēmiska brīvība, bet arī brīva iestāšanās, jo par studentiem tajā uzņēma visus bez tautību, ticību un kārtu izšķirības, ja tikai bija vajadzīgā gatavības apliecība. Mācības RP notika vācu valodā. Rīgas Politehnikums tika organizēts pēc tajā laikā labāko Vācijas, Šveices politehnisko institūtu un it īpaši pēc Cīrihes Tehniskās augstskolas parauga, lai jauniešiem dotu pilnīgu teorētisku izglītību un ievadītu viņus sava aroda praktisko darbu izpildīšanā. 1896.gadā Rīgas Politehnikumu pārdēvēja par Rīgas Politehnisko institūtu. Krievijas cārs Nikolajs II (1868-1918) apstiprināja tā jaunus statūtus. RPI tika ieviesta arī krievu valoda kā mācību valoda(2). Tikai 19.gadsimtā Rīga savā pastāvēšanas vēsturē pirmo reizi kļuva par augstskolu un studentu pilsētu. Rīgā no Rietumeiropas ienāca līdz šim nepazīstamās augstskolu dzīves tradīcijas.

Jau 19.gs. otrajā pusē latviešu Pirmās tautiskās atmodas laikā radās doma par latviešu nacionālo augstskolu. Skolotājs un dzejnieks Auseklis. Ištajā vārdā Miķelis Krogzemis (1850-1879), aicināja latviešu tautu

domāt par savu sapņu tēlu – latviešu augstskolu – Gaismas pili. Pirmo tautas atmodas darbinieku ideja par latviešu Augstskolu īstenojās tikai Otrās nacionālās atmodas laikā, kad Latvijas zemē bija sarežģīts sociāli politiskais stāvoklis un sagrauta saimnieciskā dzīve. Pirmais pasaules karš vēl nebija beidzies, kad sākās revolūciju laiks. Pasaulē bruka impērijas un uz to drupām dibinājās jaunas nacionālas, neatkarīgas valstis, to vidū arī Latvija. Pirmā publiskā deklarācija par apvienotas Latviešu Augstskolas nepieciešamību Rīgā un tās uzdevumiem topošās Latvijas valsts pārvaldē un nostiprināšanā bija Tērbatas latviešu skolotāju kongresa 1917.gada 13.jūnija rezolūcija “Par latviešu augstskolu”(3). Šā kongresa radītā Augstskolas Komiteja bija arī viena no topošās *Universitas Litterarum Latviensis* idejiskajām saknēm.

1918.g. 18.novembrī proklamēja Latvijas neatkarību, un 1919.gada 28.septembrī, kad vēl norisa nacionālās atbrīvošanās cīņas, kādreizējā Rīgas Politehniskā institūta (1915.g. RPI evakuēja uz Krieviju) ēkā svinīgi tika atklāta Latvijas Augstskola (kopš 1922./1923.m.g. – Latvijas Universitāte). Jaunā augstskola kļuva par vienu no būtiskākajiem latviešu tautas brīvības manifestiem. Tieši tāpēc vairāk nekā jebkura cita augstskola Latvijas Universitāte ir cieši saistīta ar mūsu neatkarīgās valsts vēsturi. LU dzima un veidojās līdz ar mūsu Latvijas valsti, bet vēlāk šī Universitāte pilnveidoja Latviju pašu. Latvijas valsts trūkumi un panākumi atspoguļojās LU darbā un otrādi. Tāpēc arī savu pirmo Universitāti saucam valsts vārdā, nevis tās pilsētas vārdā, kurā tā atrodas. Šo vārdu – Latvijas Universitāte – kopībai ir īpaša nozīme. Tā uzlika un uzliek arī īpašus pienākumus gan LU, gan arī Latvijas valstij, jo viens no galvenajiem noteikumiem, lai varētu rasties, nostiprināties un pastāvēt patstāvīgi neatkarīga valsts, ir tas, ka konkrētajā zemē jābūt pietiekamam skaitam akadēmiski izglītotu pilsoņu.

No 1919.gada līdz 1940.gadam LU bija Latvijā lielākais augstākās izglītības, zinātnes un kultūras centrs, kurā veidojās un attīstījās inteliģence. LU bija Latvijas valsts interesēm atbilstoša augstskola. Zīmīgi, ka 1919.g. 14.jūlijā izglītības ministram adresētajā Latvijas Izglītības biedrības Augstskolas sekcijas vēstulē rakstīti šādi vārdi: “Latvijas Augstskolai jābūt valsts iestādei, un nekādu privātu grupu uzņēmumam šeit nav vietas.”(4) Šajā periodā Latvijā izglītība vairs nebija privileģēta, bet gandrīz jau klaūšas, un valsts politiķi zināja, kāpēc tas ir vajadzīgs. Ja agrākos laikos augstskolas diploms bija kā burvju nūjiņa, kas atvēra cieši noslēgtas durvis uz augsti ierētamam amatam vietām ar labām izredzēm nākotnē, tad jaunajā Latvijas valstī šī izglītība pavēra tikai iespējas radošam darbam, bet stāvoklis dzīvē un sabiedrībā bija jāiekaro pašam ar savām augstskolā iegūtajām zināšanām un ražīgu darbu.

Sāka ieviesties un nostiprināties jauns inteliģences vērtējums. To spilgti apliecināja filantropa Kristapa Morberga (1844-1928) milzīgais dāvinājums Latvijas Universitātei, kas toreiz satricināja visu Latvijas sabiedrību. Kaut kas tāds vēl nekad nebija gaidīts vai pieredzēts, jo visbagātākais tā laika cilvēks Latvijā, kurš pats nekad netika studējis vai strādājis Latvijas Universitātē, pēkšņi visus savus kustamos un nekustamos īpašumus ar testamentu bija novēlējis šai augstskolai. LU rektors Mārtiņš Zīle (1863-1945) izcilā mecenāta bērū dienā atvadu runā teica, ka K.Morbergs ir sapratis katras tautas eksistēšanas trīs faktorus: labu politiku, labu saimniecību un labu zinātni, no kuriem kā galveno un svarīgāko faktoru ir izcēlis zinātni, jo abi pirmie jeb vispār tautas labklājība ir tikai tad iespējama, kad tai pamatos ir liktas labas un dziļas zināšanas. Latvijas Universitāti K.Morbergs ir atbalstījis kā mūsu tautas vienīgi īsto un augstāko zināšanu avotu, apgādājot to ar līdzekļiem, lai tā varētu plaukt. K.Morbergs saprata to, ka lielāka uzvara būs tam, kam būs vislielākās zināšanas(5). Viņš ticēja Latvijas Universitātei un tam gaišumam, tam spēkam, ko tā dod Latvijas valsts iestādēm, resoriem un Saeimai. 1928.gadā rakstnieks un bijušais LU students Pāvils Rozītis (1889-1937) par šo notikumu ir rakstījis, ka sirmmais, nesalaužamais Latvijas ozols K.Morbergs ar sava godīgā un čaklā mūža darba veltī Latvijas Universitātei nostājās pret tiem, kuri tā laika valsts Saeimā debatēs par valsts budžetu skandēja neiecietību pret mūsu mākslas un zinātnes iestādēm, plaši un daudz pārrunāja Kultūras fonda "nederību" un likvidācijas nepieciešamību vai tamlīdzīgi, vērsās pret visu, kas saistīts ar gara un kultūras attīstību. Daudzi bagātie K.Morberga laikabiedri arī prata vietā un nevietā sist sev pie krūtīm un lepoties ar nacionālismu, dēvēt sevi par tautas labdariem, bet patiesībā centās tikai no savas tautas pēc iespējas vairāk ieraut un pat no "labdarības" izsist savai turībai reklāmu. Tā laika literatūrā un rakstos K.Morberga mūžs ir salīdzināts ar himnu darbam un gara gaismai. Toreiz LU studenti bijīgi teica, ka mums nu būs jāparāda, ka esam K.Morberga stipendiju cienīgi. K.Morberga paraugam ir sekojuši vēl daži mecenāti, dāvinot LU nekustamos īpašumus.(6)

Arī Latvijas valsts tajā laikā augsti vērtēja izglītības attīstīšanu, atbalstot to gan morāli, gan materiāli. Piemēram, no kopējā valsts budžeta izdevumiem 1937./1938.m.g. izglītībai bija paredzēti 14,7% (pārējā Eiropā – 12,1%). (7) Valsts izdevumu ziņā izglītība ieņēma 3. vietu aiz saimnieciskās dzīves veicināšanas un aizsardzības izdevumiem. Laika posmā pirms Otrā pasaules kara līdzās Latvijas Universitātei mūsu valstī augstāko akadēmisko izglītību varēja iegūt Latvijas Konservatorijā (I.K) un Latvijas Mākslas akadēmijā (I.MA). Latvijā bez tam vēl bija 12 augstākās arodskolas un institūti, kuros gan uzņēma tikai vidusskolu beigušos, bet tiem nebija augstāko mācību iestāžu tiesību. 1937./1938.m.g. minētās augstskolas raksturoja šādi skaitļi: LU bija 6819

studenti un 418 mācībspēki; LK – 278 studenti un 38 mācībspēki; 12 augstākajās arodskolās un institūtos: 1246 audzēkņi un 190 skolotāji. LU ir pirmā klasisko universitāšu tipa mācību institūcija Latvijas vēsturē. Tā ir daudzkārt reprezentējusi Latvijas valsti. Interesanti atgādināt, ka LU ir arī vecākā (dibināta 1919.gada 28.septembrī) nacionālā augstskola visās trijās Baltijas valstīs – Igaunijā, Lietuvā un Latvijā.

Latvijas Universitātē pirmo reizi pasaulē sāka mācību norisi latviešu valodā. LU 12 fakultātēs varēja studēt humanitārās (ieskaitot teoloģiju), tehniskās, eksaktās zinātnes un dabaszinātnes. Latviešu mācību valodas ieviešana LU neliecināja par cittautiešu noniecināšanu. LU ap sevi pulcināja visus latviešu inteliģences pārstāvjus, kuri augstāko akadēmisko izglītību bija jau ieguvuši vai arī sākuši studēt vecajā RPI un citu valstu augstskolās. Dzimtenē atgriezās latvieši no Tērbatas, Berlīnes, Maskavas, Pēterburgas, Harkovas, Voronežas, Kazaņas, Saratovas, Odesas un pat no Vladivostokas, (8) jo, svešautiešiem valdot Latvijas teritorijā, latviešu zinātnieki darbu nereti meklēja ārpus dzimtās zemes. Latvijas valsts un tās Universitāte viņiem pavēra iespējas atgriezties dzimtajā zemē un turpināt veikt radošo zinātnisko un mācību darbu savas tautas labā. Sākumā jaunā Latvijas Universitāte pat nevarēja iztikt bez citu tautu mācību spēku palīdzības, jo savējo vēl nepietika. Tieši mācību spēki un studenti bija tie, kuri ieviesa un tālāk pilnveidoja pasaules universitāšu tradīcijas jaunajā Latvijas Universitātē. Tās viņiem nāca līdzī sadzīvē, atmiņās, mācībās, zinātniskajā un jaunrades darbā. Vecāko pasaules universitāšu tradīcijās saglabājās un no paaudzes uz paaudzi tiek nodoti dažāda sociālā un kultūras mantojuma elementi: uzvedības, cilvēku savstarpējo attiecību normas, vērtības utt. Latvijas Universitāte arī saņēma pūrā šo cilvēciskās pieredzes mantojumu, no kura pārņēma sev piemērotākās, labākās, relatīvi nemainīgākās, laika gaitā pārbaudītās, vispārcilvēciskajām idejām atbilstošākās veco augstskolu tradīcijas. Jaunā LU radīja arī savas tradīcijas. To jaunrade LU veiksmīgi tika savienota ar tradicionālo, nepārspilējot kaut ko vienu.

Pamazām LU jau pati sāka sagatavot jaunus speciālistus, tāpēc ārzemnieku skaits sāka samazināties. Daudzi no cittautiešiem bija apguvuši latviešu valodu, lai apmācītu studentus lauksaimniecības, veterinārmedicīnas u.c. zinātņu nozarēs. Tas, protams, neattiecās uz LU speciāli pieaicinātajiem ārzemniekiem – citu tautu valodu un literatūras (angļu, vācu, franču u.c.) mācību spēkiem, kuri ar savām zināšanām tikai cēla studentu izglītības līmeni. Latvijas Universitātē ir strādājuši arī izcili valstsvīri. LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē strādāja pirmais Latvijas valsts prezidents, Dr.iur.h.c. profesors Jānis Čakste (1859-1927). Savukārt, LU Goda biedru un Goda doktoru vidū sastopami daudzu izcilu ārzemju valstsvīru un zinātnieku vārdi. Šie cilvēki ar savu darbu vai labvēlību ir veicinājuši kultūras un zinātnes uzplaukumu LU.

Piemēram, Zviedrijas karalim Gustavam V (1858-1950) ir piešķirts LU Dr.hist.h.c. Arī Latvijas Universitātes studentu skaits sava sastāva ziņā vienmēr ir bijis daudznacionāls, jo 1937./1938.m.g. no 6780 LU studentiem (9) 86% bija latvieši, 6,4% – ebreji, 3,8% – vācieši, 2,8% – krievi, 0,4% – poļi, 0,3% – lietuvieši, 0,3% – igauņi un 1% – piederīgi citai tautībai. LU veicināja latviešu tautas kultūras un tradīciju saglabāšanu, vienlaicīgi nenoncinot un nepazemojot citas tautas. Universitāte deva iespējas vispusīgi attīstīt personai savas dotības.

Būdam augstākās izglītības un zinātnes institūcija valstī, LU veicināja zinātniskās pētniecības darbu, zinātnes popularizēšanu tautā un sagatavoja Latvijas vajadzībām darbiniekus ar augstāko akadēmisko izglītību. LU zinātniekiem, mācībspēkiem obligāti bija jāstrādā valsts darbā: savā specialitātē. Viņi nedrīkstēja būt tikai un vienīgi pasniedzēji augstskolā un “kabinetu zinātnieki”. Te parādījās tradicionāla zinātnes un izglītības saistība ar tautas saimniecību. Arī studentu mācības saistījās ar konkrētu praktisko darbu. Cieņā bija zināšanas un darba tikums. LU piederēja savas klīnikas, institūti, bibliotēkas, arhīvi, muzeji, kas bija bāze zinātnei un mācībām. LU un brīvā Latvijas valsts sagādāja iespējas vispusīgi attīstīt personai savas dotības. LU izglītība nebija vienīgi speciāla aroda izglītība, bet tā cēla un izkopa arī personību, tāpēc persona ar Universitātes grādu bieži vien varēja kļūt par labu darbinieku arī viņam pavisam svešā nozarē.

Tas liecina, ka mūsu inteligence netika atrauta no dzīves, nekļuva par noslēgtu kastu, par sausu, neauglīgu zaru. Arī LK un LMA Latvijai deva savus absolventus. Laikā no 1920.g. līdz 1937.g. LK beidza 533 studenti, no viņiem 235 vīrieši un 318 sievietes, bet LMA beidza 204 studenti, no viņiem 235 vīrieši un 43 sievietes. Taču šos skaitļus grūti salīdzināt ar LU ieguldījumu kopumā. Ar laiku, izaugot jaunajai mācībspēku un zinātnieku paaudzei, LU iekļāvās starptautiskās zinātnes aprītē, izvirzot vispārcilvēciskās vērtības pāri nacionālajām. LU ievēroja savu devīzi: “*Scientiae et Patriae*” un bija *Universitas Litterarum* šā vārda pilnā nozīmē. Divdesmit gados Latvijas Universitātē bija pieteikušies 31 639 studēt gribētāji, no viņiem uzņemti 23 438,(10) augstskolu beidza – 6841 students, to skaitā 4776 vīrieši un 2065 sievietes.(11) 1939. gadā Latvijā bija 13 900 iedzīvotāji ar pabeigtu augstāko izglītību un uz 10 000 iedzīvotājiem studentu skaits bija 30,1 (Zviedrijā –14,2). (12) E.Dunsdorfs savā rakstu krājumā *Archivs* ir apkopojis datus par to, ka 1939.gadā Latvijā no visām personām ar akadēmisko izglītību 59% bija LU absolventi. Laikā no 1939.g. līdz 1940.g. 1. septembrim LU beidza vēl 200 personas, bet Jelgavas LA – 32 personas. (13)

1940.gada jūnijā komunistiskais režīms likvidēja Latvijas Universitātes autonomo statusu, atcēla tās Satversmi un ar jaunieceltā

rektora pirmo pavēli Universitātes darba kārtību saskaņoja ar PSRS augstāko mācību institūciju iekārtojumu. Otrais pasaules karš un nacistiskais režīms ienesa LU dzīvē atkal jaunas korekcijas. 1944.gadā Sarkanās armijas karaspēks tuvojās Latvijas robežām. Lai izvairītos no draudošajām un reiz jau piedzīvotajām komunistiskās varas represijām, daudzi Latvijas intelīģences pārstāvji devās trimdā. To skaitā bija arī daļa LU mācībspēku un studentu. Šis laiks saistās ar latviešu intelīģences lomu tautas nacionālās apziņas, cieņas, lepnuma un senās kultūras saglabāšanu, kas noveda pie trešās nacionālās atmodas. Liels skaits intelīģences bēgļu no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas šajā laikā bija koncentrējies Vācijā. Intelīģences pārstāvji no šīm trijām Baltijas valstīm pēckara gados pasaules universitāšu vēsturē pavēra jaunu, joprojām unikālu lappusi, kas apliecināja latviešu, lietuviešu un igauņu tautu patieso draudzību, sadarbību, garīgo spēku, dzīvotgribu un dzīvotspēju ārpus dzimtās zemes citu pasaules tautu vidū. Šo tautu intelīģences pārstāvji kara sagrautajā Vācijā nodibināja divas augstskolas(14). Tās bija (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) jeb UNRRA Universitāte Minhenē (1945-1947) (15) un Baltijas universitāte Hamburgā (vēlāk Pinebergā) (1946-1949). (16) Abu šo augstskolu mūžs bija ļoti īss, taču tās tuvināja triju Baltijas valstu jaunatnes garīgo dzīvi un kultūru, kā arī deva iespēju trimdā nokļuvušajai jaunatnei sākt vai turpināt savu akadēmisko izglītību, tādējādi nodrošinot ceļamaizi turpmākajā dzīvē un darbā jebkurā pasaules malā. Nekad trimdā nonākusī latviešu intelīģence neaizmirsā savu Tēvzemi un Latvijas Universitāti. Kopā ar tautiešiem okupētajā Latvijā trimdinieki cerēja un cīnījās par to, lai dzimtā zeme reiz atgūtu savu zaudēto neatkarību. Ar šādu domu komunistiskā režīma okupācijas gados Latvijas Universitāti atcerējās arī tās otrais lielākais mecenāts Roberts Hiršs (1895-1972) un viņa sieva Alma Hirša (1903-1984). Neviens no šiem cilvēkiem nekad nebija studējis vai strādājis LU, bet viņi abi mīlēja savu Latviju un tās Gaismas pili – Universitāti. To spilgti apliecina A.Hiršas vēstule, kuru viņa ir sūtījusi no ASV uz Stokholmu J.Kārklīnam 1952.gadā. Alma Hirša rakstīja: “Jūtu, ka mūsu sūtība ir, ja varam ar savu darbu visu sevi ziedojot, saglabāt līdzekļus un atdot tos dzimtenei, kad tā būs brīva, lai tur veidotos un atplauktu saimnieciskums”(17). Šie vārdi drīz vien tika apliecināti ar darbiem. 1971.gada 6.aprīlī ASV tika sastādīts Hiršu ģimenes testaments, ar kuru fabrika “Rīgas Audums” Rīgā, Salamandras ielā 1 un Cēsu rajona Līgatnes pagasta lauku saimniecība tika novēlēta Latvijas Universitātei. Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas Latvijas Universitāte šo mantojumu saņēma.

Gan nacistiskais, gan komunistiskais režīms lauza, aizliedza vai atmēta LU kādreizējās tradīcijas, kuras bija izveidojušās pirms Otrā pasaules kara. Latvijā īpaši studējošā jaunatne par tām sāka interesēties

tikai 1980. gadu beigās, kad sāka veidoties jauns latviešu tautas nacionālās atmodas periods.

Latviešu tauta, kuras vēsturē nav bijis milzīgās ekonomiskās vai militārās varas, kas garantētu tās valsts Latvijas neatkarīgu eksistenci, kā tas ir lielvalstīm un skaitliski lielām tautām, pasaulei parādīja savu senās kultūras tautas garīgo spēku, varonību un gribu. Latvijas valsts atguva savu neatkarību. Latviešu tauta parādīja savas tautas radošās gara dzīves un domu īpatnības, kuru nav citām tautām. Šo īpatnību vārdā latvietis arī turpmāk prasīs, ieņems un paturēs savai tautai vietu citu tautu vidū, nenoniecīnot vai nepazemējot tās.

1919.gada 28.septembrī dzimušās Latvijas Universitātes mūžs arī nebeidzās ne 1940.gadā, ne Otrā pasaules kara gados, ne arī vēlākajos Padomju Sociālistisko Republiku savienības (PSRS) valdīšanas gados. Latvijas Universitāte pastāv līdz šai dienai, jo nekad nav bijusi evakuēta, likvidēta vai oficiāli slēgta. Tai ir tikai 6 reizes mainīts nosaukums. 1990.gada 19.martā tā uz visiem laikiem atguva savu īsto vēsturisko nosaukumu – Latvijas Universitāte. Laika gaitā no LU atzarojās un par patstāvīgām mācību un zinātnes institūcijām izveidojās tagad plaši pazīstamas augstskolas: Latvijas Lauksaimniecības universitāte (1939.g.), Latvijas Medicīnas akadēmija (1950.g.) un Rīgas Tehniskā universitāte (1958.g.). 1998./1999.akadēmiskajā gadā Latvijas valsts trijās lielākajās augstskolās (Latvijas Universitātē, Rīgas Tehniskajā universitātē un Latvijas Lauksaimniecības universitātē) kopā studēja vairāk nekā puse (53%) no visiem mūsu valsts studentiem. Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas Latvijas Universitāte joprojām ir pasaulē vienīgā klasiskā tipa Universitāte, kas spēj nodrošināt studiju iespējas visās klasiskajās un modernajās fundamentālajās zinātnēs latviešu valodā. Tā savā darbā vienmēr balstās uz gadsimtos nemainīgajām vispārcilvēciskajām vērtībām, kā arī ievēro citu domas. LU pastāvēšanu nodrošina paaudžu pēctecība, kas saglabā senas universitāšu tradīcijas, ievieš jaunas un turpina jau iegūto pieredzi nodot tālāk nākamajai pēc zinībām alkstošajai paaudzei. Latvijas Universitāte kā akadēmiska institūcija savā darbībā apvieno gan zinātniski pētniecisko, gan studiju darbu. LU dzīve un darbība jau ir cieši saistījusies ar citām pasaules universitātēm. LU ir 7 starptautisko universitāšu asociācijas locekle. Tā sadarbojas ar vairākām universitātēm 19 pasaules valstīs. 1998./1999.akad.g. 148 LU studenti studēja Vācijā, 45 – Zviedrijā, 39 – Somijā, 22 – Dānijā, 19 – Lielbritānijā, 11 – ASV, 15 – Francijā, 10 – Norvēģijā, 8 – Lietuvā, 3 – Igaunijā, 3 – Kanādā, 5 – Ķīnā un mazāk citās pasaules valstīs. Salīdzinoši ar citām mūsu valsts augstskolām šie LU rādītāji ir ļoti lieli, jo, piemēram, no Latvijas Kultūras akadēmijas augstāk minētajā akadēmiskajā gadā ārzemēs studēja tikai 50 studenti, bet no Latvijas Jūras akadēmijas 4 studenti studēja Norvēģijā, 6 – Lielbritānijā, 5 – Nīderlandē

un I – Beļģijā. No citām Latvijas augstskolām šis skaits ir vēl mazāks. Kopā no visas Latvijas augstskolām ārvalstīs 1998./1999.akad.g. studēja 1536 studenti, no kuriem Krievijā – 969, ASV – 193, Vācijā – 92, Dānijā – 89, Zviedrijā – 76, Somijā – 39, Lietuvā – 11, Igaunijā – 31, Lielbritānijā – 28, Francijā – 8 un ļoti maz citās pasaules valstīs. (19) 1999./2000.akad.g. ārvalstu augstskolās studē ap 2000 studentu no Latvijas. Plašākā starptautiskā sadarbība no visām Latvijas augstskolām šajā jaunajā akadēmiskajā gadā ir Latvijas Universitātei, kura ir noslēgusi līgumus ar 44 ārzemju universitātēm, tiek īstenoti 10 TEMPUS projekti un citi starptautiski projekti. 335 LU studenti studē ārvalstu augstskolās un, savukārt, 5000 studentu no ārzemēm studē LU. 1999./2000.akad.g. Latvijā kopā studē 5990 studenti no ārzemēm, kuru vidū no Izraēlas – 4922, no Krievijas – 434, no Lietuvas – 285, no Igaunijas – 42, no ASV – 11, no Zviedrijas – 28, no Šrilankas – 89, no Pakistānas – 47 un mazāk no citām pasaules valstīm. Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas mūsu valstī krietni ir pieaudzis studentu skaits uz 10 000 iedzīvotājiem. Piemēram, ja 1990.gadā uz 10 000 iedzīvotājiem Latvijā bija 172 studenti, tad 1999.gadā uz 10 000 iedzīvotājiem Latvijā bija jau 342 studenti. Kā mūsu valsts par to rūpējas? Par to liecina valsts konsolidētā budžeta sadale pa izdevumu posteņiem 1998.gadā, kur izglītībai paredzēti 15,7%, sociālajai nodrošināšanai – 34,4%, pārējiem izdevumiem – 23,2%, krietni mazāk aizsardzībai, sabiedriskajai kārtībai un drošībai. Ņemot vērā Latvijas orientāciju uz Eiropas Savienību, no valsts budžeta būtu jānāk tomēr lielākam augstākās izglītības pamatfinansējumam.

2000.gada nogalē Latvijas Universitātē studēja 33 942 studenti, Rīgas Tehniskajā universitātē to skaits bija – 13 878, Latvijas Lauksaimniecības universitātē – 8072, bet Latvijas Medicīnas akadēmijā to skaits bija – 268. Tikai vienas pašas LU studentu kopskaits krietni vien pārsniedz visu 14 mūsu valstī esošo juridisko personu dibināto augstskolu studentu kopskaitu, kurš ir 14 527 studenti. (18) Latvijas Universitāte studentu skaita ziņā ir pati lielākā, ja to salīdzina ar mūsu tuvāko kaimiņu valstu Igaunijas un Lietuvas vecākajām augstskolām. Piemēram, Tartu universitātē (dib. 1632.g.) 2000.gada beigās bija apmēram 12 tūkstoši studentu, Tallinas Tehniskajā universitātē (dib. 1918.g.) – 8906, Viļņas universitātē (dib. 1579.g.) – aptuveni 17 tūkstoši un Vītāuta Dižā universitātē (dib. 1922.g. Kauņā) – 5152. Latvijas Universitātes misija bija un paliek cilvēces augstāko garīgo vērtību attīstīšana un tālāknodošana, ievērojot nacionālo valodu, kultūru un savas valsts attīstības īpatnības un prasības. Pēc atgūtās valstiskās neatkarības mēs Latvijā ilgojamies pēc kārtības un harmonijas savas valsts dzīvē. Eiropas Savienība savā lokā latviešu tautu vēlas redzēt ar augsti attīstītu izglītības, zinātnes un kultūras līmeni.

Vēres

1. Stradiņš J. *Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi*. Rīga, 1982, 10.lpp.
2. Nomals P. Rīgas politehnikums 75 gadu atceres svinībās. *Rīgas Politehnikums 1862.-1919.g., Album Academicum (1912.-1919.g.)*. Rīga, 1938, 18.lpp.
3. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939*. Rīga, 1939, 1.d., XVIII lpp.
4. Turpat, XIX lpp.
5. *Latvijas Universitātes raksti, Acta Universitatis Latviensis*. XVIII, Rīga, 1928, 582.-583.lpp.
6. *Latvijas Universitātei – 80*. Rīga, 1999, 166.-171.lpp.
7. Ondzule I. Latvijas Universitātes loma Latvijas intelīģences veidošanā (1919.–1940.g.). *XVIII Baltijas zinātņu vēstures konferences tēzes*. Rīga, 1996, 1.d., 30.lpp.
8. *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./20.) mācības gadā* / Sast. P.Dāle. Rīga, 1921, 7.lpp.
9. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939*. Rīga, 1939, 1.d., 66.lpp.
10. Raisters A. *Latvijas Universitāte*. 1965, 61.lpp.
11. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939*. Rīga, 1939, 1.d., 74.lpp.
12. *Latvija citu valstu saimē*. Rīga, 1990, 38.-39.lpp.
13. Dunsdorfs E. Akadēmiski izglītotie latvieši (1897–1963). *Archīvs*. Melburna, 1967, 7.sēj., 31.-72.lpp.
14. Dunsdorfs E. Baltijas Universitātes latviešu mācībbspēki. *Archīvs*. Melburna, 1984, 24.sēj., 225.-226.lpp.
15. Stradiņš J. UNRRA universitāte Minhenē un latvieši. *Konferences Rīgas Tehniskajai Universitātei – 135 referātu tēzes*. Rīga, 1997, 32.-34.lpp.
16. *Latvijas Valsts Universitātes vēsture 1940 –1990*. Rīga, 1999, 104.-118.lpp.
17. J.Raiņa Literatūras un mākslas muzejs, fonds RUMVM Nr.415312, J.Kārkl.K6/7.
18. *Latvijas statistikas gada grāmata 1999*.
19. Izglītības un zinātnes ministrijas Augstākās izglītības un zinātnes departaments. Pārskats par Latvijas augstskolu darbību 1999.gadā.

BALTIJAS TEHNISKĀ AUGSTSKOLA

Alīda Zigmunde

Baltijas Tehniskā augstskola pastāvēja tikai 3 mēnešus, taču tās izveidē tika ieguldīts daudz laika un par tās dibināšanu runāja vairākus gadus. Vāciešu aprindās dominēja lepnums un nostalgiskas atmiņas par kādreizējo Rīgas Politehnikumu, kurā mācības notika vācu valodā.

Vācijas un citu Rietumeiropas valstu intelīgencai bija sava loma gan Rīgas Politehnikuma dibināšanā, gan darbībā. Sākoties Pirmajam pasaules karam un sevišķi pēc tam, kad 1915.g. vāciešu karaspēks arvien vairāk virzījās uz austrumiem, interese par Rīgas Politehnikā institūta turpmāko darbību bija ne tikai Rīgā, bet arī Vācijā. Rīgas Politehnikums jau 1896.g. bija pārveidots par Rīgas Politehnisko institūtu ar krievu mācību valodu, bet tajā mācījās un strādāja līdzās citu tautību cilvēkiem arī vācieši. Izrādās, ka par RPI jau 1914.g. interesējās inženieris Raisners no Esenes pilsētas Vācijā. Viņš savulaik nodarbojās ar Eiropas tehnisko augstskolu jautājumiem. Sākot ar 1917.g., Vācijas presē parādās raksti gan par RPI vēsturi, gan par to, ka atkal minētajai augstskolai jāklūst par īstu vācu augstskolu. 1918.g. 2.jūlijā Esenē tika nolemts, ka jāveido darbības komiteja pie "Biedrības par Baltijas Tehniskās augstskolas Rīgā pastāvēšanu" (*Gesellschaft zur Foerderung der Baltischen Technischen Hochschule*)¹. Tās vadībā stājās ķīmiskās un alvas metalurģiskās rūpnīcas ģenerāldirektors T.Goldšmits un padomnieks komercjautājumos Dr. K.Goldšmits, kurš ilgus gadus interesējās par ārzemēs dzīvojošiem vāciešiem. Vēlāk viņiem piedrojas vāchaltiešu apvienības Esenē priekšsēdētājs, fabrikas direktors E.Volfs. Biedrības centrs atradās Esenē un tās goda komitejā iestājās pazīstami Vācijas tehnikas, rūpniecības, saimniecības un intelīgenes pārstāvji, starp citu – arī kādreizējais RPI profesors leipcigietis V.Ostvalds. 1918.g. pavasarī minētās biedrības darba komitejas sekretārs inženieris Raisners uzsāka saraksti ar Rīgas pārstāvjiem (virsleitnantu Šoibneru – Rihteru u.c.). Viņi sprieda par augstskolas darbību un mācību uzsākšanu.

1917.g. septembrī Rīgā ienāca vācu karaspēks. Pie RPI vecās ēkas to sagaidīja bijušais RPI direktors (rektors, 1906-1916), īstenais valsts padomnieks prof. Dr. fon Knīrims. Jau 1917.g. vasarā prof. V. fon Knīrims ar sievu atgriezās Rīgā un vācu okupācijas laiku atceras ar prieku², jo viņu varējuši apciemot ārzemēs dzīvojošie bērni un bijušas labas attiecības ar vācu militāristiem, kuri bieži iegriezās Knīrimu mājās. Vācu militārā pārvalde drīz pievērsās izglītībai un risināja jautājumu par RPI turpmāko darbību. Īpašu interesi izrādīja skolu padomnieks

Makensens. Augstskolas jautājums bija galvenais iemesls tam, ka 1918.g. maijā Rīgas vācu studentu korporācijas nodibināja "Baltijas Tehniskās augstskolas savienību" (*Baltischer Technischer Hochschulverein*). Savienības priekšsēdētājs bija inženieris E.Mindels, sekretārs – A.Baltābols. Lai darbs būtu sekmīgs, savienība nosūtīja Vācijas augstskolām aicinājumu atbalstīt BTA dibināšanu un pārpalikušos vai arī tādus, bez kuriem var iztikt, mācību līdzekļus, bibliotēkas, kolekcijas atsūtīt uz Rīgu, jo lielākā daļa mācībām nepieciešamā atradās Krievijā, bet dažādi vērtīgi sīkumi kā platīns, rādijs un citi esot atradušies glabāšanā arī Vācijā.

"Baltijas Tehniskās augstskolas savienība" sava mērķa realizēšanai organizēja pārstāvniecības dažādās pilsētās, piem., Pērnavā, Tērbatā, Narvā, Rēvelē, Ventpilī, Jelgavā. Par savienības biedriem kļuva Rīgas, Rēveles, Pērnavas un Liepājas biržu komitejas, Dienvidvidzemes vispārderīgā un lauksaimniecības biedrība Cēsis un Viru lauksaimniecības biedrība. Vēlāk par biedriem kļuva Kurzemes bruņniecības komiteja, Rīgas tehniskā biedrība, Rīgas fabrikantu biedrība, Tērbatas un Pērnavas Lielās ģildes u.c.

Lieki atgādināt, ka savienība bija labi informēta par "Biedrības par Baltijas Tehniskās augstskolas Rīgā pastāvēšanu" Vācijā darbību un sadarbojās ar to. Savienības birojs atradās Doma laukumā 7, kur darbojās arī tās laikraksta *Rīgaer akademische Blaetter* redakcija. Laikraksta atbildīgais redaktors bija arhitekts E.Frīzendorfs un iznāca 2 tā numuri jeb burtnīcas – 1918.g. septembrī un oktobrī.

Institūta padomes priekšsēdētājs B. fon Šūberts, pēc tautības vācietis, strādāja Maskavā kopā ar tur evakuēto RPI. 1918.g. februārī B. fon Šūberts pēc pasniedzēju lūguma iesniedza Vācijas valdībai lūgumu risināt RPI mantas un pasniedzēju atgriešanos Rīgā. Rīgā darbojās arī Latviešu Izglītības biedrības Augstskolas sekcija, kura cīnījās par latviskas augstskolas atvēršanu. 1918.g. pavasarī viens no sekcijas locekļiem – Reinholds Muške, kurš bija 4 gadus RPI studējis ķīmiju, tikās ar prof. Knīrimu un uzzināja, ka augstskolā nacionālais jautājums nespēlēs galveno lomu.³ Uzņemot visus, kas piederīgi Baltijā.

1918.g. augustā RPI daļēji reevakuēja, taču tā zinātniskā bāze Latvijā nebija pietiekami spēcīga un bija kvalificētu pasniedzēju trūkums. 1918.g. 8.augustā rektorāts un augstskolas padome (Verwaltungsrat) informē, ka RPI kanceleja atrodas augstskolas padomes telpās Jēkaba kazarmās (ieeja no Jēkaba ielas) un interesenti tur var griezties ar lūgumiem un jautājumiem⁴.

20.augustā⁵ Baltijas valstu militārā pārvalde informēja, ka RPI ar nosaukumu Baltijas Tehniskā augstskola atsāks mācību darbu 1918.g. 1.oktobrī. RPI rektors Pauls Valdēns augstskolas padomes sēdē 1918.g. 7.augustā no amata atteicās, bet BTA padome viņa darbu novērtēja

atzinīgi un pateicās par paveikto⁶. Par BTA rektoru kļuva V. fon Knīrims.

RPI ēka Troņmantinieka (tagad – Raiņa) bulvārī 19 divus gadus kalpoja dažādām Krievijas militārām institūcijām, bet pēc vāciešu ienākšanas Rīgā te patvērumu rada 4 vācu skolas⁷.

Baltijas Tehnisko augstskolu pieskaņoja Vācijas ķeizarvalsts vajadzībām, tās pastāvēšana bija cieši saistīta ar vācu okupācijas varu, statūtus saskaņoja ar Vācijas augstskolu statūtiem, kurus 1918.g. 15.oktobrī apstiprināja vācu militārā pārvalde. Starp citu, jau 9.oktobrī BTA Padomes sekretārs informē rektoru, ka steidzami jāorganizē mēmiēcības inženieru studijas inženieru nodaļā, un par paraugu izraudzītās Berlīnes Karaliskās Lauksaimniecības augstskolas (Koenigliche Landwirtschaftliche Hochschule zu Berlin) mācību plāni būšot drīz apskatāmi un pieejami Rīgā. Skolu padomnieks Makensens esot ierosinājis šo jautājumu. 17.oktobrī tā apstiprināja nolikumu par eksāmeniem 1918./19.m.g., 14.oktobrī izdeva nelielu brošūru ar īsu RPI vēstures aprakstu un 11 fotogrāfijām, kurās redzama augstskolas ēka un vācu studentu korporāciju *Rubonia*, *Fraternitas Baltica*, *Concordia Rigensis* konventu dzīvokļi. Augstskolas mūžs bija īss – tā darbojās no 1918.g. 1.oktobra līdz 1919.g. 3.janvārim. Mācību līdzekļu ziņā tā atradās ļoti bēdīgos apstākļos. Krievijas pilsētās Maskavā un Nižņijnovgorodā atradās 60 vagoni ar bibliotēku, ķīmiskās laboratorijas un fizikas kabineta iekārtām.

Pedalīties augstskolas atklāšanas svinībās bija ielūgtas 256 personas – ārzemju augstskolu profesori, BTA mācībspēki un padomes locekļi, Vācijas kultūras ministrs Šmits, vācu militārās pārvaldes un armijas pārstāvji, pilsētas un preses pārstāvji. Nav zināms, vai viņi visi patiesi ieradās uz svinībām, bet lūgti bija arī slaveni profesori – bijušie RPI pasniedzēji – Grīblers, Mormans, Ostvalds un Molls no Vācijas, Malhers no Austrijas, Pfūls un Glāzenaps no Rīgas.

BTA bija 6 nodaļas – tādas pašas kā RPI, un tajā darbu turpināja daudzi kādreizējie RPI pasniedzēji. Piemēram, tirdzniecības nodaļas dekāns bija prof. E. fon Bergmans, Ķīmijas – prof. M.Vitlihs, lauksaimniecības – prof. F.Buholcs, mehānikas – prof. P. fon Denfers, visi – vācieši. Beidzot augstskolu, bija paredzēts, ka lauksaimniecības nodaļas absolventi saņems agronoma kvalifikāciju, tirdzniecības nodaļas – tautsaimnieka, bet arhitektūras, inženieru, mašīninženieru un ķīmijas – inženiera kvalifikāciju. Par mācībām un eksāmeniem bija jāmaksā: par laboratoriju izmantošanu 40 markas semestrī, par vingrinājumiem ģeodēzijā, mehāniski tehnoloģiskajā laboratorijā, aktu zīmēšanā – 10 markas, bet par vingrinājumiem bioloģijā – tikai 5 markas, par ieskaiti – 60, eksāmenu 120 markas.⁸

Gadiem ilgi apspriestā Baltijas Tehniskās augstskolas ideja realizējās. Diemžēl nedz tie, kuri turpināja mācības šajā augstskolā, ne tie 547, kuri tajā iestājās pirmoreiz, to nebeidza. Jau 1918.g. novembrī un decembrī bija zināms nemiers un nekāda nopietnā studēšana nesanāca.

Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas 1918.g. 22.novembrī pie BTA ieejas bija izkārti sarkanbaltsarkanie karogi. Studentu korporācijas *Selonija* pārstāvji tos sargāja pret necienīgu aizskaršanu. 24.novembrī notika studentu daļas sapulce, kuras pārstāvji lūdza krievu valodu ieviest kā mācību valodu, bet augstskolas Padome atbildēja, ka BTA atklāta tikai ar tādu noteikumu, ka mācības būs vācu valodā, bet eksāmenos drīkst lietot arī kādu citu valodu⁹. BTA studenti cīnījās par Latvijas neatkarību Latvijas brīvības cīņās, iesaistījās militārās vienībās. Studenti cīnījās Atsevišķajā studentu rotā, Studentu bataljonā, Baltijas landesvērā un citur. Baltijas landesvērā dienēja rektora V. fon Knīrima jaunākais dēls Joahims, kurš gan nebija BTA students, Baltijas landesvērā dienēja Mehānikas fakultātes students Aksels Ostvalds, vācietis, kurš 1924.g. beidza LU, un citi. Tie, kuri cīnījās par Latviju, saņēma augstāko militāro apbalvojumu – Lāčplēša Kara ordeni. No BTA vidus tādi ir vairāki desmiti, piem., Jānis Alders, Eižens Baiže, Alfrēds Beķeris, Valdis Bite, Artūrs Dālbergs, Arvīds Dancis, Ludvigs Ēķis, Reinholds Muške, Markus Ozols... Augstskolai viņu varonībā nebija nekādas ietekmes, īss un nenozīmīgs šis posms ierakstīts vienīgi viņu biogrāfijās. Mācības notika tikai apmēram mēnesi, daudzi iestājās tāpēc, ka citas augstskolas Rīgā vienkārši nebija. Īsto izglītību un zināšanas sniedza agrākais RPI un vēlāk – LU. Daži studēja pat četrās (!) augstskolās, ja neņem vērā vēl citus juku laiku augstskolu nosaukumus. Lāčplēši Gustavs Celmiņš un Jānis Celms iesāka studijas RPI, turpināja BTA, LA, bet beidza LU. Pārtrauktās studijas un varbūt citi iemesli neļāva beigt augstskolu paredzētajā laikā. Nupat minētais J.Celms (1895-1969) RPI Ķīmijas nodaļā iestājās 1915.g., bet LU diplomu saņēma 1933.g. Daļa BTA studentu krita (Eliezers Freidbergs, Emīls Ausmanis, Jānis Brenšmits u.c.). Profesors Knīrimis 1919.g. 2.janvārī ar kuģi "Roma" atstāja Latviju un atgriezās tikai 1920.g. septembrī. Pēc Knīrima aizbraukšanas rektora pienākumus pildīja prorektors M.Vitlihs, kuram pat paaugstināja algu – agrāko 3000 marku vietā – 4000 markas gadā. BTA Padome cerēja atsākt mācības 1919.g. 17.janvārī, bet nodoms nerealizējās. Profesors Knīrimis vēlāk strādāja Herdera institūtā Rīgā, kur varbūt piepildījās kāda Baltijas Tehniskajai augstskolai iecerēta ideja, bet tā jau bija cita augstskola un Latvijā valdīja cita politiskā situācija.

Vēres

1. *Rigaer akademische Blaetter*. R., 1918, 1. Heft, S.15.
2. Knieriem W. *Meine Lebenserinnerungen*. R., 1931, 27.lpp.
3. *Latviešu Izglītības biedrības Augstskolas sekcijas darbība no 1917.g. līdz 1922.g.* R., 1924, 13.lpp.
4. *Baltische Zeitung*, 1918, 93, 3.lpp.
5. LVVA, 7175. f., 1.a., 31. l., 379.lpp.
6. LVVA, 7175 f., 1.a., 274.l., 194.lpp.
7. *Livland vor der Entscheidung*. R., 1918, 94.lpp.
8. *Pruefungsordnung der Baltischen Technischen Hochschule fuer das Studienjahr 1918/19*. R., 1918, 3.lpp.
9. LVVA, 7175.f., 1.a., 31.L., 462.lpp.

ZINĀTNISKO GRĀDU NOSTRIFIKĀCIJA LATVIJĀ UN TĀS RADĪTĀS PROBLĒMAS ZINĀTNES VĒSTURĒ*

Māris Baltiņš

Nostrifikācijas vārds Latvijas akadēmiskās sabiedrības aktīvajā leksikā ienāca tikai 90.gadu sākumā, kad aktuāla kļuva PSRS pastāvošās sistēmas iegūto zinātnisko grādu atbilstība (un to ieguvēju tiesības) atjaunotajā Latvijas valstī. Līdz tam šis vārds netika atzīts par pietiekami bieži lietojamu, lai to iekļautu *Svešvārdu vārdnīcā* (1978), astoņu sējumu *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* (1972-1996), tā nav arī jau 1991.gadā publicētajā *Enciklopēdiskajā vārdnīcā*.

Tas kļuva aktuāls vienīgi tad, kad Latvijas valsts, atgūvusi neatkarību, sāka veidot savu zinātnisko grādu piešķiršanas kārtību, kurā neizbēgami aktualizējās jautājums par jauno grādu atbilstību agrāk iegūtajiem, resp. bijušajai PSRS. Tāpat, paredzot plašās iespējas turpināt studijas ārzemēs un picaicināt ārvalstu mācītspēkus, svarīgi bija noteikt arī procedūru, kā turpmāk veikt ārvalstīs no jauna iegūto grādu nostrifikāciju. Kaut gan 1991.gada 4.oktobrī pieņemtajos Latvijas Republikas Ministru Padomes noteikumos¹ šādā nozīmē runāts vienīgi par zinātnisko grādu pielīdzināšanu, bet jau visai drīz daudz plašāku lietojumu guva latīniskās cilmes internacionālisms *nostrifikācija*, kas gandrīz pilnībā izspiedis latvisko ekvivalentu.

Tādēļ varētu likties, ka arī pats nostrifikācijas process Latvijā ienācis vienīgi 90.gados, tomēr, vērīgāk ieskatoties pagātnē, redzams, ka XX gadsimtā līdzīgs process norisinājies trīs reizes:

- pēc LU Satversmes apstiprināšanas 1923. gadā,
- pēc Latvijas inkorporācijas PSRS sastāvā 40. un 50. gados,
- 90. gadu pirmajā pusē pēc neatkarības atgūšanas.

Šī raksta mērķis ir plašāk aplūkot pirmās nostrifikācijas norisi un ar to saistītās zinātnes vēstures problēmas. Otrā nostrifikācija vēl prasa plašākus arhīvu materiāla pētījumus, bet pēdējā nostrifikācija, kura daudziem vēl ir labā atmiņā un kuras norisēs visai tieši bija iesaistīta krietna daļa joprojām aktīvo zinātnieku, ir vēl pārāk nesena pagātne, lai to varētu detalizēti un bezkaislīgi analizēt. Tomēr arī tās apcerēšanu nevajadzētu atlikt pārliekus tālu.

* Raksta pamatā ir Latvijas universitātes astoņdesmitajai gadadienai veltītās zinātnes vēstures konferences plenārsēdē 1999. gada 24. septembrī nolasītais referāts.

Zinātnisko grādu piešķiršanas kārtība cariskajā Krievijā

Latvijas Universitātes dibinātājiem, lai nodrošinātu jauno augstskolu ar kvalificētiem mācībspēkiem un perspektīvā iekarotu starptautisku prestižu, līdztekus citiem organizatoriskiem uzdevumiem jau pirmajā pastāvēšanas gadā nācās risināt jautājumu par augstāko zinātnisko grādu skaitu un to iegūšanas noteikumiem. Smeloties paraugus jaunveidojamai zinātnisko grādu sistēmai, galvenie salīdzinājumi tika veikti ar agrākās Krievijas impērijas augstskolu pieredzi, jo, ar retiem izņēmumiem, lielākā daļa LU dibinātāju bija tajās studējuši un ieguvuši savus augstākos grādus. Kaut gan visumā tika ņemta vērā arī Rietumeiropas universitāšu (vairāk Vācijas) pieredze, tomēr praktiskajās diskusijās lielākā problēma bija sarežģītās Krievijas sistēmas vienkāršošana un pielāgošana Latvijas vajadzībām.

Lielākā Krievijas zinātnisko grādu piešķiršanas īpatnība bija krasi atšķirīgā kārtība dažādās zinātnes nozarēs. Līdz ar to iespējams izšķirt četrus atšķirīgus augstāko zinātnisko grādu iegūšanas modeļus.

1. Klasiskajās universitātes fakultātēs – Tiesību, Luteriskās teoloģijas (reāli vienīgi Tērbatas universitātē), Dabaszinātņu (Matemātikas un dabas zinātņu) un Filoloģijas (Vēstures un filozofijas) bija trīspakāpju sistēma. Teorētiski minētās fakultātes varēja beigt bez jebkāda zinātniskā grāda vienīgi ar diplomu, kas piešķir atbilstošas arodtiesības (jāva tā ieguvējam strādāt par ģimnāzijas skolotāju), bet nedeva iespējas turpināt zinātnisko darbu universitātē. **Kandidāta** grādu pēc tradīcijas (oficiāli kopš 1884.gada Krievijas augstskolu noteikumiem to dēvēja par I šķiras diplomu², tomēr tā ieguvēji lepojās ar apzīmējumu *cand.phil.* vai *cand.rer.nat.* un labprāt to lietoja arī turpmāk) piešķirā tiem minēto fakultāšu studentiem, kuri bija beiguši “ļoti sekmīgi” un iesnieguši īpašu kandidāta darbu. Tālāk, sekmīgi turpinot zinātnisko darbību, bija jānokārto sarežģīti un grūti maģistra eksāmeni, kas deva tiesības sevi saukt par maģistrantu. Pēc prof. A. Spekkes liecības³ šāds statuss vismaz humanitārajās nozarēs deva jaunākā mācībspēka tiesības vai, atsevišķos gadījumos, pat tiesības iegūt privātdocentūru. **Maģistra** grādu varēja iegūt pēc plaša patstāvīga disertācijas darba publiskas aizstāvēšanas. Persona ar maģistra grādu jau varēja pretendēt uz docenta vai, retāk, uz profesora vietu. **Doktora** grāda iegūšanai jauni eksāmeni nebija vajadzīgi, bet atkal bija jāaizstāv plaša disertācija. No latviešu zinātniekiem doktora grādu pēc trīspakāpju sistēmas ieguva,

piemēram, Jānis Endzelīns (magistrs – 1905.gadā Tērbatā, doktors – 1912.gadā Pēterburgas universitātē⁴) un filozofs Jēkabs Osis. Retumis maģistra disertācijas aizstāvēšanas gaitā fakultātes padome par izcilu disertāciju drīkstēja pretendēt uzreiz piešķirt doktora grādu (piemēram, Maskavas universitāte Robertam Vīperam 1894.gadā⁵). Šādu grādu piešķiršana bija vienīgi pilntiesīgo Krievijas universitāšu privilēģija, bet citām augstskolām šādu tiesību nebija. Minētā sistēma bija ļoti smagnēja, tāpēc dažās nozarēs reāli XX gadsimta sākumā sāka trūkt personu ar doktora grādu.

2. Savrupi no pārējām fakultātēm bija Medicīnas fakultāte, kuras beidzējiem bija tikai divi zinātniskie grādi – **ārsts** un medicīnas **doktors**. Turklāt šis augstākais grāds prasību ziņā bija visai tuvs tā laika Vācijas *Dr.med.*, kura iegūšana nebija ne pārāk sarežģīta, nedz arī darbietilpīga. Šādi iegūtais medicīnas doktora grāds bija tuvs (varbūt pat nedaudz vieglāk iegūstams) pārējo universitātes fakultāšu maģistriem. Fakultātes absolvents, kurš bija beidzis ar vērtējumu “ļoti sekmīgi” un iesniedzis ne pārāk sarežģītu nobeiguma (klauzūras) darbu (tas nebija obligāts katram), jau varēja tūlīt kārtot doktoranta eksāmenus. Tādējādi Oskars Voits pēc Tērbatas universitātes Medicīnas fakultātes beigšanas 1895.gadā par doktoru kļuva 1898.gadā⁶, bet vēlākais iekšķīgo slimību profesors Mārtiņš Zīle doktora grādu ieguva 1889.gadā, jau gadu pēc studiju beigšanas.⁷ Turklāt šajā gadījumā disertācijas tēma nereti bija maz saistīta ar ārsta turpmāko klīnisko specializāciju. Lieki piebilst, ka šāda kārtība daudzkārt palielināja medicīnas doktoru skaitu, salīdzinot ar citām nozarēm, tomēr to daļēji atsvēra obligāta prasība pēc augstākā zinātniskā grāda, lai iegūtu privatdocentūru. Pēc A.Viksnas aplēsēm no 62 latviešiem, kas Tērbatas universitātē ieguva doktora vai maģistra grādu, 44 bija ārsti.⁸ Tas ir ļoti liels skaitlis, pat ņemot vērā medicīnas studentu lielo īpatsvaru no visiem studijas pabeigušajiem latviešiem.
3. Farmācijas un veterinārmedicīnas studijas beigušajiem augstākais piešķiramais zinātniskais grāds bija **maģistrs**, bet Krievijā doktora grādu abās šajās zinātnes nozarēs vispār nevarēja iegūt. Šo īpatnību viegli izskaidrot ar faktu, ka abas minētās nozares līdz pat XIX gadsimta beigām netika uzlūkotas par tradicionālajām universitātes disciplinām un augstākā izglītība tajās kļuva iespējama tikai XIX gadsimtā. Turklāt, lai sāktu studijas, ne topošajiem farmaceitiem, ne veterinārārstiem netika prasīta klasiskās ģimnāzijas izglītība, pie tam farmaceitiem pilnas studijas ilga tikai 4 semestrus (toties

obligāti tika prasīta aptiekas asistenta prakse pirms studijām). Minētā maģistra grāda ieguvēji varēja pretendēt uz akadēmisku darbu un ar laiku kļūt par speciālo iestāžu docentiem un profesoriem. Šīs procedūras īpatnības ļāva visai lielai daļai latviešu veterinārārstu kļūt par profesoriem Tērbatas Veterinārajā institūtā.

4. Inženierzinātnēs un lauksaimniecībā cariskajā Krievijā zinātniskos grādus vispār nepiešķīra. Tehniskā profila augstskolām tradicionālo universitāšu tiesību akadēmiskajā ziņā nebija, tāpēc tās drīkstēja piešķirt vienīgi diplomu un arodtiesības, bet ne zinātniskos grādus. Tas pilnā mērā bija attiecināms arī uz Rīgas Politehnisko institūtu, tādēļ no tā Latvijas Universitāte nekādas tradīcijas mantot nevarēja. Šajās mācību iestādēs, lai kļūtu par profesoru, zinātniskais grāds netika obligāti prasīts, bet par galveno kritēriju kalpoja zinātniskas publikācijas un pieredze praktiskā darbā specialitātē (rūpnīcā, konstruktoru birojā, projektu realizācijā u.c.). Tie mācītāji, kuri vēlējās iegūt augstāku zinātnisko grādu, to varēja darīt kādā Krievijas vai Vācijas universitātē, atbilstoši pirmajā apakšpunktā minētajai kārtībai. Tā, piemēram, profesors Mečislavs Centneršvērs 1898.gadā ieguva filozofijas doktora grādu Leipcigas universitātē, bet par ķīmijas maģistru kļuva 1904.gadā Pēterburgas universitātē.⁹

Līdz ar to redzams, ka par galveno iezīmi zinātnisko grādu piešķiršanas kārtībā cariskajā Krievijā uzskatāms vienojoša principa trūkums, kas pieļāva vairāku, pat krasī atšķirīgu tradīciju līdzaspastāvēšanu vienā augstskolā (piemēram, ārsti, farmaceiti un pārējās fakultātes Tērbatas universitātē). Tādēļ katras nozares pārstāvji ienāca LU ar atšķirīgiem priekšstatiem par disertācijas nozīmi akadēmiskajā karjerā un prasībām zinātniskā grāda iegūšanai. Minētie priekšstati vēl līdz 1944.gadam būtiski ietekmēja un reizēm pat noteica dažādu LU fakultāšu praksi, un ļāva, vismaz daļēji, skaidrot krasī atšķirīgo doktora grādu ieguvēju skaitu dažādās fakultātēs. Tā, piemēram, pēc profesora Edgara Dunsdorfā domām, ļoti mazais aizstāvēto disertāciju skaits Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātē (LU lielākajā fakultātē pēc studējošo skaita) izskaidrojams ar cariskās Krievijas zinātniskā snobisma ietekmi, jo daudzi vecās skolas zinātnieki no katras doktora disertācijas prasīja kaut ko ārkārtēju.¹⁰

Latvijas Augstskolas Organizācijas Padomes (komisijas) lēmumi

Atbilstoši Latvijas Augstskolas dibinātāju iecerēm par docētājiem tajā pirmām kārtām bija jāiesaista pēc iespējas visi latviešu cilmes

Krievijas universitāšu un citu augstskolu profesori un docenti, taču viņu skaits nebija pārāk liels un turklāt ļoti nevienmērīgi sadalīts pa dažādām zinātņu nozarēm.¹¹ Nepārprotami visvairāk trūka latviskas cilmes tīri teorētisko disciplīnu mācībspēku, jo sekmīga darbība tajās bija gandrīz obligāti saistīta ar akadēmisko darbu. Turklāt jāņem vērā, ka juku un sliktās pasta satiksmes dēļ jebkāda sazināšanās ar Krieviju bija ļoti apgrūtināta. Tādēļ par mācībspēkiem, it īpaši jaunveidojamajās universitātes fakultātēs, nereti nācās uzaiņināt pieredzējušus praktiskus savu nozaru lietpratējus (ārstus, inženierus, lauksaimniekus), ģimnāzijas skolotājus un privātzinātniekus, no kuriem liela daļa par akadēmisku karjeru nebija sapņojuši un tikai nelielai daļai no viņiem bija zinātniskais grāds vai plašākas publikācijas zinātniskos izdevumos. Līdzīga situācija bija ar virkni gadus jaunu Krievijas augstskolu absolventu, kas bija sākuši gatavoties zinātniskam darbam, daži pat kļuvuši par mācībspēkiem un maģistrantiem, bet pasaules kara un revolūcijas dēļ visas formalitātes nebija nokārtojuši.¹² Turklāt arī potenciāli pieaicināmie sveštautieši un ārzemnieki bija ar visai dažādu akadēmiskā darba pieredzi un zinātniskiem grādiem, tādēļ bija nepieciešami skaidri kritēriji viņu izvēlei.

Šādā sarežģītā situācijā, kad neizbēgami likās dažādi kompromisi un papildu privilēģijas tiem, kas darbu augstskolā uzsāka pirmie, Latvijas Augstskolas Organizācijas komisija parādīja visai stingru nostāju. Par viņas augsto principālītāti liecina 1919.gada septembra lēmums, kas paredzēja, ka par profesoriem var tikt ievēlētas tikai personas ar Krievijas maģistra un doktora grādu (izņēmumus pieļaujot vienīgi tehniskajām fakultātēm) un ka turpmāk maģistra vietā būtu jāparedz tikai doktora grāds.¹³ Princips par maģistra vai doktora grāda nepieciešamību, lai ievēlētu par profesoru, kopumā tika izturēts visai stingri, un reālu izņēmumu ārpus tehniskajām fakultātēm bija visai maz. Tā bez maģistra grāda par profesoru tika ievēlēts matemātiķis E.Lejnieks (bet viņš jau iepriekš bija vairākus gadus strādājis par docentu vairākās Maskavas augstskolās un publicējis nopietnus pētījumus¹⁴) un vēsturnieks A.Tentelis.

Vienlaikus ar LU Satversmes sagatavošanu, kas nodrošinātu tiesisko pamatu disertāciju aizstāvēšanai, zinātnisko grādu piešķiršanas principi tika apspriesti arī fakultāšu padomēs. Medicīnas fakultāte šo jautājumu pirmoreiz pārsprieda jau 1920.gada 27.martā, kad arī tika panākta principiāla vienošanās par *Dr.med.* grāda nepieciešamību.¹⁵ Liktos visai pašsaprotami, ka Latvijas Augstskolas pirmajos pastāvēšanas gados perspektīvākie mācībspēki savas disertācijas dotos aizstāvēt svešumā, taču piemērotu kandidātu un līdzekļu trūkuma dēļ tas tikpat kā netika izdarīts. Vienīgais izņēmums bija Teoloģijas fakultātes docents Voldemārs Maldonis, kurš 1921.gada 18.martā Mārburgas universitātē

aizstāvēja filozofijas doktora disertāciju.¹⁶ LU šo grādu atzina, un tas viņam pavēra ceļu uz profesora vietu. Diemžēl neizmantots palika Varšavas universitātes laipnais piedāvājums Medicīnas fakultātei, ka tā labprāt pieņemtu aizstāvēšanai krievu vai vācu valodā sarakstītas medicīnas doktora disertācijas.¹⁷

Kaut gan jau 1921.gada rudenī tika iesniegtas vērtēšanai pirmās disertācijas (piemēram, docenta v.i. R.Adelheima darbs iesniegts Medicīnas fakultātes padomes recenzēšanai 1921.gada 26.septembrī¹⁸), Organizācijas Padomē joprojām turpinājās darbs pie LU Satversmes. Šajā darbā Organizācijas Padome visvairāk iespaidojās no mazo kaimiņvalstu (Dānijas, Zviedrijas, Somijas) pieredzes, kā to jau 1919.gada 11.jūlijā bija deklarējusi Latviešu Izglītības biedrības Augstskolas sekcijas komisija savā lēmumprojektā.¹⁹

Attiecībā uz zinātniskajiem grādiem tika ievērota pieeja, kuru vēlāk vairākkārtīgi izklāstīja pagaidu rektors profesors E.Felsbergs: "Izstrādājot noteikumus par zinātniskiem grādiem, Organizācijas Padomi ir vadījusi cenšanās panākt zināmu vienību visās fakultātēs, kā arī izvairīties no diviem ekstrēmiem, kas zinātniskās darbības līmeņa un produktivitātes pacelšanai izrādījušies par ne visai labvēlīgiem.

No vienas puses, par nepieņemamu jāatzīst daudzās Vakareiropas augstskolās ieviesusies prakse zinātnisko (doktora) grādu piešķirt samērā viegli, radot ar to lielu doktoru skaitu, jo ir skaidrs, ka no šādas kārtības varētu ciest L. Universitātes prestižs un piešķiramo grādu vērtība.

No otras puses, par nepieņemamu bija jāatzīst vecās Krievijas trijpakāpenība (kandidāts, maģistrs, doktors), kas arī Krievijas apstākļos nebija vairs piemērojama visām zinātņu nozarēm un dažās radīja graduētu spēku trūkumu.

L. Universitātes satversmes projektā šai ziņā ieturēts vidus ceļš, paredzot bez izņēmuma visās zinātņu nozarēs 2 grādus, no kuriem augstākam visās fakultātēs dots viens un tas pats "doktora" grāda nosaukums."²⁰

LU Satversmes apspriešana Saeimā

Jau pirms diskusiju sākuma Saeimā vairākos preses izdevumos parādījās asa kritika par vairākām LU Satversmes normām. Atstājot malā jautājumu par pirmā zinātniskā grāda apzīmēšanai lietojamo nosaukumu, kas bija viskarstāko diskusiju avots, lielas iebildes izraisīja arī tās 57. un 62.pants (vēlāk – 56. un 60.pants), kuros definēta prasība, ka profesoriem jābūt ar doktora grādu, bet docentiem ar pirmo zinātnisko grādu, neattiecinot šīs prasības uz personām, kuras jau ievēlētas līdz tam. Tā, piemēram, kreisi noskaņoto studentu pārstāvis, kurš parakstījās ar pseidonīmu Moira [vēlākais rentgenologs un fizioterapeits docents Kārlis

Mazūrs?], uzskatīja, ka pareizi būtu visus profesorus, kas neatbilst šīm prasībām, bet ir jau ievēlēti, uzskatīt par vietas izpildītājiem līdz laikam, kamēr grāds netiek iegūts.²¹ Par īpaši nelogisku viņš uzskatīja situāciju, ka "zinātnisko grādu piešķiršana notiek ar fakultātes lēmumu, tātd viņu piešķiršanā ņem dalību arī šie "bezgrāda" profesori un docenti".²²

Pirmajā Saeimā LU Satversmes apspriešana sākās 1923.gada 23.februāra sēdē ar Izglītības komisijas pārstāvja, LU pagaidu rektora profesora E.Felsberga ziņojumu par dokumenta būtību. Šajā referātā viņš atzina, ka universitātes tapšanas stadijā bija diezgan bieži gadījumi, kad par profesoru tika ievēlētas personas bez zinātniska grāda, bet uz kuriem jaunās prasības necesot domāts attiecināt. "Tā tas notika ar, apmēram, 15 personām, kuras universitāte pārņēma no bijušā Rīgas Politehniskā institūta. [...] Tur par profesoriem tapa personas ar pirmo zinātnisko grādu, kad viņas bija publicējušas cik necik ievērojamu darbu un bija pierādījušas savas spējas praktiskā darbā. [...] tāpat arī latvieši ar plašiem piedzīvojumiem praksē, attiecīgā specialitātē un ar zinātniskiem darbiem, gan nelielā skaitā, arī tika ievēlēti par profesoriem."²³ Izglītības komisija esot ierosinājusi, ka būtu nepieciešama piezīme pie šī panta, kas atļautu arī turpmāk ar 2/3 balsu (tāpat kā minētajos gadījumos to bija darījusi Organizācijas Padome) vairākumu padarīt negraduētas personas par profesoriem, tādējādi paredzot vienādu pieeju arī turpmāk.²⁴

Uzsākot diskusijas, sociāldemokrātu deputāts Kārlis Dēķens uzsvēra, ka esošā situācija, kad daudzi bez grādiem tikuši ievēlēti par profesoriem, dod dažām personām lielas privilēģijas bez kādas atbildības. Viņš uzskatīja, ka nosakāms laiks, kurā jau ievēlētajiem profesoriem grāds atbilstoši LU padomes lēmumam jāiegūst. Viņaprāt, arī piezīme pie šī panta par izņēmuma tiesībām ievēlēt uz priekšu profesorus bez grāda īsti likumīgi nesankcionē šo veco profesoru atrašanos amatā.²⁵

Viņam oponentot, vēlākais akadēmiķis Arvīds Kalniņš (Demokrātiskā centra un jaunzemnieku bloks) uzsvēra, ka tehniskajās nozarēs gandrīz visur pasaulē prasa nopelnus praktiskā laukā un arī LU "lai nenokļūtu stāvoklī, pie kura universitātē par mācības spēkiem tiks pievilkti tikai teorētiķi [...] neprasīt vismaz no tehnisko fakultāšu profesūras [...] "doktora grāda etiķetes".²⁶ Tomēr konsekventa turēšanās pie šāda viedokļa nozīmētu, ka likumiski tiktu nostiprinātas atšķirības starp fakultātēm.

Savukārt M.Lazersons (Ceire Cion deputāts) uzsvēra, ka pirmais zinātniskais grāds vien nav pietiekami nozīmīgs, lai kļūtu par docentu, tāpat arī doktora grāda kritēriji un 2/3 balsu par profesūru (tās atcelšanu?) nav parcīza kārtība.²⁷

Atbildē K.Dēķens uzsvēra, ka viņu galvenokārt vadījusi prasība pēc vienlīdzības, resp., ja no visiem, kas grib tikt par profesoru, prasa doktora grādu, tad lai to prasa arī no vecajiem.²⁸

Tādas pašas diskusijas atsākās arī 1923.gada 2.martā, kad turpinājās diskusijas par LU satversmi. Izskatot to pa pantiem, atkal kaislības atsākās pie 56.panta par profesoru ievēlēšanu. Te deputāts K.Dēķens no jauna savas frakcijas vārdā iebilda pret iespēju iegūt profesora nosaukumu bez zinātniskā grāda, iesakot svītrot arī piezīmi par izņēmuma procedūru (ievēlēšana ar 2/3 balsu), bet paturot prasību jau ievēlētajiem 15 vecā RPI profesoriem bez grāda un aptuveni 10 tapšanas stadijā citiem ievēlētajiem nosakot termiņu grāda iegūšanai (kaut teorētiski, bet nodrošinot šīs personas pret iebildumiem).²⁹ Savukārt visiem jaunajiem mācībspēkiem bez grāda nebūtu iespējams ļaut sasniegt augstāku pakāpi par docentu.³⁰

Pēc deputāta P.Gailīša (Zemnieku savienība) iebildes, ka, piemēram, Zviedrijā visiem profesoriem grādu neprasot³¹, P.Kalniņš (sociāldemokrāts) paskaidroja, ka viņu pieeja nebūt nav diplomu cildināšana, bet atturēšanās no pārliecīgu privilēģiju piešķiršanas grupai personu bez grāda.³² Referents par satversmi E.Felsbergs komentēja, ka nākotnē var būt gadījumi, kad būs nepieciešams par profesoru ievēlēt personas bez augstākā zinātniskā grāda.³³ Viņaprāt, esot nereāli likt vecajiem RPI profesoriem prasīt doktora grādu, jo LU viņu docētajos mācībuursos lielākoties citu lietpratēju vispār neesot, turklāt dažs no viņiem bijis profesors jau 20 gadus; arī noorganizēt aizstāvēšanos ārzemēs esot par sarežģītu un dārgu, bet dažiem gados jaunākiem gan nāktos iegūt šo grādu.³⁴ Turpmākajā diskusijā par šo tēmu deputāts K.Dēķens ieteica, ka vajadzības gadījumā taču var piešķirt goda doktora titulu.³⁵

Arī trešajā lasījumā 1923.gada 16.martā debātes par šo jautājumu nemitējās. P.Kalniņš piebilda, ka, konsekvenci saglabājot, no ievēlētajiem profesoriem 5 vai 10 gados jāprasa doktora grāda iegūšana, ja jau zinātnisku darbu (*pro venia legendi*) vēlas prasīt no jau ievēlētajiem docentiem.³⁶ Kaut gan LU Satversme tika pieņemta ar niecīgiem labojumiem šādā redakcijā, neievērojot kreisā spārma deputātu iebildes, minētās debātes ir vērts plaši atferēt, jo tām bija būtiskas sekas universitātes dzīvē:

- 1) pēc Satversmes apstiprināšanas notika visu fakultāšu mācībspēku grādu pielīdzināšana LU grādiem, lai pierādītu minēto personu tiesības uz profesūru (pirmās nostrifikācijas galvenais mērķis);
- 2) vienlaikus no jau ievēlētajiem docentiem sāka prasīt zinātnisku darbu (*pro venia legendi*), lai apliecinātu tiesības uz ieņemto amatu;
- 3) negraduētos mācībspēkus varēja paaugstināt vienīgi līdz vecākā docenta statusam (kas algas ziņā gan maz atšķīrās no profesora);
- 4) vecajiem RPI profesoriem, kuru statuss joprojām bija neskaidrs, un virknei latviešu praktiķu, kas darbu augstskolā bija sākuši jau

pusmūžā, fakultātes sāka plaši piešķirt goda doktora grādu, tādējādi apliecinot viņu tiesības uz profesūru (vai paverot ceļu uz to).

Pirmās nostrifikācijas norise: Medicīnas fakultātes piemērs

Pēc LU Satversmes pieņemšanas visas fakultāšu padomes saņēma uzdevumu apzināt visu esošo mācībspēku zinātniskos grādus, lai noskaidrotu, kuri tad no viņiem ir pilntiesīgi ieņemt profesoru un docentu amatus.

Tādējādi ar 1923.gada 9.aprīļa Medicīnas fakultātes padomes lēmumu lielākajai daļai mācībspēku (profesoriem C.Amsleram, G.Bakmanim, E.Gartjē, V.Kļimenko, R.Krimbergam, E.Paukulam, J.Rubertam, P.Sniķerim un docentiem J.Aiksnim, H.Budulam, E.Fērmanim, J.Jankovskim un F.Neireiteram) agrāk iegūtie doktora grādi tika oficiāli pielīdzināti atbilstošajam LU grādam, kā arī atzīti par spēkā esošiem agrāk iesniegtie habilitācijas darbi (*pro venia legendi*).³⁷ Nezināmu iemeslu dēļ šajā sarakstā nav minēts (varbūt izlaists, protokolu pārrakstot?) profesors M.Zīle, kaut gan viņa 1889. gadā Tērbatas universitātē iegūtā grāda nostrifikācija nekādas problēmas nevarēja radīt.

Nemot vērā, ka Medicīnas fakultāte bija stingri nolēmusi, ka medicīnas doktora grāds ir obligāts priekšnosacījums, lai iegūtu privātdocenta titulu, šo nosaukumu jau ieguvušo mācībspēku (K.Hāha, E.Kalniņa, J.Širona, G.Reinharda, M.Kazāka un E.Jansona) doktora grāda otrreizēja atzīšana netika prasīta. Tiesa, pēc tam, kad Miķelis Kazāks nesaskaņu dēļ bija pārtraucis darbu LU un atgriezies ASV, Fakultātes padomē tika apšaubītas ne tikai viņa tiesības uz *Dr.med.* titulu, bet pat uz ārsta grādu³⁸, tādējādi līdztekus personīgām antipātijām paužot neizpratni par ASV universitātes piešķirtajiem zinātniskajiem grādiem.

Visumā šīs nostrifikācijas gaitā līdz LU dibināšanai iegūtos medicīnas doktora grādus pielīdzināja visai formāli. Gluži citāda bija pieeja doktora grādiem, kas bija iegūti pēc LU dibināšanas. Tā, Universitātes Padome, apstiprinādama minēto Medicīnas fakultātes padomes lēmumu par grādu pielīdzināšanu, no visiem vienīgi tiesmedīka docenta Ferdinanda Neireitera 1920.gadā Vīnes universitātē iegūto doktora grādu neatzina par līdzvērtīgu LU grādam, jo viņa disertācija bija aizstāvēta jau pēc LU dibināšanas.

Fakultātes padome 1929.gadā atkārtoti nobalsoja par F. Neireitera doktora grāda atzīšanu³⁹. Bet Universitātes Padome, uzskatot, ka citu augstskolu otro zinātnisko grādu pielīdzināšanas process ir beidzies, šo lēmumu atkal neapstiprināja⁴⁰. Galvenā argumentācija bija iepriekšējā, ka tas iegūts pēc LU nodibināšanas, bet būtiska papildu nozīme bija faktam, ka vairākas citas personas ar līdzīgu Vīnes universitātes *Dr.med.* grādu atbilstoši likumam pārstudēja Latvijā pēdējā Medicīnas fakultātes kursā

un kārtoja gala eksāmenus, lai iegūtu prakses tiesības⁴¹. Pēc atkārtotā noraidījuma Ferdinands Neireiters tomēr neatkāpās no nodoma iegūt ar LU medicīnas doktora grādu saistītās tiesības un tūlīt 1930.gadā, jau astoņus gadus būdams vecākais docents, nokārtoja visus doktoranta eksāmenus, bet par profesoru bez disertācijas tā arī nekļuva.

Līdzīgā kārtā nule no Krievijas dzimtenē atbraukušajam Paulam Stradiņam netika atzīts 1923.gadā Petrogradas Kara medicīnas akadēmijā iegūtais medicīnas doktora grāds⁴². Tikai pēc profesora Jēkaba Alkšņa cildinošajām atsauksmēm Fakultātes padomē nākamajā sēdē tā vismaz daļēji mīkstināja savu spriedumu, jo pielīdzināja viņa doktora grādu LU pirmajam (ārsta) grādam, atbrīvojot P.Stradiņu no nepieciešamības otrreiz kārtot gala pārbaudījumus⁴³.

Līdzīgu problēmu par Vācijā iegūta *Dr.med.* grāda pielīdzināšanu Medicīnas fakultātes padomei drīzumā pēc F.Neireitera grāda neatzīšanas nācās risināt, no Vācijas uzaicinot par mācībspēku LU Medicīnas fakultātes Stomatoloģijas institūtā ievērojamo zobu protezēšanas speciālistu Ādamu Ērleinu. 1925.gada 19.oktobrī viņam pēc publicēto zinātnisko darbu kopvērtējuma piešķīra privātdocenta tiesības, diplomātiski vispār apejot jautājumu par viņa doktora grāda nostrifikāciju⁴⁴.

Nostrifikācija un *pro venia legendi* darbu iesniegšana

Pārskatos par LU darbību ar mācībspēku statusa noteikšanu saistītie procesi, kas tika veikti atbilstībā tās satversmes galīgajai redakcijai, atspoguļoti it kā garām ejot. Tā, piemēram, piec gadu darbības pārskatā tikai īsumā pieminēts, ka pēc LU Satversmes likuma pieņemšanas un izsludināšanas profesori bez grāda, kā arī visi docenti vēlreiz pārvēlēti amatos⁴⁵. Šāds lēmums tika pieņemts Universitātes Padomes 1923. gada 4. aprīļa sēdē, nosakot, ka fakultāšu pedagogu kadru pārorganizēšana (faktiski – pārbaude, vai zinātniskie nopelni atbilst amatam) veicama līdz 20.aprīlim⁴⁶.

Medicīnas fakultātē šis nostrifikācijas process veicās visgludāk, jo tajā par profesoriem bija kļuvušas vienīgi personas ar doktora grādu. Pārējās fakultātēs, kurās personu ar Krievijas doktora vai maģistra grādu bija krietni mazāk nekā Medicīnas fakultātē (no 52 profesoriem, kas strādāja LU 1922./1923.mācību gada sākumā, 23 nebija otrā zinātniskā grāda⁴⁷), 1923.gada pavasarī notika mācībspēku zinātnisko grādu pielīdzināšana, kas bija nedaudz sarežģītāka, jo bija jāievēro Sacimas diskusijās ieteiktie aizrādījumi. Papildus LU Satversmes prasībām to veikt vēl mudināja jau 1922.gada maijā pieņemtais, bet vēl neīstenotais Universitātes Padomes lēmums, ka personas, kuras var iesniegt habilitācijas rakstu vai tam līdzvērtīgus praktiskus nopelnus, drīkst

paaugstināt par vecākajiem docentiem. Tādēļ daudzos gadījumos zinātnisko grādu nostrifikācija noritēja vienlaikus ar viņu publicēto darbu novērtēšanu, lai formāli piešķirtu *pro venia legendi* tiesības tiem mācībspēkiem, kuriem otrā zinātniskā grāda nebija un kuri līdz tam augstskolā nebija strādājuši.

Tā, piemēram, Filoloģijas un filozofijas fakultāte 1923.gada 6.aprīlī ar kopēju lēmumu habilitēja sešus mācībspēkus (L.Bērziņu, E.Blesi, P.Dāli, A.Daugi, J.Kauliņu un K.Straubergu), kas jau bija ievēlēti par docentiem vai vecākajiem docentiem⁴⁸. Arī Inženierzinātņu fakultāte savā 1923.gada 11.maija sēdē izveidoja profesoru komisiju (A. Buhholcs, E. Jakobi, M. Bīmanis un G. Švarcs), kam uzdeva izskatīt *pro venia legendi* tiesību iegūšanai iesniegtos rakstus⁴⁹. Pēc nedēļas, nākamajā Fakultātes padomes sēdē 1923. gada 19. maijā, 11 ievēlētajiem docentiem darbi tika atzīti par atbilstošiem šo tiesību iegūšanai, un viņi tika paaugstināti par vecākajiem docentiem⁵⁰.

Medicīnas fakultātē minētais lēmums skāra Kārli Baronu, Ernestu Putniņu (viņi abi bija ievēlēti par docentiem bez doktora grāda) un Andreju Skuju, kurš bija kļuvis par privātdocentu bez habilitācijas un doktora grāda fakultātei kritiskā situācijā, kad tai trūka internās medicīnas mācībspēku. Tā kā bija noteikts, lai darbi *pro venia legendi* tiktu iesniegti trīs gadu laikā, tad viņi pakāpeniski (E.Putniņš – 1924.gadā, A.Skuja – 1925.gadā, bet K.Barons – 1926.gadā) iesniedza attiecīgus zinātniskus rakstus, oficiāli legalizējami savu statusu fakultātē.

Tomēr pēc LU Satversmes pieņemšanas neviens mācībspēks bez doktora grāda vairs turpmāk netika ievēlēts par profesoru (bet fakultāte to varēja izvirzīt par vecāko docentu), cieši pieturoties pie noteiktajām normām, taču neviens, kas bija ieguvis profesora statusu, to nezaudēja.

Minētie piemēri liecina, ka pēc LU izveidošanas 20.gadu kontekstā nostrifikācijas jēdziens būtu interpretējams plašāk, jo tajā daudzos gadījumos būtu pareizi ietvert arī docentus bez akadēmiskā darba pieredzes, kam bija jāapliecina savas tiesības uz šo vecākā mācībspēka statusu. Tādēļ *pro venia legendi* darbu vērtēšana un attiecīgu tiesību piešķiršana 1923.gadā un dažos vēlākajos gados jau strādājošiem docentiem nav saistāma ar normālo habilitācijas procedūru privātdocenta tiesību iegūšanai. Pa lielākai daļai šie gadījumi arī netika ieskaitīti fakultātē habilitēto personu kopskaitā, bet tika uzskatīti par izņēmumu.

Šis process bija būtisks no fakultāšu izveides viedokļa, jo visi štata profesori un docenti pēc LU Satversmes bija Fakultātes padomes locekļi, kas deva viņiem tiesības turpmāk ievēlēt jaunus profesorus un balsot par doktora grāda piešķiršanu. Bez skaidri definētām tiesībām uz šiem amatiem arī turpmākie Fakultātes padomes lēmumi, piemēram, par doktora grāda piešķiršanu (ja discrtaācijas recenzēšana un oficiālā

oponēšana būtu uzticēta docentam bez otrā zinātniskā grāda), varētu tikt apšaubīti.

Jau pirmajā disertācijas aizstāvēšanā LU 1923.gada 13.maijā, kurā lauksaimniecības doktora (*Dr.agr.*) grādu ieguva Augusts Krihenšteins⁵¹, bija vērojama šāda situācija, kura bez atbilstošas nostrifikācijas un docenta tiesību atzīšanas būtu visai divdomīga. Lieta tāda, ka Lauksaimniecības fakultātē graduēto mācībspēku praktiski nebija (arī tās izvirzītajam oficiālajam oponentam vecākajam docentam Pēterim Delleim nebija augstākā zinātniskā grāda), tādēļ nācās no radniecīgām fakultātēm uzaicināt veterinārmedicīnas profesoru Ludvigu Kalniņu un anatomu Gastonu Bakmani, lai aizstāvēšanai piešķirtu lielāku svaru.

Līdzīgi tas notika arī ar trešo LU aizstāvēto disertāciju (otrais bija patologanatoms R.Adelheims, un šajā promocijā visiem oponentiem bija doktora grāds), kad, 1924.gada 11.maijā Alfrēdam Vītolam Inženierzinātņu fakultātē aizstāvot *Dr.ing.* grādu, abiem fakultātes oponentiem – profesoram E.Jakobi un docentam J.Cizarēvičam formālu grādu nebija. Vienīgi trešais oponents – profesors R.Meijers (no Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes) bija Krievijas maģistrs un Vācijas doktors⁵².

Līdz ar LU piecu gadu darbības jubileju 1924.gada septembrī tika aizsākta goda doktora grāda piešķiršana virknei veco RPI profesoru (K.Blaheram, P.Denferam, G.Nolteinam) un vairākiem augstskolas tapšanas laikā ievēlētajiem profesoriem bez zinātniskā grāda (M.Bīmanim, J.Čakstem), lai vēl papildus mazinātu šaubas par viņu formālo atbilstību amatam. Arī turpmākajos gados pakāpeniska goda doktora grāda piešķiršana vairākiem vecākajiem docentiem pavēra ceļu uz profesūru.

Turpmākā ārzemēs iegūto zinātnisko grādu nostrifikācija

Pirmā nostrifikācija Latvijā skāra vienīgi jau ievēlētos LU mācībspēkus un personas, kas uz šādu stāvokli pretendēja, tāpēc tā uzskatāma par institūcijas problēmu. Praktiskā darbā strādājošie speciālisti droši varēja turpināt lietot savus agrākos zinātniskos grādus bez jebkādas formālas nostrifikācijas procedūras.

Pēc strādājošo LU mācībspēku augstāko zinātnisko grādu atzīšanas procesa 1923.gadā un *pro venia legendi* tiesību piešķiršanas vēl dažu turpmāko gadu laikā turpmāk nostrifikācijas problēmas parādījās tikai atsevišķos gadījumos, kad kāds no perspektīvajiem mācībspēkiem bija ieguvis doktora grādu ārzemēs. Jau 20.gadu sākumā, izvēloties mācībspēkus un ievēlot tos amatos, iezīmējās noteikta tendence, ka pirms LU dibināšanas iegūtie grādi (it īpaši Krievijas doktora vai maģistra grāds, jo pret Vācijas doktora grādu attieksme bija piesardzīgāka) tika bez

īpašām problēmām atzīti, bet pēc 1919.gada citās valstīs iegūtie grādi lielākoties netika atzīti par ekvivalentiem LU doktora grādam.

Šim vispārējam principam bija tikai atsevišķi izņēmumi. Viens no nedaudzajiem bija jau minētais teologs V.Maldonis, kura Mārburgas universitātes *Dr.philos.* grādu ņēma vērā, to pielīdzinot fakultātes padomes sēdē 1922.gada 1.decembrī, lai viņu vēl pirms LU Satversmes apstiprināšanas 1922. gada 20.decembrī Universitātes Padomē ievēlētu par profesoru⁵³. Liekas, ka pēdējās reizes, kad citur iegūtais doktora grāds tika atzīts, bija 1925./1926.mācību gadā (profesora K.Rončevska Krakovas Mākslas akadēmijā 1925.gadā iegūtais *Dr.arch.*⁵⁴) un 1927./1928.mācību gadā (privātdocenta Borisa Vīpera Kauņas universitātē 1927.gadā iegūtais *Dr.phil.* grāds⁵⁵). Citos gadījumos nostāja bija nemainīgi noraidoša pat reizēs, kad nostrificējamais mācībaspēks (piemēram, vecākais docents Ferdinands Neireiters) bija īpaši uzaicināts darbam LU un darbojās ļoti sekmīgi.

Tādēļ virknei perspektīvu mācībaspēku pēc doktora grāda iegūšanas ārzemēs bija atkārtoti jāaizstāv otra disertācija LU, lai varētu pretendēt uz profesora vietu vai citiem augstākiem akadēmiskiem amatiem. Atbilstoši publicētajām biogrāfijām un LU doktora grādu ieguvēju sarakstam divreiz aizstāvēties nācās ķirurgam Paulam Stradiņam (Petrogradas Kara Medicīnas akadēmijā 1923.gadā un LU – 1927.gadā), ķīmiķim Paulam Kalniņam (Cīrihes universitātē 1928.gadā un LU – 1938.gadā), fitopatologam Maksim Eglītim (Cīrihes Tehniskajā augstskolā 1932.gadā un LU 1935.gadā), filozofam Teodoram Celmam (Freiburgas pie Breisgavas universitātē 1923.gadā un LU 1936.gadā), folkloristam Jānim Albertam Jansonam (Ķelnes universitātē 1929. gadā un LU – 1943.gadā) un veterinārārstam Pēterim Apinim (Vīnes Veterinārmedicīnas institūtā 1936.gadā un LU – 1940.gadā). Arī termodinamikas speciālistam Borisam Bružam 1926.gada Prinstonas universitātes *Ph.D.* netika atzīta par līdzvērtīgu LU doktoram, un viņš nekļuva par profesoru.

Ārvalstu doktora grāda formāla pielīdzināšana pēc ilga pārtraukuma atkal tika atsākta vācu okupācijas gados. Tikai 1943.gadā Universitātes Padome atzina, ka botāniķa Kārļa Ābeles Mārburgas universitātē (1923.gadā) un Tērbatas universitātē (1934.gadā) iegūtie grādi tiek pielīdzināti LU *Dr.rer.nat*⁵⁶. Bet pēc ilgstošas fakultātes sarakstes ar universitātes vadību, atkārtota Fakultātes padomes balsojuma un dokumentu pārbaudes 1944.gada pavasarī Universitātes Padome beidzot atzina Veterinārmedicīnas fakultātes docentu Ādolfa Alkšņa un Broņislava Rudīka Vīnes Veterinārmedicīnas institūtā iegūtos doktora grādus⁵⁷.

Latvijas Universitātes oficiālajai visai atturīgajai nostājai pret citu augstskolu zinātniskajiem grādiem bija vairāki iemesli. Pirmkārt, tolaik vairums valstu, kuras nesaistīja tieši divpusēji līgumi par šo jautājumu,

rīkojās līdzīgi un Baltijas valstis nebija izņēmums. Otrkārt, dažādu valstu zinātnisko grādu pielīdzināšana ir objektīvi visai sarežģīts jautājums, ko pat šodien nevar uzskatīt par ideāli atrisinātu. Taču vēl būtiskākas bija rūpes par savas augstskolas labo slavu, kas, pārāk liberāli pielīdzinot citu valstu zinātniskos grādus, ar laiku varētu ciest. Šāda nostāja gan ļāva saglabāt stingrus (dažās fakultātēs pat pārlieku stingrus) LU doktora grāda iegūšanas kritērijus, bet nereti aizkavēja talantīgu docētāju izvirkšanos. Turklāt šāda pieeja radīja arī formālus šķēršļus jauno mācībspēku sagatavošanai un papildizglītībai ārzemēs nozarēs, kurās Latvijā speciālistu nebija. Tādēļ šādu LU vadības nostāju var uzskatīt par izteikti konservatīvu, un ar laiku tā varētu draudēt ar mācībspēku trūkumu dažās strauji mainīgās un perspektīvās zinātnes nozarēs.

Vēres

¹ Ar Latvijas Republikas Ministru Padomes 1991.gada 4.oktobra lēmumu Nr. 262 apstiprinātie noteikumi "Par zinātnisko grādu piešķiršanu".

² Universitāte. Grām. *Konversācijas vārdnīca*. IV sēj., R., RLB Ērīgu grāmatu nodaļa, 1921., 4364.-4368.lpp.

³ Spekke A. Atmiņas par Latvijas Universitātes Filoloģijas un Filozofijas fakultātes sākumiem. *Universitas*, 1966. 17. 5.-8.lpp.

⁴ *Akadēmiķis Jānis Endzelīns. Bibliogrāfija*. R.: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1958. 8.lpp.

⁵ Stepermanis M. Prof. Dr.hist. Roberts Vipers dzīvē un darbos. Grām. *Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr.hist. Robertam Viperam* 14.VII 1859/14.VII 1939. R.: A.Gulbis, 1939, 7.-25.lpp.

⁶ Baltiņš M. Ārsts un diplomāts. Dr.med. Oskaram Voitam – 125. *Latvijas Ārsts*, 1991. 3. 68.-69.lpp.

⁷ Prof. Dr.med. M. Zīles curriculum vitae un iespiestie darbi. *Latvijas Ārstu Žurnāls*, 1933. 1. 3.-8.lpp.

⁸ Vīksna A. *Tērbatas universitāte*. R.: Zinātne. 1986. 192 lpp.

⁹ Profesors Mečislavs Centneršvērs. Grām. *Latvijas Universitāte. 1919-1929*. R.: LU izdevums. 1929, 94.-101.lpp.

¹⁰ Dunsdorfs E. Patiesība un mīti par Latvijas Universitāti. *Akadēmiskā Dzīve*, 2. 15.-20.lpp.

¹¹ Valters N. Latvijas Universitātes sākumi. *Akadēmiskā Dzīve*, 1959, 2. 3.-9.lpp.

¹² Spekke A. – op.cit.

¹³ Dāle P. *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un tās darbību pirmā (1919./1920.) mācību gadā*. R.: Latvijas Augstskola, 1921. 76 lpp.

- ¹⁴ Profesors Edgars Lejnieks. Grām. *Latvijas Universitāte. 1919.-1929.* R.: LU izdevums, 1929, 344.-346.lpp.
- ¹⁵ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1919.-1921. māc.g. Protokols Nr. 22, LVVA, 7427. f., 6. apr., 390. lieta, 23.lp.
- ¹⁶ Biezais H. Profesora Voldemāra Maldoņa doktorēšanās Mārburgas Universitātē. *Akadēmiskā Dzīve*, 1984, **26**, 28.-35.lpp.
- ¹⁷ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1919.-1921.māc.g. Protokols Nr. 38, LVVA, 7427. f., 6. apr., 390. lieta, 35.lp.
- ¹⁸ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1921.-1922.māc.g. Protokols Nr. 80, LVVA, 7427. f., 6. apr., 391. lieta, 12.-15.lp.
- ¹⁹ Dāle P. – op.cit.
- ²⁰ Latvijas Universitātes satversmes projekts. Paskaidrojumi pie Latvijas Universitātes satversmes projekta. [1922], 24 + 10 lpp.
- ²¹ Moira. Piezīmes par L. Universitātes satversmi. *Studentu Domas*, 1922, **2**, 14.-15.lpp.
- ²² Idem.
- ²³ I. Saeimas I. sesijas (7.XI.1922. – 23.III.1923.) sēžu protokoli. R., 1923, 300.-306.sleja.
- ²⁴ Idem.
- ²⁵ Idem, 307.-311.sleja.
- ²⁶ Idem, 311.-313.sleja.
- ²⁷ Idem, 320.-322.sleja.
- ²⁸ Idem, 322.-323.sleja.
- ²⁹ Idem, 357.-358.sleja.
- ³⁰ Idem.
- ³¹ Idem, 358.-359.sleja.
- ³² Idem, 359.sleja.
- ³³ Idem, 360.-361.sleja.
- ³⁴ Idem.
- ³⁵ Idem, 362.sleja.
- ³⁶ Idem, 509.-510.sleja.
- ³⁷ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1922.-1923.māc.g. Protokols Nr. 137., LVVA, 7427. f., 6. apr., 392.lieta, 28.-30.lp.
- ³⁸ Lapiņš U. Ārzemju latviešu ārsts Miķelis Kazāks (1884.-1968.). Grām. *Latvijas Medicīnas augstskola. Īsrakstu kopoījums 75 gadu jubilejā.* R.: AML, 1995, 54.-56.lpp.
- ³⁹ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1928.-1929.māc.g. Protokols Nr. 258., LVVA, 7427. f., 6. apr., 398.lieta, 43.-45.lp.
- ⁴⁰ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1928.-1929.māc.g. Protokols Nr. 260., LVVA, 7427. f., 6. apr., 398.lieta, 47.-49.lp.
- ⁴¹ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1928.-1929.māc.g. Protokols Nr. 258., LVVA, 7427. f., 6. apr., 398.lieta, 43.-45.lp.

- ⁴² LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1923.-1924.māc.g. Protokols Nr. 151., LVVA, 7427. f., 6. apr., 393.lieta, 32.-34.lp.
- ⁴³ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1925.-1926. māc.g. Protokols Nr. 152., LVVA, 7427. f., 6. apr., 393.lieta, 35.-36.lp.
- ⁴⁴ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1925.-1926.māc.g. Protokols Nr. 189., LVVA, 7427. f., 6. apr., 395.lieta, 17.-19.lp.
- ⁴⁵ I. Vispārējās ziņas. Grām. *Latvijas Universitātes piegādu darbības pārskats 1919.-1924.* R.: LU, 1925, 5.-10.lpp.
- ⁴⁶ Universitātes Padomē. *Students*, 1923, 11.aprīlī, 24.
- ⁴⁷ *Universitātes kalendārs*. 1922-1923. A./g. Sastādījis K. Upešleja. R.: LU studentu Padomes Mācību līdzekļu Apgādniecības komisija, 1922. 367 lpp.
- ⁴⁸ Jurēvičs P. Filoloģijas un filozofijas fakultāte. 1919-1939. Grām. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919.-1939.* I. daļa. R.: LU, 1939, 167.-300.lpp.
- ⁴⁹ B. Inženierzinātņu fakultāte. Grām. *Latvijas Universitātes piegādu darbības pārskats 1919.-1924.* R.: LU, 1925, 28.-83.lpp.
- ⁵⁰ Vegners M. Inženierzinātņu fakultāte. 1919-1939. Grām. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919.-1939.* I. daļa. R.: LU, 1939, 301. – 360.lpp.
- ⁵¹ Pirmais atklātais doktora dispuits. *Vuļības Vēstnesis*, 1923, 100, 14.maijā.
- ⁵² B. Inženierzinātņu fakultāte. - op.cit.
- ⁵³ K. Teoloģijas fakultāte. Grām. *Latvijas Universitātes piegādu darbības pārskats 1919.-1924.* R.: LU, 1925, 325.-338.lpp.
- ⁵⁴ *Latvijas Universitātes divgādu darbības pārskats 1924.-1926.* R.: LU, 1926. 225 lpp.
- ⁵⁵ Privātdocents Boriss Vipers. Grām. *Latvijas Universitāte 1919-1929.* R.: LU, 1929, 221.lpp.
- ⁵⁶ Universitātes padomes sēžu protokoli. Protokols Nr. 346. LVVA, 7427.f., 7.apr., 4.lieta, 122.lp.
- ⁵⁷ Universitāte Rīgā. Fakultāšu ziņojumi rektoram par mācību spēku disertāciju aizstāvēšanu un doktora grāda piešķiršanu. LVVA, 7427.f., 7.apr., 61.lieta, 140.-143.lp.

SIEVIETES LATVIJAS UNIVERSITĀTES MĀCĪBU SPĒKU SASTĀVĀ (1919–1940)

Valda Ozoliņa

1919.gadā nodibinājās Latvijas Universitāte (LU). Oficiāli tā tika atklāta 28.septembrī: 9 fakultātes ar ~ 110 mācību spēkiem un ~ 940 studentiem /1,21.lpp./.

Sievietes tūdaļ tika iekļautas darbinieku kolektīvā, un viņas veica dažādus darbus saistībā ar mācību procesu, piem., šodien speciālistu vidū plaši pazīstamās latviešu filoloģes Annas Ābeles pienākums 1919.gada rudenī /1,157.lpp./ bija vispirms kārtot Filoloģijas un filozofijas fakultātes bibliotēku /2,1 85.lpp./.

Tā kā visplašākā biobibliogrāfija ir apkopota LU desmitgadei /1/ un divdesmitgadei /2/ veļtītajos izdevumos, tad raksta autore publikācijā izmanto minēto pamatliteratūru, to papildinot ar enciklopēdijām /3-9/, ar datiem par augstākās izglītības lauksaimniecībā attīstību Latvijā /10/ un Latvijas Zinātņu akadēmijas (I.ZA) veidošanās procesu /11/, kā arī ar zinātnieku īsbiogrāfijām /12,13/ un plašāk izvērstu pētījumu par viņu (sieviešu – LU mācībspēku) biogrāfijām un zinātniski pedagoģisko darbību /14-25/. Ir mēģināts apjaust šodienas stāvokli mūžīgi mainīgajā Latvijas administratīvi teritoriālajā iedalījumā /26/, kas ir nepieciešams, lai precizētu mācībspēku dzimšanas vietas.

Dažkārt sievietes darbu LU uzsāka kā subasistentes. piem., farmaceite I.Robežniece – Uzturvielu ķīmijas katedrā, bet farmaceite M.Dūmiņa-Labsvīrs – Ārstniecības vielu izmeklēšanas laboratorijā. Bieži studentes mācības universitātē apvienoja ar subasistentes pienākumiem, jo sevišķi topošās mediķes (L.Jeruma-Krastiņa), bioloģes (A.Dauvarte, A.Krogis), veterinārmediķes (M.Skudiņa-Salmiņa) u.c. Pēc Personu rādītāja /1,605.-609.lpp./ redzams, ka pirmajā LU desmitgadē profesoru (82).vec. docentu (81), docentu (18) vidū nebija nevienas sievietes, toties starp privātdocentiem (51) bija 2 sievietes (A.Ābele, A.Karlsonē), lektoriem (13) – 2 sievietes (H.Akmentiņa, K.Koisone-Gersoni), instruktoriem (10) – 1 sieviete (A.Smīlga), vec. asistentiem (40) – 3 sievietes (M.Galieniece, I.Kvēlberga, K.Zēberga), asistentiem (45) – 12 sievietes (A.Bebre, P.Birze, A.Bormanē, L.Krastiņa, M.Dūmiņa, O.Lācis-Grauze, M.Liepiņa, I.Robežniece, M.Salmiņa, D.Talce, O.Trauberga, M.Zušmane-Mazkalniņa), jaun. asistentiem (23) – 8 sievietes (A.Baumane, A.Dauvarte, E.Fremberģe, E.Helda-Andersonē, E.Kaudzīte-Usenko, M.Ķurzene-Ozola, O.Rudovska, M.Vīgante). Vienīgais adjunkts bija Viktors Ozoliņš. Tātad Latvijas augstākās izglītības kalvē pedagoģisko darbu veica 28 sievietes. Diemžēl Personu rādītāju sarakstā

/1,2/ nav ietvertas visas sievietes, piem., /1/ – A.Kroģe, kā arī subasistentes u.c. Tāpat ir mainījusies viņu vārdu, uzvārdu rakstība (agrāk bieži lietoja uzvārdā vīriešu dzimti – A.Kroģis, M.Dūmiņa-Labsvīrs u.c., bet dažkārt pat stipri mainījies uzvārds, piem., O.Rudauska un O.Rudovska /1,2/. Sievietes aktīvi darbojās studenšu korporācijās /14/.

Visos plašajos enciklopēdiskajos izdevumos /1-9,12/ sastopamies ar datiem par A.Ābeli – kā vienīgo ilgstoši darbojošos latviešu valodnieci, baltu filoloģi kopš I.U dibināšanas gada (A.Ābeles dzīves stāsts un zinātniskās darbības raksturojums ir dots arī /15/, bet /11,157.lpp./ atzīmēts, ka LPSR ZA akadēmiķis prof. J.Endzelīns labprāt redzētu savu līdzstrādnieku vidū A.Ābeli). Bez cienījamās profesores īsbiogrāfijas LME /5/ ir doti arī M.Dūmiņas un M.Taujas biogrāfiskie dati, uzsverot, ka viņas ir padomju zinātnieces... LPE /6/ ir minēti 8 uzvārdi, tostarp 2 īsbiogrāfijas (A.Ābele, M.Galeniece), bet 6 uzvārdi atzīmēti, runājot par attiecīgo specialitāti (A.Bormane, L.Jeruma-Krastiņa – emigrējusi, A.Pāvule, I.Robežniece, M.Skudiņa, M.Tauja). Koncentrēti nozīmīga uzziņa ir apkopota /10/: 1) L.Blūma (Latvijā trešā sieviete būvinženiere, b. LU 1936.g. ar izcilību, tehn.zin.kand. (1956), pēc tam strādājusi kā docētāja LVU un LLA); 2) L.Plaude (emigrējusi – Vācija, Austrālija), b. LU I/s fak. (1930), Baltijas universitātes ārkārtas profesore (Hamburga, Pinneberga). Zin.darbi – par govju slaukšanu, tīra piena iegūšanu; 3) M.Skudiņa (pirmā sieviete, kas iestājusies LU Vet.-med. fak., b. LU 1926.g., vet. zin. kand. (1954); pr. doc. LU (1934-1940), doc. (no 1940) kat. vad. LVU, LLA (1950-1952). Zin. darbi – par vēžu, bišu, zivju slimību patoloģisko morfoloģiju, tās ietekmi uz pārtikas produktiem, to ekspertīzi.

1.tab. ir apkopoti dati /2/ par sieviešu (72) sadalījumu LU pēc ieņemamā amata konkrētā LU fakultātē (uz 1939.g.). Redzams, ka Arhitektūras, Mehānikas, Teoloģijas, Romas katoļu teoloģijas fakultātēs LU apskatāmajā laika posmā (1919-1939) neviena sieviete nestrādāja, kā arī LU profesoru vidū nebija nevienas sievietes.

2.tab. parāda, ka LU kā mācībspēki strādājušas 2 vec. docentes: baltu filoloģe Anna Ābele, botāniķe, augu fizioloģe Marija Tauja (Tīlmane – latviskots dz. uzvārds); 10 privātdocentes: botāniķe Marija Galeniece, dz. Liniņa, ārste antropoloģe Lūcija Jeruma, dz. Krastiņa, romāņu filoloģe Alīse Karlsonē, mineraloģe Irma Kvēlberga, lopkopības speciāliste Plaude, agrāk Skrodele, dz. Ādmīne, grieķu mākslas vēsturniece Olga Rudovska, vet. mediķe Milda Skudiņa, dz. Salmiņa, mikrobioloģe Dagmara Talce-Grīnberga, dz. Niedra, zooloģe Olga Trauberga, mineraloģe Katrīna Zeiberga. LU strādā arī 8 vec. asistentes: bioloģe-zooloģe Anna Dauvarte, farmaceite (farmācijas ķīmija) Milda Dūmiņa, dz. Labsvīrs, inženiere ķīmike un farmaceite Olga Grauze, dz. Lāce, bioloģe (zooloģe, fistoloģe) Anna Kroģis, pedagoģe psiholoģe

Milda Liepiņa, bioloģe (piena produktu sastāvs) Alma Elfrīda Tērmāne (1938.gadā ievēlēta par priv. doc.), farmaceite (farmakognozija) Irīna Robežniece, ārste interniste Marta Vīgants.

Daļa sieviešu (bij. LU mācībspēku), pēc Otrā pasaules kara emigrējot vai paliekot Latvijā, turpināja zinātniski pedagoģisko darbu vai darbu specialitātē. Emigrācijā viņas vispirms nokļuva Vācijā, Zviedrijā, tad devās tālāk, galvenokārt uz ASV, Kanādu, Austrāliju, dažreiz turpināja darbu Anglijā, Venecuēlā.

Latvijā: M.Skudiņa – LVU, LLA (no 1945.g., doc. no 1940.g., kat. vad. 1950-1952) /10/; augu fizioloģe M.Tauja – doc. LVU, LLA (1945-1959) /24/; farmaceite I.Robežniece – LVU, RMI (1950-1959), doc. Farmakognoziņas kat. (dis. nav aizstāvēta: bija konc. nometnē (1941-1942), zin. darbs aizgāja bojā) /16/; būvinženiere L.Blūma – LVU (1944-1951), LLA (1951-1972), doc. (no 1972.g.), pensijā (no 1974.g.) /10/; fizioloģe A.Pāvule /6/; purvu botāniķe M.Galieniece – LVU doc., kat. vad. (1945-1953) /23/, LZA Biol. inst. līdzstrād. (1954-1963); farmaceite M.Dūmiņa – LVU, RMI doc. (1951), farm. zin. kand. (1949), kat. vad. (no 1950.g.) /5, 17, 21, 22/; mājturības speciāliste O.Kulitāne – LLA doc., kat. vad. (1944-1948) /10/.

Ārzemēs emigrācijā strādāja: lopkopības speciāliste L.Plaude – ārk. prof. (Vācijā – Hamburga, Pinneburga), pārcēlās uz Austrāliju /10/; piena produktu bakterioloģe D.Talce – Dr.agr. (1940), doc. (Vācijā – Minhene), pārcēlās uz Kanādu, zin. pētn. darbs Ņūbranskas inst. /12, 25/; antropoloģe L.Jeruma-Krastiņa – zin. pētn. darbs Venecuēlā /6, 9, 13/; baltu filoloģe Ābele – zin. pētn. darbs ASV /5-9, 15/; grieķu mākslas vēsturniece O.Rudovska – pedagoģ., zin. pētn. darbs ASV /9, 12/; ārste, instr. anatome I.Eglīte-Liepiņa – doc. (1956), ārk. prof. (1962), (Vācijā Greisvaldes univ.; ASV Ohaio štata univ.) /13/; ārste A.Grāse (Legzdīņa) – Kanādā Otavā zin.pētn. darbs /13/; zooloģe A.Kroģe (Āboliņa) – Zviedrijā Stokholmā /8/; ārste A.Millere – strādā spec. sanatorijā ASV Minnetonkā /13/; ārste A.Šmite u.c.

3.tab. sniedz papildinformāciju, pievēršot uzmanību dzimšanas vietai (pilsēta, apdzīvota vieta, pagasts) un dzimšanas un miršanas datiem, bet 4.tab. ir atzīmēta dzimtā vieta ārzemēs (Krievija, Lietuva, Itālija). Latvijas pilsētā vai citā kultūrvēsturiskā arhitektūras pieminekļa teritorijā (muiža, krogs).

LU mācībspēku (sieviešu) dzimta veidojusies galvenokārt no zemkopjiem, māju īpašniekiem, bet atsevišķos gadījumos tēvs pildīja muižas pārvaldnieka pienākumus (M.Knostenbergas-Čerņavskas tēvs) vai bija muižas dārznieks (A.Šmites tēvs). Dažkārt tēvi bija valsts iestāžu darbinieki, bet mātes visbiežāk – māsainieces. Tomēr dažreiz tēvs bija skolotājs (lauku skolā, tautskolā, pagastskolā), bet atsevišķos gadījumos – arī māte (kaut vai pirms apprecēšanās, piem., K.Zēbergai, L.Podniecei,

A.Grasei). Izrādās, ka tēvs kā izņēmums bijis ārsts (L.Podniecei), būvuzņēmējs (L.Jeruma-Krastiņa), virs- un mirtiesnesis (A.Karlsoni), rūpnieks (H.Lediņai), pasta priekšnieks (A.Grasei), grāmatvedis (D.Talcei) u.c.

Neskatoties uz to, ka ģimenēs bija 4-8 bērni (nesasniedzot jauneklā gadus, nereti daļa no viņiem nomira bērnībā), bet vecāki bija uzsākuši iekopt savu zemi, dzīvoja ļoti pieticīgi un pat trūcīgi, latviešu laukkopji prata dot jaunajai paaudzei izglītību. Un paaudze (~1900–1970) to vēlējās, piem., vec. doc. D.Taujai bija 4 brāļi, no viņiem 2 kļuva diplomēti juristi, 1 – ārsts, 1 – arhitekts, bet māsa izmācījās par agronomi; vec.as. M.Dūmiņas (4 bērnu ģimenē) māsa bija provizore, 1 brālis – ārsts, bet otrs brālis Jānis – vēsturnieks, kopš 1994.g. ir LZA goda doktors, daudz publicējas arī Latvijā, piem. /18/.

1.tan. sievietes L.U. mācību spēku sastāvā /4/

Fakultāte	Profesori (vīrieši)	Vec. docentes	Privāt docentes	Vec. asistentes	Asistentes	Jaun. asistentes	Lekto- res	Instrukto- res	Kopā
Filoloģijas un filozofijas	29	1	2	1			2		6
Lauksaimniecības	13		3	1	2		1	1	8
Matemātikas un dabas zinātņu	10	1	1	2	1	1			6
Ķīmijas	18		2	3		2			7
Inženierzinātņu	15					2			2
Veterinārmedicīnas	4		1						1
Tautsaimniecības un tiesību zinātņu	16					1		1	2
Medicīnas	24		1	1	18	20			40
Arhitektūras	6								
Mehānikas	16								
Teoloģijas	7								
Romas katoļu teoloģijas	9								
Kopā	167	2	10	8	21	26	3	2	72

2.tab. 1.U sieviešu mācībspēku (vec. doc. – 2, priv. doc. – 10) personālijas

Fak.	Vārds, uzvārds	Kad mācījies, abs.(b.) LU vai citas a/sk, strādājusi LU, ienemamais amats; pēc 1944.g. – citas a/sk (LPSR vai ārzemēs)	Specialitāte	Zin.darba virziens; disert., doktorantes pārbaudījumi	Public. zin. darbi (Popul.-zin.darbi presē, priekšlasījumi)
------	----------------	--	--------------	---	---

Vec. Docentes

FV/Fz	Anna Ābele	Nav mācījies LU, abs. Pēterburgas Augstākos sieviešu (Bestuževa) kursus (1915), nolika Valsts eksāmenus Pēterburgas univ. (1915), strādāja Pēterburgas univ. (1915-1918), strādāja LU (1920-1944)	Slāvu, baltu filoloģija (fonētika, izloksnes, zilbju intonāc.)	Ekspierimentālā fonētika, nokārto doktorantes pārē. Baltu filol. LU (1922)	Līdz 1936 g. – 32 /2/
Mi/D z	Marija Tauja (Tilmanč)	Nav māc.-sies LU, māc. P.-burgas Augst.sieviešu (Bestuževa) kursos, Vēst.-filoloģ. fak.(1918/19) un Fiz.-mat. fak. Bioloģ. nod. (1909-1913), absolvēja (1913), nolika Valsts eksāmenus Pēterburgas univ. (1914); strādāja LU Augu fizioloģ. un anatom. kat. (1920-1939), LVU doc. (1945-1959).	Bioloģe (botāniķe, augu fizioloģe)	Pļavkopība, A. tsa cījās no profesūras, doktora dis. noformēš. no bioloģ. dekāna vietas padomju laikā /23/	Līdz 1938 g. – 8 /2/ (šūnu osmotiskais spiediens, ogļhidrātu saturs augos)

Privātdocentes – 10					
FV/Fz	Alīse Karlsonē	Nav māc.-sies I.U; absolvēja Kijevas Sv. Vladimira univ (1915), strādāja kā lektore, vēlāk kā doc. Kijevas, Saratovas, Simferopoles augst. māc. iest. (1914-1922); no 1922. g. aprīļa strādāja I.U /2/.	ģermāņu un romāņu filoloģija, papildus – latīņu val. (1917), franču val.	Latviešu valodas saistība ar angļu filoloģiju	nav Priekšlasījumu
FV/Fz	Olga Rudovska	Māc. Pēterpils Augst. sieviešu kursu Vēst. un filoloģ. fak. Vispārējās vēstures nod. (1914-1919); mācījās LU (1920. g. rud. – 1927. g. janv.) FV/Fz fak. Vēst. nod., b. LU (1927), strādāja LU (1927-1944).	senlaiku vēsture, Grieķu mākslas vēsture	Antīkās mākslas pieminekļi Latvijā	līdz 1939. g. – 3 /2/ Pop.zin.raksti, priekšlasījumi
L/s	Marija Galeniece	Māc. Pēterpils Augst. siev. dabaszinātnuursos (1911-?), mācījās LU D/z fak. (1920-1921, b. 1921); strādāja LU (1922-1945); LVU doc. (1945-1953), Purvu ekspl. kat. vad. (1945-1953); LPSR ZA Biol. zin. inst. līdzstr. /6.9/.	bioloģe (botāniķe), biol. zin. kand. (1946)	purvu kūdra, purvu un mežu flora	līdz 1935. g. – 4 /2/
L/s	Ļiene Plaude	Māc. Novooaleksandrijas L/s inst. Harkovā (1918-21), Vīnes Kultūrtehnikas a/sk (1923/24), LU (1928-1930), b. I.U L/s fak. (1930); strādāja I.U Lopkopības kat. (1929-1939) /2, 10/, LU Vet.-med. fak. un Jelgavas LA (1939-1944), emigrēja (1944); Baltijas univ. Ārkārtas prof. (Hamburģa, Pinneburga (1946-1949), izceļojusi uz Austrāliju. /10/.	Lopkopība (cūkkopība, govjkopība)	Govju slaukšanas paņēmieni ietekme uz izslaukumu	līdz 1932. g. – 51 /2/ Pop.zin.raksti

L/s	Dagmara Talce (dzim. Niedra)	Māc. Baltijas Tehn. A/sk L/s fak (1918/19 m.g.), LU L/s fak. (1919- 1924), absolvēja (1924 g. maijā), strādāja LU Mikrobioloģijas kat (1921-1939), doc. Jelgavas LA (1939- 1944), kat. vad. (1940-1941), emigrēja uz Vāciju (1944), Apvienoto Nāciju palīdzības un atjaunošanas administrācijas (UNRRA) univ. doc. (Mihene, (1946-1948) /10/; 1945 /12/), Mīnhenes Tehniskās a/sk asist.: Dienvidvācijas Piensaimniecības bakteriol. inst. zin. līdzstr. /10/ Ņūbransvikas Piensaimn. inst. nod. vad. (Kanāda 10/ bet /12/ - ASV).	Piensaimnie- cība, bakterioloģija	Pienskābes baktērijas, sviesta kvalitāte, kāpostu skābēšana Dr agr. (1940) /12/	līdz 1939. g. - 15 vairāk nekā 50 pop. zin.raksti /2/
Mt/Dz	Olga Trauberga	Māc. Stelbūta Augst. L/s kursos Pēterpilī (1917.g. rud. - 1918.g. rud.); absolvēja LU Mt/dz fak. (1926); strādāja LU Sistemāt. zooloģ. inst (1922-1926). Sistemāt. zooloģ. kat. (1926-1939...?)	bioloģija. (sistemāt. Zooloģija)	Latvijas dzīvnieki (myriipodi)	Grāmatas: Praktiskie darbi zooloģijā studentiem (1933, 116); Zooloģija vidusskolām (līdzstrādniece). (1938, 206); līdz 1936. g. - 6 /2/
Vet/Md	Milda Skudriņa (dzim. Salmiņa)	Māc. LU Vet./med. fak (1919-1926), absolvēja (1926); strādāja LU Patoloģiskās med. kat. (1922-1939), Jelgavas LA (1940-1952), doc., kat. vad. /10/	vet ārste	Vēžu, bišu, zivju slimības patoloģiskajā morfoloģijā, to saistība ar pārtikas produktu higiēnu	līdz 1939. g. - 9 /2/

Ķīm	Irma Kvelberga	LU nav mācījusies. Māc. Pēterpils Augst. sieviešu d/z kursos, b. (1914). Strādāja LU Ķīm. fak. Mineraloģijas kat. (1921-1939?)	ķīmiķe, mineraloģe, tafoni iežu pētījumi	Die Tafoni Verwitterungserscheinung (1936).	līdz 1937 g. – 1 (kopā ar prof. B.Popovu)
Ķīm	Katrīne Zēberga	Nav māc. LU Māc. Maskavas Augst. sieviešu kursu d/z fak. mat. nod., tad pārgāja uz d/z nod.(b. 1915) Strādāja LU Ķīm. fak. Kristalogrāfijas un mineraloģ. kat. (1921-1939?)	ķīmiķe, mineraloģe, iežu pētījumi kristalogrāf.	Diplomdarbs "Analcīma analīze" (1915), iespiests Pēterpils ZA rakstos	
Md	Lūcija Jeruma (dz. Krastiņa)	Māc. LU Med. fak. (1919-1925/26 m.g.). Strādāja LU (1921-1944). Emigrēja uz Vāciju (1944), tālāk uz Venecuēlu (Karakasa)	Ārste	Antropoloģija Latvietē no antropoloģiskā viedokļa (1935) Dr. med. (Doktoranta pārbaudīt. 1927.g.)	līdz 1939 g. – 9 /2/ Latvijā – 10 /8,9,13/ par Venecuēlas cietumnieču antropoloģiju (1959) /9/

3.tab. LU mācībspēku (sieviešu) dzīves vieta, dzimšanas/miršanas dati, ieņemamais amats, fakultāte

№	Uzvārds, Vārds	Dzimšanas – miršanas dati	Ieņemamais amats	Fakultāte
1	Ābele Anna Alīde	01.05.1881 Valmieras pag. – 09.09.1975 Pokipsi, Ņujorkas pavalsts ASV	Vec. doc.	FL/FZ
2	Akmentiņa Helene	02.06.1885 Penzas gub.	Lekt.	FL/FZ
3	Ātrenš Natalija	19.02.1902 Bauskas apr. Rundāles pag.	Asist.	L/s
4	Baumane Auguste	24.11.1902 Rīga	Jaun.asist.	Inž.
5	Bebris Austrā prec. Dāvidsone	30.01.1892 Rucavas pag. – 05.04.1965 Čikāga. ASV	Asist.	Md
6	Bērziņa Anna (dz. Dzinēja), otrreiz prec. de Svedborga	01.02.1903 Jaungulbene 27.02.1977 Karakasa, Venecuēla	Jaun.asist.	M.
7	Blūma Ludmila (dz.Krusa)	03.04.1900 Valkas apr. Bejas pag. – 04.07.1975 Ogre	Jaun.asist.	Inž.
8	Bormane Anna	03.04.1896 Vērgulbene – 02.10.1990 Rīga	Jaun.asist.	Md
9	Brūvele Margrieta	28.07.1902 Maskava	Jaun.asist.	Md
10	Čakule Olga	08.05.1907 Rīga*	Jaun.asist.	Md
11	Dauvarte Anna	20.09.1892 Brenguļu pag. – 06.04.1935 Rīga	Vec.asist.	Mt/Dz
12	Dūmiņa-Labsvīrs Milda	28.01.1900 Valkas apr. Vecbilskas muiža – 30.12.1992 Rīga (apgl. Palsmanes kapos)	Vec.asist.	K/Ino d.
13	Eglīte –Liepiņa Irma	13.10.1907 Rīga* – 17.07.2000 Kolumbusa, ASV	Asist.	Md
14	Fremberģe –Elizabete prec. Amatniece	03.09.1894 Ventspils apr. Dundagas pag. – 14.05.1949	Asist.	Md
15	Galēja Irma	16.12.1891 Bārbeles pag.	Jaun.asist.	Md
16	Galeniece Marija (dz. Liniņa)	18.11.1890 Madonas apr. Mētrienes pag. – 1984	Pr.doc.	L/s

17	Gersoni Koisone Klāra	17.10.1896 Torre Pelliče (Itālija)	Lekt.	FI/Fz
18	Grase Aleksandra, prec. Legzdiņa	11.10.1912 Madona – 03.05.1985 Kanāda	Jaun.asist.	Md
19	Grauze - Lāce Olga	07.11.1897 Rīga – 30.12.1952 Vācija	Vec.asist.	Ķ
20	Gulbe Marija	21.05.1903 Jelgava	Jaun.asist.	Md
21	Helde – Andersone Edīte	27.05.1901 Rīga	Jaun.asist.	Md
22	Jakovļeva Irina	1907.g.	Asist.	Md
23	Jeruma –Krašņina I.ūcija	12.11.1899 Cēsis – 23.09.1968 Karakasa, Venecuēla	Pr.doc.	Md
24	Karlsona Alīse	02.06.1881 Valka – 07.07.1959 Rīga	Pr.doc.	FI/Fz
25	Kiršteine Juliana	09.01.1885 Elkšņu pag.	Instr.	L/s
26	Knostenberga – Čerņevska Milda	03.04.1896 Kostromas gub. Korovino muiža	Asist.	Md
27	Krimberga Eišenija	11.07.1882 Vladimiras gub. – 1970 g. Austrālija	Asist.	Mu/Dz
28	Krogis Anna (Āboliņa)	27.08.1905 Jaunburtņieku pag.	Vec.asist.	Mu/Dz
29	Kulitāne Olga (dz. Stakle)	26.09.1888 Valmieras apr. Jaunburtņieku pag. – 11.04.1991 Rīga	Lekt.	L/s
30	Kvēlberga Irma	08.01.1887 Kandava, Taisu apr.	Pr.doc.	Ķ
31	Lācara Zinaida	25.08.1903 Kuldīga	Jaun.asist.	Md
32	Lediņa Herta	19.02.1906 Rīga	Asist.	Md
33	Ledus Helena	01.11.1912 Zebrenes pag.	Jaun.asist.	Mu/Dz
34	Lejiņa Zelma (dz Ungure)	02.01.1900 Valmieras apr.	Jaun.asist.	Ķ
35	Liepiņa Gaida	03.05.1914 Valka	Jaun.asist.	Md
36	Liepiņa Milda	07.01.1894 Jaunjelgava	Vec.asist.	FI/Fz
37	Mazkalniņa-Zušmane Minna	1892 g. Ļaudonas muiža – 1956.g. Rīga	Asist.	Md
38	Millere Anna (dz. Ventere)	1902 g. Trikātas pag.	Asist.	Md

39	Neidere Ērika	13.04.1905 Dzērbene	Asist.	Md
40	Ozola Marija (dz. Ķurzene)	28.12.1899 Odesa	Asist.	Md
41	Paukšene Eiženija	27.11.1904 Rostova pie Donas	Jaun.asist.	Md
42	Pāvule Alvīne	02.06.1910 Slokas pag. – 30.06.1975 Rīga (apbed. Slokā)	Jaun.asist.	Md
43	Plaude Liene (agrāk Skrodele, dz. Ādmine)	26.12.1898 Valmieras apr. Mazsalacas pag. – 28.06.1988 Austrālija	Pr.doc.	Md
44	Podniece Līdija (dz. Barona)	02.08.1904 Rīga	Jaun.asist.	Md
45	Priedīte Ida prec. Leja	03.07.1906 Kūduma pag. – 21.03.1976 Rīga	Jaun.asist.	Md
46	Purkalīte Lūcija	04.09.1905 Rīga	Jaun.asist.	Md
47	Redliha Austra	21.05.1905 Kalnciema pag. – 1987.g. Rīga	Jaun.asist.	Md/Dz
48	Robežniece Irīna	20.07.1897 Pēterpils – 03.11.1972 Rīga	Vec.asist.	Ķfnod
49	Rozenberga Austra	03.-05.1912 Rīga*	Asist.	Md
50	Rozenberga Paula (dz. Birze)	22.04.1884 Talsu apr. Nurmuižas pag. – 29.10.1982 Talsi	Asist.	Md
51	Rudovska Olga	30.11.1893 Iecavas pag.* – 13.03.1963 Ņujorka, ASV	Pr.doc.	FI/Fz
52	Siemiece Valerija	13.11.1905 Valka	Jaun.asist.	T/s/Tz
53	Skudiņa Milda (dz. Salmiņa)	06.05.1894 Ropažu pag. – 22.03.1968 Rīga (apgl. Ropažu kapos)	Pr.doc.	Vet./ Md
54	Skuja Milda	14.04.1886 Vecpiebalga	Jaun.asist.	Ķ
55	Smilga Austra	14.08.1896 Rīga – 23.12.1979 Kalnciems	Instr.	T/s/Tz
56	Strautmane Anna	18.02.1901 Rīga	Jaun.as.	Md
57	Strēle Helēna	16.04.1904 Rīga	Asist.	Md
58	Šmite Anastasija	17.01.1903 Rīgas apr. Zādzenes muiža	Jaun.asist.	Md
59	Šneidere Anīte	10.05.1907 Kalncempju pag. – 1939.g.	Asist.	L/s
60	Šneidere - Lūkina Magdalēna	30.07.1906 Rīga	Jaun.asist.	Md

61	Talce – Grīnberga Dagmara (dz. Niedra)	04.03. 1892 Baložu muiža pie Rīgas – 28.10.1960 ASV	Pr.doc.	L/s
62	Tauja (Tilmane) Marija	17.01.1889 Šķībes pag. – 04.06.1975 Rīga	Vec.doc.	Mt./D z
63	Tērmāne Alma Elfrīda	13.07.1893 Rīgas apr. Skultes pag.	Vec.asist.	L/s
64	Tiltiņa Vija	30.07.1915 Rīga	Jaun.asist.	Md
65	Tīlļa Zenta Olga (dz.Kundženovska)	12.01.1900 Mīsas pag. – 14.02.1960 Rīga	Jaun.asist.	Md
66	Trauberga Olga	08.09. 1894 Ēveles pag.	Pr.doc.	Mt/Dz
67	Usenko – Kaudzīte Marija Elza	10.04.1891 Taurupes pag. – 24.10.1964. Klivlenda, ASV	Asist.	Md
68	Veibele – Jakovjeva Late	20.11 1877 Elejas pag. – 25.07.1949 Rīga	Asist.	Md
69	Veisa Milda	13.01.1899 Krimuldas pag. – 13.01.1984 Rīga	Asist.	Md
70	Vīgante Marta	18.03.1900 Cēsu apr. Kūduma pag. – 11.01.1966 Rīga	Vec.asist.	Md
71	Zēberga Katrīne	29.01.1899 – 18.08.1975 (apgl. Dobeles kapos)	Pr.doc.	Ķ
72	Zušmāne Emma, prec. Vilde	19.02.1899 – netālu no Cēsīm* – 04.02.1949 Rīga	Jaun.asist.	Md

Lai pārliecinātos, no kurām Latvijas pilsētām, novadiem vai ārzemēm nākušas jaunietes, lai mācītos LU un pēc diploma iegūšanas turpinātu savas darba gaitas (kaut neilgu laika sprīdi), ir mēģināts sagrupēt I.U mācītspēkus – sievietes pēc viņu dzimšanas vietām. Tas palīdzētu dzimtās vietas pētniekiem apzināt sava pagasta, pilsētas kultūras un izglītības darbiniekus. Diemžēl, gadu gaitā ir daudzkārt mainījies Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums, un pagasti, kas bija uzrādīti LU darbinieču biogrāfijās /1,2/ vai vēlāk izdotajās enciklopēdijās (Latvijā padomju periodā /5,6/ vai ārzemēs /8,9/), šodien vairs neeksistē /26/, piem., O.Rudovskas biogrāfijā norādītais Iecavas /2/ vai Zālītes pag. /12/. Dažkārt biogrāfiju pētnieku mulsina divu darbinieču vienāds vārds, uzvārds un ļoti līdzīga specialitāte, bet dzimšanas dati ir atšķirīgi – pretrunīgi, piem., **Milda Liepiņa**. Pamatliteratūrā/2 II/ (111. lpp. – M.Liepiņa), uz kuru balstās V.Ozoliņas šeit veidotais datu apkopojums, ir teikts, ka viņa (vec.as.)ir dzimusi 1889.g. 22.aprīlī Jaunjelgavā (seko norāde "plašākas ziņas sk. I.UX, 231.lpp."). Bet /1,231. – 232.lpp./ ir atzīmēts, ka asist. M.Liepiņa ir dzimusi 1894.g. Jaunjelgavā. Toties pēc /8/ datiem M.Liepiņa ir Jaunjelgavā dzimusi 04.05.1892. Visas minētās sievietes vieno viņu pamatspecialitāte – psiholoģija (pedagoģija) un psihoneiroloģija. Iedziļinoties M.Liepiņas dzīves niansēs, jāsecina, ka literatūras avotos /2/un /8/ ir runa par vienu un to pašu personu (varbūt LU tomēr ir strādājušas divas Mildas Liepiņas?).

Tāpat vajadzīgo personu atrast sarakstā apgrūtina nekonsekvence mainīga uzvārda atzīmēšanas kārtībā: parasti dzimšanas uzvārdu norāda kā pēdējo (vai vislabāk ieliek apaļiekavās vai lieto apzīmējumu "dzim."). piem., Personu rādītājā /1,2/ir dots gan M.Mazkalniņa-Zušmane /2/, gan Zušmane-Mazkalniņa /1/, tāpat Lācis-Grauze /1/ un Grauze-Lāce /2/. Dažkārt galvenais orientieris – tēva uzvārds – nav biogrāfijā dots. Vislabāk, ja, veidojot personāliju, raksta sekojoši: Plaude, agrāk Skrodele, dz. Ādmine, Liene /10/. Misiņa bibliotēkas darbinieku veidotajā personālījā ir piedāvāta uzvārdu secība: Dagmara Niedra-Talce-Grīnberga -- atšķirīga no tā, kas dota nekrologā /25/. Redzams, ka bieži ir vārdā, uzvārdā mainījušies atsevišķi burti, piem., Dagmāra-Dagmara, Alvīna-Alvīne, Irīna-Irīna, Lidija-Lidija utt.

4.tab. Sievietes, LU mācībspēki, kuru dzimtā vieta ir Krievija (u.c. ārzemes) vai Latvijas pilsēta (vai cita kultūrvēsturiska vieta)

Dzimtā vieta – Krievija	
1. Lekt. H.Akmentiņa	Penzas gub.
2. Jaun.asist.M.Brūvele	Maskava
3. Asist.M.Knostenberga – Čerņavska	Kostromas gub.
4. Asist.E.Krimberga	Vladimiras gub.
5. Asist.M.Ozola	Odesa
6. Jaun.asist.E.Paukšcne	Rostova pie Donas
7. Vec.asist.I.Robežniece	Pēterpils
Dzimtā vieta - Lietuva	
Asist.A.Bebrišs	Palanga
Dzimtā vieta Itālija	
Lekt. K.Gersoni-Koisone	Mantova /1/ Torre Pelliče (Turinas apk.) /2/
Dzimtā vieta – Latvija	
Muiža vai krogs (saīs.m.,kr.)	
Vec.asist.M.Dūmiņa-Labsvīra	Vecbilskas m. (pie Smiltenes-Valkas šosejas, ~ 10 km no Smiltenes)
Asist.Knostenberga-Čerņavska	Koroviņo m. (Kostromas gub.)
Pr.doc. O.Rudovska	Branta kr. (Iccavas pag., netālu no Iccavas)
Jaun.asist. A.Šmite	Zādzenes m. (Ogres raj. Madlienas c., 36 km no Ogres, 20 km no Skrīverim)
Asist. M.Mazkalniņa-Zušmane	Ļaudonas m. (Madonas raj., Aiviekstes krastā)
Pr.doc. D.Talce	Baložu m. (pie Rīgas "Vidzemes" šosejas, Rīgas nomale)

Pilsēta	
Jaun.asist. A. Baumannē	Rīga
Asist. I. Eglīte-Liepiņa	Rīga
Asist. O. Grauze-Lāce	Rīga
Asist. E. Helde-Andersone	Rīga
Asist. I. Jakovļeva	Rīga
Asist. H. Ledīņa	Rīga
Jaun.asist. L. Podniece	Rīga
Jaun.asist. L. Purkalīte	Rīga
Instr. A. Smilga	Rīga
Jaun.asist. A. Strautmanē	Rīga
Jaun.asist. M. Šneidere-Lūkina	Rīga
Pr.doc. D. Talce	Rīga (priekšpilsēta -- Baložmuiža)
Pr.doc. K. Zēberga	Rīga
Pr.doc. L. Jeruma-Krastiņa	Cēsis
Asist. M. Liepiņa	Jaunjelgava
Jaun.asist. M. Gulbe	Jelgava
Pr.doc. I. Kvēlberga	Kandava (Tukuma raj.)
Jaun.asist. Z. Lācāra	Kuldīga (Kuldīgas raj.)
Jaun.asist. A. Grāse	Madona (Madonas raj.)
Jaun.asist. G. Liepiņa	Valka
Pr.doc. A. Karlsonē	Valka

Vēres

1. *Latvijas universitāte*. 1919-1929. R., 1929.
2. *Latvijas universitāte divdesmitos gados.1919-1939*. Divas daļas. R., 1939, I d. 920 lpp.; II d. – 648 lpp.
3. *Latviešu konversācijas vārdnīca* /A.Švābes, A.Būmaņa, K.Dišlera red. R.: A.Gulbja apg., 1.-21. sēj., 1927-1940.
4. *Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca* /Red. Ž.Unāms. R.: Biogr. arh. apgāds, 1939. 563 lpp.; 2. izd. – Grand Haven, Mich., 1975. 576 lpp.
5. *Latvijas PSR Mazā Enciklopēdija* /Galv. red. V.Samsons. R.: Zinātne, 1.-3.sēj., 1967-1970.
6. *Latvijas Padomju Enciklopēdija*. R.: Galvenā enciklopēdiju izd-ba, 1.-10₂.sēj., 1981-1988.
7. *Enciklopēdiskā vārdnīca* /Galv. red. A.Vilks. R.: 1.-2.sēj., 1991.
8. *Latvju enciklopēdija* /Red. A.Švābe. Stokholma, 1.-3.sēj.,1950-1955:
Papildinājumu sēj., 1962.
9. *Latvju enciklopēdija* /Galv. red. E.Andersons. Melburna, 1.-4. sēj. (1862-1982); – 1983,1985 (1989), 1990; (A-Šm).
10. *Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā. 1862-1999*. Enciklopēdija. Jelgava, 1999.
11. Stradiņš J. *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. (1.daļa). R.: Zinātne, 1998. 711 lpp.
12. Ābols J., Andersons E., Dunsdorfs E., Meisters A. Latviešu zinātnieku īsbiogrāfijas. *Arhīvs*. 7.sēj., 95.-178.lpp. Melburna, 1967.
13. Dunsdorfs E. Medicīniskā personāla īsbiogrāfijas. *Arhīvs*. 14.sēj., 261.-373.lpp. Melburna, 1974.
14. Sieceniēce V. Latvijas universitātes studentu korporācija "Gundega". Grām. *Latvijas sieviete valsts 75 gados*. R.: Zvaigzne, 1994. 135.-141.lpp.
15. Professore Anna Ābele. Autobiogrāfiskie dati.Publicētie darbi. *Cēļi* (Rakstu krājums), 1963, **11**, 59.- 63.lpp.
16. Рубене К.А., Эниня В.К. Из истории кафедры фармакогнозии Рижского медицинского института. *Latvijas Farmaceitu biļetens*, 1985. **2**: jūl.-aug. 11.-21.lpp.
17. Rotbergs J. Docentei M.Dūmiņai 90. *Latvijas Farmaceitu žurnāls*. 1990, **1/2**, 81.-84.lpp.
18. Labsvīrs J. *Kurp ejam?* R.: Zinātne, 1997.
19. Klagiša B. LVU docente Katrīne Zēberga. Grām. *RTU vēstures lappuses*: Konferences materiāli. Rīga, 1998, 101.-102.lpp.
20. Ozoliņa V. Kāds piemirsts vārds. *Jaunais Inženieris*, 1989, 20.febr.

21. Ozoliņa V. Mūsu pirmās ķīmiķes, studentes un pasniedzējas. *Jaunais Inženieris*, 1987, 2.apr.
22. Ozoliņa V. Mūsu pirmās ķīmiķes. *Jaunais Inženieris*, 1987, 5.marts.
23. Ābele G. Latvijas purvu botāniķe (Marijai Galeniecei 18.novembrī – 100. *Dabas un vēstures kalendārs*. R.: Zvaigzne, 1989, 55.-59.lpp.
24. Dzērve M. Zemgaliete Marija Tauja (Iļlmane). Grām. *Latvijas sieviete valsts 75 gados*. R.: Zvaigzne, 1994, 142.-160.lpp.
25. Doc.agr. Dagmara Niedra-Talce-Grīnberga mir. 1959/28.okt. Ņujorkā (nekrologs). *Akadēmiskā Dzīve*, 1960, 3, 101.lpp.
26. Pašvaldību finansēšanas kārtība... (Ministru kabineta noteikumi 1999.gadam). *Diena (Pielikums pie Ministru kabineta...3 (289)*, 1999, 20.janv., 5..6.lpp.

GODA TIESAS DARBĪBA LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ PIRMAJOS DIVDESMIT LATVIJAS PASTĀVĒŠANAS GADOS

Jānis Ozols

Latvijā īsā laikā izveidojušās un darbojas 34 augstākās mācību iestādes /3/. 23 augstskolām ir pieņemtas satversmes /2/. Izrādās, ka nevienā augstskolā Goda tiesa nefunkcionē, jo satversmē nav paredzēta. Vienīgais izņēmums ir mūsu Latvijas Universitāte /LU/, kuras visās trijās satversmēs Goda tiesa ar cieņu ierakstīta. Tomēr citas augstskolas nav sekojušas šim paraugam. Žēl, ja goda un cieņas jēdzieni mūsu sabiedrībā ir ļoti devalvēti.

Latvijas Augstskolas /LA/ rektors personiski uzraudzīja Goda tiesu un tā viņam ļoti palīdzēja ētikas normu iedibināšanā LA, vēlāk LU. Goda tiesa LU darbojās vienmēr, pat vācu okupācijas gados. Šajā pārskatā ietverts laika periods no 1921. līdz 1944.gadam. Laiks, kad LU bija pārdēvēta par LVU, nav aplūkots.

LA Organizācijas padomes sēdē 1922.gada 2. janvārī tika apstiprināta Goda tiesas instrukcija, kura visus gadus saglabājās nemainīta. Instrukcijā 8 punktos formulēti Goda tiesas pienākumi un tiesības. Goda tiesu izvēlē Augstskolas Padome uz vienu gadu no mācības spēku vidus 7 cilvēku sastāvā. Izvēlētie goda tiesas locekļi savukārt paši no sava vidus izraugās priekšsēdētāju un sekretāru. Goda tiesa izspriež lietas, kas attiecas uz konfliktiem mācību spēku starpā un viņu pārkāpumiem pret ētiku. Sēde ir likumīga, ja tajā piedalās vismaz 5 tās locekļi. Par katru iesāktu lietu rakstiski informē rektoru un attiecīgo dekānu. Goda tiesas lēmumi ir galīgi un tos paziņo rektoram. Ja notikušas formālas kļūdas, Universitātes Padomei tiesības ierosināt lietu skatīt atkārtoti.

Goda tiesas sastāvā parasti ievēlēja 4 profesorus un 3 docentus. LU darbības pirmajos gados, kad profesoru nepietika, vairāk ievēlēja docentus. Piemēram, 1921./22.māc.gadā Goda tiesā strādāja profesori Voldemārs Maldonis /priekšsēdētājs/, Mārtiņš Bīmanis, Pauls Denfers un Kārlis Balodis, docenti Pauls Kundziņš, Kārlis Puriņš un Ernests Paukulis, 1923./24.māc.gadā – profesori Roberts Krimbergs, Kārlis Balodis /priekšsēdētājs/, Ludvigs Kundziņš, docenti Roberts Akmentiņš, Fricis Gulbis, Kārlis Puriņš, Augusts Kirhenšteins, 1932./33.mācību gadā – profesori Ludvigs Kundziņš /priekšsēdētājs/. Juris Plāķis, Arnolds Spekke, Alfrēds Vītols, Jēkabs Pīmanis, docenti Roberts Akmentiņš un Fricis Gulbis.

Kaut arī LU Satversmi pieņēma tikai 1923.gadā, Goda tiesai izskatāmās lietas bija sakrājušās un tāpēc tā jau 1921.gadā sāka regulāru darbu.

Visvairāk izskatāmo lietu deva Lauksaimniecības fakultāte /LF/, nedaudz mazāk – Medicīnas fakultāte /MF/, dažas pārējās fakultātes – tikai vienu lietu. LF lielais ētikas normu pārkāpumu skaits varētu būt izskaidrojams ar LF toreizējā docenta Pauļa Lejiņa atrašanos LA organizēšanas aktivistu vidū. Līdz 1920.gada rudenim Paulis Lejiņš aizvietoja rektoru, pēc tam prorektoru; piecas reizes viņu ievēlēja par LF dekānu; viņš visur bija notikumu centrā un labprāt ievēda kārtību. Paulis Lejiņš varētu būt bijis arī sākotnējais Goda tiesas izveidošanas autors.

Lauksaimniecības fakultāte

K. Krieva lieta

Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļas absolvents Kārlis Krievs 1920.gada 15.februārī tika ieskaitīts LF Lauksaimniecības katedrā par asistentu. K. Krievs formāli strādāja docenta Pētera Kulitāna vadībā, bet lielā mērā darbu veica patstāvīgi pie Ķīmijas laboratorijas izveidošanas augšņu analīzēm, strādāja ar studentiem un pierada pie domas, ka viņa izaugsme fakultātē ir nodrošināta. Rudenī sākās runas, ka no Krievijas atbraukušais piensaimniecības speciālists Fridrihs Neilands ievēlēts LF par Lauksaimniecības ķīmijas laboratorijas vadītāju. Tas K. Krievu uztrauca, jo viņš administratīvām pārmaiņām nebija sagatavots, ar viņu oficiāli nerunāja. Visbeidzot 10.decembrī asist. K. Krievu izsauca uz LF Padomes sēdi un paziņoja, ka Piensaimniecības laboratorija un Augsnes ķīmijas laboratorija tiek apvienotas un Apvienotās ķīmijas laboratorijas vadītājs būšot Fr. Neilands. Sēdē asist. K.Krievs izteicis neapmierinātību, ka tagad bez docenta P. Kulitāna, kurš, ja nepalīdzēja, tad vismaz netraucēja darbu, viņam būšot vēl otrs priekšnieks, kurš ar savu klātbūtni un nemākulību tieši traucēs: viņš acīmredzot neesot vajadzīgs, tāpēc no jaunā gada vairs nestrādāšot.

1920.gada 20.decembrī asist. K. Krievs nosūtīja rektoram plašu ziņojumu, kurā apgalvo, ka vienīgais latviešu speciālists zemes mācībā esot Jānis Vītiņš un to vajadzētu ataicināt no Krievijas un pieņemt LF, jo viņš esot spējīgāks par citiem speciālistiem.

LF mobilizējas aizstāvniecībai. Ieceļ konflikta komisiju stāvokļa noskaidrošanai docentu Pētera Nomaļa, Pētera Delles un Arvīda Kalniņa sastāvā, bet rektoram ar dekāna P. Lejiņa un sekretāra A. Leppika parakstu tiek nosūtīti paskaidrojumi uz asist. K. Krieva iesniegumu rektoram. Paskaidrojumos norādīts, ka a) divu laboratoriju apvienošana ir nepieciešama taupības nolūkos; b) asist. K.Krievs laboratorijā varētu

turpināt strādāt docenta P.Kulitāna vadībā, bet nevēlas, par ko ir publiski izteicies. Fakultāte nešaubās, ka tas ir K.Krieva patiesais nodoms; c) asist. K.Krieva apgalvojums, ka viņš ir vienīgais laboratorijas izveidotājs, nav patiess, jo jau divus mēnešus pirms K.Krieva pieņemšanas darbā docents P.Kulitāns uzsācis darbu un lielā mērā telpu no lūžņiem atbrīvojis un laboratoriju no lūžņu krātuves pārvērtis par kaut cik darbam piemērotu telpu; d) nepamatots ir K.Krieva apgalvojums, ka viņš izstrādājis laboratorijas darba plānu. Plānu bija izstrādājis docents P.Kulitāns jau pirms asist. K.Krieva ierašanās; e) nepareizs ir K.Krieva traktējums, ka Fr.Neilandu fakultāte izrakstījusi no Krievijas. Fr.Neilands esot bijis iebraucis Latvijā bez kaut kāda tieša LF uzaicinājuma. Tad dekāns P.Lejiņš uzmeklēja Fr.Neilandu un fakultātes uzdevumā runājis ar viņu kā varbūtēju Piensaimniecības laboratorijas pārzini; f) grāmatu par Kubāņas zemēm, kuru uzrakstījis J.Vītiņš, LA iesniedzis nav K.Krievs, bet gan J.Vītiņa brālis, ar kuru vēlāk dekāns veda sarunas par J. Vītiņa iespējamo pārnākšanu uz Latviju. Tad dekāns paskaidrojis, ka patlaban attiecīgā katedra zemes mācībā jau aizņemta un būtu vēlams iepazīties ar J.Vītiņa pārējiem darbiem. Fakultāte J.Vītiņa kandidatūru nav atteikusies ņemt vērā pie nākamās fakultātes paplašināšanas; g) konflikta komisija noraida asist. K. Krieva pārmetumus doc. P.Kulitānam, ka viņš pārāk reti apmeklējot studentu laboratorijas darbus, kā nepamatotus. Ievērojot to, ka asist. K.Krievs LF Padomes sēdē ir paziņojis, ka strādās tikai līdz 1.janvārim, komisija uzskata konfliktu par pabeigtu.

Tomēr rektors uzskata, ka šeit darbs ir Goda tiesai. Pirmā tās sēde notiek 1921.gada 17.aprīlī. Piedalās profesori Pēteris Šmits /pr-j/s/, Voldemārs Maldonis, Pauls Denfers, Mārtiņš Bīmanis /sekretārs/, docenti Pauls Kundziņš un Ernests Paukulis. Nākošā sēdē 26.aprīlī Goda tiesa ierosina strīdu izbeigt: "K.Krieva kungs savos izteikumos gan nelieto pilnīgi lietišķu valodu, bet viņš tomēr nav apvainojis oficiālas personas. Tā kā K.Krievs arī vairs LA nestrādā, tad lieta tiek izbeigta".

Tomēr K. Krievs nav nomierinājies. 1921.gada 13.maijā rektors saņem vēl vienu K.Krieva vēstuli, šoreiz no laukiem – Jaunskultes, ar lūgumu iepazīstināt viņu ar lietas izmeklēšanas rezultātiem. 17.maija sēdē Goda tiesa atsakās atsākt K.Krieva lietu un iedziļināties f.auksaimniecības fakultātes "zinātnisko augstumu analizēšanā".

P.Lejiņa-H.Budula lieta

Docents, vēlāk profesors un akadēmiķis Paulis Lejiņš bija jaunākais bērns 16 bērnu ģimenē. Viens no viņa 12 brāļiem Kārlis bija ārsts /4/. Pēc ārsta nāves, lai būtu apziņa, ka "nelaiķa grāmatas nestaigās

pa dažādu spekulantu veikalēm”, svaine piedāvājusi nelaiķa bibliotēku par mērenu samaksu LU Medicīnas fakultātei, kura to arī nopirka. Docents, Dr. med. Hermanis Buduls izteica vēlēšanos MF iegādāties arī ārsta K. Lejiņa Dabas ārstniecības kabineta aparātus. Vēlāk doc. P. Lejiņš uzzinājis, ka aparāti nav pirkti augstskolai, jo doc. H. Buduls kaut kur izteicies, ka iztaisījis labu veikalu.

1921. gada 4. februārī doc. P. Lejiņš nosūta iesniegumu rektoram ar lūgumu noskaidrot: 1. Vai MF ir uzdevusi doc. H. Budulim apskatīt un iepirkt ārsta K. Lejiņa aparātus un instrumentus? 2. Ko un par kādu cenu doc. H. Buduls MF ir iepircis? Rektors šos jautājumus uzdod MF dekānam prof. R. Krimbergam. MF dekāns rektoram paskaidro, ka docents H. Buduls instrumentus mutiski piedāvājis fakultātei. MF nolēmusi piedāvājumu pieņemt un pēc H. Buduļa lūguma viņam izmaksājusi 20000 rubļus. Seko docenta J. Lejiņa nosodoša vēstule rektoram, jo atraitnei Lejiņai par instrumentiem ir samaksāti tikai 654 rubļi. Docents H. Buduls 1921. g. 12. marta vēstulē nepieņem pārmetumus, kļūst nīkns par doc. P. Lejiņa morāles mācībām un visbeidzot paziņo rektoram, ka pirkums ir viņa privāta darīšana un neskar augstskolu.

1921. g. 3. maijā Goda tiesas sēdē ieradās arī MF dekāns R. Krimbergs un doc. H. Buduls. Buduls paskaidro, ka elektrisko aparātu /pantostatu/ pircis sev par 4500 rubļiem, maksājot 5000 rubļus kopā ar dažiem piederumiem un mēbelēm. 10. maija sēdē Goda tiesa doc. H. Buduļa rīcībā nesaskata ne ļauna nolūka, ne nelikumības. Iesaka doc. Budulim atbilstoši tam, kā viņš solījis atraitnei Lejiņai, nodot instrumentus MF, izņemot pantostatu.

1921. gada 23. decembrī doc. P. Lejiņš nosūta vēstuli LA Organizācijas padomei, izsakot neapmierinātību ar Goda tiesas lēmumu un lūdzot jautājumu Goda tiesā apspriest vēlreiz, pieaicinot sēdē arī K. Lejiņa atraitni, Dr. F. Veinbergu un P. Lejiņu. 1922. gada 11. februārī Goda tiesa jaunā sastāvā /pr.-js prof. V. Maldonis, sekretārs prof. E. Paukulis/ nolemj revidēt agrāko spriedumu Dr. med. H. Buduļa lietā un lūgt rektoru uzaicināt MF dekānu R. Krimbergu 2 nedēļu laikā iesniegt Goda tiesai visu instrumentu sarakstu, ko H. Buduls nopircis no Lejiņas, paskaidrojot, kur tie tagad atrodas un kāds remonts izdarīts tiem pēc pirkšanas.

Nākošā Goda tiesas sēde notiek 1922. g. 29. aprīlī. Piedalās tiesa pilnā sastāvā un visi uzaicinātie. Prof. V. Maldonis ierosina lietu izbeigt izlīgšanas ceļā, jo gandrīz visi no atraitnes Lejiņas pirktie priekšmeti ir pārgājuši augstskolas īpašumā. Doc. P. Lejiņš un nelaiķa brāļa atraitne Lejiņa nav apmierināti un lūdz tiesas sēdi turpināt. Tiek pētīta neatbilstība starp sarakstiem un cenām. Pr.-js jautā, kāpēc instrumentu

nodošana MF novilcināta. Prof. E.Zariņš un prof. R.Krimbergs paskaidro, ka MF bijusi organizācijas stadijā, bijušas grūtības ar maksāšanu. Turklāt darbojušies tikai pirmie kursi, tādēļ instrumenti vēl tieši nav vajadzīgi. Uz jautājumu, kāpēc pārdošanas cena bijusi lielāka par pirkšanas cenu, doc. H.Buduls atbild, ka pārdošanas cenu aprēķinājis pēc toreizējā kursa, par ko ievācis oficiālas ziņas. Doc. P.Lejiņš šādu H.Budula rīcību uzskata par nepareizu. Goda tiesas priekšsēdētājs vēlreiz mēģina lietu izbeigt. Doc. P.Lejiņš aizrāda, ka sūdzība nav viņa personiskā lieta un viņš nevar priekšlikumu pieņemt, jo sūdzībai nav tikai materiālā, bet arī ētiskā puse, un pēdējā esot sevišķi jāizceļ. Pēc garākas apspriedes Goda tiesa nolemj – likt izdarīt pirktu instrumentu ekspertīzi, tos novērtēt un pagaidām lietas izspriešanu atlikt.

Nākošajā Goda tiesas sēdē 13.maijā visi tās locekļi vienbalsīgi secina, ka nav bijis pareizi, ka doc. H.Buduls instrumentus pērkot nav ņēmis kvītis. 16.maija sēdē Goda tiesa pieņem lēmumu /diviem atturoties/: Dr. med. H.Budula rīcība, pērkot instrumentus no Lejiņas kundzes un pārdodot tos fakultātei, nav visos paņēmienos no formālās puses pareiza. Tomēr Goda tiesa atzīst, ka H.Buduli attaisno tā laika apstākļi un MF rīcība organizācijas stadijā.

F.Kiglera lieta

1922.gada 26.maijā LF ziņo dekānu padomei, ka lektors F.Kiglers maldinājis fakultāti, uzdodot sevi par Ēbervaldes Meža akadēmijas absolventu. F.Kiglera vēlāk iesniegtie dokumenti rādot, ka minētās akadēmijas kursu viņš neesot beidzis. LF nolēmusi F.Kiglera tālāko darbību no minētās dienas izbeigt.

Dekānu padome piekrīt F.Kiglera darbības izbeigšanai ar 26.maiju. Tomēr, šeit rodas jautājums, kā novērtēt Ēbervaldes Meža akadēmijas apliecību. Tāpēc Dekānu padome nodod F.Kiglera lietu atpakaļ LF.

Goda tiesas sēdē 1922.gada 28.novembrī apspriež F.Kiglera lietu un nolemj: "Ņemot vērā LF iesniegtos papildmateriālus Goda tiesa atzīst, ka šīs lietas izspriešana piekrīt ne Goda tiesai, bet tā LF kompetence".

R. Markusa-S.Grigorjeva lieta

LF asistents Rūdolfs Markuss 1924.gada 9.aprīlī iesniedza dekānam Pēterim Nomalim plašu ziņojumu par krāpšanu, kuru pret viņu sagatavojis lektors Sergejs Grigorjevs, lietā "ar kuru saistīts ne vien mans personīgais, bet vairāk LU un Latvijas valsts gods".

“Pagājušā gada pavasarī, kad vēl biju Mežkopības nodaļas pēdējā kursa students, LU lektors S. Grigorjevs caur studentu Ž. Stuberovski mani neaitaidīgi aicināja piedalīties mežierīcības darbos, kurus viņš, Grigorjevs, uzņēmies izvest Jaungulbenes novadā uz līguma pamata ar Mežu departamentu. Uzaicinājumu pieņēmu. Starp mums tika noslēgts mutisks līgums. Rakstisku līgumu prasīt no LU lektora neturēju par vajadzīgu, jo Grigorjevs reprezentēja LU un tās gods bija arī mans gods.

Kamerālie darbi vilkās līdz pat pavasarim. Īsi pirms darba beigām /nedēļu vēl vajadzēja strādāt/ 26.martā lektors Grigorjevs “aiz priekš manis ļoti aizdomīgiem iemesliem” pasludina mūsu attiecības par izbeigtām. Aizdomīga viņa rīcība man bija galvenokārt tādēļ, ka tas viss notika pēc padarītā darba. Lai izkļiedētu savas jaunās aizdomas, es lūdzu lektoru S.Grigorjevu /rakstiski/ atsūtīt man rakstu, kurā tas apliecinātu starp mums noslēgtā mutiskā līguma saturu. Manas aizdomas apstiprinājās, kad lūgtās fakta atzīšanas vietā saņēmu pilnu melu un zaimu vēstuli, kuru šeit pielieku klāt” (vēstule krievu valodā, parakstīta 29.martā, nobeigta ar piezīmi, ka Grigorjevs ar pateicību atdod arī prof. Ostvalda grāmatu. J.O.).

Tālāk R.Markuss raksta: “Iekams es šo lietu nododu tiesai, jo man ir liecinieks, turu par savu nacionālo un valstisko pienākumu celt šos materiālus Jūsu priekšā, lai Jūs kā mūsu universitātes interešu priekšstāvis redzētu, kā tiek šķiests universitātes gods no sveša ienācēja. Tā vazā šī persona arī mūsu valsts godu. Viņam trūkst pat tik daudz takta, lai mūsu – latvju studentu priekšā, kuri esam savas sirdis ielikuši mūsu valsts uzbūvē, atturētos no apmēram šādiem zaimiem. Agrārā reforma pie mums esot nekas cits, kā privātā īpašuma laupīšana, kas liecina par tautas zemo juridisko apziņu... Amerika nekādu *de jure* Latvijai nav devusi, Latvijas valdība Amerikas rakstu neesot sapratusi. Lektors S.Grigorjevs ļoti labi pārvaldot angļu valodu, viņš esot oriģinālā šo rakstu lasījis un tur nekā kopīga ar *de jure* neesot atradis. Latvija ilgi nevar pastāvēt, viņai jātop atkal par ķeizarvalsts provinci utt. Zīmējoties uz LU, viņa izturēšanos raksturo sekojoša frāze *Что даст докторская степень какому – нибудь Латвийского университета*. Kā Meža departamenta ierēdnis S.Grigorjevs nāk tiešos sakaros ar mūsu lauku ļaudīm. Pret pēdējiem tas izturas vairāk kā necienīgi, kā tirāns žandarms. Ko lai mūsu zemnieki domā par mūsu centrālām iestādēm, par mūsu valdību”...

Sergejs Grigorjevs, dzimis 1889.gadā Novgorodas guberņā. 1912.gadā beidzis Pēterpils Mežu institūtu, tad strādājis turpat par asistentu. 1920. un 1921.gadā bijis Rēzeknes un Janopoles valsts mežzinis. Kad Latvijai trūka kvalificētu pedagoģisko kadru mežsaimniecības lietās, Ministru Kabinets S.Grigorjevam kā

ārzemniekam izdeva atļauju darboties pie LA kā lektoram no 1921.gada 15.oktobra līdz 1924.gada 1.jūlijam.

1924.gada 28.augustā LF dekāns Arvīds Leppiks nosūta izziņu rektoram, ka līdz 1924.g. 1.jūlijam izvēlētais lektors S.Grigorjevs iesniedzis atteikšanās paziņojumu, ko fakultāte ņēmusi vērā.

K.Meldera lieta

Krišs Melderis dzimis 1880.gadā Bikstu pagastā zemkopja ģimenē. Beidzis Jelgavas reālskolu, Pēterpils Meža institūtu /1908/, nodarbojies ar pētniecību Meža institūtā un Pēterpils Mežu departamentā /1911-14/, bijis mežzinis Beršadjas mežniecībā Viņņicas apgabalā /1914-21/, Latvijā strādājis par Mežu departamenta mežu ierīcības revidentu /1921-22/ un departamenta direktoru.

Paralēli darbam Mežu departamentā K.Melderis 1921.gada 1.jūlijā sāka strādāt par mācītbspēku LA LF Mežkopības nodaļā. No LF Vecauces mācību mežniecības izveidošanas no 1922.gada sākuma līdz 1925.gadam bija arī šīs mežniecības pārzinis.

1924.gadā izveidojās konflikts starp docentu K.Melderi un LU sakarā ar Vecauces parku, kurš bija LU piederošās Vecauces mācību saimniecības sastāvdaļa. K.Melderis apsūdzēja mācību saimniecību un tās vadītāju prof. Jāni Bergu sistemātiskā parka koku izciršanā un kā Mežu departamenta direktors panāca, ka Ministru Kabinets 1924.gada 24.janvārī parkam /12, 8 ha/ piešķīra valsts aizsargājama parka statusu. Šī rīcība tika uzlūkota par LU cieņas aizskaršanu un tās rīcības brīvības samazināšanu. Konflikta būtības noskaidrošanai rektors uzdeva revīzijas komisijai iepazīties ar esošo situāciju. Komisija /pr-jis prof. Kārlis Balodis, locekļi doc. P.Lejiņš un prof. Ernests Birkhāns / 1924.g. 26.maijā pabija Vecaucē, kur prof. J.Bergs un dekāns Pēteris Nomals visu izrādījuši. Komisijas ziņojumā aplūkota Vecauces mācību saimniecības grāmatvedība, remontu nepieciešamība, atzīmēts, ka Mežkopības nodaļas telpas ir šauras un mežs tālu, bet neviena vārda par Vecauces parka stāvokli.

1924.gada 28.maijā LU Padome izveidoja 3 cilvēku komisiju – prof. Mārtiņš Bīmanis, doc. Edmunds Ziemelis un doc. Kārlis Dišlers. Komisija lūdza Sistemātiskās botānikas katedras asistenta Paula Galenieka atsaukumi par Vecauces parka vērtību. Komisijas sēdes protokolā atzīmēts, ka parks pieskaitāms pie diezgan parastiem muižu parkiem un dažu koku nociršana parkam neesot botāniskā ziņā kaitējusi un ka tieši parka izsludināšana par rezervātu var novest parku parasta purvainā meža stāvoklī. Komisija nolēma K. Meldera lietu ieteikt nodot Goda tiesai.

Goda tiesas sēde notika 1924.gada 23.septembrī, tajā piedalījās visi Goda tiesas locekļi: profesori Kārlis Balodis /pr-jst/, Ludvigs Kundziņš, Roberts Krimbergs, Augusts Kirhenšteins, docenti Kārlis Puriņš, Roberts Akmentiņš, Fricis Gulbis un pieaicinātie – LF dekāns doc. Arvīds Leppiks un doc. Krišs Melderis, kurš palika pie sava, ka prof. J.Berga saimniekošana Vecaucē ir bijusi postoša. Goda tiesa nolēma, ka K.Melderis ir apgājis LU augstākās instances. Šādi rīkodamies, viņš pret LU izturējies nekorekti, tādēļ viņam rektoram jāatvainojas.

Pēc divām dienām K.Melderis nosūtīja Goda tiesas pr-jam K.Balodim rakstu, kurā uzskaitītas parkā sastopamās 54 koku un krūmu sugas, un lūdza liecības sniegšanai asistentu Nikolaju Zemīti /savu palīgu mežniecībā/, ja nepieciešams, arī izglītības ministru Hugo Celmiņu, kurš personīgi redzējis parka stāvokli. Nākošajā dienā rakstītajā atsauksmē P.Galienieks apgalvojis, ka minētajā sarakstā galvenokārt uzskaitītas Latvijas parastajos mežos sastopamās sugas, tādēļ saraksts nevis atspēkojot, bet gan apstiprinot viņa slēdzienu par Vecauces parku.

Pēc divu mēnešu starplaika, 1924.gada 1.decembrī K.Melderis rakstiski ziņoja rektoram, ka neuzskata par pierādītu viņa nekorektu rīcību pret LU un solīja tuvākajā laikā iesniegt savu viedokli apstiprinošus dokumentus – šā iemesla dēļ nevarot izpildīt LU Padomes lēmumu – atvainoties rektoram par nekorektu izturēšanos pret LU.

Gandrīz pēc gada /1925.gada 23.oktobrī/ LU rektors un Padomes sekretārs brīdināja K.Melderi, ka viņam 3 dienu laikā rakstiski jāizpilda Goda tiesas lēmums. K.Melderis rakstiski lūdza termiņu pagarināt, lai paspētu iesniegt solītos materiālus, bet arī šajā laikā to neizdarīja. 1925.gada 3.novembrī viņš lūdza lietu pārskatīt jaunā Goda tiesa-sastāvā un paziņoja, ka papildmateriālus neiesniegšot, jo nolēmis, ka lieta esot skaidra arī bez tiem. Pēc 3 nedēļām izglītības ministrs Arvīds Kalniņš informēja rektoru, ka 17.novembra Ministru kabineta sēdē /piedaloties rektoram/ izskatīts jautājums par K.Meldera atbrīvošanu un kabinets uzdevis viņam atrisināt jautājumu miera ceļā, jo K.Melderis rīcību esot sankcionējusi valdība. Tomēr ministram samierināt abapuses neizdevās. K.Melderis gan palika neizslēgts no LU, bet viņu a- 1925.gada 16.decembrī pārcēla par ārštata docentu un mācību slodz nedeva. 1926.gada 15.janvārī K.Melderis nosūtīja rektoram Saeimas deputāta Hugo Celmiņa liecinājumu, ka Vecauces parka pārņemšanu valsts aizsardzībā ierosinājis viņš kā toreizējais izglītības ministrs. K.Meldera lietā LVVA ir saglabājusies H.Celmiņa 1926.gada 14.janvārī rakstītā līdzjutības vēstule viņam.

Konflikts nerima un 1926.gada 20.septembrī Latvijas Senāts izskatīja K.Meldera sūdzību pret Izglītības ministriju par tās lēmumu atņemt viņam tiesības lasīt lekcijas LU. Senāts uzdeva sagatavot ministrijai jaunu lēmumu, iepriekšējo atceļot. LU Padome 1927.gada 2.februārī izveidoja 3 juristu komisiju /Augusts Lēbers, Kārlis Dišlers, Roberts Akmentiņš/ turpmāko K. Meldera uzbrukumu atvairīšanai. Tiesāšanās turpinājās līdz 1930.gada februārim, kad Senāts nolēma turpmākās K.Meldera sūdzības atstāt bez ievēribas kā nepamatotas /5/.

A.Kirhenšteina–J.Kupča lieta

Mikrobiologs profesors Augusts Kirhenšteins 1928.gada 3 februārī nosūtīja LF dekānam J.Vārsbergam ziņojumu par incidentu ar profesoru Jāni Kupci: "Incidents stāv sakarā ar manu kritisku rakstu laikrakstā *Jaunākās Ziņas* par sviesta kontroles reorganizāciju. J.Kupcis starp citu man pārmeta, ka manis lasītā bakterioloģija neko nedod. Tādēļ arī farmācijas studenti, kuri vienu semestri klausījās mikrobioloģiju Lauksaimniecības fakultātē, mani atstājuši un klausoties šo priekšmetu pie prof. Kļimenko. J.Kupcis tālāk izteicās, ka manā laboratorijā izdarītās bakterioloģiskās analīzes pienotavām neapmierinot to vadītājus. Uzskatu, ka profesors J.Kupcis apvainojis nepamatoti manu darbību kā Mikrobioloģijas katedras pārstāvi LF".

LF dekāns J.Vārsbergs šo prof. A.Kirhenšteina ziņojumu 18.februārī nosūtīja rektoram M.Zīlem. Rektors 1928.gada 22.februārī LU Padomē ierosināja šo gadījumu apspriest Goda tiesā un lūdza prof. K.Balodi sasaukt Goda tiesu. Tiesas sastāvs: profesori K.Balodis /pr-j/s/, A.Kirhenšteins, R.Krimbergs, L.Kundziņš, J.Plāķis, docenti R.Akmentiņš un Fr.Gulbis /sekretārs/.

Goda tiesas sēde notika 5.martā, piedalījās arī prof. J.Kupcis. Pieņēma lēmumu: Iepazinusies ar iesniegtiem materiāliem un noklausījusies abu pušu paskaidrojumus, Goda tiesa secina, ka neviena no tām nav gribējusi otru publiski un ar nolūku apvainot, kāpēc nolemj lūgt abas puses lietu izbeigt un personīgo iniciatīvu aizmirst. Tam abas puses piekrīt un ar šo Goda tiesa uzskata šo lietu par izbeigtu.

J.Apsīša lieta

Jānis Apsīts līdz 1923.gadam, kad iesaistījās darbā LU LF, jau bija guvis lielu dzīves un darba pieredzi, kas viņu izveidoja par profesionāli sagatavotu lauksaimniecības speciālistu ar zinātnisku ievirzi. Apsīts piecus gadus mācījās Gorku Zemkopības skolā /1901-06/, tad, glābjoties no soda ekspedīcijas vajāšanām, emigrēja uz Somiju, tad Šveici, kur

1907.gadā mācījās Cīrihes universitātes Dabas zinību fak. Francijā studēja Nansijas universitātes Zinātņu fakultātes Agronomijas institūtā /1907-11/. Pēc studiju beigšanas strādāja turpat un gatavoja doktora disertāciju, bet slikto materiālo apstākļu dēļ to nenobeidza. Dzīvoja Ženēvā, nodarbojās ar lauksaimniecības žurnālistiku /1911-15/. 1915.gada rudenī devās uz Pēterpili, bet, pārejot Krievijas robežu, viņš tika arestēts par piedalīšanos 1905.gada revolūcijā un sēdēja cietumā, pēc tam mobilizēts kara dienestā. 1920.gada beigās J.Apsīts atgriezās Latvijā un strādāja Zemkopības ministrijā par vec. agronomu. No 1922.gada vadīja Zaļāsmuižas saimniecību un līdztekus strādāja par skolotāju Zaļeniķu vidusskolā. 1923.gadā J. Apsīts tiek ievēlēts par docentu LF un Zemkopības kat. vadītāju, 1924.g. – par LF sekretāru. No 1926.gada strādāja Vecaucē par mācību saimniecības un studentu vasaras prakses vadītāju.

1927.gada 28.decembrī J.Apsīts iesniedz rektoram prof. M.Zīlem plašu pārskatu par savu darbu un nedarbiem Vecaucē. J.Apsīts sūdzas par intrigām pret viņu, kas tiek vērtas aizmuguriski un anonīmi, pie tam tieši pirms vēlēšanām... “Mani apvainotāji ir viens – divi vecākie kolēģi, kuriem ar savu autoritāti ir viegli rast jaunākā kolēģa apvainošanu: izdevīgus apstākļus un vajadzīgos palīgus”...

J.Apsīts lūdz nopratināt mācības spēkus, kuri 1926. un 1927.gada vasarās vienu vai vairākas reizes izbrauca uz Vecauci un personīgā piedalījās studentu rīkotajos vakaros – prof. K.Balodi, prof. A.Bušmani, doc. G.Klaustiņu, doc. J.Vārsbergu, doc. A.Leppiku, doc. P.Delli, privātdocentu M.Eglīti, asist. J.Amtmani, kā arī 1926. un 1927.gada studentus praktikantus.

Tālāk J.Apsīts norāda, ka, lai apgaismotu studējošo dzīvi Vecaucē un prasītu atbildību, nav pamatoti izdalīt pēdējos divus gadus un atstāt neraksturotus iepriekšējos gadus, kad saimniecības vadītājs bija prof. J.Bergs. Studentu dzeršana no darba brīvā laikā ir ieviesusies un palikusī par tradīciju no agrākiem gadiem. “1925.gadā, kad saimniecību vadīja J.Bergs un žūpības apkarošanas likums bija ieviests dzīvē, es biju par liecinieku sekošiem man atmiņā palikušiem gadījumiem. Studenti sarīkoja dzeršanu un trokšņošanu uz dīķa krasta pretīm pilij, kur ir pilsētnieku visdzīvākā pastaigāšanās vieta. Dzeršana un trokšņošana notika naktī pie lākturu gaismas uz ceļa laboratorijas priekšā, kur ir liela ļaužu kustība un no kurienes troksnis labi dzirdams pilsētā. Piedzērušie studenti dienas laikā ar saimniecības zirgu trokšņaini brauca uz pilsētas traktieri, kur visiem pazīstamais raibais zirgs stāvēja pie traktiera durvīm, kamēr braucēji iekšā dzēra un trokšņoja. Pie izmēģinājumu paraugu kulšanas studenti ņēma šķūnī līdzī alkoholū, kuru pēc katr. parauga izkulšanas iebaudīja. Pēdējās prakses nedēļās 10...12 student

gandrīz katru vakaru dzēra un trokšņoja savā mitekļī pie atvērtiem logiem. Viens students dzērumā izkrita pa otrā stāva logu, bīstami sasitās un ilgi staigāja ar sabindētu galvu. Kāds students kļuva ārpātīgs, divi sakāvas un jautājums nonāca tiesā. Visi alkohola lietotāji bija apvienojušies zem nosaukuma "Imantas pulks". Minētie gadījumi ir zināmi arī prof. J.Bergam un tos varu apliecināt ar lieciniekiem. Tanī pat vasarā uz Auci izbrauca prof. A.Kirhenšteins un sarīkoja studentu dzeršanu pils zālē, ziedoja lielāku naudas summu /ja neviļos, 20Ls/, līdz rīta gaismai bija kopā ar dzerošiem un trokšņojošiem studentiem un aizbraucot atļāva turpināt dzeršanu uz viņa rēķina. Vēlāk izrādījās, ka par nodzerto maksājamais rēķins profesoram A.Kirhenšteinam izrādījies pārāk liels.

Ņemot vērā, ka studējošo dzeršana un trokšņošana prof. J.Berga laikā Vecaucē bija tradicionāla lieta un dzeršanu atbalstīja Mācību saimniecībā iebraukušie vecākie mācības spēki, es 1926.gadā, uzņemoties saimniecības vadību, neatradu iemeslu lauzt pastāvošās tradīcijas un ieskatus. Ko vecākie kolēģi bija atļāvuši un veicinājuši, to jaunam iesācējam noliegt būtu netaktiski un pat riskanti. Uzstādīju prasību, lai alkoholiskos dzērienus neienes un nelieto pils apmācības telpās, lai alkohola lietošanai neseko varbūtējs nekorektums un lai mazākā neuzvedība neizpaužas uz ārieni. Šīs prasības tika ievērotas, kad tika rīkoti studējošo vakari, kad uz Vecauci izbrauca mācībaspēki vai kad studējošiem pašiem bija kādas svinības.

1927.gada vasarā studentu sastāvs bija ļoti raibs, kopēji vakari notika reti. Atdalījās 4 studējošie, kuri stipri lietoja alkoholu un kuru ieturēšana vajadzīgās robežās man sagādāja daudz rūpju. Vēlāk izrādījās, ka viņi ir nelabojami slimi. Saucu pie sevis, iespaidoju un brīdināju. Katru reizi viņi nožēloja, pat raudāja un pateicās, solījās atturēties, bet drīz vien bija redzams, ka pie labākās gribas to nespēj.

Es ļoti respektēju LU un LF lēmumus, kā arī uzklāsu vecāko kolēģu norādījumus un padomus. Visu šo divu gadu laikā, kamēr vadu saimniecību, neviens man nav aizrādījis, ka iesakņojusies tradīcija būtu laužama. Jāatzīst, ka 1926.gads bija daudz mazāk trokšņains par 1925.gadu, kamēr 1927.gads būtu bijis vēl rāmāks, ja neizvirzītos minētie 4 studenti.

Aizrādījumu par saimniecības vadītāja it kā īpatnēju izturēšanos pret studentēm prakses laikā pilnīgi noraidu. Jāņem vērā apstākļi, kādos man vajadzēja saimniecībā nodarboties. Blakus dzīvoja prof. J.Bergs, kurš atklāti un slepeni uz katra soļa centās kaitēt man un manai darbībai – slepeni tikās ar priekšstrādnieku, tieši un caur savu dēlu – studentu mēģināja noskaņot studējošos pret mani, caur savu dēlu un manu kalponi centās ielīst manā ģimenes dzīvē. Tādos apstākļos pietiek izlaist kādu

baumu, lai tā kā patiesība klejotu apkārt un apstākļu nepazinēji tai noticētu. Prof. J.Berga ieskatus šajos jautājumos raksturo sekojoši piemēri. Laikā, kad LU norisinājās cīņa starp docentu K.Melderu un prof. J.Bergu, pēdējais, būdams ar mani ļoti labās attiecībās, paskaidroja, ka, lai kaitētu pretiniekam, ir visai noderīgi par viņu izlaist neķītras baumas. Baumas ātri lido, tās nevar apturēt, un, ja arī tās pretinieks apgāž, tad traipeklis tomēr paliek. Tanī pat laikā prof. J.Bergs griezās pie manis ar aicinājumu – izpalīdzēt ar nelabvēlīgu par mežniecību ziņu ieviešanu laikrakstos. Kad es aizrādīju, ka ar to būs kaitēts ne tikai personām, bet arī fakultātei un visai LU, prof. J.Bergs man bezrūpīgi atbildēja: Nu, kas par to, ja tik viņi (t.i., mežniecības vadītāji) dabū.”

Lai labāk izprastu karagājienus pret mani ar iesniegumu LU Padomē, paskaidroju, ka karš sākās no tā laika, kad mani ievēlēja par saimniecības vadītāju prof. J.Berga vietā. Abus saimniecības vadīšanas gadus prof. J.Bergs ir nepārtraukti centies manu darbību traucēt. Pielietoti dažādi līdzekļi, lai manas vadības laikā saimniecībā neietu labāki, kā agrāk. Ja saimniecība tomēr gāja manāmi uz augšu un pēc būtības nekur nevarēja “pieķerties”, tad sāka rīkoties ar baumām un nepatiesību paušanu. Pret mani, apejot LF un LU, varēja rakstīt laikrakstos par lietu, kura vēlāk izrādījās pilnīgi nepamatota. Fakultātes padome tādu prof. J.Berga rīcību ar savu lēmumu “nožēloja”, bet uzbrukums turpinājās. Cīņā ievilka pat studējošos, mēģināja ievilkt arī manus darbiniekus un pat strādniekus. Uzbrukumi cauru gadu norisinājās klusībā, bet atklātībā izgāja tieši pirms manām vēlēšanām...

Lai raksturotu manu pretinieku paņēmienus un reizē ar to arī tagadējo iesniegumu vērtību, pievedīšu dažus spilgtākos piemērus.

1. Kad prof. J.Berga saimnieciskās vadības pēdējā gadā nodega divi šķūņi ar visu sienu ražu un daļu inventāra un kad jau bija paredzama mana kandidatūra uz saimniecības vadību, *Jaunākās Ziņas* parādījās rakstiņš, kurā uz iepriekšējās izmeklēšanas datu pamata bija norādīts, ka šķūņi aizdegušies tāpēc, ka tajos aiz nepareizas rīcības ievietots mitrs siens. Prof. J.Bergs un A.Kirhenšteins atrada rakstu par fakultātei un universitātei kaitējošu un fakultātes padomes sēdē apgalvoja, ka pēc droši ievāktām ziņām raksta autors esmu es. Nākošā sēdē apvainojumu mīkstināja, ka autors ir mans brālis ar manu līdzdalību. Man vajadzēja pielikt lielus spēkus, lai pierādītu, ka raksta autors ir man pilnīgi sveša persona.
2. Pirms pagājušām manām pārvēlēšanām prof. J.Bergs, neziņojot LF un LU, piepeši ievietoja *Latvijas Sargā* pret mani vērstas ziņas par Vecauceles rudziem. Rudzu šķirne noziedzīgi sajaukta un tos pārdodot sēklai, lauksaimnieki tiekot krāpti. Man atka

vajadzēja veltīgi zaudēt laiku un bojāt nervus, lai pierādītu, ka apvainojums ir nepamatots. Fakultātes uz manu lūgumu iecelta komisija atrada, ka rudzu jaukšana nav notikusi un ar lauksaimniekiem izsūtītām anketām dabūju viņu visu vienbalsīgu atbildi, ka sēkla ir laba, rudzi sevišķi labi un turpmāk viņi audzēs tikai saimniecības pārdotos "Vecauces rudzus".

3. Tieši pirms manām pagājušā gada pārvēlēšanām prof. J.Bergs ievietoja *Latvī* nelabvēlīgu, pat iznīcinošu recenziju par manu grāmatu *Zeme, viņas ielabošana un strādāšana*. Grāmata bija parādījusies atklātībā gandrīz gadu iepriekš un cenzēta no Lauksaimniecības pārvaldes agronomu komisijas un ieviesta visās Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības skolās kā mācību grāmata. Tanī pašā laikā prof. J.Berga grāmata *Laukkopība*, kura izdota un caur LU iesniegta Kultūras fonda godalgošanai kā oriģināldarbs un kā zinātniskais darbs, ir pa lielākai daļai divu vācu autoru tulkojums un satur daudzas nepareizības burtiskā tulkojuma dēļ."

Docenta J.Apsīša darba pārskata rakstīšanas laikā – 1927.gada 25.decembrī no dzīves šķīrās viņa daudzkārt pieminētais vecākais, bet ne labākais kolēģis prof. J.Bergs. Plašo traktātu J.Apsīts pabeidza rakstīt 24.decembrī, LU sekretariāts to saņēma 28.decembrī, rektors M.Zīle vīzēja 1928.gada 20.februārī.

Rektors nozīmēja docenta J.Apsīša darba pārbaudes komisiju 6 cilvēku sastāvā: prof. M.Zīle, prof. A.Spekke, prof. V.Maldonis, vec. docents K.Dišlers, doc. J.Vārsbergs, privātdoc. G.Reinhardts. 18.janvārī komisija tika aicināta rektora kabinetā, lai atzinumu pieņemtu galīgā lasījumā: "Uz LU padomes locekļa Dr. G.Reinharda ierosinātiem juridiska un morāla satura iebildumiem pret doc. J.Apsīša rīcību fermas Vecauce vadībā sakarā ar viņa /J.Apsīša/ jaunievēlēšanu par LU docentu, LU Padomes ieceltā komisija, sastāvoša no rektora, prorektora studentu lietās, LF dekāna J.Vārsberga, prof. V.Maldoņa un doc. K.Dišlera, pēc J. Apsīša un vairāku liecinieku nopratināšanas, kuru starpā bija netaisnīgs prof. J. Bergs, prof. A.Bušmanis, studenti no 1926. un 1927.vasaras darbu dalībniekiem, nonāca pie 6 sēdēs rūpīgi sakrāta atzinuma:

1. Doc. J.Apsīts ir pielaidis studentu kopdzīvē Vecauces pilī, kā arī LU mācību iestādes telpās reibinošu dzērienu lietošanu, kas nav pieļaujama ne juridiskā, ne morālā ziņā, jo no tā ceļas studentu un studenšu attiecībās nevēlamas sekas, kuras izsaukušas dažādas baumas par LU audzēkņu morālo dzīvi.
2. Lai gan pirmkārt doc. J.Apsīti vadījuši pedagoģiski nolūki, kuri arī pārrunāti, bet ne pozitīvi izspiesti L.F sēdēs, un lai gan otrkārt J.Apsīts nopietni uzstājies 1927.gadā pret dažu studentu alkoholiķu piedauzīgu uzvešanos, tomēr viņa rīcībā nav

saskatāma cieša stingrība, kas prasāma no katra vadītāja – audzinātāja.

3. Doc. J.Apsīša kā jaunākā LF mācības spēka māka un zināšanas pēc viņa paša atzinuma vēl neatbilst tām prasībām, ko gaida LU lielas fermas vadība.
4. Visu sacīto ievērojot, doc. J.Apsīts nevar ieņemt universitātes fermas audzinātāja – vadītāja vietu.
5. Komisija neiebilst pret doc. J.Apsīša ievēlēšanu par docentu uz noteiktu laiku”.

Lietai pievienots arī Vecauces 1926.gada studentu – praktikantu iesniegums rektoram ar apm. 15 parakstiem, ka prakses laikā prof. J.Vāršbergs, doc. J.Apsīts un visi praktikanti uzvedušies pieklājīgi. Pievienota arī doc. A.Lēbera konsultācija, ka noteikumi par civildienestu un arī LU Satversme tieši neparedz augstskolas mācības spēku ievēlēšanu vai iecelšanu uz kādu aprobežotu laiku.

Medicīnas fakultāte

Starpfakultāšu /LF – MF/ lieta ar docentu P.Lejiņa un H.Buduļa piedalīšanos jau aplūkota iepriekšējā sadaļā pie LF mācības spēku nodarījumu iztirzāšanas.

R.Adelheima lieta

Romans Adelheims dzimis 1881.gadā Rēvelē. Beidzis Tērbatas universitāti ar ārsta grādu un 1923.gadā LU ieguvis Dr. med. grādu. Strādājis Rīgas pilsētas II slimnīcā /1913-1919/ un I slimnīcā /1920-1929/. Ar 1929.gadu II slimnīcas Patoloģijas institūta vadītājs. LU jaun. doc. /1921/, doc./1923/, prof. /1925/. Daudzreiz komandēts uz ārzemju kongresiem. Bijis Vācu dabaspētnieku akadēmijas “Leopoldina” loceklis /6/. Miris 1938.gadā kā LU Patoloģijas institūta direktors un Rīgas pilsētas Pastēra institūta vadītājs.

LA Organizācijas Padomes sēdē 1921.gada 12.oktobrī MF dekāns Jēkabs Alksnis sniedz atsauksmi par doktoranta R.Adelheima pirmā gada darbību un lūdz viņu ievēlēt arī turpmāk uz vienu gadu. Saimniecības komisijas vārdā prorektors Rāzums ziņo, ka iesniegtos rēķinos Adelheims nepareizi apzīmējis vienu no iegādātajiem mikroskopiem, kurš tādā veidā iepirkts pārāk dārgi. Materiāli iesniegti Goda tiesai. MF dekāns sniedz paskaidrojumu, kas pierāda, ka Adelheims mikroskopa apzīmējumu samainījis nevis *mala fide*, bet vienīgi aiz pārskatīšanās.

Sekojošās Goda tiesas sēdēs pēc pārskatīšanās kļūdas izlabošana-panāk samierināšanas.

J.Alkšņa–P.Sniķera lieta

Docents Jēkabs Alksnis 1922.gada 7.oktobrī iesniedzis ziņojumu rektoram Ernestam Felsbergam, kurā iebilst pret MF iedibināto praksi uz brīvām mācības spēku vietām nerīkot konkursu, bet apstiprināt kādu vienu kandidatūru. Ziņojumā minēts studentu Blūmberga un Berga rakstisks ierosinājums uzaicināt Dr. med. Augustu Pēteronu MF pasniegt operatīvo ķirurģiju. Iemšana par šo ierosinājumu tika atlikta uz kādu no nākamām MF padomes sēdēm, kas vēl vienmēr nav notikusi. Dekāns Roberts Krimbergs tad izteicās, ka tas nekad neesot bijis, ka fakultātes padomes sēdē nolasīts kāds studentu ierosinājums, bet doc. Pēteris Sniķeris nosaucis kolēģa Alkšņa ziņojumu vienkārši par "netaisnību" un neņēma savu apvainojumu atpakaļ pat tad, kad tas viņam tika vairākkārt atgādināts. Doc. P.Sniķeris kā MF sekretārs kādā no septembra sēdēm esot izteicies, ka J.Alkšņa protests un gandarījuma pieprasījums tikšot atstāti bez sekām. Uz to J.Alksnis sēdē atbildējis, ka tādā gadījumā viņš taisnību meklēšot ārpus fakultātes. Docents J.Alksnis lūdza rektoru šo lietu nodot Goda tiesas izmeklēšanai un izspriešanai.

Uz rektora pieprasījumu MF dekāns R.Krimbergs 1922.gada 17.okt. nosūta atbildi, ka "vakar MF padomes sēdē Dr. med. J.Alkšņa sūdzība pret doc. P.Sniķeri atzīta par izbeidzamu".

Goda tiesas pr-jis prof. Pēteris Šmits 28.novembrī paziņo rektoram, ka "Goda tiesa savā 28.novembra sēdē atzīst, ka doc. P.Sniķera lietotais izteiciens ir neparlamentārisks". Tas tiek paziņots arī LA Dekānu padomei un LA Padomei.

E.Putniņa–P.Sniķera lieta

1939.gada 17.martā prof. Ernests Putniņš nosūta ziņojumu rektoram: "Man ir nācis zināms, ka LU Padomes priekšsēdējā sēdē 22.februārī, apspriežot Dr. med. Pētera Ābeles habilitācijas darbu, MF dekāns prof. P.Sniķers ir izteicies manū godu un zinātnisko darbību stipri aizskarošā kārtā, ko nekādā ziņā negribu atstāt bez tālākām sekām un nemeklēt gandarījumu. Tāpēc griežos pie Jums ar lūgumu fiksēt prof. P.Sniķera par mani lietotos izteicienus un man dot iespēju šai lietā griezties pie LU Goda tiesas".

Rektors pieprasa paskaidrojumu no prof. P.Sniķera un 23.martā no viņa saņem šādu atbildi, kuru nosūta prof. E.Putniņam:

"LU Rektora kungs. Pārpratumu novēršanai paskaidroju, ka mani izteicieni LU Padomes 22.februāra sēdē attiecībā uz prof. E.Putniņa partejiskumu, runājot par privātdocenta grāda piešķiršanu Dr. med. P.Ābelem, attiecās nevis uz prof. E.Putniņa atsaukumi par P.Ābeles

darbiem, bet gan uz prof. E.Putniņa personīgo izturēšanos pret P.Ābeli, jo tad runa gāja par P.Ābeles ievēlēšanu par privātdocentu”.

3.aprīlī prof. E.Putniņš ziņo rektoram, ka “P.Sniķera paskaidrojumi mana goda aizskaršanas lietā mani nekādā ziņā neapmierina”. Tālāk E.Putniņš atkārtoti iepriekšējo lūgumu – fiksēt P.Sniķera izteicienus par mani un dot iespēju šo jautājumu izskatīt Goda tiesā.

Rektors Mārtiņš Prīmanis prof. E.Putniņam paziņo, ka P.Sniķera izteicieni minētās sēdes protokolā nav uzrādīti un tāpēc viņš E.Putniņa lūgumu nevar izpildīt. Bet, ja lieta nonāktu Goda tiesā, tad, “ciktāl šie izteicieni man palikuši atmiņā, tos tiesā atkārtosu”.

Prof. E.Putniņš 1.maijā raksta iesniegumu Goda tiesai, lūdzot nopratināt LU Padomes locekļus: Rektoru prof. M.Prīmani, prof. Kārli Straubergu, prof. Kārli Kundziņu, prof. Ludi Adamoviču, “un dot man gandarījumu”.

10.maijā prof. E.Putniņš lūdz Goda tiesu iespējami drīzāk izspriest ierosināto lietu, lai tā nepaliktu uz rudenī. 11. maijā rektors nosūta ziņu Goda tiesas loceklim prof. Augustam Tentelim sasaukt Goda tiesu un likt tai šo lietu priekšā. 22. maijā prof. A.Tentelis paziņo rektoram, ka Goda tiesai nav izdevies nodrošināt kvorumu. 31. maijā notiek pilntiesīga Goda tiesas sēde, kurā piedalās profesori M.Bīmanis, K.Kundziņš, J.Plāķis, A.Tentelis, A.Vītols. Pr-jis M.Bīmanis, sekr. A.Vītols.

E.Putniņu aicina iesniegt faktisko materiālu. Prof. E.Putniņš paskaidro, ka viņš pret bijušo asistentu Dr. med. Ābeli izturējies pilnīgi korekti, ko gan nevarot teikt par Ābeli, kas neatzinis ne Putniņa metodes, ne apmācības sistēmu, caur ko Ābele dezorganizējis studentu apmācības gaitu; viņa, Putniņa, recenzija par Ābeles darbu bijusi lietišķa un objektīva. Prof. E.Putniņš lūdz nopratināt viņa uzdotos lieciniekus. Nākošo Goda tiesas sēdi nolemj noturēt 2. jūnijā, uzaicinot piedalīties abus partus un lieciniekus profesorus M.Prīmani, L.Adamoviču un K.Straubergu.

2.jūnija sēdē tiesa nopratina prof. P.Sniķeri, kas nolasa P.Ābeles vēstuli, ka prof. E.Putniņš teicis, ka tikai pēc viņa nāves Ābele varēsot habilitēties. Tālāk prof. P.Sniķers apgalvo, ka viņam kā profesoram pret prof. nav nekādu iebildumu, bet gan kā dekānam viņam bijis jārūpējas par fakultātes interesēm. Viņa pienākums bijis rūpēties, lai katedras tiktu pareizi aizvietotas, lai būtu vairāki privātdocenti, no kuriem tad vēlāk izvēlēties mācības spēkus.

Prof. E.Putniņš lūdz nopratināt lieciniekus, bet Goda tiesas locekļu vairākums norāda, ka liecinieku pratināšana šajos apstākļos nekā jauna nedos. Prof. E.Putniņš tad prasa vismaz atvainošanos LU Padomē. Prof. P.Sniķers principā piekrīt. Pēc tam, kad parti sēdi atstājuši, Goda tiesa

izstrādā šādu rezolūciju: "LU Goda tiesa, uzklaustījusi abu partu paskaidrojumus, konstatē, ka prof. P.Sniķers LU Padomes 22. febr. sēdē, uzstājoties kā MF dekāns Dr. med. P.Ābeles habilitācijas lietā, lai gan lietojis tāds izteicienus par prof. E.Putniņu, kuros varēja saskatīt it kā personīgu apvainojumu, tomēr nekādā ziņā nav gribējis prof. E.Putniņu apvainot. Ņemot vērā abu partu principiālu piekrišanu izbeigt lietu šajā sēdē, Goda tiesa nolemj, ka prof. P. Sniķerim tuvākā LU Padomes sēdē ir jāpaskaidro, ka viņš nav gribējis E.Putniņu aizskart un par to, ka tāds pārpratums varēja rasties, izteic savu nožēlu un atvainojas.

J.Alkšņa–H.Budulja–J.Dzirnes lieta

I.VVA saglabājušās interesantas vēstuļu apmaiņas liecības starp minētiem ārstiem profesoriem.

1925.gada 14.maijā J.Dzirne nosūtīja no Liepājas uz Rīgu J.Alksnim krievu valodā ar roku rakstītu vēstuli. Līdz Dzirnem atnākušas baumas, ka prof. J.Alksnis MF padomes sēdē viņu aprunājis. Šajā sakarībā Dzirnem ir bijusi saruna ar prof. M.Zīli, kas ieteica griezties pie J.Alkšņa kā laba kolēģa un godīga cilvēka ar jautājumu, kādi bija Jūsu sniegtās informācijas avoti un motīvi. "Par informāciju būšu Jums pateicīgs, jo gribu savus apmelotājus atmaskot".

1925.gada 27.decembrī vācu valodā J.Alkšņa rakstīto atbildes vēstuli J.Dzirne saņem pēc ilgāka laika. J.Alksnis informē Dzirni, ka MF dekāns H.Buduls apsollījis Dzirnem izsūtīt padomes sēdes protokola izrakstu par viņa kandidatūras apspriešanu. Alksnis ļoti atvainojas, norāda uz *Latviešu ārstu žurnālu* un sliktu terminoloģijas zināšanu latviešu valodā.

1926.gada 9.janvārī J.Dzirne nosūta J.Alksnim pārmetumiem pilnu vēstuli par bezpierādījumu apmelojumienu Vladivostokas notikumu sakarā pirms 20 gadiem. Lai lietu izbeigtu, J.Dzirne ieteic prof. J.Alksnim uzrakstīt, ka viņš ir ticis maldināts. "Ja to nevēlaties, tad nosauciet tā kunga vārdu, kas Jums par mani ir sliktu stāstījis".

1926.gada 15.janvārī J.Dzirne nosūta vēstuli prof. H. Budulam kā dekānam, atkārtojot vēlreiz tieši J.Alksnim vēstulē izteiktās domas.

1926.gada 17.februārī J.Dzirne nosūta vēstuli dekānam H.Budulim, lūdzot padomu, kā viņam aizstāvēt savu godu – sūdzēt tiesā, vai arī saņemt no J.Alkšņa apliecinājumu, ka ir ticis maldināts?

Nav ziņu par lietas turpinājumu.

Trūcīgi ir tiesas materiāli no vācu okupācijas laika. Atrodama informācija, ka 1942.gadā Goda tiesā darbojās profesori Eduards Zariņš /MF pirmais dekāns/, Hermanis Buduls, ārk. prof. Fricis Gulbis un doc. V.Budrēvics. Rektors M.Prīmanis uzdod prof. Kārlim Puriņam būt par

Goda tiesas priekšsēdi, lai noskaidrotu, vai privātdocenta Dr. med. G.Federa pret MF un tās dekānu vērstie apvainojumi Dr. Marnitca rakstā ir pamatoti. Prof. K.Puriņš G.Federam uz dzīvokli nosūtīja uzaicinājumu 1.jūnijā piedalīties Goda tiesas sēdē. Par tiesas sēdes norisi un pieņemto lēmumu nav informācijas.

A.Bieziņa lieta

Saglabājusies rektora Kārļa Strauberga vēstules kopija izglītības un zinātnes ģenerāldirektoram: "Sakarā ar MF privātdocenta Dr. med. Aleksandra Bieziņa literāri zinātnisko pārkāpumu, publicējot darbu "Über die Methodik der Totalen Ösophagoplastik bei Kindern" / *Acta societatis medicorum Fennicae „Duodecim"*. 1939. Ser. B, Tom XXVII, fosc. 1-2 /, kurā viņš mēģinājis piesavināties Dr.Girģensonam operatīvos nopelnus, Universitātes Padome savā š. g. 28.maija sēdē vienbalsīgi nolēma privātdocentu Aleksandru Bieziņu atstādināt no privātdocenta pienākumiem Universitātē, sākot ar 1942.gada 18.maiju. Lūdzu Jūs apstiprināt šo Universitātes padomes lēmumu".

Arī šajā gadījumā lietā Goda tiesas materiālu trūka. Gūt skaidrību palīdzēja 1980.gadā izdotā A.Vīksnas un E.Platkāja grāmata *Zelta skalpelis*, kurā pēc nāves aprakstīta prof. A.Bieziņa dzīve un darbs. „Izmisīgi, pat naivi bija A.Bieziņa centieni panākt rehabilitāciju, ierosinot Goda tiesu un taml. Dažas dienas pēc Rīgas atbrīvošanas. 1944.gada 18.okt. A.Bieziņš no jauna stājas Fizioterapijas un ortopēdijas poliklīnikas /agrākā institūta/ priekšgalā. 1944.gada 3.novembrī docents A.Bieziņš atsāka darbu I.VU MF. Tā kā pret viņu pastāvēja formāls apvainojums zinātnes ētikas pārkāpumos, MF vadība sastādīja jaunu komisiju: profesorus Paulu Stradiņu, Jāni Miķelsonu un Dominiku Kalveli. Tā vienprātīgi atzina, ka A.Bieziņš cietis nepelnīti, viņš jāreabilitē un ir cienīgs no jauna atgriezties MF savā agrākajā darbā" /7/.

A.Baidiņa lieta

1938.gada 1.novembrī Dr. med. Aleksandrs Baidiņš iesniedzis lūgumu MF dekānam "atļaut man habilitēties pie Sieviešu slimību un dzemdēšanas palīdzības katedras. Habilitācijai iesniedzu darbu *Eksperimentāli pētījumi par olnīcu darbību pēc dzemdes ekstirpācijas* trijos eksemplāros. Līdz ar šo iesniedzu vienu eksemplāru no šī darba kat. vad. prof. Dr. med. E.Putniņa kungam kopā ar attiecīgu lūgumu. Bez tam pievienoju *curriculum vitae*, savu zinātnisko darbu sarakstu un pašus darbus 3 eksemplāros".

Šo iesniegumu 1939.gada 20.jūnijā / pēc apm. 8 mēnešiem/ vizējis MF dekāns P.Sņiķers, uzrakstot "Izsaukt personīgi!" Pēc pāris dienām A.Baidiņš saņem laipnu vēstuli: "Augsti godātam Dr. med. A.Baidiņa kungam. Sakarā ar Jūsu vēlēšanos habilitēties lūdzu Jūs ierasties MF kancelejā š. g. 27.jūnijā pl. 12". Uzaicinājumu parakstījis dekāns P.Sņiķers un sekretārs J.Prīmanis.

Norādītajā dienā un stundā P.Sņiķers prof. J.Prīmaņa klātbūtnē A.Baidiņam paziņoja, ka viņa lūgumu par habilitēšanos viņš nevarot tālāk virzīt, lai A.Baidiņš to ņemot atpakaļ, tāpat arī habilitācijas darbu. Pēc A.Baidiņa atteikšanās dokumentus saņemt atpakaļ drīz vien tie pa pastu tika piesūtīti mājās.

Pēc trīs gadiem A.Baidiņš 1942.gada 1.jūnijā iesniedz Universitātes Rīgā MF dekānam atkārtotu iesniegumu: "Esmu nodomājis habilitēties pie MF Sieviešu slimību un dzemdēšanas palīdzības katedras. Iekams to daru, nevaru neprasīt gandarijumu par pārestību, ko 1938.gadā man nodarīja toreizējais MF dekāns prof. P.Sņiķers, kas patvarīgi nepielaida mani habilitēties un patvarīgi noraidīja manu iesniegto habilitācijas darbu. Dekāns nebija manu lūgumu par habilitēšanos cēlis priekšā fakultātei. Ne MF, ne Dekānu Padome, ne LU Padome nekādu lēmumu par manu lūgumu nebija taisījusi. Pēc tam, kad mans lūgums līdz ar pievienotajiem darbiem bija gulējis turpat 8 mēnešus bez ievēribas, dekāns to man atsūtīja atpakaļ pēc sava paša lēmuma.

Tā kā kādreizējais dekāns prof. P.Sņiķers, noraidīdams manu habilitācijas darbu, ir rikojies patvarīgi pret LU satversmi, griežos pie MF ar lūgumu – gādāt, lai prof. P.Sņiķers tiktu saukts pie atbildības par amata varas pārkāpšanu.

Piezīmēju, ka ar manas habilitācijas noraidīšanu dekāns P.Sņiķers ir atvairījis mani kā nevēlamu kandidātu no paredzamās vakantās Sieviešu slimību un dzemdēšanas palīdzības katedras vadītāja vietas, izslēgdams no konkurences manus zinātniskos darbus, tādējādi nelikumīgi izmantodams savu augsto amatu un to uzticību, kuru viņam bija dāvājusi fakultāte, ieceldama viņu par savu vadītāju.

Tā kā dažu apstākļu dēļ man ir nepieciešams habilitēšanos ievadīt vēl tekošā semestrī, tad laipni lūdzu šo lietu virzīt steidzamā kārtā, paziņojot man par rezultātiem".

Pēc nedēļas A.Baidiņš no MF saņēma šādu atbildi. "Ņemot vērā, ka Jums bija iespēja bijušā MF dekāna prof. P.Sņiķera rīcību piekritīgās instancēs savlaicīgi pārsūdzēt, bet to Jūs tad neesat darījuši, MF Jūsu lietu tagad uzskata par izbeigtu".

Nākošā vēstule adresēta Universitātes Padomei. Dr. med. A.Baidiņš iebilst pret MF, ka tā "uzskata lietu par izbeigtu. Šis MF uzskats ir tās privātā lieta, jo nav pamatots LU Satversmē. Satversmē nekur nav teikts, cik ilgā laikā pēc nodarījuma nav vairs atļauts saukt

amatpersonu pie atbildības. Tāpēc noilguma arguments atkrīt. Bet, ja arī noteikumi par noilgumu pastāvētu, tad uz šo gadījumu tie neattiektos, jo es toreiz tiku griezies piekritīgā instancē. Proti, pēc tam, kad no mana habilitācijas darba iesniegšanas bija pagājuši jau vairāki mēneši un mans iesniegums netika virzīts tālāk, es personīgi griezos pie toreizējā rektora prof. M.Prīmaņa. Drīz pēc šīs audiences es saņēmu dekāna prof. P.Sniķera un sekr. prof. J.Prīmaņa parakstīto uzaicinājumu ierasties MF kancelejā. Tur prof. P.Sniķers prof. J.Prīmaņa klātbūtnē man teica, lai ņemot savu iesniegumu atpakaļ. Tā kā es atteicos to darīt, tad man to piesūtīja mājās ar pavadrakstu, ko bija parakstījuši dekāns un sekretārs. Dažas dienas vēlāk notika dekāna pārvēlēšanas. Es nu cerēju, ka varēšu griezties pie jaunā dekāna, bet, tā kā jaunais dekāns bija prof. J.Prīmanis, tad šis nodoms atkrita. Nāca lielinieku laiki. Pie lieliniekiem nevēlējos taisnību meklēt. Pēc lielinieku padzīšanas dekāna amatu ieņēma atkal prof. J.Prīmanis. Prof. J.Prīmanis no jauna ievēlēts arī 1942./43.māc.gadam. Ja MF gribēja tagad noraidīt manu sūdzību ar laika argumentu, tad, kā redzams, nevis novēlotu, bet drīzāk pārgru sūdzēšanu tā man varēja pārnest. Arī es domātu tāpat, ja man nebūtu pārliecības, ka pašreizējā atmosfērā LU Padome gribēs un varēs dot man gandarījumu.

Pēc ziņām, MF sēdē š. g. 19.jūnijā, kurā apsprieda manu sūdzību, prof. Sniķers taisnojies ar to, ka "augstākā vietā viņam aizrādīts mani nelaist cauri". Pat gadījumā, ja tas būtu tiesa, prof. P.Sniķers varēja manu kandidatūru elimenēt likumīgā ceļā: pēc recenzentu atsauksmes saņemšanas viņš varēja Dekānu padomē celt iebildumus. Bet prof. P.Sniķers neievēroja pat ārējo formu un rupji aizskāra manu zinātnieka prestižu, patvarīgi nepieļaidzams pie recenzijas manu zinātnisko darbību. Tā kā tai pašā laikā atklājās konkurss uz vakanto Ginekoloģijas un dzemdēšanas palīdzības katedru, tad šis prof. P.Sniķera solis meta ēnu arī uz visu fakultāti, proti: radās iespāids, ka es esmu jāizslēdz no zinātniskās konkurences, un ka to citādi nevar panākt, kā tikai ar noklusēšanu".

Jautājums skatīts LU Dekānu padomes sēdē 1942.gada 26.oktobrī, kur nolēma: "Ņemot vērā, ka pārsūdzība nav iesniegta savlaicīgi, ienest LU Padomē priekšlikumu, ka tā atstājama bez caurskatīšanas". Šo lēmumu 5.nov. A.Baidiņam pa pastu atsūtīja uz mājām.

Dažādas fakultātes

F.Jēgermaņa lieta

Goda tiesas lietu mapē iešūta pusformāta /A5/ ar rakstāmmašīnu aprakstīta lapiņa, datēta ar 1922.gada 21.septembri. Tas ir komisijas sēdes protokols, komisijas locekļi docenti Voldemārs Maldonis, Pauls Dāle un Hermanis Budufs. Protokols: "Komisija, iepazīsies ar

Jēgermaņa brošūras *Dionīsa ciešanas* saturu, vienprātīgi atzīst, ka tai nav visumā ne zinātniskas, ne literāras vērtības, kas brošūras sarakstīšanu attaisnotu, ka brošūra atstāj uz tautas plašākām aprindām demoralizējošu un kulturālas sabiedrības iznīcinošu iespaidu, - un tāpēc atzīst, ka Jēgermanis šādos apstākļos nevar palikt par LU studentu.

Komisija mēģinās tuvāk iepazīties ar Jēgermaņa personību un pēc tam izdarīs galīgu lēmumu, vai Jēgermanis būtu no LU pavisam izslēdzams, vai arī tikai uz kādu laiku atraidāms no lekciju apmeklēšanas.

Lieta īpatnēja, jo neatbilst Goda tiesas instrukcijai pēc diviem parametriem – Goda tiesa nav paredzēta studentu ētikas problēmu iztirzāšanai, turklāt 3 Goda tiesas locekļu skaits nav kvorums. Tomēr tieši šo normatīvu neatbilstības dēļ un arī studenta virišķīgā uzvārda dēļ radās interese uzzināt ko tuvāk par šo cilvēku.

Misiņa bibliotēkā izrādījās, ir piecas jaunā filozofijas studenta Friča Jēgermaņa tipogrāfiski iespiestas cietos vākos iesietas plānas grāmatiņas ar 30...50 lapaspusēm teksta:

Jaunničeanisma problēmas. Izvilkums no lekcijas "Mana atzīšanās". / lasīta 1921. gada 30. janvārī/. Autora izd., Melluži, 1921. 24 lpp.

1. Iespējamības pamatojumi. 1921.
2. Sieviete jeb ideja. 1922. 56 lpp.
3. Dionīsa ciešanas. 1922. 44 lpp.
4. Es esmu vainīgs. 1923. 31 lpp.

Visās šajās grāmatiņās daudz runāts par sievieti un mīlestību, bet nekas piedauzīgs. No grāmatiņās rakstītā "starp rindām" varēja izlasīt, ka Krievijas revolūcijas laikā F.Jēgermanis ir dzīvojis Kaukāzā, kur apprecējies un sieva dzemdējusi dēlu. Atgriezies Latvijā, sastapis savu pirmo, 1917.gadā iemīlēto meiteni, kas tagad ir citam sieva, bet Fricis atskārtis, ka mīl tikai viņu. Autors sapņo tikai par savu sirds lietu sakārtošanu un divu ģimeņu izšķiršanu, lai būtu kopā ar pirmo mīlestību. Šķiet, šie iecerētie amorālie divu ģimeņu pārkārtojumi ir bijuši par iemeslu komisijas bargajam spriedumam, ka Friča Jēgermaņa domas ir "demoralizējošas un kulturālu sabiedrību iznīcinošas".

Studenta Fr.Jēgermaņa personīgā lieta paskaidro, ka Fr.Jēgermanis dzimis 1897.gadā Tukuma apriņķī, studēt sācis jau Krievijā, Donas universitātē /Rostovā pie Donas/, kur 1919.gadā nosacīti mācījies II kursā Vēstures – Filoloģijas fakultātē. Lietā ir 1923.gada 6.decembrī rakstīts lūgums LA rektoram "no bij. stud. phil. Fr.Jēgermaņa, 26.g. veca, dzīv. Mellužos", lai viņu uzņem atpakaļ Filoloģijas fak. Filozofijas nodaļā, kurā viņš skaitījies līdz 1922.gada 31.jūnijam, kad Dekānu padome viņu pagaidām izslēgusi no fakultātes par grāmatiņas "Dionīsa

ciešanas” sarakstīšanu līdz lietas noskaidrošanai. “Tagad šī lieta ir nobeigta – Valsts prezidents mani apžēlojis, atlaižot visu man piespiesto sodu. lai es varētu turpināt studijas, nodziļinoties zinātniskā filozofijā un lai man nebūtu visu mūžu jāpaliek par filozofu – diletantu. Kā to apliecina šē klāt pieliktā grāmatiņa *Es esmu vainīgs*, es patiesi esmu pārrāvis visus sakarus ar savu piedauzīgo pagātni un, cerot, ka mani uzņems atpakaļ augstskolā, nopietni gribu nodoties tikai studijām... Klāt pievienoju matrikulu Nr. 4747 un Valsts Prezidenta sekretariāta rakstu Nr. 6733”.

Uz šī iesnieguma ir fakultātes rezolūcija, ka tā neiebildīs pret Fr.Jēgermaņa atpakaļuzņemšanu, tomēr uzskata, ka izšķirošais vārds pieder instancei, kas viņu izslēgusi, t.i., Dekānu padomei. To parakstījis fak. sekretārs docents Ernests Blese (Jānis Jēgermanis, kas šajās dienās bija jau beidzis Medicīnas fak. un strādāja fak. par asistentu, un Ernests Blese bija miesīgi brāļi /8/). Uz iesnieguma ir arī padomes sekretāra A.Valdmaņa atzīme, ka Dekānu padomes 1924.gada 7.janvāra lēmums ir “lūguma caurskatīšanu atlikt!” Uz iesnieguma ir arī Fr.Jēgermaņa apliecinājums “Saņēmu atpakaļ matrikulu, Valsts Prezidenta rakstu un savu grāmatiņu”.

Runājot par šo Fr.Jēgermaņa grāmatiņu *Es esmu vainīgs*, ko izlasīju vēl nezinādams Dekānu padomes lēmumu, tad tajā neatradu nekā patiesa, aizkustinoša. Grāmatiņā kā virsraksti savirknētas dažādas frāzes un lozungi – es esmu anormāls, es esmu idiots, es vairs nedzeršu. tā nevar dzīvot, es nožēloju, man jābūt mierā, es esmu īsts mietpilsonis. man šķiet – tuvojas vakars, jauna apziņa, ieguvu jaunu ticību, dzīves attaisnošana, es gribu mācīties, pa jauniem ceļiem. es eju... Zem šiem virsrakstiem dažas vispārīgas frāzes un atstātas tukšas lapas, it kā vēlākai aizpildīšanai. Gribētu ticēt, ka šis jaunietis, Fricis Jēgermanis, atrada savu vietu dzīvē un veica lielas lietas, jo bija visai spējīgs. Varbūt kāds lasītājs turpinās pētījumu?

A.Liepiņa–O. Luca lieta

LU Ķīmijas fakultātes profesors O.Lucs 1932.gada 6.oktobrī piesūtīja ziņojumu rektoram M.Bīmanim, kas to novirzīja tālāk Goda tiesai. Ziņojumā teikts, ka 5.oktobrī prof. A.Liepiņš ieradies pie prof. O.Luca kabinetā un paceltā balsī pārmetis, ka O.Lucs iejaucies A.Liepiņa kompetencei piekrītošā darbībā, eksaminēdams Dabaszinātņu fak. studenti Olgu Spārnu. Tālāk prof. O.Lucs paskaidroja “Gada sākumā studente ieradās pie manis un lūdza viņu eksaminēt. Es eksaminēt atteicos, jo jau vairākus gadus ķīmiju dabaszinātniekiem lasa prof. A.Liepiņš. Pēc neilga laika pie manis ieradās Dabaszinātņu fak. sekretārs

doc. A.Liberts un sava dekāna F.Gulbja vārdā lūdza studenti eksaminēt. Lūdzu no doc. A.Liberta rakstisku lūgumu, ko es dekāna vārdā arī saņēmu. Nākot pretim dekāna vēlmei, es studenti 11.aprīlī eksaminēju un ierakstīju atzīmi viņas atzīmju grāmatiņā”.

Goda tiesas sastāvs bija profesori L.Kundziņš /pr-js/, J.Plāķis /sekr./, A.Spekke, A.Vītols, J.Prīmanis, docenti R.Akmentiņš un Fr.Gulbis.

Prof. A.Liepiņš 15.novembrī piesūtīja rektoram atbildes rakstu un to tūlī saņēma arī Goda tiesa. Prof. A.Liepiņš norādīja, ka Ķīmijas fak. sēdē pēc viņa paša, prof. O.Luca atkārtotas prasības nolemts, ka prof. A.Liepiņš eksaminē pie prof. O.Luca noklausījušos studentus. Tālāk A.Liepiņš raksta, ka 11.novembrī pie viņa ieradies Goda tiesas pārstāvis prof. J.Plāķis ar priekšlikumu abiem ķīmijas profesoriem satīkties pie kāda no šīs tiesas locekļiem, pie kam man /Liepiņam/ esot jānozēlo notikušais incidents un pie tam vienīgi man. Prof. J.Plāķis man paskaidroja, ka neizlīgšanas gadījumā mans stāvoklis varot pasliktināties. Goda tiesas vēlēšanās mani pārsteidza, jo nebiju vēl viņai devis nekādus paskaidrojumus. Pēc labākās sirdsapziņas nevaru sevi atzīt par vainīgu prof. O.Luca sūdzības rakstā minētos pārkāpumos un tāpat atzīt, ka būtu pret viņu kādā nebūt ziņā piedauzīgi uzvedies, jo brutālo paņēmieni vietā, kādus pēc prof. O.Luca vārdiem es esot lietojis, viņu lūdzu. Tāpēc Goda tiesas ierosinātais izlīgšanas modelis man nav pieņemams. Lūdzu nodot prof. O.Lucu Goda tiesai par manis apmelošanu un mana labā vārda aizskāršanu.

Prof. A.Liepiņš 15.novembrī nosūta vēl otru ziņojumu. Tajā A.Liepiņš ziņo, ka Dabaszinātņu fak. sekretārs doc. A.Liberts sarunas laikā, kāda norisinājās starp viņu un mani studentes Olgas Spārnas lietā, apvainoja mani ar vārdiem vec. doc. Fr.Gulbja klātbūtnē, nosaucot mani par meli un draudot man atņemt ķīmijas lekcijas Dabaszinātņu fakultātē. Šo notikumu es gribēju likvidēt uz vietas, jo redzēju, ka apvainojumu doc. A.Liberts izteicis uzbudinājumā, kas man tomēr neizdevās. Tāpēc, lai atrastu kopēju valodu ar viņu un likvidētu incidentu bez tiesas iejaukšanās, es griezos pie Dabaszinātņu fak. dekāna prof. E.Lejnieka ar lūgumu pārrunāt ar doc. A.Libertu šo lietu, ko E.Lejnieks arī labprāt uzņēmās. Arī pēc tam doc. A.Liberts nav atradis par vajadzīgu likvidēt konfliktu miera ceļā. Tāpēc, nevēlēdamies griezties šinī lietā pie miertiesas doc. A.Liberta sodīšanai pēc parastās kārtības, lūdzu nodot minēto lietu Goda tiesas izspriešanai.

Goda tiesas I sēde notika 1932.gada 26.novembrī. Nolēma samierināt sūdzībā ieinteresētās puses šādos nosacījumos. Prof. A.Liepiņu lūgt izteikt savu nožēlu par notikušo faktu Fizikas kabineta

telpās prof. J.Plāķa un doc. Fr.Gulbja klātbūtnē. Samierināšanās sarunas uzdeva vest Fr.Gulbim ar prof. O.Lucu un J.Plāķim – ar prof. A.Liepiņu.

Goda tiesas II sēde notika 30.novembrī. Konstatēja, ka samierināšanās nav notikusi. Nolemj uzklaustīt uzaicinātos partus, abiem klāt esot. Partu liecinājumi bija pretēji. Goda tiesa apspriedusies konstatēja, ka apskatāmās lietas saknes pa daļai meklējamas eksaminācijas noteikumu neskaidrībā un nolēma:

- a. griezties pie LU Rektora, lai šo jautājumu noskaidro;
- b. atzīt, ka prof. O.Luca eksaminācijas faktā nav bijis nekā tāda, kas pelnītu pārmetumus un uzbrukumus;
- c. noraidīt prof. A.Liepiņa sūdzību pret prof. O.Lucu kā nepierādāmu.

Apspriežot prof. A.Liepiņa sūdzību pret doc. A.Libertu, Liberts bija ar mieru ņemt atpakaļ savus nekorektos izteicienus, jo tiesa bija pārliecināta, ka uzbudinājumu izsaucis A.Liepiņš.

A.Bankina lieta

Aleksandrs Bankins dzimis 1881.gadā Valmieras apr. Kokmuižas pag. Beidzis RPI Mehānikas nodaļu. Pieņemts LA Mehānikas fakultātē 1919.gada septembrī, apstiprināts par docentu.

Bankina lieta ir ļoti īpatnēja. Dokumentu ļoti daudz, apm. 60 lapas. Sākās ar Tieslietu ministrijas Rīgas apgabaltiesas prokurora biedra A.Robežnieka ziņojuma nosūtīšanu LU rektoram 1934.gada 2.februārī. Ziņojums par to, ka 1930.gada 11.maijā notikusi ļaunprātīga Saikavas dzirnavu dedzināšana Madonas apriņķī. Tvaika dzirnavas un kokapstrādes fabrika piederēja kādam Martinsonam. Rūpnīcas ēkas, mašīnas, inventārs un materiāli bija apdrošināti par 300000 Ls. Pēc ugunsgrēka apdegušās ēkas vērtēja inž. Jānis Melkuss, bet sadegušās mašīnas – doc. A.Bankins. J.Melkuss ēku zaudējumus novērtēja ar 76678 Ls, bet A.Bankins dzirnavu un fabrikas iekārtu zaudējumus ar 161989 Ls.

A.Bankins pie nopratināšanas tiesas sēdē apliecināja, ka uz vietas viņš neko prātīgu nav redzējis un grūti bijis ko saprast. Apdrošināšanas polises viņam neesot bijušas pieejamas, tāpēc pie vērtēšanas viņš vadījies no kāda saraksta, ko viņam iedevis Martinsons. Saraksts bijis bez paraksta. Taksācijas aktu A.Bankins parakstījis kā LU Meh. Fak. docents.

1934.gada 25.aprīlī LU Sekretariāts nosūtīja dokumentus Goda tiesas loceklim prof. A.Vitolam. Sekretārs A.Valdmanis lūdza Vitolu ar lietu iepazīties un tad to nodot tālāk, līdz saraksts nokļūs pie prof L.Kundziņa kā priekšsēdētāja, kuram uzdots sasaukt Goda tiesu.

Ar 12.maiju datēts Goda tiesas I sēdes protokols. Par referentu, kas iedziļināsies A.Bankina lietas dokumentos, ievēlēja docentu R.Akmentiņu. 14.maijā notika Goda tiesas II sēde. Doc. R.Akmentiņš iesniedza jautājumus, kādi būtu jāuzdod A.Bankinam. Jautājumu saraksts pievienots protokolam. Saraksts izsauc izbrīnu ar kricelīgiem, nevīžīgiem A.Bankina pierakstiem. 23.maijā R.Akmentiņš iesniedz Goda tiesai A.Bankina kricelīgās atbildes. Goda tiesa atzīmēja, ka A.Bankins pieļāvis vieglprātību un paviršību, un ar to aizskāris LU mācības spēka cieņu. Nolēma lūgt rektoru izteikt doc. A.Bankinam stingru rājienu.

Pēdējā Goda tiesas sēde šajā jautājumā notika 30.maijā. Nolēma lūgt rektoru:

- a. noliegt Mehānikas fakultātei uzdot doc. A.Bankinam veikt ekspertīzi no LU;
- b. noliegt doc. A.Bankinam privātās ekspertīzēs uzstāties kā LU docentam.

Uz Rīgas apgabaltiesas prokurora jautājumu LU rektoram, vai A.Bankinu vajadzētu tiesāt, Dekānu padome nolēma lūgt vēlreiz Goda tiesu atbildēt, vai un kādā mērā doc. A.Bankina rīcība prasa disciplinārsodu likuma piemērošanu. Ko atbildēja Goda tiesa, tādas informācijas nav.

Interesantas ir A.Bankina atbildes uz kādu aptaujas lapu par svešvalodu zināšanu un par īpašumiem. A. Bankins pašrocīgi ierakstījis, ka pārvalda latviešu, vācu, krievu, franču, angļu, grieķu un latīņu valodu. Pašam pieder vasarnīca Majoros, Jūras ielā 33, un viņš ir vairāku namu līdzīpašnieks Rīgas centrā, piem., Kr.Barona ielā 16, Skolas ielā 14 u.c. A.Bankina akcijas sevišķi pieauga valdības maiņu gadījumos. Piemēram, 1944.g. 4.oktobrī izdots Universitātes Rīgā rektora rīkojums par dekāna vietnieku Mehānikas fakultātē nozīmēt ārkārtas prof. A.Bankinu. 1944.g. 18.oktobrī gan izdots jauns rektora v. i. prof. A.Ķešāna rīkojums, ar kuru A.Bankins no dekāna vietn. amata atbrīvots.

Ar nodokļu inspekciju A.Bankinam vienmēr bijušas problēmas. Piemēram, 1935.gada maija beigās LU saņēma Valsts Cukura Monopola pārvaldes lūgumu ieturēt 60 Ls no A.Bankina darba algas par labu šai firmai. A.Bankins LU paskaidroja, ka firma viņam esot parādā 800 Ls un tāpēc būs taisnīgi, ja šis parāds par 60 Ls samazināsies. LU uzdeva doc. P.Muceniekam izteikt savu viedokli. Doc. P.Mucenieks pārliecinoši paskaidrojās, ka sakarā ar Valsts Kontroles revīzijas piezīmēm no doc. A.Bankina algas ir pamats ieturēt 60 Ls.

Finansu ministrijas Nodokļu departamenta piedziņas nodaļa uzlika arestu Bankina darba algai un lūdza LU ik mēnesi ieturēt likumīgo daļu līdz Valsts parāda segšanai. Ieturēto naudu LU pārskaitīja Latvijas Bankā Nodokļu departamenta tekošā rēķinā. Izrādījās, ka bez šiem 60 Ls

Bankins ir valstij parādā mantas bezatlīdzības pārejas nodevu 83 Ls ar soda naudu par kavējumiem un 3% piedziņas izdevumus no visas summas.

A. Bankina personīgajā lietā ir lielāks skaits Finanšu ministrijas Nodokļu inspekcijas iesniegumu par summām, kas katra nepārsniedz pat 100 Ls. Vācu okupācijas gados Finanšu ģenerāldirekcija ienākumu nodokļa ieturēšanu turpināja un 1944. gada jūlijā iekasējamā summa jau sastādīja 1723,39 RM.

Vēres

1. Kvēpa S. Kur mācīties tālāk? *Augstskolas 2000*. R., 2000. 160 lpp.
2. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, **164**; 1997, **98**, 315; 1998, **42**, 155, 163, 164, 172, 182, 196, 205, 283, 284, 349, 367; 1999, **17**, 374; 2000, **100**, 148, 272, 278.
3. VVA materiāli: fonds 7427, apraksts 1, lieta 4712; apr.6, lietas 1, 265 un 266; apr.7, lietas 35; apr.13, lietas 24, 82, 135, 157, 281, 574, 876, 925, 1188.
4. Timšāns S. *Zemes spēks*. R.: Zvaigzne, 1983. 142.lpp.
5. Vārtukapeinis K., Ozols J. Mežzinātnieks un pedagogs Krišs Melderis. Grām. *Zinātniski praktiskās konferences materiāli*. Jelgava: LLU, Meža fakultāte, 1999.
6. Stradiņš J. *Latvijas Zinātņu Akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. R.: Zinātne, 1998, 41. un 112. lpp.
7. Vīksna A., Platkājis E. *Zelta skalpelis. Profesora Aleksandra Bieziņa dzīve un darbs*. R.: Zvaigzne, 1980.
8. Glāzis T., Sluckers D. *Jānis Jēgermanis*. R.: Liesma, 1974, 9.lpp.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES TEOLOĢIJAS FAKULTĀTES PIRMSĀKUMI KRIEVIJAS – RIETUMEIROPAS KONTEKSTĀ

Leons Gabriels Taivans

Vēsturiski Eiropas universitātes ir izaugušas no garīgajām mācību iestādēm — katedrāļu skolām, kurās izglītoja nākamos garīdzniekus. Zinībām sazarojoties un paplašinoties, katedrāļu skolas Boloņā, Parīzē, Salerno, Oksfordā un citur pārtapa universitātēs. Tādēļ nav nekā neparasta pat tajā apstākļi, ka, veidojot jaunas Eiropas universitātes, to fakultāšu sarakstā parasti ir vieta arī — kaut nelielai — tomēr Teoloģijas fakultātei. Kā piemēru var minēt Brēmenes universitāti, kas dibināta 1968.gadā pēc savulaik skandalozajiem studentu nemieriem Vācijā un citur Eiropā.

Tomēr pārsteidzoši liekas tas, ka teoloģijas tiesīgumu un lietderīgumu nākas bieži — visdažādākajos forumos aizstāvēt kā tagad, tā toreiz — Latvijas Universitātes dibināšanas un veidošanās posmā, pirmās Latvijas brīvvalsts gados. Šī teksta uzdevums ir pamēģināt shematiski iezīmēt šādas attieksmes iemeslu kultūrvēsturiskā kontekstā un izteikt dažas piezīmes par to, kāda vēsturiskā nozīme bija tālredzīgajam lēmumam par Teoloģijas fakultātes dibināšanu, neskatoties uz aso kritiku kā no tā laika politisko partiju — g.k. sociāldemokrātu, tā arī Ev.-lut. baznīcas vadības puses.

Latvijas Universitāte tika dibināta 1919.gadā un arī tajā no paša sākuma bija iecerēta Teoloģijas fakultāte. 1919.gada 6. un 7.augustā toreizējā docenta, vēlākā profesora Kārļa Kundziņa dzīvoklī sanāca 15 vīru apspriede. Viens no viņiem bija Iekšlietu ministrijas pārstāvis Apalītis, bet pārējie bija teologi, mācītāji. Viņi apsprieda jautājumu, kā atjaunot sagrauto Latvijas Ev.-lut. baznīcas struktūru un apsprieda arī Teoloģijas fakultātes dibināšanas nepieciešamību. Vēlāk šis apspriedes dalībnieki savu atzinumu iesniedza Izglītības ministrijai.¹

Jau Izglītības ministrijā kā pirmajā un vēlāk Saeimā Teoloģijas fakultātes ideja atrada nīknus pretiniekus. Tas izpaudās jau Izglītības ministra 1920.gada 13.janvāra rīkojumā par Teoloģijas fakultātes atklāšanu, kurā bija noteikums, ka tās mācību plānā nav uzņemami profesionālie un praktiskās teoloģijas priekšmeti². Izveidojās arī Baznīcas opozīcija. To varēja saprast — Baznīcas aprindās izraisījās šaubas — vai

¹ Arveds Švābe (red.) *Latvijas universitāte. Latvju enciklopēdija*, 15 grām. Stokholma, Trīs zvaigznes, 1952, 1415.lpp.

² Ibid.

konfesionāli neakcentēta fakultāte spēs dot Baznīcai derīgus teologus ordinēšanai mācītāju kārtā³.

Parastī šo sabiedrības un jaunās Latvijas valsts varas lielas daļas pretošanos Teoloģijas fakultātes idejai saista ar sociāldemokrātijas milzīgo iespaidu tā laika Latvijas sabiedrībā. Sociāldemokrāti tobrīd nebūt nebija tālu esoši no Krievijā uzvarējušajiem lieliniekiem. Vismaz viņu attieksme pret reliģiju un utopiskie sapņi par pilnīgi ateistisku un materiālistisku sabiedrību bija identiski.⁴ Un tomēr jādomā, ka dziļākais iemesls bija cits, proti, neeiropiskas tradīcijas klātesamība Latvijā.

Faktiskais Latvijas Universitātes humanitāro nozaru struktūras veidotājs bija teologs docents Kārlis Kundziņš. Vēlāk viņš kļuva par pirmā LU rektora E. Felsberga biedru (jeb vicerektoru), viņš bija studija prorektors 1919-1921.g. un 1929.-1931.m.g. (1933-1936.g. šajā amatā atkal bija teologs — tas bija prof. L.Adamovičs). Pirmajā laikā arī Filozofiski valodniecisko fakultāti kā tās veidotājs vadīja teologs K.Kundziņš. Viņš bija Eiropas tradīcijas cilvēks. K.Kundziņš bija studējis Tērbatas un Berlīnes universitātēs. Pēc Pirmā pasaules kara spējīgo teologu ievēlēja par Tērbatas universitātes docentu. 1921.g. viņš kļuva par profesoru seno reliģiju vēsturē. Doktora disertācija *Topoloģiskās tradīcijas vieta Jāņa evaņģēlijā* ir aizstāvēta 1925.gadā. 1941.g. viņš paguva atstāt Latviju un tālāk ir darbojies kā latviešu emigrācijas baznīcas pārstāvis, bet 1962.g. tika ievēlēts par Latvijas Trimdas baznīcas arhibīskapu.

Kas attiecas uz neeiropisko tradīciju jaunizveidotajā Latvijas Augstskolā, tad ar to ir domāts Krievijas augstākās izglītības mantojums. Pirmā — Maskavas universitāte Krievijā tika izveidota 1755.g. — kā daļa no tā vestemizācijas un Krievijas modernizācijas procesa, kuru aizsāka Pēteris I un turpināja viņa ārzemēs izglītotie sekotāji. Ja viduslaiku Eiropā skolas “direktors”, kuru sauca par “kancleru”, bija trešā persona

³ Situācija Latvijas Baznīcā tobrīd bija dramatiska, pat traģiska: 1929.g. Latvijā caurmērā uz vienu luterāņu mācītāju bija ap 6600 formāli luterticīgo, no tiem pāri par 3600 reģistrēto draudzes locekļu. Adamovičs L. *Latvijas Baznīcas vēsture*. Lincoln, Nebraska: Vaidava, 1961. 20937.kol.

Lai nodrošinātu spiedīgās Baznīcas vajadzības. Virsvalde uodibināja Teoloģijas fakultātei paralēlu Teoloģisko institūtu, kas saviem absolventiem piešķirta palīgmācītāju tiesības. Absolventiem vajadzēja vēl 5 praktiskā darba gadus, lai iegūtu pilnas mācītāja tiesības. Pirmskara gados Teoloģijas institūts sagatavoja ap 60 reāli strādājošu mācītāju. Institūtam nebija augstskolas statusa un tas sniedza praktiskas, ne akadēmiskas teoloģiskās zināšanas.

⁴ Sociāldemokrātu komunistiskās simpātijas ļoti spilgti atklājas viņu attieksmē pret tā laika Padomju Krieviju Latvijas starptautisko attiecību sferā. Sk. Stranga A. *Latvijas-Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā (Latvijas-Padomju Krievijas attiecības 1919.-1925.gadā.)* Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000.

katedrāles hierarhijā⁵ pēc bīskapa un katedrāles vecākā garīdznieka — dekāna, tad Krievijas tradicionālā sabiedrība⁶ bija mūžīgās aizdomās par to, ka eiropēiskā izglītība ir nesavienojama ar pareizticību un Krievijas ierasto dzīves veidu un ritmu.⁷

Pētera I laikā muižnieku bērnu piespiedu izglītošanu ārzemēs 18.gs. krievu ģimenēs pielīdzināja bērnu nogalināšanai. Šīs aizdomas ir attaisnojamas tādējādi, ka ir skarta humanitārā izglītība, kas, bez šaubām, vēsturiski ir teoloģiskās izglītības produkts.⁸ Citiem vārdiem, jauno krievu humanitārā izglītošana Rietumos vai Rietumu tipa augstskolās diezgan droši novestu pie viņu konfesionālas pārorientācijas, proti, pāriešanas vai nu katolicismā, vai protestantismā (un dzīvē tas bieži notika).⁹ Lai pasargātu jauno paaudzi no svešas konfesionālās (katolicisma, luterisma, kalvīnisma) un attiecīgās kultūras ievirzes, tika veidots krass nodalījums — eksaktās un laicīgās nozares aizgāja uz universitātēm, bet teoloģija — uz četrām garīgajām mācību iestādēm, no kurām pirmā bija Slāvu-grieķu-latīņu akadēmija (vēlākā Maskavas Garīgā akadēmija), kas arī radās kā netiešs jezuītu darbības rezultāts 1685.g.¹⁰ Tātad krieviskajā domāšanā teoloģijai vieta ir tikai un vienīgi garīgajās akadēmijās un klosteru skolās.

Latvijā šo tradīciju ienesa tie daudzie intelektuāļi, kas bija baudījuši Krievijas augstāko izglītību, un tādu netrūka arī Latvijas

⁵ Ņemot vērā to, ka Viduslaiku Eiropas intelektuālā dzīve praktiski bija Baznīcas kontrolē, tad skolas pārzinis ietilpa vietējā bīskapa diecēzes un viņa vadītās "iestādes" – katedrāles štatos.

⁶ "Tradicionālā sabiedrība" ir antropoloģisks jēdziens, kuru lieto Āzijas pētnieki — orientālisti, un tas apzīmē tādu sabiedrību, kuru nav būtiski skārusi Rietumu civilizācijas vērtību sistēma.

⁷ Aizdomām bija nopietns pamats, jo pirmo skolu Krievijā Borisa Godunova laikā — 1599.g. atvēra katoļu jezuīti, aptuveni tad pat sāka savu darbību luterāņu skola. Козлов М. Духовное образование в России. XVII-XX вв. Православная энциклопедия. Русская православная церковь. Москва: Православная энциклопедия, 2000, с.407.

Humanitas ar Renesanses ienākšanu Eiropas vēsturē bija zināšanas par cilvēku atšķirībā no *Theologia*, kas bija dievzinības. Šis apstāklis tomēr nespēja izmainīt kultūras kristīgo un arī konfesionālo piederību: humanisti runāja to pašu jēdzienu un simbolu valodā, ko lietoja teologi, un specifiski – Rietumeiropas (katoļu un protestantu) teologi. Šī pati likumsakarība ir jāņem vērā tad, kad mēs lietojam apzīmējumu – "postkristiāniska sabiedrība". Tā ir "post" kristiāniska, nevis "post" hinduistiska vai "post" islāmiska. Un tādēļ *notens-volens* postkristiāniskā sabiedrība ir un paliek kristīgās civilizācijas produkts un sastāvdaļa.

⁹ Pētera I paša Rietumeiropas pieredze iespaidoja viņu uz drastiskām Krievijas Pareizticīgās baznīcas reformām — patriarhāta likvidāciju, eiropēiskas Baznīcas vadības — Sinodes ieviešanu ar sekulāru valsts ierēdni — oberprokuroru priekšgalā, klosteru brīvību krasu ierobežošanu u.c.

¹⁰ *Ibid.*, c.407 ff.

Universitātē¹¹. Kaut arī Latvijas Universitātes dibinātāju mērķis bija radīt latvisku augstskolu, pirmajos gados ap 50% lekciju notika krievu un vācu valodās. Valsts vienīgā universitāte, protams, bija indikators sabiedrības intelektuālajai orientācijai. Pirmajos Latvijas neatkarības gados tā lielā mērā nesa sev līdzī visus tos strāvojumus, kas bija raksturīgi Lielkrievijai. Tiesa gan, diezgan drīz šie noskaņojumi zaudēja agrāko aktualitāti. Debatēs par Latvijas Universitātes satversmi Saeimas izglītības komisijā 1923.g. pavasarī atkal bija sākušās pārrunas par Teoloģijas fakultātes pastāvēšanas tiesībām un konfesionālo raksturu. Priekšlikums pievienot fakultāti Filoloģijas un filozofijas fakultātei, pārveidojot to par reliģijas zinātņu nodaļu, tika ar lielu balsu vairākumu noraidīts. Saeimas pieņemtā LU Satversmes likumā Teoloģijas fakultāte minēta fakultāšu sarakstā bez jebkāda ierobežojuma. Ar to bija beidzies fakultātes pagaidu stāvoklis.¹²

Skaitliski ļoti mazā Teoloģijas fakultāte (4 profesori un 1 docents) savas pastāvēšanas laikā ir spējusi zinātnei dot dažus ļoti labi pazīstamus vārdus. Pasaules reliģijas zinātnē pirmā lieluma zvaigzne ir Haralds Biezais, kas jau Latvijas laikā studēja Cīrihē (1934-1935) un Strاسبūrā (1936-1937). 1939.g. viņš aizstāvēja teoloģijas doktora grādu Latvijas Universitātē ar disertāciju *Dzīvības un mīlestības sintēze kristīgajā humanitātē*. Tālāk viņš strādāja par privātdocentu Teoloģijas fakultātē. 1944.g. Haralds Biezais devās uz Zviedriju, kur 1945.g. kļuva par Upsalas universitātes mācībspēku. 1955.g. viņš aizstāvēja vēl vienu doktora grādu — šoreiz filozofijā — Upsalas universitātē. Pēc 25 gadu darba Upsalas universitātē viņš nostrādāja vēl 7 gadus Åbo Akadēmijā Somijā. Profesors Haralds Biezais ir bijis vairāku pasaules universitāšu goda doktors, viņš ir sarakstījis vairāk par 500 publikācijām 8 valodās. Haralds Biezais ir pirmās klases pasaules mēroga zinātnieks. Viņš ir miris 1995.gadā Stokholmā.

Profesora Kundziņa minētais pētījums *Topogrāfiskā tradīcija...* ir tulkots angļiski un izdots kopā ar teoloģijas klasiķa R.Bultmaņa publikāciju kā darbs, kas apgūstams kā studiju materiāls teoloģiskās augstskolās.

¹¹ H.Strods raksta: "LU mācībspēki komplektējās arī no latviešu tautības zinātniekiem, kuri bija ilgus gadus strādājuši ārpus Latvijas. Prof. K.Balodis atgriezās no Berlīnes, J.Lautenbahs — no Tērbatas jau 1919.gadā. 1920.gadā A.Dauge atgriezās no Maskavas, J.Endzelīns — no Harkovas, J.Plāķis — no Kazanā, E.Felsbergs un P.Ķīkauka — no Voronežas, M.Bīmanis — no Maskavas, P.Šmits — no Vladivostokas, A.Tentelis — no Pēterburgas, K.Dišlers — no Tomskas, J.Ruperts — no Kijevas, M.Zīle — no Odesas, F.Balodis — no Saratovas." Strods H. Latvijas Universitāte (1919-1940) *Gram Latvijas Universitāte* 75 Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, 53.lpp.

¹² Akmentiņš R. *Teoloģijas fakultāte, Latvijas Universitāte* 75 Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, 225.lpp.

Ievērojamākie pasniedzēji no vāciešiem bija Emmanuels Bencingers; viņa darbus reliģijas zinātnes darbos citē arī mūsdienās; Pasaules reliģijas mācīja arī viņa pēctecis Gustavs Menšings. Sakarā ar ciešajiem sakariem, kādi bija izveidojušies Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātei ar Marburgas Universitāti, Reliģiju pētniecības sfērā mūsu fakultāte pirms kara pārstāvēja Berlīnes-Marburgas skolu. Pie mums ar viesprofesora lekcijām ir bijis Rūdolfs Otto; Haralds Biezais arī piederēja šai zinātnieku skolai.

Pirmskara Teoloģijas fakultātes ievērojamāko personību skaitā bija prof. Voldemārs Maldonis. Viņa *Evanģēliskā dogmatika* ir piedzīvojusi jaunizdevumu deviņdesmitajos gados. Viņa spalvai pieder vēl vairākas grāmatas. Viņam bija piešķirts arī LU un Čehoslovākijas Husa universitātes goda doktora grāds.¹³ Padomju okupācija varmācīgi aprāva vēl vairākas jaunas, daudzsološas akadēmiskās karjeras.

Kā spilgtākais ir jāmin doc. Edgars Rumba, kas bija pasniedzējs praktiskajā teoloģijā. Viņš ir beidzis LU Teoloģijas fakultāti un pēc tam studējis Upsalas universitātē Zviedrijā. Viņam bija fenomenālas spējas (viņš zināja desmit valodas, no kurām varēja brīvi sprediķot sešās). Akadēmiskās skolas ziņā viņš bija slavenā zviedru reliģiju pētnieka un Stokholmas arhibīskapa N.Sederbloma sekotājs, Latvijai neparastas orientācijas teologs.¹⁴ Sederbloms prof. Rumbu aktīvi aicināja atstāt Latviju, viņam netrūka darba piedāvājumu Zviedrijā, bet viņam bija lemts nomirt Sibīrijā, Kanskā, 1943.g.1.oktobrī, kur viņu apraka kopīgā kapā. Viņš ir atstājis vairākus vērtīgus darbus eklesioloģijā, kurus no jauna ir izdevis Dr. Juris Rubenis 1994.g.¹⁵ Pie tādām pašām izpostītām akadēmiskām karjerām ir minams Alberts Freijs, Fēliks Treijs (*Treus*) u.c.

Vienai daļai Teoloģijas fakultātes bijušo audzēkņu un docētāju izdevās emigrēt. Sakarā ar to, ka trimdā Rietumos latviešu emigrācijai izdevās saglabāt nacionālo Baznīcu, bija nepieciešamība uzturēt arī latvisko teoloģisko izglītību. Tika saglabātas cerības uz Latvijas neatkarības un augstākās teoloģiskās izglītības atjaunošanu Dzimtenē. Tā LWF (*Lutheran World Federation*) paspārnē doc. F.Treija vadībā tika izveidots studiju centrs Berhtasgādenā, Vācijā un Imbshauzenā — prof.

¹³ E.Ķiploks. *Profesors Voldemārs Maldonis*. Lincoln, Nebraska: LELBA, 1961. 67-69.lpp.

¹⁴ Nātans Sederbloms par Stokholmas arhibīskapu tika izraudzīts sakarā ar viņa lielo zinātnieka – reliģiju pētnieka – autoritāti. N. Sederbloma nedogmatisko pieeju citām reliģijām, ieskaitot arī kristietību vienam no trim reliģiju tipiem, vēlāk atstāja tādas autoritātes kā R.Otto un F.Hallers. Sederblomu arī mūsdienā akadēmiskā reliģiju zinātnē ierindo klasīku un aizvien vēl cītīgam autoru skaitā.

¹⁵ E.Rumba. *Viņpus aizspriedumiem, noliegumiem un dūzijām*. J.Rubena red. Rīga: Kluts, 1994. 3-6.lpp.

E.Šmita vadībā. Abos centros notika sanāksmes un lekcijas mācītājiem, kursi svētdienas skolu skolotājiem un citi pasākumi. Teoloģijas fakultātes docētāji lasīja lekcijas un vadīja nodarbības.

Pastāvēja arī citas darbības formas. Savā laikā populāro "tautas universitāšu" ideju turpināja daudzo bēgļu nometņu ietvaros. Tādos pasākumos darbojās J.Rozentāls, lasot lekcijas par Jāņa evaņģēliju Eslingenes Tautas universitātē. Baltijas universitātē docēja prāvests E.Bergs un profesors E.Šmits. Kanādā izveidotie LELBA Teoloģijas kursi apvienoja gan vecās, gan nākamās paaudzes teologus — J.Cālīti, J.Rozentālu, E.Ķiploku, A.Ziedoni, V.Klīvi, E.Grisli u.c. Šos kursus apmeklēja visi LELBA garīgie darbinieki – sākot ar mācītājiem un beidzot ar evaņģēlistiem un diakoniem.

No pirmskara darbiniekiem vajadzētu pasvītrot prof. E. Šmita un prof. J.Rozentāla izcilo darbību Senpolas (*St.Paul*) Luterāņu seminārā. Vairākus gadus no vietas amerikāņu studenti balsoja par abiem latviešu profesoriem kā izcilākajiem un populārākajiem mācību spēkiem. Prof. Rozentāla grāmata *Mirstīgais tērpjas nemirstībā* ir izdota kā latviešu, tā angļu valodā. Šo rindu autoram Strasbūras Ekumēniskajā institūtā nejausi gadījās satikt kādu J.Rozentāla bijušo studentu un uzklaut viņa sajūsmas pilnos atmiņu stāstus par "latviešu profesoru".

Latviešu mācītāji spēja lielo latviešu emigrāciju pulcināt draudžu baznīcās; draudzes veidoja savus īpašumus, kultūras namus, skolas. Lielākā daļa nacionālā gara uzturēšanas pasākumi norisinājās latviešu draudžu paspārnē. Tas viss atnesa augļus tad, kad pienāca laiks Latvijas neatkarības cīņām. Latviešu emigrācijas loma pasaules un savu valdību informēšanā, Latvijas neatkarības diplomātiskās atzīšanas lobēšanā, dokumentu un deklarāciju tulkošanā un izplatīšanā, ārvalstu pirmo vēstniecību veidošanā ir nenovērtējama. Emigrācija bija pirmā, kas arī Latvijas sabiedrībā sāka nest idejas un ziņas par Rietumu vērtību sistēmu, politiskās spēles noteikumiem un citām mūsu valstiskumam vitāli nepieciešamām lietām. Arī šeit bija pirmskara LU Teoloģijas fakultātes tiešie un pastarpinātie darba augļi.

Arī Padomju Savienības idejiskās dezintegrācijas gaitā Teoloģijas fakultātes atjaunošana 1990.g. vasarā, laikā, kad politisko spēku samērs un vēsturiskā perspektīva nebūt nebija skaidra, ir nenovērtējama. LU Teoloģijas fakultāte vēl ilgu laiku bija vienīgā šāda veida akadēmiskā vienība brūkošās Padomijas augstskolās. Astondesmit gadu ilgā LUTF vēsture ir iezīmējusi vismaz vienu likumsakarību šī raksta sākumā minētajā Krievijas – Rietumeiropas kultūru tipu kontekstā. Apstākļos, kad mūsdienu Ev.-luteriskā (kā arī Romas-katoļu) Baznīca uzrāda ļoti izteiktas konservatīvisma pazīmes, Teoloģijas fakultāte turpina pirmskara

liberālo un akadēmiski neatkarīgo Rietumeiropas augstskolu tradīciju, ar kuru tā bija pazīstama jau Pirmās republikas laikā¹⁶.

---

¹⁶ Šo LUTF stilu ir atzīmējusi pat ASV izdotā "Luterāņu Baznīcas enciklopēdija", kurā uzskaitītas visas pasaules respektablās luterāņu teoloģiskās augstskolas. Sk. *The Encyclopedia of the Lutheran Church*, Vol. III. Minneapolis: Augsburg Publishing House, 1965, p.2365.

LATVIJAS TAUTAS UNIVERSITĀTE. TĀS SADARBĪBA AR LATVIJAS UNIVERSITĀTI (1920 -1940)

Iveta Kestere

Viena no Latvijas Universitātes maz pētītām vēstures lappusēm ir ciešā tās sadarbība ar Latvijas Tautas universitāti Latvijas pirmās brīvvalsts laikā. Pienācīgi nenovērtējot Latvijas Universitātes mācībspēku ieguldījumu tautas izglītības veicināšanā ārpus akadēmiskās augstskolas, pilnīga nebūs universitātes vēsture. Savukārt, Latvijas Tautas universitātes pastāvēšana nav iedomājama bez Latvijas Universitātes mācībspēku organizatoriskā un zinātniskā ieguldījuma.

Latvijas Tautas universitātes izveidošanās vēsture un darbības mērķi. Ideju par tautas universitātes dibināšanu izvirzīja Latviešu jaunatnes savienības biedri. 1920.g. 4.septembrī tika sasaukta pirmā apspriede par šo jautājumu, kurā piedalījās jaunatnes savienības pārstāvji A.Laiviņš un K.Šops, kā arī Latvijas Universitātes mācībspēki prof. P.Šmits, doc. (vēlāk prof.) E.Balodis, doc. J.Bokalders, Rīgas I.vidusskolas direktors J.Lapiņš u.c.(21: 5.lpp.) Sanāksmē tika nolemts izveidot tautas augstskolu ar trim fakultātēm – Mākslas un filosofijas, Tiesību un tautsaimniecības, Dabaszinātņu. Par paraugu kalpoja tajā laikā populārās tautas universitātes Anglijā, Dānijā, Zviedrijā, ASV.

Latvijas Tautas universitāte (turpmāk – LTU) tika atklāta 1920.g. 24.septembrī. Svinīgajā ceremonijā Rīgas Latviešu biedrībā LTU dibinātāji saņēma laba vēlējumus no Izglītības Ministrijas, Latvijas Valsts universitātes, Latvijas konservatorijas, skolām, kultūras biedrībām...

Ar Rīgas pilsētas gādību jaundibinātā tautas augstskola saņēma bezmaksas telpas I.vidusskolā (vēlāk – ģimnāzijā) Raiņa bulvārī 8.

1922.g. 17.februārī LTU kļuva par autonomu mācību iestādi. (17;101.lpp.)

Šī paša gada 17.martā Latvijas Satversmes Sapulcē tika pieņemts likums par tautas augstskolām, kurā sacīts, ka to galvenais uzdevums ir celt tautas kultūras līmeni, padarot ikvienam pieejamu zinātni un mākslu, dot plašām tautas aprindām iespēju izveidot un izkopt savu pasaules uzskatu un izprast savus pilsoņa pienākumus. (10;260.lpp.)

Šie uzdevumi bija aktuāli arī LTU. Universitātes valdes priekšsēdētājs doc. R.Akmentiņš LTU vēltītajās runās un publikācijās ir uzsvēris, ka universitātes mērķis ir padarīt izglītību ikvienam pieejamu.

teorētiski un praktiski sagatavot sabiedrībai nepieciešamus darbiniekus – skolotājus, valsts ierēdņus, rūpniekus un tirgotājus... Izplatīt tādas zināšanas, "kurās pārsvarā nav šauru grupu, atsevišķu partiju vai konfesiju intereses, bet kam ir vispār cilvēciska nozīme un kas attīsta taisnības un solidaritātes idejas, jo īstā izglītība nešķir, bet apvieno, caur ko nostiprina tautas kultūras un politikas vienību." (18:161.lpp.)

LTU pastāvēja 20 gadus – pēdējais bija 1939./40.mācību gads.

Struktūra un pārvalde. Augstākās pārvaldes struktūras LTU bija padome, valde, revīzijas komisija. Tajās darbojās mācībspēki, klausītāju pārstāvji, Latviešu jaunatnes savienības biedri.

Galvenie organizatoriskā darba veicēji LTU bija Latvijas Universitātes mācībspēki: padomes priekšsēdētājs ilgus gadus bija prof. P.Šmits, valdes priekšsēdētājs – no LTU dibināšanas līdz pat slēgšanai – doc. R.Akmentiņš. (2:5) Latvijas Universitātē doc. Akmentiņš strādāja Tautsaimniecības un tiesību fakultātē, lasīja tiesību zinātnes ievadu un kursu valsts tiesībās, bet LTU viņa pārziņā bija visplašākais jautājumu loks: lektoru uzaicināšana, jaunu nodaļu dibināšana, sarakste ar klausītājiem, sabiedriskās dzīves organizēšana, finansu jautājumi, kā arī Tiesību un tautsaimniecības fakultātes vadīšana.

LTU pārvaldē darbojušies arī prof. A.Tentelis, prof. K.Īšlers, doc. J.Bokalders.

LTU atradās Izglītības Ministrijas pārraudzībā. Tās mācību plāni un personāla sastāvs katru gadu bija jāiesniedz IM izskatīšanai.

Pirmajos LTU pastāvēšanas gados darbojās 3 fakultātes – Tiesību un tautsaimniecības, Mākslas un filozofijas, Dabas zinātņu un mežkopības. 1925.g. pēdējo likvidēja, tās vietā no 1925.g. līdz 1927.gadam pastāvēja Mērniecības fakultāte. 1927.gadā tika izveidota Elektrotehnikas fakultāte. (20:435.-436.lpp.)

1923./24.mācību gadā LTU atvēra arī viengadīgus sagatavošanas kursus abiturijai, kas vēlāk kļuva par trīsgadīgiem. Darbojās arī kursi praktiskajā celtniecībā, latviešu un svešvalodu kursi (franču, latīņu, angļu, itāļu, vācu, krievu) apguvei. Pie LTU pastāvēja žurnālistikas, mūzikas instrumentu, praktiskās mākslas studijas. Pie LTU tika nodibināts arī Fiziskās audzināšanas institūts.

LTU centrālā ēka visu tās pastāvēšanas laiku atradās Rīgā. Raiņa bulvārī 8, Rīgas pilsētas I. vidusskolas (ģimnāzijas) telpās. Mācības notika darba dienās no plkst. 17.00.līdz 22.00., dažreiz arī sestdienās un svētdienās. Mācību gads ilga no septembra līdz maijam. (1:5)

Publiskās lekcijas. Paralēli regulārajiem mācību kursiem fakultātēs unursos tika lasītas publiskās lekcijas. Tās pieteikt pirmoreiz mācībspēki aicināti 1926.gadā. Vēstulē saviem kolēģiem doc.

R.Akmentiņš raksta: "Šo priekšlasījumu nolūks sekņēt tautas audzināšanu un izglītību, iepazīstinot tautu ar dažādiem kultūras jautājumiem." (11;1.lpp.) Šiem priekšlasījumiem ir jābūt zinātniskiem, bet reizē arī katra sapratnei pieejamiem.

Lai šīs lekcijas varētu apmeklēt iespējami lielāks interesentu skaits, tās tika organizētas svētdienās no plkst. 12.00 līdz 14.00, un samaksa to apmeklētājiem bija niecīga – 0,40 Ls no klausītāja, bet nomalēs – 0,20 Ls. Publiskās lekcijas notika skolās, LTU nodaļās, bet galvenokārt Latvijas Universitātes telpās – Raiņa bulvārī 19 5.klausītavā un laboratorijas ēkā Kronvalda bulvārī 4 1.klausītavā. (11;22.lpp.)

Publiskās lekcijas bija interesantas ne tikai klausītājiem, bet arī pašiem lektoriem – tā bija iespēja aprobēt savus pētījumus plašākā auditorijā, runāt par to, kas aktuāls un interesants pētnieka darbā pašreizējā brīdī. Aktīvi publisko lekciju lasītāji ir Latvijas Universitātes mācītspēki. Tā prof. R.Vippers lasa lekciju "Inteliģences vēsturiskā loma", prof. V.Maldonis – "Reliģijas saknes", prof. I.Adamovičs – "Brāļu draudzes nozīme latviešu kultūras un ticības dzīvē", prof. A.Dauge – "Jaunākie virzieni pārdabīgajā," prof. E.Dīls – "Klasiskā ģimnāzija un kristīgā valsts." (11)

Lai gan kopumā lektoru atsaucība lasīt publiskas lekcijas ir liela, taču LTU vadībai nākas saņemt arī aizbildinājumus, ka "mans laiks ir ļoti ierobežots...", "laika trūkuma dēļ...", "par nožēlošanu esmu tik ļoti jel aizņemts..." utt. Sevišķi šie aizbildinājumi izskan, saņemot aicinājumu lasīt lekcijas LTU nodaļās ārpus Rīgas. (10)

Nodaļas. Pirmā atsevišķā LTU nodaļa tika atvērta 1923./24.m.g. Pārdaugavā, M.Altonavas ielā 6. Tajā darbojās vijole, klavieru, pūšamo instrumentu studijas, pūtēju un stīgu orķestris, koris.

Nodaļas darbojās arī ārpus Rīgas – Jelgavā, Valkā, Cēsainē, Cēsīs, Siguldā, Mūrmuižā, Kuldīgā, Daugavpilī, Balvos, Tukumā. (3) Lielākā bija Daugavpils nodaļa ar gandrīz 200 klausītājiem.

LTU regulāri saņēma uzaicinājumus veidot aizvien jaunas nodaļas dažādās Latvijas pilsētās, taču "nodaļas atvēra ar lielāko uzmanību un tikai tad, kad bija pārliccināta, ka atvērtā nodaļa būs patiešām dzīves spējīga." (7;1.lpp.) Valdes priekšsēdētāja doc. R.Akmentiņa sarakstē norādīts, ka nodaļa atverama, ja tā var nodrošināt lektoros no vietējās inteliģences darbiniekiem (skolotājiem, ārstiem, agronomiem, tiesnešiem), veidot savu budžetu, pulcināt pietiekamu klausītāju skaitu, sadarboties ar vietējām kultūras organizācijām. Nodaļas vadība jāuzņemas sabiedrībā pazīstamai personai ar attiecīgu izglītību. (7; 5,7,9,11.lpp.) Parasti par nodaļas vadītāju kļuva vietējo skolu direktori vai skolotāji: tā bija Jelgavā, Valkā, Cēsainē, Cēsīs, Siguldā. (3;1.lpp.)

1930.gados lūgumus par nodaļu dibināšanu LTU saņēmusi arī no Gulbenes, Smiltenes, Naukšēniem, Krāslavas, Jēkabpils, Limbažiem, Valmieras (7), taču dažādu iemeslu dēļ šajās pilsētās darbība netika uzsākta.

Mācībspēki. Kā lektori LTU strādāja galvenokārt Latvijas Universitātes mācībspēki. Taču tikpat plaši lekciju darbā tika iesaistīti visdažādāko profesiju pārstāvji – skolu direktori, skolotāji, ārsti, advokāti, notāri, valsts ierēdņi, militārpersonas, mežziņi, inženieri, mākslinieki, rakstnieki.

Starp pazīstamākajiem lektoriem jāmin literāti Z.Mauriņa, K.Raudive, J.Veselis, A.Brigadere, J.Līgotnis, Z.Lazda, K.Skalbe, kritiķis un publicists R.Kroders, publicists E.Brastiņš, rakstnieks un redaktors J.Lācis, mākslinieki G.Šķilters, S.Vidbergs. (10:13)

Aplūkojot Latvijas universitātes mācībspēku ieguldījumu LTU darbībā, šodien ar apbrīnu varam secināt, ka tā laika vadošie zinātnieki ar patiesu ieinteresētību ir piedalījušies tautas izglītošanā – gan lasot sistemātiskus kursus, gan atsevišķas lekcijas. Nav iespējams raksta ietvaros nosaukt visus LTU strādājušos mācībspēkus, tādēļ kā piemēru minēsim Mākslas un filozofijas fakultātes lektorus: valodnieks un folklorists prof. P.Šmits lasījis regulārus kursus “Ievads valodniecībā,” “Latviešu folklorā,” “Indoeiropiešu senatne” u.c. Gandrīz katru sava darba gadu LTU profesors ir sagatavojis vienu jaunu kursu. Regulāri kursu ētikā ir lasījis teologs prof. K.Kundziņš. Filozofs prof. T.Celms lasījis tādus kursus kā “Filosofija,” “Filosofijas vēsture,” “Loģika”. Valodnieks prof. J.Endzelīns pasniedzis latviešu valodas kursu visās LTU fakultātēs. Vēsturnieki prof. A.Tentelis lasījis Grieķijas un Romas vēsturi, prof. B.Vippers – austrumnieku mākslas vēsturi, prof. R.Vippers – lekciju ciklu par Eiropas likteni. (21:31.-33.lpp.)

LTU Mākslas un filozofijas fakultātē strādājuši arī valodnieki prof. K.Straubergs, prof. E.Blese un doc. J.Velme, vēsturnieks prof. A.Švābe, psihologs prof. P.Dāle, filozofs prof. P.Jurevics, matemātiķis doc. L.Ausējs u.c. (10:13)

Ja 1920.gadu sākumā mācībspēkiem tiek sūtīti īpaši uzaicinājumi līdzdarboties LTU, tad vēlāk darba iespējas meklē paši lektori. Īpaši daudz pieteikumu ir uz vakantajām fiziskās audzināšanas un angļu valodas pasniedzēju vietām. Lektori piesakās lasīt arī atsevišķus kursus, kurus intereses pēc izstrādājuši blakus savam pamatdarbam: tādi ir kursi matemātikas vēsturē, Latgales vēsturē, vitoloģijā (zinātne par cilvēka personīgo dzīvi), latviešu stenogrāfijas vēsturē u.c. (9:10)

Doc. R.Akmentiņš uzsvēris, ka LTU jāstrādā tikai augstas kvalifikācijas mācībspēkiem, jo nedrīkst no dienas darba “nogurdinātus

klausītājus” nodot “pārpūlējušos profesoru” rokās. Tāpēc Tautas universitātes lektoriem jābūt – vislabākajiem. Viņiem jāprot pasniegt savu kursu skaidri, pievilcīgi, īsi. (17; 157.lpp.)

1920.gados mācības LTU notiek latviešu, vācu, krievu valodā. To nosaka mācībspēku nesenā pārcelšanās uz dzīvi Latvijā un daudzveidīgais nacionālais sastāvs – LTU strādāja latvieši, krievi, vācieši, poļi, ebreji, lietuvieši, igauņi.

Katrs lektors vidēji lasīja 2-4 stundas nedēļā. Kursos stundu skaits bija lielāks – arī līdz 14 stundām nedēļā. (4)

LTU darbības sākuma gados atalgojums mācībspēkam bija 14 Ls mēnesī, ja tika lasīta 1 stunda nedēļā. Taču, kā norāda R.Akmentiņš, rakstot A.Daugem par samaksu: “Protams, galvenā loma še stāv lietas idejiskā pusē”. (9;6.lpp.)

LTU sāka savu darbību ar 27 mācībspēkiem 1920./21.māc.gadā (2;9.lpp.), bet 1938./39.māc.gadā lektoru skaits jau bija pieaudzis līdz 87. (5;110.lpp.) 1935./36.māc.gadā LTU strādājuši pat 111 mācībspēki. (4;96.lpp.) Katru gadu LTU mācībspēku saraksts tika apstiprināts Izglītības Ministrijā.

Klausītāji. Klausītājus LTU uzņēma no 16 gadu vecuma, viņiem netika prasīts dokuments par iepriekšējo izglītību. LTU darbības sākuma gados lielākā klausītāju daļa bija ar nepabeigtu vidējo izglītību, taču vēlāk situācija mainījās – 1930.gados LTU jau bija 65% vidusskolu absolventu (23;123.lpp.), kā arī neliels skaits augstskolu beigušo. Vidējais klausītāju vecums – no 21 līdz 30 gadiem. Pēc profesijas tie bija valsts un pašvaldības iestāžu darbinieki, strādnieki, skolēni. (21)

Precīzu un sirsnīgu klausītāju raksturojumu devis R.Akmentiņš: “Daudzi no viņiem vecākos gados, sirmiem matiem, daudzi ģimenes cilvēki ar savām mājas rūpēm, dažam labam meita vai dēls studē augstskolā. Ar lielu aizrautību tie grib papildināt savu izglītību, grib panākt kara gados un bēgļu laikmetā nokavēto...Un kā gatavojās uz pārbaudījumiem! Dažs labs no tiem varētu noderēt par labu paraugu augstskolu studentiem.” (17;157.lpp.)

Ja pirmajos piecos universitātes pastāvēšanas gados kopumā klausītāju skaits bija ap 2000 (21), tad vienā 1939./40.māc.gadā klausītāju ir 1135. (5; 146.lpp.)

LTU klausītāji varēja izvēlēties sistemātiskus kursus 2 – 4 gadu garumā, kā arī atsevišķus kursus, lekcijas, mūzikas, valodu, zīmēšanas nodarbības. Ja klausītāji bija noklausījušies sistemātisku kursu un nokārtojuši pārbaudījumus, viņi saņēma attiecīgu apliecību.

Klausītājus LTU uzņēma par maksu, taču fakultātēs un kursos bija paredzētas arī brīvvietas. Tās tika piešķirtas kara invalīdiem, trūcīgajiem,

30.gados arī arodorganizāciju biedriem, vidēji – 2 vietas fakultātēs, 1 – kursos. Uz šīm vietām parasti bija konkurss, pat līdz 14 cilvēkiem uz vienu vietu. (12:2,66.lpp.)

Kā liecina preses un arhīva materiāli, kopumā mācībspēki ar klausītāju darbu un sagatavotības līmeni ir apmierināti. Galvenās problēmas ir saistītas ar laikā nenokārtotiem eksāmeniem, klausītāju skaita samazināšanos semestra beigās, vājajām zināšanām svešvalodās. (1:103.lpp.)

Taču gadās, ka paši audzēkņi nav apmierināti ar disciplīnu LTU. 1932.gadā valdes priekšsēdētājam tiek rakstīta anonīma vēstule: “Pēdējā laikā dažu audzēkņu uzvešanās palikusi ļoti piedauzīga, kas kompromitē arī pārējos audzēkņus... Šie nekorektie audzēkņi ar savu *balagānisko* uzvešanos, kodīgām piezīmēm arī lektoriem – traucē pārējiem audzēkņiem skolas darbu. Liels sašutums valda audzēkņu starpā, ka vadība disciplīnas ievērošanai nepiegrīez nekādu vērību...”Vēstules nobeigumā sacīts, ka, ja nekas nemainīsies, tiks ziņots izglītības ministram. Paraksts - “Neapmierinātie”. (8:30.lpp.)

Mācību līdzekļi un metodes. Pamatā LTU izmantoja I.vidusskolas inventāru un mācību līdzekļus. Taču LTU mācībspēki ir centušies papildināt lekcijas arī ar īpašiem uzskates līdzekļiem un mācību ekskursijām. Par to liecina sarakste ar LTU valdes priekšsēdētāju doc. R.Akmentiņu.

Tā arhitekts G.Dauge savu stāstījumu par Mikelandželo u.c. māksliniekiem papildina ar diapozitīviem un lūdz tam finansiālu atbalstu (10:257.lpp.), bet 1934.g. rakstītajā vēstulē viņš izsaka vēlmi klausītājus iepazīstināt ar mākslas darbu oriģināliem: “Praktiski vienkāršākais, tuvākais un lētākais ceļš būtu uz Berlīnes muzejiem, kur gūstams pilnīgs pārskats no antīkās līdz modernai mākslai...” (10:159.lpp.)

Mūzikas lektors J.Graubiņš lūdz LTU izdalīt līdzekļus mūziķu – ilustratoru uzaicināšanai: “Ir tiešām neērti runāt par komponistiem, to skaņdarbiem, viņu īpašībām un īpatnībām, nedemonstrējot no šīm kompozīcijām nevienu takti.” (10:122.lpp.)

Z.Mauriņa lūdz LTU bibliotēkai iegādāties vairākas grāmatas, “lai klausītāji labāk varētu sekot kursam un tas neiznāktu pārāk teorētisks. “Līdz šim esot bieži gadījies, ka rakstniece devusi pati savas grāmatas: “tās gāja no rokas rokā un manai mazajai bibliotēkai tas nav nācis par labu.” Z.Mauriņa lūdz iegādāties Šekspira, Hamsuna, Tagores, Nīčes, Skulbes, Jaunsudrabiņa u.c. autoru grāmatas, kā arī latviešu tautas dainas un pasakas. Šis rakstnieces lūgums tiek nekavējoties izpildīts. (10:336.lpp.)

Z.Mauriņa ir arī aktīva ekskursiju organizētāja. Viņas vadītā latviešu literatūras semināra dalībnieki dodas apmeklēt rakstnieka Poruka dzimtās vietas Druvienas pagastā, brauc ar laivām pa Gauju... Šīs ekskursijas vienmēr papildina Z.Mauriņas priekšlasījumi par atbilstošām literārām tēmām. (8; 58.-59.lpp.)

Akadēmiskais mācību process tiek papildināts arī ar kopīgiem tējas vakariem, 18.novembra un Ziemassvētku svinībām, līdzdalību Mežu dienās, rakstnieku piemiņas sarīkojumiem. (10) No 1932.g. LTU darbojas arī savs koris komponista A.Salaka vadībā. (8)

Budžets. LTU budžetu veidoja klausītāju iemaksas un ziedojumi. Ar sesto tās pastāvēšanas gadu zināma summa bija atvēlēta arī valsts budžetā.

Taču LTU darbības sākuma gados noteicošā nozīme bija ziedojumiem. Te palīdzību sniedza Latviešu jaunatnes savienība, izplatot 1000 ziedojumu listes ar K.Valdemāra vārdiem: "...sniedziet jel saviem brāļiem tumsībā roku un velciet tos gaismā!" Šim aicinājumam atsaucās gan privātpersonas, gan iestādes un organizācijas – LTU saņēma ziedojumus, sākot no 5 rbļ. līdz pat 30.000 rbļ.

1920.gados finansiālu atbalstu snieguši Kultūras fonds, Zemkopības ministrija, Rīgas pilsētas valde, pagastu un apriņķu valdes, Latvijas komercbanka, kooperatīvs "Dzelzceļnieks" u.c. (17; 104-105.lpp.)

Klausītāju iemaksas bija vidēji 50 Ls gadā fakultātēs, 60 Lsursos abiturījam, 40 Ls – Fizikultūras institūtā. (4; 44.lpp.) Atsevišķi bija jāmaksā par eksāmenu kārtošānu – no I līdz 2,50 Ls. (8; 28.lpp.)

Dažādu iemeslu dēļ klausītāji lūdz atbrīvot no mācību maksas vai to samazināt, atbrīvot no maksas par eksāmeniem. Katrs lūgums tiek rūpīgi izskatīts un par katru pieņemts atsevišķs lēmums. Dažreiz par saviem audzēkņiem vārdu aizliek arī pedagogi – lūdzot atlikt vai atcelt maksājumus.

Skolotāju gatavošana un lekcijas pedagogijā. 1925.gada rudenī, pēc divgadīgās Latvijas Universitātes Pedagoģijas nodaļas likvidēšanas tāda tiek atvērta LTU. Līdz tam tikai 1922./23.mācību gadā valodnieks doc. J.Velme nolasījis atsevišķu kursu pedagoģijā. (21; 31.lpp.)

Pedagoģijas nodaļu LTU izveidoja pie Mākslas un filozofijas fakultātes. Arī topošo skolotāju sagatavošanā plaši iesaistījās Latvijas Universitātes mācībspēki. Par Pedagoģijas nodaļas vadītāju kļuva Latvijas Universitātes Pedagoģijas nodaļas vadītājs prof. A.Dauge. Tāpat kā Latvijas Universitātē viņš līdz mūža beigām (1937.g.) LTU lasa pamatkursus pedagoģijā.

Pedagoģijas vēsturi tāpat kā Latvijas Universitātē lasa valodnieks prof. J.Kauliņš.

Līdz ar Pedagoģijas nodaļas izveidošanos tiek lasīti kursi matemātikas, latviešu valodas, vēstures metodikās. Matemātikas metodiku lasījis doc. L.Ausējs. (4)

Turpmākajos gados iepriekš minētajiem pedagoģijas priekšmetiem pievienojās arī ķīmijas, apkārtnes mācības, jauno valodu metodikas. Neregulāri tika lasīti kursi didaktikā, pedagoģiskajā psiholoģijā, sociālpedagoģijā, izglītības teorijā u.c. priekšmetos. (2;4;5)

Mācību laiks pedagoģijas nodaļā bija 2 gadi. Absolventi, kas beiguši pilnu vidusskolas kursu un izturējuši visus pārbaudījumus, saņēma pamatskolotāja tiesības. Šāda prakse aizsākās 1926./27.mācību gadā un arhīva materiālos par to atrodamas ziņas līdz 1936./37.mācību gadam.

3-gadīga Pedagoģiskā nodaļa darbojās arī pie Fiziskās audzināšanas institūta. Klausītāji, kas bija to sekmīgi beiguši un izturējuši visus pārbaudījumus, ieguva tiesības pasniegt vingrošanu visu veidu mācību iestādēs. (15;11.lpp.)

Mākslas un filozofijas fakultātes pedagoģijas nodaļas studentiem bija jānokārto eksāmeni 12 – 24 priekšmetos. Tajā skaitā – vispārējā pedagoģijā, pedagoģijas vēsturē, vispārējā psiholoģijā, pedagoģiskajā psiholoģijā, bērnu un pusaudžu psiholoģijā, loģikā un atziņas teorijā, filozofijas ievadā, socioloģijā, latviešu literatūrā, latviešu valodā, daiļrunāšanā, kā arī priekšmetu pasniegšanas metodikās – latviešu valodas un literatūras, vēstures, ētikas un reliģijas, apkārtnes mācības, matemātikas, jauno valodu. Kā papildu priekšmetus varēja izvēlēties latviešu tautas tradīcijas, mākslas vēsturi, sengrieķu kultūru u.c. (14)

Otrā mācību gada pavasarī Mākslas un filozofijas fakultātes Pedagoģijas nodaļas klausītājiem bija paredzēta stundu hospitēšana un vadīšana. Katram bija jāhospitē 8 stundas un jāpasniedz viena stunda. Pirms patstāvīgi vadītās stundas jāiesniedz detalizēts konspekts. 1926./27.m.g. paraugstundas Rīgas pilsētas 26.pamatskolā pasniedza un hospitēja pamatskolu inspektors, vairāku grāmatu pedagoģijā autors M.Štāls. (10;61.lpp.) Arī turpmākajos gados sadarbība ar minēto skolu turpinās. Arhīva materiālos saglabājušies klausītāju stundu konspekti par 1929.gadu. Stundas norisi apsprieda un vērtēja praktisko darbu vadītājs no LTU (šajā gadā J.Broka), skolas pārzinis un priekšmeta skolotājs. (16)

Pedagoģijas nodaļas mācībspēku sarakstos varam atrast 1920/30.gadu ievērojamus izglītības un citu nozaru darbiniekus. Kā jau minēts, vispārīgo pedagoģiju lasīja prof. A.Dauge, vispārīgo psiholoģiju un citus priekšmetus – J.A.Students, zīmēšanas metodiku – G.Šķilters.

latviešu valodas un literatūras metodikas – Z.Mauriņa, matemātikas metodiku – doc. L.Ausējs, latviešu folkloru – prof. P.Šmits. Pedagoģijas nodaļā strādājuši arī prof. A.Spekke, doc. E.Pētersons, F.Adamovičs, M.Liepiņa, J.Broka, J.Bērziņš, M.Štāls.

Skolotāju sagatavošanā LTU pavisam piedalījušies 14 Latvijas Universitātes mācībspēki, no tiem 7 profesori.

Apkopojot nelielo ieskatu LTU pastāvēšanas 20 gadu vēsturē, jāatzīst, ka tās darbība liecina par 1920.-30.gadu Latvijas inteliģences lielo ieinteresētību visas tautas izglītošanā. Tai laiku atraduši visdažādāko profesiju pārstāvji, arī ievērojami kultūras un sabiedriskie darbinieki. Taču īpaši atzīmējams Latvijas Universitātes mācībspēku ieguldījums: ar viņu atbalstu LTU tika izveidota, tās darbs sckmīgi organizēts un finansēts, bet pats nozīmīgākais – klausītāji saņēma tādas zināšanas, kas viņus veidoja par "izglītotu un atbildību nesošu personību." (17:154.lpp.)

Vēres

1. LVVA, 3297.f., 1.apr., 1.l.
2. Turpat, 6.l.
3. Turpat, 7.l.
4. Turpat, 8.l.
5. Turpat, 9.l.
6. Turpat, 27.l.
7. Turpat, 42.l.
8. Turpat, 45.l.
9. Turpat, 47.l.
10. Turpat, 48.l.
11. Turpat, 51.l.
12. Turpat, 53.l.
13. Turpat, 64.l.,
14. Turpat, 112.l.
15. Turpat, 131.l.
16. Turpat, 161.l.
17. Akmentiņš R. Latvijas tautas universitāte. *Ārpuskolas Izglītība*. 3. 1926. 101.-108.lpp.

18. Akmentiņš R. Latvijas tautas universitāte. *Ārpuskolas Izglītība*, 4, 1926. 150.-162.lpp.
19. Greitjāne R. Ieskats latviešu kultūras biedrību un tautas universitāšu darbā (1920-1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 1999, 67.-82.lpp.
20. Latvijas Tautas universitāte. *Latvju enciklopēdija*. Otrais sējums. – Rockville, MD ASV: ALA Latviešu institūts, 1985, 435.-436.lpp.
21. *Latvijas Tautas Universitātes 5 gadu darbības pārskats*. R., b.i., 1926. 60 lpp.
22. *Sabiedriska darbinieka enciklopēdija*. Sast. Fr.Galinieks. 5.sēj. R., 1929. 48.-50.lpp.
23. Slaucītājs K. Atskats uz tautas izglītības nedēļu. *Ārpuskolas Izglītība*, 5/6. 1930. 120.-129.lpp.

MEDICĪNAS MĀCĪBU GRĀMATU IZDOŠANA LĪDZ 1944. GADAM UN LU MĀCĪBAS GRĀMATU APGĀDS*

Māris Baltiņš

Latvijas Universitātes (līdz 1923.gadam – Latvijas Augstskolas) tapšanas laikā par visgrūtāk pārvaramajiem organizatoriskiem šķēršļiem bija uzskatāms kvalificētu mācībspēku trūkums un nepieciešamās zinātniskās literatūras trūkums latviešu valodā. Kopā ar jaunveidojamo fakultāšu materiālās bāzes izveidi abi šie jautājumi nodarbināja augstskolas organizētājus jau no pašiem universitātes sākumiem. Tomēr apcerējumos par LU vēsturi lielākoties atspoguļota tikai fakultāšu izveide un pirmo mācībspēku uzaicināšana, bet mācību grāmatu jautājums sistemātiski tikpat kā nav ticis analizēts. Iespējams, ka tam par iemeslu ir visai lēnās un pakāpeniskās pārmaiņas šajā jomā (atšķirībā no jaunu katedru izveides vai profesoru piesaistīšanas), kas jūtāmākas kļuva tikai 20.gadu vidū un otrajā pusē, kā arī lielais mācībspēku un studentu personiskās iniciatīvas komponents, kas neļauj šo procesu analizēt vienīgi universitātes tradicionālās darbības ietvaros.¹

Jau kopš LU izveides sākuma bija iespējami vairāki ceļi, kā nodrošināt mācību grāmatu izdošanu. No svarīgākajiem būtu minami: (1) augstskolas tieši finansēti izdevumi; (2) ar Kultūras Fonda atbalstu tapušie darbi; (3) LU Studentu padomes grāmatnīcas komisijas izdevumi; (4) fakultāšu studentu biedrību vai atsevišķu privātpersonu izdotie lekciju konспекти; (5) profesoru pilnīgi privāti izdotās grāmatas, kuru finansiālo risku uzņēmas kāds apgāds vai pats autors.

Ieceres pašai Latvijas Augstskolai aktīvi piedalīties mācību grāmatu izdošanā radās jau pinnajā tās darbības gadā, kad Organizācijas Padome nolēma asignēt budžeta līdzekļus Lauksaimniecības fakultātes profesora Jaņa Berga grāmatas *Īpatnējā augkopība* publicēšanai.² Tomēr turpmākajos gados, apspriežot LU budžetu Saeimā, parasti visvairāk tika samazināts finansējums ārzemju komandējumiem un mācību grāmatu izdošanai. Tādēļ naudas trūkuma dēļ pati LU tikai retumis tiešā veidā atbalstīja mācību grāmatu izdošanu, visus līdzekļus veltot *Latvijas Universitātes Rakstu* izdošanai. Domājams, ka šis lēmums bija pareizs, jo zinātnisko rakstu izdošana jāva bez kavēšanās uzsākt grāmatu apmaiņu ar citām universitātēm, gan padarot LU vārdu zināmu pasaulē, gan tādējādi iegūstot bibliotēkai vērtīgus izdevumus.

* Raksta pamatā ir LU 59. konferencē nolasītais referāts

Pēc tam, kad Satversmes Sapulce 1921.gada 4.maijā pieņēma "Likumu par Kultūras Fondu"³, parādījās neatkarīga finansiāla institūcija, kuras mērķis bija atbalstīt tautas izglītību, kultūras dzīvi un zinātniskos pētījumus. No Kultūras Fonda darbības virzieniem divi visai tieši varēja tikt attiecināti uz augstskolas mācību grāmatu atbalstīšanu. Tas varēja notikt, piešķirot prēmijas par atzītiem darbiem zinātnē, literatūrā, mūzikā, glezniecībā un tēlniecībā, vai tiešā veidā atbalstot grāmatu un muzikālīju izdošanu.⁴ Turklāt atbilstoši noteiktajai kārtībai par prēmiju piešķiršanu zinātniskām grāmatām un pabalstiem zinātnisku grāmatu izdošanai lēma LU Padome.⁵ Turklāt grāmatu izdošanai paredzētās summas bija visai prāvas (par laiku no 1920./1921. līdz 1922./1923.akadēmiskajam gadam Ls. 150300, bet 1925./1926. akadēmiskajā gadā – Ls. 141580, kas parasti veidoja 10-20% no kopumā iztērētajiem fonda līdzekļiem, bet pabalstīto izdevumu skaits līdz 1928.gadam sniedzās pāri par 200).⁶ Kaut gan ne visi šie izdevumi bija saistīti ar akadēmiskām mācību grāmatām, tomēr instrukcijā par atbalstāmo izdevumu izvēles principiem uzsvērts, ka "praktisko un eksakto zinātņu nozarē sevišķa vēriba piegriezta augstskolu vajadzībām piemērotām grāmatām".⁷

No minētajām summām tikai dažos gadījumos nauda tika piešķirta LU kā institūcijai (piemēram, 1926./1927. gadā Ls. 1500 profesora J.Berga darba *Lopu ēdināšanas pamati* izdošanai), bet vairumā gadījumu pabalsts tika izmaksāts tieši autoram vai apgādam. Tādējādi no pirmajām medicīnas mācību grāmatām Ls. 2000 liels pabalsts tika piešķirts A.Bebrei (par grāmatu *Īss normālās histoloģijas kurss*, 1928), Ls. 2000 – profesoram Jānim Dzirnem (par darbu *Praktiskā ārsta ķirurģija*, 1928), Ls. 800 – profesoram Ernstam Fērmanim (par ārstiem un skolotājiem adresēto grāmatu *Higiēna*, 1927). Lai Kultūras Fonds vienlaikus varētu atbalstīt arī bibliotēku izveidi, daļu no finansiāli atbalstīto grāmatu metiena apgāds pēc līguma nodeva fonda rīcībā (piemēram, 300 *Higiēnas* eksemplārus).⁸

Cita Kultūras Fonda īstenotā zinātnisku darbu atbalstīšanas forma bija Ls. 750 un 500 lielas godalgas, katrā finansu gadā šim mērķim atvēlot vidēji Ls. 3000. Atbilstoši LU Padomes 1925.gada 21.janvāra papildu noteikumiem par godalgojamo izvēles kārtību tika noteikts, ka tās var piešķirt publikācijām, kas ir "zinātniski darbi ar patstāvīga pētījuma raksturu, arī mācības grāmatas veidā". Šai gadījumā godalgojamus darbus vispirms apsprieda fakultātēs, tad – starpfakultāšu komisijā rektora vadībā, bet galīgo lēmumu apstiprināja Universitātes Padome. Laikā līdz 1928.gada pavasarim godalgas saņēma vairākas mācību grāmatas, tostarp H.Budula *Psihiatrija. Vispārīgā daļa* (1924), J.Berga *Laukkopība* (1927) un A.Lēbera *Tirdzniecības tiesību pārskats* (1927). Tomēr kopumā šī atzīnība bija vairāk pagodinājums par veiktu darbu

nekā reāls atbalsts tā tapšanas gaitā, kaut gan daļā gadījumu šī summa varēja kompensēt autoram reāla honorāra trūkumu.

Mācību grāmatu tapšanā visvairāk bija ieinteresēti studenti, ja viņi nevēlējās apmierināties tikai ar viduvējiem lekciju konspektiem, jo augsto cenu dēļ vairumā gadījumu ārzemēs izdoto grāmatu individuāla iegāde bija diezgan nereāla. Tāpēc viņi šai ziņā pārņēma iniciatīvu, pie LU Studentu padomes jau 1920.gadā izveidojot mācības līdzekļu apgādāšanas komisiju (drīz to pārdēvēja par grāmatniecības komisiju), kuras galvenie darba virzieni bija grāmatnīcas izveide (tā darbu sāka 1921.gada 19.decembrī) un mācību līdzekļu izdošana.¹⁰ No šī viedokļa Studentu padomes grāmatnīca uzskatāma par vienu no pirmajām tīri zinātnisku grāmatu izdevējām valstī, kas līdz 1930.gada rudenim izdevusi 36 dažādus izdevumus, kuru koptirāža bija pāri par 50000.¹¹ Tās dibinātājs un pirmais vadītājs līdz savai nāvei 1923.gadā bija ķīmijas students Kārlis Dīriķis.¹² Atbilstoši iecerei studentu grāmatnīcas komisija centās izdot gan īstas mācību grāmatas, gan lekcijas un norādījumus praktiskiem darbiem. Par īpaši aktīvu laiku uzskatāms divdesmito gadu sākums, jo jau līdz 1922./1923.akadēmiskā gada sākumam tā bija izdevusi vismaz 11 dažādu nozaru grāmatu, tostarp arī F.Gulbja *Eksperimentālo fiziku*, M.Centneršvēra un J.Krustiņa *Neorganisko ķīmiju* un J.Lautenbaha. *Angļu literatūras vēsturi XVI gs.* un *Latviešu literatūras vēstures I daļu*.¹³ No medicīnā būtiskākajiem darbiem šādā veidā 1922.gada nogalē tika izdota vēlākā iekšķīgo slimību profesora Jāņa Miķelsona *Slimnieku izmeklēšanas šēma* (sic!)¹⁴, kura ar nelielām pārmaiņām bija atrodama mācību grāmatās līdz 70.gadu sākumam.¹⁵

Tiesa, lai kaut ierobežotā apjomā nodrošinātu mācību grāmatu iznākšanu, bija nepieciešami pietiekami lieli brīvie līdzekļi, jo daudzas izdotās grāmatas tika izpirktas samērā lēni (vēl 1930.gadā grāmatnīcā bija krājumā vairums 20.gadu sākumā izdoto darbu¹⁶). 20.gadu otrajā pusē grāmatnīcas darbā iestājās krīze, jo tās izdevējdarbība nesa zaudējumus, bet līdzekļu jaunu grāmatu izdošanai trūka.¹⁷ Daļēji tas izskaidrojams ar vispārzināmo faktu par lēno kapitāla apriti šajā nozarē, bet daļēji arī ar grūtībām novērtēt piedāvātos manuskriptus, lai no daudzām iespējām izvēlētos vajadzīgākos un izdevīgākos. Tomēr pēc saimnieciskās krīzes beigām grāmatniecības komisijas izdevējdarbība atsākās, un līdz 1939.gadam tā kopumā bija izdevusi ap 60 zinātnisku grāmatu.¹⁸ Diemžēl īpaši pētījumi par šo jautājumu līdz šim nav veikti, un, cik man zināms, kopīgs izdoto grāmatu un citu iespieddarbu saraksts nekur nav publicēts.

Precīzāk apzinot savas fakultātes studentu vajadzības, pie mācību grāmatu un lekciju konspektu izdošanas ķērās arī fakultāšu studentu biedrības vai pat atsevišķi studenti. Tā, piemēram, apzinoties lielo anatomijas grāmatu dārdzību un šo studiju kursa nozīmīgumu ārsta profesijas apgūvē, Medicīnas fakultātes studentu biedrība jau drīz pēc tās

izveides noorganizēja profesora G.Bakmaņa mioloģijas lekciju (*Vorlesungen in der Miologie*, 1921) un studenta Ed.Rozenberga kopsavilkuma par receptūru (*Īss receptūras kurss. Pēc prof. E.Zariņa lekcijām un citiem avotiem*, 1921) izdošanu. Abos gadījumos par izdevēju norādīta Medicīnas fakultātes studentu savienība, bet darbs nav iespiests tipogrāfiski, bet ar tā laika iespējām pavairots no mašīnraksta. Turpmāk biedrības aktivitāte šai virzienā mazinājās, kas visdrīzāk skaidrojams ar nesaskaņām pašu studentu vidū.¹⁹

Jāteic, ka daudzos gadījumos dažādus lekciju konspektus peļņas gūšanas nolūkā izdeva atsevišķi studenti. Medicīnā no šādiem lekciju konspektiem pēc apjoma visplašākais bija medicīnas studenta Eduarda Renča pierakstā un apgādā 1924.gadā izdotā *Farmakoloģija. Farmakodinamika, toksikoloģija un receptūra pēc prof. C.Amslera lekcijām* (348 lpp. ar daudziem zīmējumiem A4 formātā, kas pavairotas litogrāfijas tehnikā), ko no vācu oriģināla bija tulkojis Verners Kraulis. Domājams, ka tas tapis ciešā sadarbībā ar profesoru, jo vēlāk šis darbs tieši iekļauts E.Renča bibliogrāfijā, bet viņš pats vēlāk kļuva par izcilāko Cēzara Amslera skolnieku. Tomēr daudzos citos gadījumos šie konspekti iznāca bez teksta saskaņošanas un radīja konfliktus ar mācītbspēkiem. Puslegālā statusa dēļ lielākā daļa no šiem izdevumiem nav anotēti bibliogrāfiskos uzziņu avotos un nav apzināti. Arī šis rokraksta literatūras fenomens (tāpat kā individuāli saglabāto lekciju konspektu savākšana) pelnījis lielāku ievēribu nekā līdz šim un ir īpašu pētījumu vērts, jo daudzos gadījumos tā ir vienīgā tiešā liecība par daudzu profesoru lasītājiem studiju kursiem.

Līdztekus jau aplūkotajām iespējām samērā nelielā daļā gadījumu grāmatas izdošanas finansiālo risku pilnībā uzņēmās kāds apgāds vai autors pats. Tiesa, tas visbiežāk bija iespējams nozarēs, kurās bija cerības piesaistīt pietiekami plašu lasītāju interesi (piemēram, par dažiem lauksaimniecības, medicīnas, tiesību un tautsaimniecības jautājumiem). Šādā veidā Jēkabs Prīmanis 1926.gadā Valtera un Rapas apgādā izdeva *Cilvēku anatomijas I burtnīcu*, taču ar to šis izdevums apstājās. Ļoti iespējams, arī lielo izmaksu dēļ. Šis gadījums nebija izņēmums, jo arī vairākiem citiem iesāktiem darbiem (piemēram, prof. E.Zariņa *Uztura vielu ķīmijai*) nāca klajā tikai pirmā daļa.

Kaut gan šāda finansiālā nestabilitāte nesekmēja plašu un apjomīgu mācību grāmatu rakstīšanu (it īpaši teorētiskajās nozarēs), tomēr līdz 30.gadu otrajai pusei pavisam dažādās nozarēs pēc autora aplēses bija izdots pāri par 90 augstskolas mācību grāmatu.²⁰ Trīsdesmito gadu vidū, Latvijas tautsaimniecībai atspīrgstot no saimnieciskās krīzes, Izglītības ministrijā (ministra amatā šajā laikā bija prof. L.Adamovičs, bet pēc tam – prof. A.Tentelis un prof. J.Auškāps) tika pieņemti vairāki būtiski likumi LU zinātniskā potenciāla nostiprināšanai (1935.gada 10.aprīlī likums "Par

atvaļinājumiem LU mācības spēkiem zinātniskām studijām” un 1935.gada 12. septembra likums “Par LU zinātniskās pētniecības fondu”). Līdz ar to nākamais loģiskais solis šajā virzienā bija interese par augstskolas mācību grāmatu izdošanu, kas, kā to rādīja iepriekšējo gadu pieredze, nebija nodrošināma. 1937.gada pavasarī Valsts un Ministru Prezidents K.Ulmanis ierosināja jautājumu par latvisku akadēmisko mācību grāmatu izdošanu un uzdeva LU to apspriest.²¹

Apspriešanas gaitā jau pašā sākumā LU vadībai radās doma, ka universitātei pašai būtu jāuzņemas mācību grāmatu apgāda funkcijas, ņemot piemēru no daudzām ASV un Rietumeiropas augstskolām.²² Tika radīta Universitātes Padomes izveidota komisija (prof. M.Bīmanis, vec.doc. L.Ausējs, vec.doc. V.Vītols un prof. L.Adamovičs), kura savā pirmajā sēdē 1937.gada 16.aprīlī nolēma, ka nepieciešams veikt fakultāšu aptauju, lai noskaidrotu, kādas grāmatas jau izdotas, kādas nepieciešamas un kādus manuskriptus varētu sagatavot tuvākajā laikā.²³ Nākamajā sēdē 1937.gada 12.augustā tika noskaidrots, ka pavisam līdz 1937.gada beigām LU varētu tikt sagatavoti 27 grāmatu manuskripti, bet 1938. – vēl 29.²⁴ Līdz 1937.gada beigām tika sagatavots attiecīgais likumprojekts, kuru Universitātes Padome apsprieda 1937.gada 1.decembrī, vienlaikus izvirzot fonda komisijā prof. L.Adamoviču, vec.doc. V.Vītolu un vec.doc. F.Gulbi.²⁵

Sagatavošanās darbi noslēdzās ar likuma “Par Latvijas Universitātes mācības grāmatu apgādniecību” pieņemšanu 1937.gada 14.decembrī.²⁶ Detalizētu instrukciju par apgādniecības komisijas darbību pēc Universitātes Padomes priekšlikuma apstiprināja izglītības ministrs A.Tentelis apstiprināja 1938.gada 11.martā.²⁷ Tajā noteikts, ka “[...] fakultātes ieteic grāmatas apgādāšanai un nes līdz ar to autoru atbildību par grāmatas zinātnisko un valodniecisko pusi”.²⁸ Par priekšnieku komisija jau 1937.gada 16.decembra sēdē bija ievēlējusi prof. L.Adamoviču²⁹, kurš šos pienākumus turpināja pildīt līdz tās likvidācijai 1941.gada pavasarī.

Kopumā LU mācības grāmatu apgāda izveide un darbība plašāk apcerēta autora agrākajās publikācijās^{30, 31}, tādēļ šajā rakstā pakavēšos vienīgi pie dažām detaļām un gūtajiem precizējumiem. Laikā pēc šo rakstu publicēšanas nākusī klajā Edgara Ķiploka publikācija,³² kas ir vienīgais šo notikumu tiešā līdzdalībnieka un aculiecinieka izvērsts atmiņu pieraksts.

Kaut gan tika paredzēts, ka jau pirmajā darbības gadā tiks izdoti darbi pavisam 500 iespiedlokšņu apjomā, bet turpmākos piecus gadus – pa 1000 iespiedlokšņu³³, tomēr reāli šāds temps nekad netika sasniegts, un līdz 1939.gada 1.jūlijam bija iespiestas 14 grāmatas (326,5 iespiedlokšnes ar kopējo metienu 15500).³⁴ Tam varētu būt vairāki iemesli: (1) nepietiekamais pabeigto manuskriptu skaits, jo daļa

mācībspēku gan bija uzsākuši darbu pie grāmatām, bet to nobeigšana varēja prasīt vairāk laika nekā plānots; (2) nepieciešamība veikt pamatīgu valodas rediģēšanu un terminoloģijas precizēšanu, tādēļ bija nepieciešams ilgāks laiks manuskripta sagatavošanai pirms iespiešanas; (3) piesardzība pēc pirmo darbu izdošanas, lai precīzāk noteiktu darbu metienus un izvēlētos pieprasītākos manuskriptus, un, visbeidzot, (4) relatīvs līdzekļu trūkums, kas būtu visai reāls, ņemot vērā faktiskās izmaksas. Tādēļ domājams, ka iecerētos darba tempus LU mācības grāmatu apgāds būtu sasniedzis tikai vairāku gadu laikā, bet politisko pārmaiņu dēļ tas nebija iespējams.

Komisijas galvenais darbs bija vienotā stilā noformētas numurētas mācību grāmatu sērijas izveide, kura uzskatāma par vienu no Latvijas 30.gadu grāmatniecības kultūras labākajiem paraugiem. Nav īsti skaidrs, pēc kādiem principiem tika piešķirti grāmatu kārtas numuri, bet liekas, ka tas noticis atbilstoši manuskriptu sagatavošanai tipogrāfijai vai, mazāk ticams, to ienākšanas kārtībā. Tomēr piešķirtie kārtas numuri pēc tam vairs nav tikuši mainīti, tāpēc darbu iznākšanas faktiskā secība bieži vien bija atšķirīga. Tāpat bija iecerēts, ka atkārtotam grāmatas izdevumam tiks saglabāts tas pats kārtas numurs, norādot vienīgi, ka tas ir otrais izdevums. Šāda vajadzība gan bija tikai vienā gadījumā, kad 1942.gadā nāca klajā sērijas pirmā numura – M.Bīmaņa grāmatas *Ūdens apgāde* pārlabots izdevums.

Tomēr līdztekus pamatdarbībai tika turpināta arī dažu grāmatu izdošana, tās tomēr neiekļaujot mācības grāmatu sērijā (N.Lebedinska *Mugurkaulnieku salīdzināmā anatomija* II daļa, A.Lūša *Diferenciālvienādojumi un variāciju rēķini* II daļa, jo to pirmās daļas bija publicētas jau agrāk). Tāpat sērijas numuru nesauņēma E.Fērmaņa *Cilvēka lipīgo slimību mikrobioloģiju ar imunitātes mācību*, jo autora repatriācijas dēļ nebija iespējams savest manuskriptu ideālā kārtībā, tāpēc tā titullapā teikts, ka tas veidots pēc Medicīnas fakultātē lasītajām lekcijām.

Precizējot šajā sērijā izdoto grāmatu skaitu un to secību, jāteic, ka nav pamatots E.Ķiploka rakstam pievienotajā V.Zandera sastādītajā darbu sarakstā izteiktais apgalvojums, ka 24. un 25.numurs šai sarakstā palicis neaizņemts.³⁵ Abas it kā neiznākušās grāmatas (F.Gulbja *Fizika* un P.Ķīkaukas *Grieķu literatūras vēsture*) ar šiem kārtas skaitļiem ir reāli nākušas klajā attiecīgi 1943. un 1944.gadā. Šāda neprecizitāte, iespējams, radusies tādējādi, ka sākotnēji šie abi numuri bija iecerēti citām grāmatām (24.numurs – M.Bīmaņa *Notekūdeņu novietošana un tīrīšana*, bet 25. – A.Ķešāna *Ievads kvalitatīvā ķīmiskā analīzē*)³⁶, bet šos darbus kā vienīgos laida klajā 1940./1941.mācību gadā LVU Mācības grāmatu sērijā, sākot numerāciju no jauna (A.Ķešāna darbs tajā kļuva par pirmo numuru). Tiesa, šajā 1940.gada publikācijā ar faktiskajiem nesaskan arī vairāku citu publikāciju kārtas numuri.

Kuriozs gadījums saistīts ar 26.numuru, jo šis skaitlis ticis piešķirts divām grāmatām: 1942.gadā iznākušajai A.Dreimaņa un P.Liepiņa *Latvijas ieži un minerāli* V.Zāna redakcijā un plaši pazīstamajai J.Endzelīna grāmatai *Ievads baltu filoloģijā*, kas izdota 1945.gadā jau ar sērijas apzīmējumu "Latvijas Valsts universitāte. Mācības grāmatu sērija Nr. 26" (vienīgā, kas iznākusi pēc otrreizējās padomju okupācijas). Turklāt abas šīs grāmatas ir šķietami neiederīgas sērijā, jo ir iespiestas uz pusi mazākā formātā nekā visas citas. Ne sajauktajiem numuriem, ne neraksturīgajam grāmatu noformējumam nekāds skaidrojums pagaidām nav atrasts, bet to varētu meklēt arhīva dokumentos par komisijas darbību vācu laikā un tās sekojošo likvidāciju.

No medicīnas grāmatām šajā sērijā pavisam nākuši klajā trīs darbi – E.Paukula *Vispārīgās patoloģijas pamati* (Nr. 2), R.Adelheima un E.Renča *Ķīmiskās kaujas vielas un aizsardzība pret tām* (Nr. 8) un E.Renča *Farmakoloģija ar toksikoloģiju un receptūru* (Nr. 23). No tām E.Paukula un E.Renča lieldarbiem ir būtiska nozīme konkrētās nozares terminoloģijas attīstībā, un tie uzskatāmi par 30.gadu augstākajām virsotnēm latviešu medicīniskajā literatūrā.

Vērtējot apgāda darbību kopumā, jāteic, ka tā nozīme neaprobežojas tikai ar 36 pašu izdotajām grāmatām. Tā vērtējama kā pirmā finansiāli stabilā iespēja augstskolu mācībspēkiem sarakstīt mācību grāmatas, kas varēja daudzus iedrošināt beidzot ķerties pie šī darba. To vēl īpaši sekņēja t.s. tukšais gads LU, kas izveidojās tādēļ, ka 1935.gadā vidusskolās nebija izlaiduma un universitāte jaunus studentus neuzņēma, un likumā paredzētā iespēja par zinātniskajiem atvaļinājumiem. Piemēram, profesors E.Paukuls lūdza fakultātei piešķirt brīvu 1937.gadu, lai sarakstītu *Vispārīgās patoloģijas pamatus*³⁷, bet 1939.gada pavasarī 5 no 6 Medicīnas fakultātes katedru vadītājiem vēlējās izmantot zinātnisko atvaļinājumu mācību grāmatu sagatavošanai.

Līdz ar šādu mācībspēku apņēmību tika sarakstītas daudzas citas grāmatas, kas nāca klajā ārpus šīs sērijas, un vēl vismaz 25 (galvenokārt dažādās lauksaimniecības nozarēs), kas iznāca laikā no 1945. līdz 1948.gadam. No medicīnā pazīstamākajiem izdevumiem šim ietekmes lokam pieder J.Vildes *Nervu sistēmas slimības* (1946) un J.Maizītes *Ievads praktiskā farmācijā ar receptūru* (1946), bet uz to netieši attiecināma arī K.Rudzīša *Iekšējo slimību vispārīgā diagnostika ar ievadu simptomatoloģijā* (1949).

Tāpat šāda iespēja bija nopietns stimuls katras nozares terminoloģijas sakārtošanā, ko valodas vēstures pētnieki varbūt nav vēl pilnībā apzinājuši. Turklāt rūpes par precīzu terminoloģiju allaž bija komisijas uzmanības lokā, jo jau 1938.gada rudenī visas fakultātes saņem apkārtrakstu, kurā lūgts "[...] aizrādīt fakultātes mācības spēkiem, ka, sarakstot mācības grāmatas un pieskaroties kaimiņu disciplinām,

nepieciešams ievērot arī to pārstāvju lietoto terminoloģiju un ievākt viņu padomus³⁸.

Trīsdesmito gadu beigu piemērs, kad augstskola pati izveidoja savu apgādu, lai nodrošinātu studentu vajadzības pēc mācību grāmatām, nav tikai vēsture vien, bet kalpo arī kā viela pārdomām, meklējot labākos risinājumus mūsdienās. Sekmīga augstskolām piederošu apgādu darbība ir apliecinājusi savu dzīvotspēju gan daudzās Rietumeiropas valstīs, gan tepat Latvijā, augstskolā "Turība". Šis variants, protams, neatrisina visas problēmas, bet ļauj labāk koordinēt dažādu fakultāšu (un potenciāli arī vairāku augstskolu) pūliņus kopīgu mērķu sasniegšanai.

Vēres

¹ Tādēļ šis jautājums ir pilnībā apiets gan LU piecgadu darbības pārskatā, gan tam sekojošajos gadskārtējos (no 1924./1925. līdz 1930./1931. akadēmiskajam gadam) pārskatos.

² Dāle P. *Augstskolas Vēsturisks pārskats par Latvijas nodibināšanu un tās darbību pirmajā (1919./20/) mācību gadā*. R.: Latvijas Augstskolas izdevums, 1921. 76 lpp.

³ Likums par Kultūras Fondu. *Valdības Vēstnesis*, 1921.g. 9.novembrī, 254.

⁴ *Kultūras Fonds 1920.-1928*. R.: Kultūras FONDA izdevums, 1928. 239 lpp.

⁵ *ibid.*

⁶ *ibid.*

⁷ *ibid.*

⁸ *ibid.*

⁹ *ibid.*

¹⁰ Šūmanis J. Studentu grāmatnīca Studentu padomes 10 gadu darbības laikā. *Universitas*, 1930, 27.septembrī, 2, 6.-7.lpp.

¹¹ *ibid.*

¹² Sēru sludinājums. *Students*, 1923, 5, 12.oktobrī.

¹³ Latvijas Universitātes studentu padomes grāmatnīca. *Students*, 1922, 2, 28.septembrī.

¹⁴ Sludinājums par jaunām grāmatām. *Studentu Domas*, 1922, 1.decembris, 2.

¹⁵ Ar nelieliem papildinājumiem un grozījumiem tā citēta darbā Rudzītis K. *Diagnostikas pamati un terapijas preambula*. R.: Zvaigzne, 1972.

¹⁶ Šūmanis J. – op. cit.

- ¹⁷ Graudiņš J. L.ū. Studentu padomes grāmatnīcas 10 gadu darbība. *Universitas*, 1930, 15.decembris, 121.-123.lpp.
- ¹⁸ Adamovičs L. Latvijas Universitāte 1919.-1939. Grām. *Latvijas Universitāte divdesmiti gados. 1919.-1939.* R.: LU, 1939, 1.-102.lpp.
- ¹⁹ Konflikti LU med. fak. studentu savienībā. *Studentu Domas*, 1923, 5.aprīli, 7.
- ²⁰ Baltiņš M. Akadēmiskās mācību grāmatas un Latvijas Universitātes mācības grāmatu apgāds (1937.-1944.). *Latvijas Vēsture*, 1994, 4(15.), 31.-35.lpp.
- ²¹ J.V. Latvijas Universitātes mācību grāmatu apgādes fonds. *IMM*, 1937, 12. 715.-716.lpp.
- ²² ibid.
- ²³ *LU mācības grāmatu apgādniecība*. I sējums. – LVVA, 7427.f., 6.apr., 225.A. l., 3.lp.
- ²⁴ ibid, 5.lp.
- ²⁵ J.V. – op.cit.
- ²⁶ Baltiņš M., 1994. – op.cit.
- ²⁷ Apskats. *Universitas*, 1938, 15.martā, 5, 141.lpp.
- ²⁸ Adamovičs L. Latvijas Universitātes izveidošanās. *IMM*, 1938, 11., 506.-543.lpp.
- ²⁹ ibid.
- ³⁰ Baltiņš M., 1994. – op. cit.
- ³¹ Baltiņš M. Akadēmiskās mācību grāmatas un Latvijas Universitātes mācības grāmatu apgāds (1937.-1944.). *Latvijas Vēsture*, 1995, 1(16.), 31.-36.lpp.
- ³² Ķiploks E. Mācībgrāmatas LU studentiem. *Akadēmiskā Dzīve*, 1995, 37., 40.-43.lpp.
- ³³ *LU Mācības grāmatu apgādniecība...* 56.lp.
- ³⁴ Adamovičs L. 1939. – op. cit.
- ³⁵ Ķiploks E. – op. cit.
- ³⁶ L.U. Mācības grāmatu apgādniecības komisijas darbs. *Studentu Dzīve*, 1940, maijs, 85.
- ³⁷ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1936.-1937.māc.g. Protokols Nr. 415. – LVVA, 7427.f., 6.apr., 406. l., 18.-20.lp.
- ³⁸ LU Medicīnas fakultātes padomes sēžu protokoli 1938.-1939.māc.g. Protokols Nr. 415. – LVVA, 7427.f., 6.apr., 408. l., 11.-14. lp.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES GODA BIEDRI UN GODA DOKTORI – VALODNIEKI

Andrejs Bankavs

Latvijas Universitāte kopš tās pirmās dibināšanas dienas centusies plašāk iesaistīties zinātniskās aktivitātēs, izmantojot tādu efektīvu darbības stimulēšanas un atzīšanas veidu kā Goda biedra un Goda doktora nosaukuma piešķiršanu gan saviem mācību spēkiem, gan ārzemju kolēģiem.

Ja runājam par valodniecību, tad jāatzīmē, ka no kopējā Universitātes Goda biedru un Goda doktoru skaita valodnieku skaits (t.i., 21) ir samērā liels, resp. 4 LU Goda biedri (prof. Antuāns Meijē no Parīzes, prof. Josepi Jūlius Mikola no Helsinku universitātes, Jozefs Zubatijs no Prāgas universitātes un LU profesors Jānis Endzelīns) un 17 LU Goda doktori no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Zviedrijas, Šveices utt.

Statistiski pēc valstu piederības LU Goda doktori un LU Goda biedri – valodnieki – pārstāv:

Latviju, t.sk. ārzemju latviešus	J.Jautenbahs, J.Velme, P.Šmits, J.Kauliņš, J.Plāķis, J.Endzelīns, A.Laua, V.Rūķe-Draviņa
Lietuvu	J.Jablonskis, V.Gaigalaitis, M.Biržiška, V.Mažulis, Z.Zinkevičs
Igauniju	P.Ariste
Čehoslovākiju	J.Zubatijs
Zviedriju	R.Ekbloms
Vāciju	R.Ekerts, A.F.Keletats
Franciju	A.Meijē
Šveici	M.Nidermanis
Somiju	J.J.Mikola

Pēc goda nosaukuma piešķiršanas gada un valodnieka tiešās specialitātes iedalījums ir šāds:

- 1921 – Josepi Jūlius Mikola /1866-1946/ (Helsinki universitāte) – indoeiropiešs;
 1922 – Antuāns Meijē /1866-1936/ (Sorbonas universitāte) – indoeiropiešs;
 1924 – Jēkabs Lautenbachs /1847-1928/ (Latvijas Universitāte) – filologs;
 1924 – Jēkabs Velme/1855-1928/ (Latvijas Universitāte) – ģermānists;
 1928 – Pēteris Šmits /1869-1938/ (Latvijas Universitāte) – orientālists;
 1929 – Rihards Ekbloms /1874-1959/ (Uppsālas universitāte) – indoeiropiešs;
 1929 – Jons Jablonskis /1860-1930/ (Kauņas universitāte) – lituānists;
 1929 – Makss Nīdermanis /1874-1954/ (Neišateles universitāte) – indoeiropiešs;
 1929 – Jozefs Zubatijs /1855-1931/ (Prāgas universitāte) – indoeiropiešs;
 1930 – Juris Plāķis /1869-1942/ (Latvijas Universitāte) – baltists;
 Jānis Kauliņš /1863-1940/ (Latvijas Universitāte) – baltists;
 1933 – Vilems Gaigalaitis /1870-1945/ (Kauņas universitāte) – teologs, lituānists;
 1934 – Mīkols Biržiška /1882-1930/ (Kauņas universitāte) – filologs;
 1943 – Jānis Endzelīns /1873-1961/ (Latvijas Universitāte) – baltists, indoeiropiešs;
 1989 – Pauls Ariste /1905-1990/ (Tartu universitāte) – somugrists, indoeiropiešs;
 1991 – Zīgms Zinkevičs /1925/ (Viļņas universitāte) – lituānists;
 1991 – Velta Rūķe-Draviņa /1917/ (Stokholmas universitāte) – baltiste;
 1992 – Vitauts Mažulis /1926/ (Viļņas universitāte) – baltists;
 1994 – Alise Laua /1914-1994/ (Latvijas Universitāte) – baltiste;
 1999 – Rainers Ekerts /1931/ (Greifsvāldes univ., Berlīnes univ.) – baltists, slāvists;
 2000 – Andreass F. Keletats (Maincas universitāte) – ģermānists.

Ja analizē I.U. Goda biedru un doktoru sarakstu, ņemot par pamatu nacionālo piederību, nosacīti var izdalīt četras grupas.

Pie **pirmās grupas** pieskaitāmi tie latviešu valodnieki, kuri strādāja toreizējās cariskās Krievijas augstskolās un, nodibinoties neatkarīgajai Latvijai, atgriezās Latvijā.

Pirmajos gados, kad Latvijas Universitātē veidojās zinātniskais potenciāls, daudzi mācību spēki divdesmito gadu sākumā ieradās galvenokārt no Krievijas augstskolām, lai varētu turpināt savu pedagoģisko un zinātnisko darbu Universitātē. Tā Jēkabs Lautenbahs atgriezās Latvijā no Tērbatas, Jēkabs Velme no Maskavas (1922), Pēteris Šmits no Vladivostokas (1920), Juris Plāķis no Kazaņas (1920) utt. Lai atdotu godu šiem pirmajiem profesoriem, kuri ar saviem darbiem jau bija guvuši atzinību zinātnes pasaulē, Latvijas Universitāte piešķīra viņiem savu augstāko apbalvojumu.

Otru grupu veido ārzemju valodnieki, ar kuriem Universitātes vadošie valodnieki bija ciešā kontaktā. Šeit pirmām kārtām jāmin Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāna Jāņa Endzelīna (1920-1923) aktivitātes, viņa ciešie sakari ar Eiropas indoeiropiešiem: francūzi Antuānu Meijē, somu Josepi Jūliusu Mikolu, čehu Jozefu Zubatiju. Otrs LU valodnieks, kurš ļoti veicināja zinātniskos kontaktus ar Lietuvu un Skandināvijas valstīm, bija Juris Plāķis, Latvijas izglītības ministrs (1920-1921), LU prorektors (1925-1927), Filoloģijas un filozofijas fakultātes dekāns (1928-1929). Arī ārzemju institūcijas prata novērtēt J.Endzelīna un J.Plāķa nopelnus. J.Plāķis tika apbalvots ar Somijas Baltās Rozes ordeni, ar Lietuvas Ģedimīna ordeni, ar Zviedrijas Vāsas ordeni, bet savukārt J.Endzelīns 1932.gadā tika ievēlēts par Upsalas universitātes Goda doktoru un tajā pašā gadā arī par Kauņas Vītauta Dižā universitātes Goda doktoru. Arī Latvijas Universitāte prata piesaistīt šo zemju valodniekus, atzīmējot viņu nopelnus. Upsalas profesors Rihards Ekbloms, Kauņas universitātes profesors Jons Jablonskis kļuva par LU Goda doktoriem Latvijas Universitātes 10.gadskārtas gadā, t.i., 1929.gadā, kad tika ievēlēts lielākais Goda doktoru skaits (18) mūsu Universitātē. Jāatzīmē, ka jubilejas gadā par Latvijas Universitātes Goda biedriem kopā ar Kārli Ulmani un Gustavu Zemgalu kļuva arī Prāgas Kārļa universitātes profesors Jozefs Zubatijs.

Trešo grupu veido tie valodnieki, kuri ar savu aktīvo zinātnisko darbību veicinājuši jaunu zinātnisko kadru izaugsmi Universitātē. Šeit pirmām kārtām jāatzīmē Tartu universitātes profesora Igaunijas Zinātņu akadēmijas īstenā locekļa Paula Aristes (1905-1990) personība. Pēckara posmā, kad liela daļa Universitātes mācību spēku palika uz dzīvi trimdā (t.sk. filologi Velta Rūķe-Draviņa, Edīte Hauzenberga-Šturma, Ernests Blese, Arnolds Speke (arī Spেকে), Jānis Ratermanis u.c.), neatliekams jautājums bija rast disertāciju vadītājus un oponentus, īpaši disertācijām par baltistikas un sastatāmās valodniecības jautājumiem. Neizmērojamu palīdzību ceturtdaļgadsimta garumā sniedza dižais tērbatietis Pauls Ariste. Bez viņa palīdzības būtu grūti iedomājama zinātnisko kadru izaugsme mūsu Universitātē piecdesmitajos un sešdesmitajos gados un kontrastivistikas virziena izveidē. Viņš vadījis kandidāta disertāciju

Angļu filoloģijas katedras vēlākajam vadītājam Artūram Grīnblatam, bijis oponents Ainas Blinkenas, Valda Bisenieka, Laimdota Ceplīša, Martas Rudzītes filoloģijas doktora disertācijām, Antonijas Ahero, Andreja Bankava, Dzidras Ārbares, Valdas Beitānes (Dolaces), Mirdzas Briģes, Valijas Brokas, Imantas Celmraugas, Sāras Ciseres, Mirdzas Gales, Rasmus Grīslas, Ksenijas Karpovas, Jūlija Kārklīņa, Mildas Lepikas, Beātas Pernicas, Tamāras Porītes, Silvijas Raģes, Valentīnas Skujiņas, Dainas Zemzares u.c. filoloģijas zinātņu kandidāta disertācijām. Tikko kā 1989.gadā atjaunoja LU Goda biedra un Goda doktora nosaukumu, Universitātes valodnieki vienprātīgi izvirzīja akadēmiķa P.Aristes kandidatūru šim apbalvojumam, kuru viņš paspēja saņemt īsi pirms aiziešanas mūžībā.

Runājot par jauno speciālistu intensīvu sagatavošanu mūsu Universitātē, nedrīkst nepieminēt prof. Andreasu Keletatu, Johana Gutenberga Maincas universitātes Lietišķās valodniecības un kultūras nodaļas vadītāju, kurš sekmējis un aizvien sekmē Moderno valodu fakultātes docētāju tālākizglītību un pētniecisko darbu, it īpaši tādā jaunā nozarē kā translatoģija. Par lielo ieguldījumu prof. A.Keletats 2000.gadā saņēma LU Goda doktora nosaukumu.

Ceturto grupu veido lietuviešu valodnieki, kuri pēckara periodā palīdzēja sagatavot Latvijai speciālistus valodniecībā, īpaši diahronajā lingvistikā. Lietuviešu valodnieku izdotās daudzās monogrāfijas bija labs teorētiskais avots latviešu jaunajiem lingvistiem. Pēc J.Endzelīna nāves 1961.gadā Viļņa vēl vairāk nostabilizējās par baltistikas vadošo centru, īpaši vēsturiskajā valodniecībā. Šeit arī notika pirmās trīs Baltistikas konferences, kas pulcēja baltu valodu pētniekus no visas pasaules. Uz Viļņu devās daudzi latviešu topošie valodnieki baltisti, lai saņemtu kompetentu un daudzpusīgu zinātnisku palīdzību. No toreiz plašās lietuviešu valodnieku plejādes par LU Goda doktoru 1991.gadā kļuva profesors akadēmiķis Vitauts Mažulis, pasaulē ievērojams prūšu valodas speciālists, vairāku Rietumeiropas pētniecības centru korespondētājloceklis, lietuviešu vēsturiskās gramatikas un leksikoloģijas pētnieks. Otrs LU Goda doktors kopš 1991.gada ir akadēmiķis profesors Zigmars Zinkevičs, ievērojams lietuviešu valodas pētnieks, apmēram 30 monogrāfiju un vairāk nekā 500 zinātnisko rakstu autors, vairāku Lietuvas un Rietumeiropas akadēmiju īstenais loceklis. Kopš 1995.gada viņš ir arī IZA ārzemju loceklis, daudzējādā ziņā veicinājis mūsu valodnieku teorētisko izaugsmi gan būdams oficiāls recenzents disertācijām (B.Laumane, B.Reidzāne u. c.), gan veicinot atsevišķu nozaru attīstību. Viņa fundamentālie darbi par lietuviešu valodas dialektoloģiju (1966. 1978), izloksnēm (1968), antroponīmiķu (1977), divsējumu vēsturisko gramatiku (1980-1981) u.c. veicināja baltistikas uzplaukšņu ne tikai Lietuvā, bet visā pasaulē.

Raugoties ar laika distanci un ņemot vērā katras nozares specifiskās vajadzības noteiktā laika periodā, ne visi LU Goda doktori vai Goda biedri vērtējami ar vienu mērauklu. Tie bijuši gan pasauleslaveni zinātnieki, gan vadoši speciālisti noteiktā zinātniskā nozarē, kuri ar savu darbību vienmēr veicinājuši LU izaugsmi XX gadsimtā.

Literatūras saraksts

1. *Latvijas Universitāte – 75.* Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, 374.-381.lpp.
2. *Lietuviu kalbos enciklopedija.* Vilnius, 1999.
3. Bankavs A. Lietuviešu zinātnieki – Goda doktori Latvijā. Grām. *Lietuviu kalba: tyrėjai ir tyrimai.* Konf. Tēzes. Vilnius, 1998, 16.-17.lpp.

LATVIEŠU VALODAS KRĀTUVES IZVEIDOŠANA: OBJEKTĪVAIS UN SUBJEKTĪVAIS

Iga Jansone

2000.gada 1.decembrī Latviešu valodas krātuve svinēja savu 65.gadadienu, kas, diemžēl, pagāja klusi un gandrīz nemanāmi. Arī enciklopēdiskajos izdevumos ziņas par Latviešu valodas krātuvī vai nu nav vispār ievietotas, vai arī tās ir ļoti skopas. Plašākā informācija rodama A.Švābes *Latvju enciklopēdijā*:

“Valodas krātuve, Izglītības M iestādc, dib. 1.12.1935 J.Endzelīna ierosmē ar uzdevumu turpināt patstāvīgi Folkloras krātuves ietvaros 1929 pasāktos dialektoloģijas darbus. K.Ulmanis ierobežoja jaunās V. k-es darbu ar pagaidu uzdevumu sastādīt plašu vāciski latvisku un latv. val. sinonīmu vārdnīcu. Šādās robežās V. k. darbojās līdz 1940, veicot pie tam leksikoloģijas sistematizācijas darbus ar plašāku nozīmi: Mīlenbaha latv. val. vārdnīcas apvērsumu pēc vācu šķirkļiem, jēdzienisku sakārtojumu, kartificējumu, pakārtojot salikteņus pamatvārdiem. – Pēc 1940 V. k. darbība kļuva daudzpusīgāka. Galvenā vietā izvirzījās dialektoloģijas nozare V.Rūķes vadībā: tika veikti priekšdarbi latv. val. atlantam, tā vielas izvēlei un tīkla noteikšanai, jautāšanas paņēmīnu un karšu zīmēšanas tehnikas noteikšanai, izmēģinot tautā dažādus aptaujas kompleksus un uzzīmējot ap 200 provizorisku pārskata karšu; tika izstrādāti izlokšņu apraksti un vākti apvidu vārdi. Darbu uz vietām veica brīvprātīgi līdzstrādnieki l. t. bez atlīdzības. 1943 valodnieku kom. izstrādāja jaunu fonētisko transkripciju dialektoloģijas vajadzībām. Pēc 1941, turpinot RLB val. nod. pasākumu, pagastos vāca vietu un āra vārdus ar fiksējumiem kartēs. Tika izstrādāts projekts materiāla fiksēšanai un kopšanai latv. val. vēsturiskai vārdnīcai; ekscerpēti veclatv. raksti un visjaunākās literatūras darbi. Val. prakses jautājumos V. k. bij padomdotuve iestādēm un privātām personām; izdeva Latv. val. pareizrakstības vārdnīcu (1. izd. 1942, 2. – 1944). – V. k-i pārzināja: 1936–40 A. Augstkalns, 1940–41 V.Rūķe, 1941–44 E. Hauzenberga-Šturma. – 2. krievu okupācijas laikā V. k. ir kļuvusi par J.Endzelīna vadīto I.PSR Zinātņu A Val. un literatūras I Val. daļu.”¹

Pamats šiem *Latvju enciklopēdijā* minētajiem uzdevumiem tika ielikts jau Latviešu folkloras krātuvē, jo līdz Latviešu valodas krātuves izveidošanai 1935.gada 1.decembrī ar valodniecības jautājumiem

¹ *Latvju enciklopēdija* / Red. A Švābe. 1.sēj. *Abava-kundis* Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950–1951. 2572. –2573.lpp.

saskārās Latviešu folkloras krātuves darbinieki, tādēļ Latviešu folkloras krātuves kolēģijas sēžu protokolos², kas rakstīti no 1925.gada 19.maija līdz 1934.gada 12.maijam, atspoguļojas arī Latviešu valodas krātuves veidošanās objektīvie un subjektīvie momenti.

Vispirms par **Latviešu folkloras krātuvi, tās mērķiem un uzdevumiem saistībā ar valodas izpēti**. Latviešu folkloras krātuves (dibināta 1924.gada decembrī, praktiski darbojas no 1925.gada septembra) uzdevums pēc 1924.gadā apstiprinātajiem krātuves noteikumiem ir “vākt, kārtot, uzglabāt un publicēt latv[iešu] f[olkloras] materiālus – tautas dziesmas, pasakas, teikas, mīklas, sakāmvārdus, ticējumus, ierašu aprakstus utt.”³ Kā redzams, sākotnēji nav paredzēts pievērsties valodas materiālu vākšanai, taču jau 1927.gada 16.novembra LFK kolēģijas sēdē, apspriežot vēlamos grozījumus Krātuves noteikumos, seko ieteikums “uzskaitītiem tautas tradīciju veidiem pievienot “apvidu vārdus””⁴ un arī jau darboties šai virzienā. Jāatzīmē, ka šādas pārmaiņas Latviešu folkloras krātuves darbībā bija iespējamas, pateicoties sākotnēji **labvēlīgajam kolēģijas⁵ sastāvam**. Jau Latviešu folkloras krātuves konstituēšanās sēdes protokolā 1925.gada 19.maijā tiek iepazīstināts ar kolēģijas sastāvu: “Sēdi atklāj Pieminēkļu valdes priekšsēdētājs Fr.Ozoliņš un ziņo, ka izglītības ministrs Arv.Kalniņš apstiprinājis Latviešu folkloras krātuves kolēģiju sekojošā sastāvā: prof. J.Endzelīns, prof. P.Šmits, doc. J.Kauliņš un doc. L.Bērziņš un cand. phil. Anna Bērzkalne. Par kolēģijas priekšsēdētāju ievēl prof. J.Endzelīnu, par sekretāru A.Bērzkalni”⁶. Tātad Latviešu folkloras krātuves darbības pirmajos gados kolēģijas sastāvā ir divi valodnieki (prof. J.Endzelīns un prof. P.Šmits), un arī priekšsēdētājs ir valodnieks. Samazinot kolēģijas locekļu skaitu līdz trim, tas, kā lasāms 1927.gada 22.septembra protokolā, mainās par labu valodniekiem: “Saskaņā ar Noteikumiem par Latviešu folkloras krātuvi izglītības ministrs iecēlis Krātuves kolēģijā līdzšinējo piecu locekļu vietā trīs: prof. J.Endzelīnu, prof. P.Šmitu un docentu J.Kauliņu. Par priekšsēdētāju jaunā kolēģija ievēl līdzšinējo – prof. J.Endzelīnu, par sekretāri Krātuves pārzini A.Bērzkalni”⁷.

² Latviešu folkloras krātuves (LFK) kolēģijas sēžu protokolu grāmata glabājas LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē. Autorc pateicas fondu glabātājam M.Vtksnai par iespēju iepazīties ar Latviešu folkloras krātuves protokoliem.

³ *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 5 sēj. Rīga: A.Gulbis. 1930-1931. 8918.lpp.

⁴ *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 22.lpp.

⁵ Latviešu folkloras krātuvi vadīja piecu (kopš 1927.gada septembra trīs) speciālistu kolēģija, ko ievēlēja Filoloģijas un filozofijas fakultāte, bet apstiprināja izglītības ministrs. Krātuves "tehniskos darbus" veica kolēģijas ievēlēts un Ministru kabineta apstiprināts pārzinis, kas ar balsstiesībām ietilpa kolēģijā.

⁶ *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 1.lpp.

⁷ *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 20.lpp.

Ar kolēģijas atbalstu notiek gatavošanās valodas materiālu, sākumā apvidvārdu, vēlāk arī vietvārdu vākšanai un apvidvārdu vārdnīcas sagatavošanai. Tam ir nepieciešami vairāki priekšnoteikumi, pirmkārt, finansējums, otrkārt, darba organizētāji un apmācītāji, treškārt, materiālu vācēji. Šīs ar valodniecību saistītās aktivitātes ir plaši atspoguļotas arī protokolos.

Jau 1928./1929.gada budžetā tiek pieprasīti līdzekļi (Ls 9500,-) vārdu krāšanai apvidu vārdnīcai⁸, kas jau ir tiešs valodniecības uzdevums. Jau tā paša 1927.gada 16.novembra LFK kolēģijas sēdē tiek lemts par darbinieku piesaistīšanu: "Paredzot, ka nākošā 1928./29.g. budžetā Krātuvei tiks atvēlēti līdzekļi apvidu vārdu krāšanai, iesākti priekšdarbi krājēju instruēšanai, kuŗas vadīšanai pieaicināta no 1.novembra ar Ls. 60,- algas mēnesī baltu nodaļas studente Edīte Hauzenberga jkdze, kas strādā ar trim studentu grupām 1-2 stundas nedēļā"⁹. Šie vēlākās Latviešu valodas krātuves vadītājas un K.Mīlenbaha un J.Endzelīna *Latviešu valodas vārdnīcas* papildsējumu līdzautoros sagatavotie studenti 1928.gada vasarā dodas apvidvārdu vākšanas ekspedīcijās. Protokolos netiek minēti šo studentu vārdi un vietas, taču LU Latviešu valodas institūta arhīvā glabājas arī atsevišķi šīs pirmās LFK ekspedīcijas materiāli.

Ar 1928.gada 1.jūniju palielinās arī uz vietas LFK nodarbināto valodnieku skaits, jo par apvidvārdu vākšanas instruktoru sāk strādāt pirmais vēlāk nodibinātās Latviešu valodas krātuves vadītājs Alvijs Augstkalns, kas līdz tam bija nodarbināts pie *Latvju Dainu vārdnīcas*¹⁰.

1928.gadā tiek izmantota arī citu valstu valodnieku pieredze; tā 1928.gada 3.septembra LFK kolēģijas protokolā lasāms: "Nolemj turpināt E.Hauzenberga jkdzes vadībā sagatavošanas kursus apvidu vārdu krājējiem un somu izlokšņu vārdnīcas vadītāja palīgu maģistru Lauri Hakulinenu, kas šovasar studiju nolūkā uzturas Tērbatā, lūgt atbraukt uz dažām dienām uz Rīgu informēt sīkāk par vārdu krāšanas tehniskiem paņēmieniem Somijā. Ceļa, dzīvokļa un uztura izdevumi L.Hakulinenam sedzami no Krātuves puses"¹¹. Par šīs ieceres īstenošanos liecina ieraksts nākošajā – 1929.gada 6.februāra LFK kolēģijas sēdes protokolā: "Somu izlokšņu vārdnīcas vadītāja palīgs mag. L. Hakulinens 20. un 21.sept. 1928 iepazīnie ar mūsu apvidu vārdu krāšanu un devis daudz svarīgu aizrādījumu darba tehnikā"¹². Šķiet, ka pēc šīs vizītes izlokšņu materiāli

⁸ LFK kolēģijas sēde 1927.gada 23.augustā. *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 18.lpp.

⁹ *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 23.lpp.

¹⁰ LFK kolēģijas sēde 1928.gada 6.septembrī. *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 25.-26.lpp.

¹¹ *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 25.lpp.

¹² *LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata*, 27.lpp.

tiek noformēti uz A5 formātam atbilstošām kartītēm un tām tiek izgatavotas speciālas kastītes ar paceļamu vāku. Šī sadarbība ar somu valodniekiem turpinās arī vēlāk, jo 1929.gada 3.maija LFK kolēģijas sēdes protokolā lasāms: "Apvidu vārdnīcas darba ievadīšanai nolemj komandēt uz Helsinkiem E.Hauzenbergu iepazīties ar somu sasniegumiem un paņēmieniem šajā nozarē"¹³. Tātad vizīte ne tikai ar nodomu turpināt vākšanas darbu, bet arī jau tālākā iecere veidot apvidvārdu vārdnīcu, kas gan vēl pilnībā nav realizējusies pēc vairāk nekā 70 gadiem. Šobrīd LU Latviešu valodas institūtā strādā pie Latvijas Zinātnes padomes finansēta projekta "Latviešu valodas apvidvārdu un īpašvārdu lingvistiskā izpēte un leksikogrāfiskā sistematizācija", kur viens no uzdevumiem ir *Latviešu valodas izlokšņu vārdnīcas* sagatavošana. Ar 1929.gadu apvidvārdu vākšana kļūst aizvien profesionālāka, jo, pirmkārt, A.Augstkalns sāk vadīt fonētiskās transkripcijas semināru¹⁴, otrkārt, piesaista citu nozaru speciālistus, piemēram, 1930.gada 26.maija protokolā rakstīts: "Apvidvārdu vārdnīcas darbinieku apmācībai nolemj uzaicināt doc. P.Kundziņu nolasīt krājējiem vienu lekciju par tautas celtniecību un prof. N.Maltu par augiem. .. Krājēju apmācībai tautas celtniecībā nolemj pieņemt vasaras mēnešiem par instruktoru stud. Salmu"¹⁵.

Par valodnieciskajiem mērķiem paredzētajiem līdzekļiem un to izlietojumu grūti spriest, jo, lai gan arī 1929./30.gada LFK budžetā paredzēti līdzekļi apvidvārdu vākšanas ekspedīcijām, tie nav izdalīti atsevišķi, bet doti kopā ar folkloras ekspedīciju finansējumu un sastāda Ls 29390.¹⁶

Ar 1929.gadu aizsākas vēl viens valodniecības virziens, proti, vietvārdu vākšana. Par to 1929.gada 6.februāra LFK kolēģijas sēdes protokolā rakstīts: "Nolemj ar skolēnu palīdzību krāt neapdzīvotu vietu vārdus, izsūtīt pamatskolu vecākām klasēm un lauku vidusskolām īpašas jautājumu lapas līdz ar aploksnēm atpakaļsūtīšanai"¹⁷ un gandrīz pusgadu vēlāk 1929.gada 29.augusta protokolā turpināts: "Pārrunājot jautājumu par vietu vārdu vākšanas listēm, nolemj tās izsūtīt visām pamatskolu vecākajām klasēm un vidusskolām. Vēlams būtu pārrunāt, kā organizēt neapdzīvotu vietu nosaukumu vākšanu mežos, plavās, līčos un t. l. ārpus atsevišķu māju robežām"¹⁸. Šīs vietvārdu listes nav saglabājušās, taču ir

¹³ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 31.lpp.

¹⁴ LFK kolēģijas sēde 1929.gada 19.martā. LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 29.lpp.

¹⁵ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 33.lpp.

¹⁶ LFK kolēģijas sēde 1928.gada 6.septembrī, LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 25.lpp.

¹⁷ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 27.lpp.

¹⁸ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 32.lpp.

izlasāms viens no K.Strauberga parakstītiem aicinājumiem vietvārdu vācējiem¹⁹:

“Ļoti cienītam skolas pārzinim un latviešu valodas skolotājiem.

Latviešu folkloras krātuve nosūta Jūsu skolai vairākos eksemplāros jautājumu lapas par vietu vārdiem un lūdz tās izdalīt skolēniem izpildīšanai. Krātuve cer tādējādi iegūt daudz maz pilnīgākas ziņas par Jūsu apkārtnes senajiem un tagadējiem vietu nosaukumiem. Vēlams būtu šīs lapas izpildīt arī par tām Jūsu pagasta mājām, no kurām tieši skolēnu skolā nebūtu. Izpildītās lapas līdz ar pāri palikušajām lūdzam vēl šoruden atsūtīt Krātuvei, kā arī pieprasīt vajadzības gadījumā papildu lapas. Tuvāki paskaidrojumi iespiesti klātpieliktās lapās.

Ar cienību

Latviešu folkloras krātuves

pārzinis K. STRAUBERGS”.

1931.gada LFK kolēģijas sēžu protokolos rodamas arī ziņas par savākto materiālu skaitu un vācējiem – 1931.gada 12.maijā: “Apvidu vārdnīcas kartiņu kopskaits ir apm. 30,000. Pagājušā vasarā darbojušies 8 apvidus vārdu krājēji”²⁰ un 19.maijā: “Pieņem arī apvidu vārdnīcas sarakstu šai vasarai. Paredzēts, ka strādās Birzniece, Grabis, Bičolis, Doniņš, Lūse, Krieva, Kancāns, Latkovskis, Vasariņa, Vīksne, Brilte, Ozoliņa, Millere un Medne”²¹. Kā turpinājums šim protokolam ir 1932.gada 12.maija protokols, kur uzskaitīts katra paveiktais: “Pagājušā vasarā strādājuši apvidus vārdnīcas materiālu krājēji Salms (pabeidzot iepriekšējā gada darbu), nodevis 430 kartiņas. Ozoliņa 426. Brilte 1250. Vīksne 1620, Medne 1200, Kancāns 1080, Malvess 800, Grabis 730, Doniņš 1075, Lūse 1000, Millere 800, Freimanis (agr. mater.) 438. Kopā 10,850 kartiņas”²². Jāpiebilst, ka trīs no šeit minētajiem apvidvārdu vācējiem daudz vēlāk izveido savu izloksņu aprakstu vai tekstu krājumus²³.

Pēc LFK kolēģijas sēžu protokoliem ir redzams, ka rodas virkne objektīvu priekšnoteikumu, lai no Latviešu Folkloras krātuves valodnieku nelielā pulciņa izveidotu atsevišķu Latviešu valodas krātuvi, pirmkārt, ir

¹⁹ Oriģināls uz reljefa kritāpapīra glabājas LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē.

²⁰ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 31.lpp.

²¹ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 35.lpp.

²² LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 37.lpp.

²³ Grabis R. *Kūduma izloksnes teksti*. Rīga: Zinātne, 1991, 141 lpp.; Indāne I. (dzim. Vīksne I.) *Dignājas izloksne*. Rīga: Zinātne, 1986, 203 lpp.; *Zemgalsko izloksņu teksti. Džūkste*. Sakārt. Z. Birzniece. Rīga: Zinātne, 1983, 76 lpp.

sazarojies viens valodniecības virziens – apvidvārdu un vietvārdu vākšana, apvidvārdu vārdnīcas sagatavošana, otrkārt, ir apzināti citi valodniecības virzieni, kas ir aizsākami un attīstāmi, treškārt, ir gūtas pirmās organizatoriskās iemaņas, ceturtkārt, no Filoloģijas un filozofijas fakultātes Baltu u.c. nodaļu studentu vidus ir izveidojusies jaunā paaudze, kas ir jau guvusi pirmās iemaņas un ir gatava iesaistīties pētniecības darbā u.c. Taču vēlmi izveidot atsevišķu Latviešu valodas krātuvi paātrināja arī tās domstarpības, kas radās gan LFK kolēģijai ar augstākstāvošām institūcijām, gan arī pēc uzspiestās vadības maiņas kolēģijā un krātuvē kopumā. Un pie šiem **subjektīvajiem** momentiem minami:

1. **Latviešu folkloras krātuves pārziņa maiņa.** Par pirmajām nopietnajām domstarpībām LFK kolēģijas un Pieminekļu valdes starpā, kas skar jautājumus par LFK pārziņa iecelšanu, rakstīts jau 1929.gada 17.aprīļa protokolā: “Kolēģijas sekretāre un Krātuves pārzine A.Bērzkalne nolasa Pieminekļu valdes priekšsēdētāja vietas izpildītāja P.Gailīša viņai 15. IV. piesūtīto rakstu ar uzaicinājumu, nekavējoties atlūgties no amata pienākumu izpildīšanas, nododot Pieminekļu valdes sekretārei E.Saulītei visas Krātuvei piešķirtās Kultūras fonda summas un norēķinus. Nolasa arī tai pašā dienā izdoto otru rīkojumu, ka, sākot ar 16.IV, Krātuves pārziņa pienākumi jāizpilda Krātuves darbiniecei E.Miķelsonei. Kolēģijas locekļi vienprātīgi atzīst, ka ministra un Pieminekļu valdes priekšsēdētāja vietas izpildītāja rīcība apvairo ne tikvien A.Bērzkalni, kas Krātuvi nodibinājusi un noorganizējusi to par plašu iestādi, bet arī kolēģiju, jo Latviešu folkloras krātuves noteikumu 5.pantā ir teikts, ka Krātuvi pārziņa un viņas darbību vada kolēģija, nevis Pieminekļu valde”²⁴. Jāpiebilst, ka šis ir vienīgais protokols, ko rakstījusi E.Miķelsone, arī par Krātuves pārziņi, kā noprotoams no 1929.gada 3.maija protokola (“Nolemj krātuves pārziņim prof. K.Straubergam dot komandējumu...”²⁵) E.Miķelsone nepaliek, viņu nomaina prof. K.Straubergs.

2. **Izmaiņas LFK kolēģijas sastāvā.** 1929.gada nogalē mainās arī kolēģijas sastāvs, taču šīs izmaiņas sākumā ir saistītas tikai ar ceturta locekļa (Krātuves pārziņa) maiņu. Drīz notiek būtiskas izmaiņas LFK kolēģijas sastāvā, un tiek nomainīts arī priekšsēdētājs. Nevienu protokolā nav ziņu par izmaiņām kolēģijā un par priekšsēdētāja maiņu, taču pēc daļībnieku uzskaitījuma un priekšsēdētāja paraksta redzams, ka šādas izmaiņas ir kļuvušas regulāras. Jau 1929.gada 28.nov. protokolā²⁶ atzīmēts, ka kolēģijas priekšsēdētājs ir Pieminekļu valdes pr-tājs P.Gailītis, arī 1930.gada (tikai 3) protokolus²⁷ ir parakstījis P.Gailītis kā

²⁴ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 30.lpp.

²⁵ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 31.lpp.

²⁶ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 32.lpp.

²⁷ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 33.-34.lpp.

kolēģijas pr-tājs, 1931.gadā (tikai 3) protokolus²⁸ kā kolēģijas pr-tājs ir parakstījis Pieminekļu pārvaldes direktors Fr.Ozoliņš. 1932.gada 12.maija protokolu²⁹ ir parakstījis K.Straubergs kā priekšsēdētāja pienākumu izpildītājs un P.Šmits (šai protokolā arī ir norādīts, ka "nolasa Izglītības ministra rakstu, ar kuŗu krātuves pārzinis līdz turpmākam iecelts par kollēģijas priekšsēdētāja pienākumu izpildītāju no 3.maija š.g."), otru (pēdējo) 1932.gada protokolu un 1933.gada pirmos trīs protokolus ir parakstījuši (bez pienākumu atšifrējuma) K.Straubergs, P.Šmits, J.Vītols, 1933.gada 14.novembra protokolu³⁰ un 19.decembra protokolu³¹ ir parakstījuši P.Šmits un K.Straubergs (abās pēdējās kolēģijas sēdēs piedalījies arī J.Vītols. Pēdējais – 1934.gada 12.maija – kolēģijas sēdes (piedalās K.Straubergs un P.Šmits) protokols³² nav parakstīts. 1932.gada 15.novembra protokolā atrodamas ziņas arī par izmaiņām kolēģijas sastāvā: "Pārzinis ziņo par grozījumiem noteikumos par L. F. krātuvi, kas izdoti 1932.g. 29.septembrī, un par Izglītības ministra rīkojumiem, ar kuŗiem par pārzini iecelts K.Straubergs, bet par kolēģijas locekļiem apstiprināti L. Universitātes un L. Konservatorijas ievēlētie prof. P.Šmits un prof. J.Vītols"³³. Tātad ar 1932.gada oktobri līdzšinējo 3 kolēģijas locekļu un pārziņa kā ceturtā kolēģijas locekļa vietā L.FK vada tikai trīs cilvēki, un šī kolēģijas sastāva maiņa ir novedusi pie tā, ka laikā, kad valodniecība attīstās aizvien vairāk, to kolēģijā pārstāv tikai P.Šmits, kurš tai laikā vairāk pievēršas folkloras un mitoloģijas studijām.

3. Domstarpības LFK kolēģijas locekļu starpā un izmaiņas LFK darbībā. Pirmās domstarpības kolēģijas locekļu (tobrīd Fr.Ozoliņš, J.Endzelīns, P.Šmits, K.Straubergs) starpā atzīmētas 1931.gada 12.maija protokolā: "Prof. J.Endzelīns aizrāda, ka kollēģijas locekļiem neesot nekādas nozīmes sēdēs piedalīties, jo pārzinis piesavinoties tiesības paredzēt turpmāko darbību, pp. apvidus vārdnīcas darbinieku saraksta sastādīšanai, un nesasaucot kolēģijas sēdes."³⁴ Varbūt, ņemot vērā J.Endzelīna iebildumus, 1931.gada 19.maija kolēģijas sēdē³⁵ gan tiek apstiprināts apvidvārdu vārdnīcas materiālu vācēju saraksts. 1931.gada 8.oktobra protokolā norādīts uz J.Endzelīna neapmierinātību arī ar naudas līdzekļu sadali: "Pie pārskata par iepriekšējā budžeta izpildīšanos prof. J.Endzelīns lūdz sīkākas ziņas par to, kam izmaksāts par materiālu

²⁸ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 34.-36.lpp.

²⁹ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 36.-37.lpp.

³⁰ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 39.-40.lpp.

³¹ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 41.lpp.

³² LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 41.-42.lpp.

³³ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 37.lpp.

³⁴ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 35.lpp.

³⁵ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 35.lpp.

iesūtīšanu un uz priekšu lai ziņotu par to, kas līdz sēdei noticis budžeta izdevumos”³⁶.

Bez šīm domstarpībām, kas gan ir novedušas tiktāl, ka 1933.gada 14.novembra LFK kolēģijas sēdes protokolā³⁷ pat fiksēts, ka J.Endzelīns ir spiests prasīt atļauju izmantot LFK materiālus iestrādāšanai vārdnīcā, ar 1929.gada beigām ļoti liela uzmanība tiek pievērsta muzikoloģijai, kuras attīstību sekmē arī J.Vītola iekļaušana LFK kolēģijas sastāvā. Šī prioritāšu maiņa fiksēta 1929.gada 28.novembra protokolā: “Priekšsēdētājs P.Gailītis ziņo par pārgrozījumiem Folkloras krātuves likumā sakarā [ar] Pieminekļu Pārvaldes dibināšanu; krātuve nav vairs subordinēta Pieminekļu valdei; pārveidota Folkloras krātuves kolēģija, kurā nāk iekšā arī Latv. Konservatorijas pārstāvis, lai veicinātu tautas mūzikas nozari, kurā krāšanas darbi bijuši arī līdz šim”³⁸.

Diemžēl, nav turpināts rakstīt Latviešu Folkloras krātuves kolēģijas sēžu protokolus 1935.gadā (un turpmākajos gados), tādēļ arī par pēdējo gadu pirms Latviešu valodas krātuves dibināšanas ziņu nav. Taču domājams, ka ceļš uz atsevišķas Latviešu valodas krātuves izveidošanu nebija viegls, jo vismaz LU Latviešu valodas institūtā nonākušie apvidvārdu materiāli liecina, ka 1934.-1935.gadā savākts ļoti maz.

Arī Latviešu valodas krātuvei daudz paveikt neizdevās, taču šoreiz iemesli bija citi.

³⁶ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 36.lpp.

³⁷ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 40.lpp.

³⁸ LFK kolēģijas sēžu protokolu grāmata, 32.lpp.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES UN CITU MĀCĪBU IESTĀŽU IEGULDĪJUMS ANĢĻU VALODAS SKOLOTĀJU SAGATAVOŠANĀ LATVIJĀ (1920-1940)

Solveiga Ozoliņa

Izglītībai Latvijā vienmēr ir bijusi liela autoritāte, jo ar tās palīdzību tauta centās sasniegt labāku stāvokli. Pat tad, kad latviešus apspieda vācu baroni un vēlāk mēģināja rusificēt cariskās Krievijas ierēdņi, tieksme pēc gara gaismas bija neapslāpējama.

Pirmās atmodas laikā tautskolotāji mudināja bērnus apgūt svešvalodas un visiem spēkiem sasniegt labu izglītību.

Kad beidzās atbrīvošanās cīņas, viens no pirmajiem tikko dibinātās Latvijas valsts dokumentiem bija "Likums par Latvijas izglītības iestādēm" (1919.g. 8.XI), kas noteica, ka "katram Latvijas pilsonim obligatoriski jāmacās no pilna sestā līdz sešpadsmitajam mūža gadam," paskaidrojot, ka "obligatoriskais mācības posms aptver:

a) mājmacību vaj¹ pirmskolu (7.līdz 8. bērna mūža g.), b) pamatskolu (9. līdz 14. g.), c) papildu skolu (no 15. līdz 16. gadam)" (34. pants).¹

Jaunajai sešklasīgajai pamatskolai, kas stājās agrākās triju ziemeļu pagastskolas vietā, bija nepieciešami jauna tipa progresīvi skolotāji. Vajadzēja atjaunot sagraudās mācību iestādes un celt jaunas. Latvijas valsts aicināti, savā tēvzemē atgriezās skolotāji, kas kopā ar audzēkņiem bija evakuēti uz Krieviju vai dzīvoja emigrācijā. Taču situācija skolās bija katastrofāla: analizējot skolu sistēmu 1921. gadā, L. Ausējs konstatē, ka sešgadīgās pamatskolas realizēšanai vajadzīgi 4500 skolotāji, bet reāli strādā tikai 3500, bez tam esošo vidū ir "daudz vecu skolotāju {.....} un vispār daudz tādu, kurus par skolotājiem nevarētu pielaist."² Statistikas pārskatā par izglītību redzams, ka vispārīzglītojošās skolās visvairāk trūkst tieši svešvalodu skolotāji, it sevišķi anġļu un franču valodām, labāks stāvoklis ir ar vācu un krievu valodu.³ (Dienzēl 20.gs. 90. gados trūka un vēl šodien trūkst šīs specialitātes pedagogu).

Saprotot, ka mazai tautai jāmacās valodas, lai spētu pastāvēt un apgūt pasaules kultūras vērtības, 20. gadu mācību programmu sastādītāji

¹ Šeit un turpmāk tekstā un citētajos avotos saglabāta tā laika pareizrakstība un gramatiskās formas

pievērsa lielu uzmanību gan jaunajām, gan vecajām valodām. 1919./20. pamatskolas mācību gada plānos bija ne tikai vācu, krievu un franču valodas, bet ģimnāzijās arī latīņu un grieķu valoda. Lai korigētu jauno valodu mācīšanu un noskaidrotu sabiedrības domas "attiecībā uz svešām valodām un ticības mācību", 1921.gadā Izglītības ministrijas (IM) Skolu departaments veic aptauju. Pamatskolu padomēm un vecāku sapulcēm jāapsprīž sekojoši jautājumi un jāapkopo rezultāti:

1. Vai svešvaloda būtu jā māca pamatskolā, un ja jā māca, tad cik: viena vai divas, vai abas obligatoriskas?
2. No kuras klases jāiesāk otras svešvalodas mācīšana?
3. Kādai jābūt galvenai svešvalodai?
4. Vai ir pielaižama uz vecāku vēlēšanos ārpus stundām trešās valodas mācīšana un no kuras klases?"⁴

950 latvju un 60 citu tautību pamatskolu padomes (jeb 77,86%) atsūtīja atbildes un secinājumi bija sekojoši:

- 99% skolas padomju un vecāku uzskata, ka svešvalodām jābūt obligatoriskām;
- 87,80% ir pārliecināti, ka jā māca 2 svešvalodas, 12,20% ir par 1;
- 74,38% domā, ka pirmā jaunā valoda jā mācīt no 2. klases, otrā – no 3. klases;
- Vispretrunīgākais jautājums bija par valodas izvēli. Latgalē par galveno atzina krievu valodu, visos pārējos novados dominēja vācu valoda;
- 72,32% atbildētāju bija pārliecināti, ka 3. valoda jā pasniedz no 5. klases⁵.

Tātad, tāpat kā šodien, sabiedrība uzskatīja, ka svešvalodām ir piešķirama liela nozīme.

Tajā pašā 1921.gadā vidusskolu skolotāju kongress (pēc L.Adamoviča un A.Ķeniņas referātiem un sekojošām ilgām debatēm) pieņēma 2 rezolūcijas:

- "vidusskolās obligatoriska viena jaunā valoda, otra obligatoriska tikai neģimnāzijās;
- obligatoriskā jaunā valoda izvēlama no angļu, franču un vācu valodām."⁶)

Skolotāju trūkumu IM mēģināja atrisināt vairākos veidos. Vispirms, 1920.gadā noorganizēja vairākus skolotāju seminārus, kas īstenībā bija pedagoģiskās vidusskolas ar četrgadīgu mācību kursu Jelgavā (1920.-1923.g.), Bērzainē (1920.-1922.g.), Daugavpilī (1920.-1923.g.) un Rēzeknē (1920.-1925.g.),⁷ kuru absolventi varēja strādāt 6-gadīgā pamatskolā. Jāatzīmē, ka pamatskolas un vidusskolas jauno

valodu skolotājus Latvijas pirmās brīvvalsts laikā sagatavoja dažādas mācību iestādes.

Lielu ieguldījumu pamatskolas skolotāju sagatavošanā veica 5-gadīgie, bet ar 1929./30. māc.gadu – 6-gadīgie valsts skolotāju institūti Rīgā (1922.-1938.g.), Cēsīs (1938.-1940.g.), Daugavpilī un Jelgavā (1923.-1940.g.), un Rēzeknē (1925.-1940.g.).

Vienotus "Noteikumus par skolotāju institūtiem" pieņēma 1923.gadā,⁸ pēc tam šos noteikumus, sekojot laika garam, pārveidoja 1929.gadā.⁹ 1935.gada 24.septembrī K.Ulmanis un toreizējais izglītības ministrs A.Tentelis parakstīja "Skolotāju institūtu likumu."¹⁰

Kopējās iezīmes skolotāju institūtiem bija sekojošas: tās bija speciālas pedagogiskas vidējās izglītības valsts mācību iestādes ar sešgadīgu programmu, kuru mērķis bija sagatavot skolotājus pamatskolām, pirmskolām, papildu skolām, bērnudārzēm un bērnu patversmēm. Pie šiem institūtiem darbojās pamatskolas ar pirmskolu un arī bērnudārzs, kur 4. un 5. un vēlāk 5. un 6.klases audzēkņi praktizējās pieredzējuša pedagoga un institūta mācības spēka vadībā un sniedza paraugstundas metodiķa, visu klasesbiedru, inspektora un/vai institūta direktora klātbūtnē.¹¹

Skolotāju institūtus vadīja izcilas personības, kas pulcināja ap sevi radošus un augsti profesionālus pedagogus: Rīgas skolotāju institūta (SI) direktors bija L.Bērziņš, Jelgavas SI – Ed.Pētersons, Rēzeknes SI – N.Rancāns, Daugavpils SI – V.Seile. Pirmie divi bija arī LU docētāji.

Centralizētie SI mācību plāni, ko apstiprināja 1924.gadā un 1936.gadā,¹² paredzēja apgūt vidusskolas apmērā divas jaunās valodas un to mācīšanas metodiku. Pirmajai svešvalodai nedēļā bija paredzētas 4 stundas (izņemot 4. klasi, kurā to mācīja 3 stundas). Otrā svešvaloda bija neobligāta. 1936./37. māc.gada SI plānos pirmajai svešvalodai (angļu valodai) bija paredzēta intensīva apmācība: 6 stundas nedēļā 1.klasē, no 2.-4.klasei – 4 reizes nedēļā, pēdējās divās klasēs – 2 reizes nedēļā un praktizēšanās institūta paraugpamatskolā.

Jaunās valodas SI mācīja kompetenti LU, Angļu institūta vai ārzemju augstskolas beiguši docētāji, kas regulāri vasarās papildināja zināšanas Anglijā vai valodu kursus Rīgā. Piemēram, Rīgas SI angļu valodu mācīja J.A.Burtnieks, Kalifornijas Valsts universitātes absolvents un bijušais Kobes universitātes profesors¹³, un no Angļu institūta nākusī Ella Adamoviča.¹⁴

Arī Rīgas SI dibinātājs prof. Ludis Bērziņš, kā stāsta viņa audzēkņi,¹⁵ ir bijis apbrīnojami talantīgs vācu valodas pasniedzējs.¹⁵

Skolotāju institūtu jauno valodu un pārējo priekšmetu mācības spēki bija pārsvarā izcilas personības, profesionāli pedagogi, kas prata aizraut audzēkņus un sniegt noturīgas zināšanas. Viņi mudināja savus

skolēnus turpināt studijas visa mūža garumā un iemācīja patstāvīga darba iemaņas.

Arī divgadīgais Valsts Centrālais pedagoģiskais institūts Jelgavā (1925.-1930.g.) savos daudzpusīgajos mācību plānos humanitārajā nodaļā paredzēja padziļinātu vienas obligātās svešvalodas un tās mācīšanas metodikas pasniegšanu.¹⁶

Dokumenti un skolotāju kongresu materiāli, bijušo audzēkņu publicētās atmiņas un sarunas ar vēl dzīvajiem institūta absolventiem radīja īstena Tautskolotāja tēlu, kura devīze bija: "Krāj gaismu sev, lai citiem gaismu dotu!" (Šie Jelgavas SI pirmā izlaiduma karogā ieauštie vārdi¹⁷ raksturo visus pirmskara Latvijas pedagogus). Tie bija cilvēki, kas iepojās ar savu profesiju, prata iemācīt savus priekšmetus, organizēja pagasta vai mazpilsētas dzīvi – vadīja korus, orķestri, teātra izrādes, dzejas vakarus, bet galvenais – iemācīja bērnus mīlēt Dzimteni un būt tās patriotiem.

IM rūpējās, lai nacionālo minoritāšu pedagogi izglītību saņemtu savā dzimtajā valodā. 1934./35.māc.gadā darbojās Vācu Vecāku savienības pedagoģiskais institūts, Valsts krievu un ebreju pedagoģiskie institūti, Valsts baltkrievu pedagoģiskie kursi. Atsevišķa klase minoritāšu studentiem bija iekārtota arī Rīgas SI.¹⁸

Valsts skolotāju institūti izsniedza apliecību par iegūto "vispārīgo un speciālo pedagoģisko izglītību, kas deva tiesības institūta absolventiem kandidēt uz skolotāja vietu 6-klasīgā pamatskolā."¹⁹

Lai iegūtu vidusskolas angļu valodas skolotāja tiesības, bija nepieciešama augstākā izglītība, kuru pirmskara Latvijā varēja iegūt divās mācību iestādēs – LU un IM Angļu valodas institūtā.

Tūlīt pēc Latvijas Augstskolas dibināšanas tā sniedza palīdzību esošajiem jauno valodu skolotājiem, kuru metodiskā sagatavotība un priekšmeta zināšanas nebija pietiekamas.

LU Filoloģijas un filozofijas fakultātes mācību spēki 1920.gada martā nolasīja lekcijas IM organizētajos angļu valodas skolotājuursos.²⁰ Lai palīdzētu sešklasīgajām pamatskolām, kurās trūka skolotāji, fakultāte 1919.gadā nodibināja Filoloģijas un pedagoģijas nodaļu. Šī nodaļa atšķīrās no pārējām trim nodaļām (filozofijas, valodniecības un vēstures) ar īsāku mācību kursu (2 gadi), kamēr pārējās bija 4 gadi, arī mācību maksa bija uz pusi mazāka.

Šajā nodaļā "bez institūtu un semināru absolventiem var tikt uzņemti visi skolotāji, kam ir zināms pedagoģiskā darba stāžs."²¹ Nodaļas vadītāji un mācības spēki bija iecienīti lektori K.Kundziņš un A.Dauge. Klausītāju vājā sagatavotība iestājoties, īsais mācību periods, daudzpusīgā teorētiskā viela un pedagoģiskās prakses trūkums nedeva

gaidītos rezultātus, tādēļ fakultātes 1921.g. 7.maija sēdē A.Dauge ierosina blakus divgadīgajai nodaļai radīt četrgadīgu.²²

Divgadīgo nodaļu nolemj pamazām likvidēt, neuzņemot jaunus studentus, sākot ar 1923.gada rudeni. Mācību plānos izdarītas sekojošas pārmaiņas: "Fakultāte nolēmusi ar 1924./25.mācību gadu izbeigt divu gadu pedagogijas nodaļu, atļaujot šīs nodaļas klausītājiem beigt kursu pēc paredzētās programmas līdz 15.septembrim 1925.gadā."²³ 1924./25.mācību gadā fakultātē atvēra Pedagoģijas nodaļu, kas vēlāk tika pielīdzināta visām pārējām akadēmisko studiju nodaļām ar četrgadīgu mācību kursu.

Pedagoģijas nodaļa deva studentiem vispusīgu akadēmisko izglītību.

V i s p ā r ī g o priekšmetu skaitā bija ievads filosofijā un tautsaimniecībā, Latvijas vēsture, latviešu valoda, propedeutiskais kurss, vispārīgā psiholoģija, estētika, socioloģija, vispārīgā un latviešu literatūras vēsture, viena jaunā valoda, senās valodas u.c.

S p e c i ā l o priekšmetu grupā bija iekļauta filosofijas vēsture, ētika, loģika, vispārīgā pedagoģija un tās vēsture, didaktika, bērnu, pusaudžu un jaunekļu psiholoģija, patopsiholoģija, attīstības psiholoģija, praktiskie darbi eksperimentālajā psiholoģijā, mācība par skolu, 11 priekšmetu metodikas, no kurām 5 bija obligatoriskas, kā arī ieteicamie priekšmeti. Četru gadu laikā bija aktīvi jāpiedalās semināros pedagoģiskajos priekšmetos, pa 2 stundām nedēļā. Ar 1937.gadu Filoloģijas un filozofijas fakultāte samazināja nodaļu skaitu līdz piecām (apvienojot filozofiju un pedagoģiju vienā nodaļā), dodot visām pirmajā gadā vienādu akadēmisko programmu.²⁵

Pēc 1931.gada mācības plāna noteikumiem "visu Filoloģijas un filosofijas fakultātes nodaļu, kā arī citu fakultāšu absolventiem, kas vēlas iegūt vidusskolu skolotāju tiesības, jānoklausās pedagoģijas nodaļā un jāiztur pārbaudījumi šādos priekšmetos:

1. Loģika ar atziņas teoriju;
2. Vispārīgā pedagoģija un didaktika vai pedagoģijas vēsture;
3. Pedagoģiskā psiholoģija;
4. Sava priekšmeta metodika."²⁶

LU Filoloģijas un filosofijas fakultātē, tai skaitā arī Pedagoģijas nodaļā, angļu valodu mācīja Latvijā labi pazīstami mācības spēki, Anglijas pavalstnieki²⁷: V.Š.Vilsons (*W.S.Wilson*) no 1921.g. līdz 1935.g., Latvijas Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris V.Metjūss (*W.Matthews*), no 1929.g. līdz 1940.gadam. Pēc V.Vilsona nāves par LU lektoru ievēlēja (1936.-1940.g.) Oksfordas universitātes absolventu Dž.V.Hanteru-Blēru (*J.W.Hunter-Blair*). Mācību spēki Latvijas brīvvalsts periodā bija arī E.Turkina, A.Karlsonē, R.Cimmermanis u.c.

LU angļu valodas lektori bija talantīgas un daudzpusīgas personības, kas atstāja neizdzēšamu iespaidu uz topošajiem pedagogiem. Piemēram, V. Metjūss zināja 50 valodas, pēc kara iemācījās vēl 30. Viņš sakārtoja un atdzejoja angļiski latviešu lirikas antoloģiju *The Tricolour Sun* (1936) un tās papildināto izdevumu *A Century of Latvian Poetry* (1957)²⁸.

Bez iepriekš minētajiem docētājiem Pedagoģijas nodaļā “vesela rinda ģimnazijas un skolotāju institutu skolotāji ir lasījuši savu priekšmetu metodikas”²⁹, lai universitātes beidzēji labāk apgūtu skolnieku mācīšanas un mācīšanās prasmes un iemaņas.

LU mācību spēku darbs nekad neaprobežojās tikai ar universitāti, bet bija daudz plašāks: viņi mācīja angļu valodu Latvijas radiofonā (it īpaši V. Vilsons, V. Metjūss, Dž. Hanteris-Blērs), lasīja lekcijas tautas augstskolās, rakstīja un arī rediģēja angļu valodas mācību grāmatas skolām un augstskolām, vasarās vadīja skolotāju meistarības celšanas kursus jaunajās valodās.

Tā kā fakultātes praktiskā darbība bija saistīta ar vidusskolas skolotāju gatavošanu, tad tā vienmēr interesējās un aktīvi piedalījās “visos vidusskolu veidošanas un pārveidošanas darbos”, gan deleģēja savus pārstāvjus attiecīgajās komisijās, un kongresos, gan izteica savus uzskatus īpašos memorandos un ziņojumos.”³⁰

Fakultātes konsekventā nostāja 30. gados radīja nesaprašanos starp LU un vidusskolu skolotājiem: “vidusskolu līmeni nedrīkst pazemināt ar pārmērīgu popularitāti, teoriju tajā nedrīkst ziedot praktisku paņēmieni apmācīšanai.” Diemžēl līdzīgi uzskati valdīja arī pedagogu gatavošanā LU. Pedagoģiskās prakses ignorēšana LU noveda pie nepareizu metožu lietošanas mācību stundās. Pat izglītības ministrs prof. A. Tentelis atzīmē, ka “skolotājs dažu brīdi ceļ priekšā lekcijas un neskatās ne uz programmu, ne skolēnu vecumu, ne darba metodēm.”³¹

Atbildot uz LU negatīvo atsauksmi par abiturientu uzņemšanas rezultātiem, ģimnāziju direktori oponenti, sakot, ka “ūniversitate dod mums katru gadu rājienu, bet mēs taču strādājam ar tiem skolotājiem, kurus sagatavo ūniversitate.”³² Arī paši LU lektori atzīst, ka LU “negatavo skolotājus: tā dod tikai zinātnisku izglītību attiecīgā nozarē; skolotājiem domātie pedagoģiskie priekšmeti ir ar vispārīgas izglītības un teorētisku raksturu”³³. J. Legzdīņš ieteic pie Filoloģijas fakultātes dibināt praktiskus atsevišķu priekšmetu vai priekšmetu grupu “paidagoģiskos kursus”, respektīvi, autors uzsver priekšmeta mācīšanas metodikas un prakses vienotību, pirms pedagogs uzsāk patstāvīgas darba gaitas skolā.³⁴

Arī paši LU studenti bija neapmierināti ar vidusskolas skolotāju gatavošanas procesu 8 (!) gadu garumā: “Lai kļūtu par pilntiesīgu vidusskolas skolotāju, studentam bija jābeidz divas fakultātes:

pamatfakultāte, kur viņš ieguva teorētisko sagatavotību kādā no zinātnes nozarēm, un pedagogijas nodaļa, kas deva teorētiskās zināšanas darbam vidējā mācību iestādē”.³⁵

1933.gadā Rīgā notika 15.starptautiskais vidusskolu skolotāju kongress, kas bija veltīts vidējo mācību iestāžu pedagogu sagatavošanai. Noslēguma dokumentos bija vairākas tēzes, kas bija lietderīgas skolotāju apmācības sistēmas uzlabošanai Latvijā.

Piemēram, 3.tēze skanēja šādi: “Vidusskolu skolotāju pedagogiskai sagatavošanai jābūt teorētiskai un praktiskai. Teorētiskā daļa jāveic universitātē vai pedagogiskās akadēmijās. 5.tēze – Praktisko sagatavošanu nodrošina stažs kādā vidusskolā.”³⁶

Pie līdzīgiem secinājumiem IM Skolu departaments nonāca 1938.gadā. Avīze *Rīts* publicēja rakstu “Svarīgi projekti skolotāju sagatavošanai”, kurā bija plānots nodot LU rīcībā I Rīgas valsts ģimnāziju kā prakses skolu, lai teorētiskās atziņas pārbaudītu klasē. Eksistēja arī otrs projekts, kas paredzēja LU absolventus sūtīt praktizēties ģimnāzijās, maksājot piemērotu atgu.³⁷ PSRS okupācija 1940.gadā pārvilka svītru visiem projektiem.

Otra mācību iestāde, kas gatavoja lieliskus skolotājus, bija IM Angļu valodas institūts, ko Latvijas valdība nodibināja ar 1922.gada 1.jūliju, slēdzot Bērzaines skolotāju semināru, kura audzēkņiem bija tiesības iestāties attiecīgā klasē Rīgas institūtā vai Jelgavas un Daugavpils seminārā.³⁸ Tā mērķis bija:

- a) “nostādīt angļu valodas pasniegšanu Latvijā uz moderniem pamatiem;
- b) sagatavot angļu valodas skolotājus Latvijas pamat-, vidus- un speciālām skolām;
- c) sagatavot lietpratējus dažādām praktiskām vajadzībām.”³⁹

Mācības notika angļu valodā, arī pasniedzēji bija tikai Anglijas pavalstnieki,⁴⁰ piemēram, D.Karrs (*D.Carr*), Dž.V.Hanters-Blērs (*J.W.Hunter-Blair*), S.Millers (*C.Miller*), V.Mērfijs (*W.Murphy*), Dž.Spīrss (*J.Speirs*), kas popularizēja angļu kultūru Latvijā un Latviju Anglijā, piedalījās mācību grāmatu sarakstīšanā.

Mācību ilgums bija atkarīgs no reflektanta iegūtās izglītības un specializācijas: speciālajām klasēm, arī pedagogiskajai nodaļai tajā skaitā, bija jāmacās 5 gadi: “pirmie 3 gadi pašas angļu valodas pamatīgai piesavināšanai un pēdējie 2 gadi sagatavošanai atsevišķos speciālos priekšmetos.”⁴¹

Vasarās audzēkņi varēja papildināt valodas zināšanas Lielbritānijā, taču kursi bija par personīgiem līdzekļiem un daudzi jaunieši to nevarēja atļauties.

Plašā bibliotēka ļāva studentiem iepazīties ar visjaunākajām atziņām lingvistikā, pedagogijā, psiholoģijā un mācīšanas metodikā.

Intervijās ar M.Pavāri, A.Milleri, ar nu jau aizsaulē aizgājušo E.Rusmani un citiem absolventiem atklājās interesantas detaļas par mācību procesu un pedagogiem: institūtā valdījusi demokrātiska atmosfēra, radošs gars, bijušas stingras prasības visos priekšmetos, sirsnīgas attiecības starp pašiem studentiem un arī mācītājiem. Par angļu tradīcijām, ikdienas dzīvi, literatūru un mākslu varēja uzzināt, apmeklējot Angļu kluba nodarbības vēlos ceturtdienas vakaros, svētdienās notikušas pašu studentu uzvesto lugu izrādes.

Institūta absolventi bija lieliski angļu valodas skolotāji. To nodrošināja pamatīgi apgūtā teorētiskā bāze: fonētika, modernā un vēsturiskā gramatika, literatūra, angļu politiskā un literatūras vēsture, rakstniecības teorija, metodika un psiholoģija. 4. un 5.kursā studentiem bija pedagogiskā prakse,⁴² 5. pasniedzēju komisijas un visas grupas biedru klātbūtnē semestrī bija jānovada 5 stundas, kuras pēc tam detalizēti analizēja. Bija iespējams nolikt papildu eksāmenu un iegūt tiesības skolās mācīt angļu tirdzniecības korespondenci.

Tuvojās 1939.gads, un pār Latviju savilkās tumši mākoņi. Tikai mēnesi pēc 1940.gada 17.jūnija, kad Latvijā iebrauc PSRS tanki un tiek nodibināta marionešu valdība ar A.Kirhenšteinu priekšgalā, izglītības ministra biedrs J.Lieknis 16.jūlijā paraksta pavēli par Cēsu, Jelgavas, Daugavpils un Rēzeknes valsts SI slēgšanu.⁴³ No amata tiek atbrīvoti visi šo institūtu mācītāji un administratīvais personāls. Likvidēto iestāžu vietā nodibina tikai divas pedagogiskās mācību iestādes – Jelgavas un Rēzeknes pedagogiskos institūtus. 1940.g. savu pastāvēšanu beidz arī IM Angļu valodas institūts, visi pasniedzēji no Latvijas aizbrauc, un līdz ar to noslēdzas 18 gadu ilgs lielisku speciālistu izglītošanas posms. Angļu valodas institūts, pievienojot tam franču (un projektā arī vācu valodu), kļuva par "pedagogisku valodu institūtu ar augstskolas tiesībām."⁴⁴

Ar milzīgu steigu skolās tiek ieviestas izmaiņas: 15. augustā izglītības ministrs P.Lejiņš apstiprina "Rīkojumu par pamatskolu⁴⁵ un vidusskolu⁴⁶ stundu plāniem" 1940./41.māc.gadam. Būtiskākās izmaiņas skāra arī svešvalodu mācīšanu: 6-gadīgajā pamatskolā krievu valodu sāka mācīt no 3.klases (4 stundas nedēļā) un vienu jauno svešvalodu no 5.klases (3 stundas nedēļā), kā arī vidusskolās bija paredzēta tikai viena svešvaloda. Ir sācies intensīvs krievu valodas ekspansijas laiks – tai ir tāds pats stundu skaits kā dzimtajai valodai.

1941.gada 13.-14.jūnija deportācijas vissmagāk skāra inteliģenci, tajā skaitā arī 474 skolotājus, it īpaši no Latgales novada.⁴⁷

Par laimi, pirmais padomju varas gads nespēja iznīcināt visus brīvvalsts izglītos skolotājus – angļu valodas pasniegšanas entuziastus.

Par spīti uzspiestajām PSRS mācību programmām pēckara periodā, primitīvajām grāmatām un valdošajai “vecajai, labajai” gramatikas-tulkošanas metodei, no kuras Latvijas skolotāji atteicās jau 1920.gadā, pedagogi daļēji saglabāja brīvvalsts svešvalodu mācīšanas tradīcijas, it īpaši LU.

Vēres

1. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* (turpmāk-IMM), 1921. 6., 379.lpp.
2. *IMM*, 1921, 6., 380.lpp.
3. *IMM*, 1921, 2., 129.lpp.
4. *IMM*, 1921, 6., 569-570.lpp.
5. *IMM*, 1921, 6., 571.-577.lpp.
6. *IMM*, 1921, 10., 1071.lpp.
7. Žukovs L., Kopeloviča A. *Skolotāju izglītība un pedagogiskā doma Latvijā*. I daļa. Rīga: RaKa, 1997, 161.lpp.
8. *Valdības Vēstnesis* (turpmāk – VV), 220, 1923, 5.okt.
9. *IMM*, 1929, 4., 310-315.lpp.
10. *VV*, 1935, 1.okt.
11. *IMM*, 1924, 7. 103.lpp.
12. *VV*, 1936, 176. 7.VIII.
13. *Atmiņu gaismā* (Rīgas skolotāju institūts un Cēsu Valsts Skolotāju institūts). Kalamazū, 1990. 127.lpp.
14. *Turpat*, 82.lpp.
15. *Ludis Bērziņš – skolotājs, dzejnieks, teologs*. Rīga: Izglītības attīstības institūts, 1994, 39.lpp.
16. Žukovs L., Kopeloviča A. *Skolotāju izglītība un pedagogiskā doma Latvijā*. I daļa. Rīga: RaKa, 1997, 168.-170.lpp.
17. *Trimdas Skola*, 1955, 6., 206.lpp.
18. *Atmiņu gaismā*. Kalamazū, 1990, 18.lpp.
19. Žukovs L., Kopeloviča A. *Skolotāju izglītība un pedagogiskā doma Latvijā*. I daļa. Rīga: RaKa, 1997, 182.lpp.
20. *IMM*, 1920, 9., 271.lpp.
21. *Latvijas Universitāte divdesmit gados (1919-1939)*. I daļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 180.lpp.
22. *Latvijas Universitāte divdesmit gados (1919-1939)*. I daļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 182.lpp.
23. *Latvijas Universitātes divgadu darbības pārskats 1924-1926*. Latvijas Universitātes izdevums. Rīga, 1926, 189.lpp.
24. *Latvijas Universitātes Filoloģijas un filosofijas fakultāte*. Mācību plāni un noteikumi. III izdevums. Rīga, 1931, 9.-10.lpp.
25. *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. I daļa, 263.-266.lpp.
26. *Latvijas Universitātes Filoloģijas un filosofijas fakultāte*. Mācību plāni un noteikumi. III izdevums. Rīga, 1931, 15.lpp.
27. *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. II daļa. Mācību spēku biogrāfijas un bibliogrāfija.

28. Johansons A. *Rīgas svārki mugurā*. Rīga: Daugava, 2000, 177.-178.lpp.
29. *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. I daļa, 178.lpp.
30. *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. I daļa, 188.lpp.
31. *IMM*, 1937, **3.**, 309.lpp.
32. *IMM*, 1937, **3.**, 312.lpp.
33. *IMM*, 1938, **9.**, 186.lpp.
34. *IMM*, 1938, **9.**, 187.lpp.
35. Staris A., Ūsiņš V. *Izglītības un pedagoģijas zinātnes attīstība Latvijā pirmās brīvvalsts laikā*. Rīga: Zinātne, 2000, 146.lpp.
36. *IMM*, 1933, **10.**, 315.lpp.
37. *Rīts*, 1938, **154**, 4.jūn.
38. *VV*, 1922, **149**, 10.jūlijā.
39. *VV*, 1922, **166**, 29.jūlijā.
40. Staris A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944*. Rīga: Lielvārds, 2000, 155.lpp.
41. *IMM*, 1922, **9.**, 995.lpp.
42. IM Angļu valodas institūta beigšanas apliecība Nr.413. izdota 1935.g. jūnijā.
43. *VV*, 1940, **159**.
44. *Izglītības Mēnešraksts*, 1942, **12**, 5.lpp.
45. *VV*, 1940, **185**.
46. *VV*, 1940, **186**.
47. Žukovs L., Kopeloviča A. *Skolotāju izglītība Latvijā 1940.-1944.gadā: "Profesionāla pedagoga sagatavošanas problēmas."* 4.ikgadējās un I.starptautiskās zinātniski praktiskās konferences tēzes. Rēzekne, 1999, 35.lpp.

FIZIKAS SĀKUMS LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ

Jānis Jansons

Rakstā apskatīta fizikas virzība Latvijas Universitātē (LU) galvenokārt no dibināšanas līdz apmēram 1930.gadam, skarot:

- personības, kas iekopa augsni fizikas attīstībai,
- Fizikas institūta (FI) veidošanos,
- fizikas studijas un zinātnisko darbību.

1919.gada sākumā P.Stučkas lielinieku valdība sāka dibināt Latvijas Augstskolu. Tajā laikā ne atlikumā no vecā Rīgas Politehniskā institūta (RPI), ne arī vispār Latvijā nebija neviena latviešu mācību spēka akadēmiskajā fizikā, kas būtu līdztekus apveltīts gan ar skolotāja, gan ar zinātnieka, gan ar vadītāja, gan arī ar savas tautas patriota spējām. Tādēļ augstskolas fizikas mācību veidošanai tika aicināts no Pēterpils 28 gadus vecais zinātnieks Fricis Gulbis [1,2]. Tā bija ļoti veiksmīga izvēle, atnesot lielu labumu topošajai Latvijas Universitātei un visai tautai.

F.Gulbis dzimis 1891.gada 19.janvārī Lejaskurzemē Nodegu pagasta Ezerģalos laucinieku Margrietas un Jāņa ģimenē. Mācījies Liepājas pirmskolā, Nodegu pamatskolā un Aizputes pilsētas sešklasīgajā skolā. 1906.gadā iestājies Liepājas reālskolā, kuru pabeidzis 1911.gadā.

1911.gada rudenī F. Gulbis iestājās Pēterburgas universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē, kur mācījās fiziku pie tādiem izcilie profesoriem kā Ivana Borgmana (1849-1914), Oresta Hvolsona (1852-1934), Ābrama Jofes (1880-1960) un Dmitrija Roždestvenska (1876-1940). Studijas viņš beidza 1916.gadā, izstrādājot un aizstāvot diplomdarbu par rentgenstaru polarizāciju, un kā viens no labākajiem tika atstāts universitātē uz diviem gadiem, lai sagatavotos akadēmiskajai darbībai.

Turpinādams rentgenstaru pētījumus, 1916.gada rudenī F.Gulbis sāka strādāt par fizikas asistentu Pēterburgas Meža institūtā un Psihoneiroloģiskajā institūtā. 1917.gada pavasarī viņš pārcēlās uz Permas universitāti, kur strādāja par vecāko asistentu. 1918.gada rudenī pēc profesora D.Roždestvenska uzaicinājuma F.Gulbis atgriezās Pēterburgā un tika ievēlēts par asistentu universitātē, kā arī par fiziķi jaunajā Optikas institūtā.

F.Gulbis atgriezās dzimtenē 1919.gada martā un jau 6.aprīlī kā pirmais vēsturē sāka pasniegt studentiem akadēmiskās fizikas lekcijas latviski. Viņš nekad nelasīja lekcijas no konspektiem, bet brīvi un ar lielu pārliecības spēku stāstīja fizikas atziņas, pamatodams izklāsta būtību ar daudziem skaidriem un skaistiem demonstrējumiem. Tāds lekciju pasniegšanas veids pulcināja pārpildītu klausītavu ar studentiem, kuru skaitā bija pat daudzi no humanitāro un sabiedrisko mācību fakultātēm.

Pēc lielinieku padzišanas no Rīgas un Vidzemes 1919.gada septembrī tika dibināta Latvijas Universitāte un tajā – Matemātikas un dabas zinātņu fakultāte. Tās dibinātāji bija Alfrēds Meders (1873-1944), Kārlis Kasparsons (1865-1962), Oktavs Trebū (1876-?), F.Gulbis un par dekānu ievēlētais Edgars Lejnīeks (1889-1937). Latvijas Augstskolas Organizācijas Komisija F.Gulbi ievēlēja par mācību spēku Matemātikas un dabas zinātņu fakultātē, skaitot no 22.septembra [3].

Universitātē F.Gulbis sāka strādāt par fizikas docentu, no 1926.gada – vecāko docentu un 1939.gadā kļuva par ārkārtas profesoru. Viņš ir pasniedzis lekcijas studentiem eksperimentālajā, elektronu, kvantu, atomu un gaismas viļņu fizikā, augstākajā optikā un matemātiskajos papildinājumos, kā arī vadījis fizikas semināru, praktiskos darbus un studiju beigšanas zinātņu kandidāta (magistra) darbus [4, 5].

Labā valodas izjūta un vairāku svešvalodu prasme F.Gulbim palīdzēja radīt daudz fizikas jēdzienu latvisko terminoloģiju. Viņš ir sarakstījis pirmo pilno fizikas kursu *Eksperimentālā fizika* 3 sējumos, kuri iznāca attiecīgi 1922., 1925. un 1929.gadā. F.Gulbis ir arī autors daudziem rakstiem par fizikas jautājumiem *Latviešu Konversācijas vārdnīcā*, kur viņš strādāja par līdzstrādnieku [6].

F.Gulbja organizatora spējas tika bieži izmantotas. Gandrīz katru gadu viņu ievēlēja par Universitātes Padomes locekli, par prorektoru no 1933. līdz 1936.gadam un fakultātes dekānu – 1930.-1932., 1936.-1938. un 1940.-1943.gados. F.Gulbis arī vadīja Latvijas Fizikas un matemātikas biedrību, kuru dibināja 1939.gadā. Viņš piedalījās arī Vācu fiziku biedrībā. 1932.gada 16.novembrī F.Gulbim piešķīra Triju Zvaigžņu ordeni [7].

1919.gada rudenī F.Gulbis fakultātes sastāvā sāka veidot Fizikas institūtu. Viņš bija institūta direktors visu tā pastāvēšanas laiku līdz 1944.gadam, kad FI beidza pastāvēt, izņemot neilgu brīdi 1940./41.gadā - pirmajā padomju okupācijas laikā.

Fizikas institūtā eksperimentālās pētīšanas iespējas bija vēl vājas, tādēļ F.Gulbis dibināja sakarus ar ārvalstu zinātniskajām iestādēm, lai tur varētu papildināties it īpaši jaunie zinātnieki. Cieši kontakti izveidojās ar Varšavas universitātes profesoru Stefanu Pieņkovski, kas kļuva par LU goda doktoru [8], un viņa vadīto Eksperimentālās fizikas institūtu. Polijā fizika bija kļuvusi ļoti iecienīta un labi nodrošināta, pateicoties divkārtējai Nobela prēmijas laureātei, polietei Marijai Skladovskai-Kirī. Tur stažējās pēc kārtas pa apm. gadam FI jaunie asistenti J.Fridrihsons, R.Siksna, un L.Jansons. Bet A.Apinis nokļuva pasaulslavenajā N.Bora Teorētiskās fizikas institūtā Kopenhāgenā. Pats doc. F.Gulbis 1920.gadā bija komandējumā Berlīnes universitātē un piedalījās Vācijas fiziku kongresā

Nauheimā un 1934.gadā – Kodolfizikas kongresā Londonā un Kembridžā.

1939.gadā F.Gulbis ieguva vienu gadu zinātnisko atvaļinājumu, kura laikā iepazinās ar Londonas, Kembridžas, Utrehtas, Amsterdamas, Leidenes, Kopenhāģenas, Stokholmas un Upsalas universitātēm un fizikas stāvokli tajās. Londonā F.Gulbis satika slaveno latviešu izcelsmes astronomu Frici Blumbahu (1864-1949). Viņš parūpējās, lai F.Blumbahs atgrieztos tēvzemē un strādātu LU Astronomiskajā observatorijā līdz mūža galam.

Pēc PSRS iebrukuma Latvijā 1940.gada 17.jūnijā padomju okupācijas varas laikā 1940./41.mācību gadā arī LU tika izdarītas ievērojamas izmaiņas. LU jau jūlijā tika pārdēvēta par Latvijas Valsts universitāti (LVU) un tika ieviesta totalitārā partijas vienvadības sistēma. Jaunā LVU vadība rektora v. i. J.Paškevica personā lika iztulkot Maskavas Valsts universitātes 1938.gada statūtus un tos pieskaņot jaunajai LVU struktūrai. Tos ar nebūtiskām izmaiņām pieņēma Universitātes padome jau 25.septembrī, ar statūtu projektu neiepazīstīnot Universitātes personālu [9]. Sākās Staļina režīms, kas bija “nacionāls pēc formas, bet internacionāls pēc satura”, ar “kadru tīrīšanas” akcijām un “pareizu”, varai uzticamu kadru izvirzīšanu vadošos amatos. Tādi “pareizie” pamatā tika atvesti no austrumiem vai izvirzīti no komunistiski noskaņotiem agrākajiem “pagrīdniekiem”, lai aizpildītu vakances “iztīrīto” no LVU kadru vietā. Tika likvidētas arī visas iepriekšējās biedrības.

LVU rektora v. i. J.Paškevics 1940.gada 13.septembrī nosūtīja lūgumu Izglītības Tautas Komisāram par Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes sadalīšanu divās daļās: a) Fizikas un matemātikas un b) Dabas zinātņu fakultātēs, lai pieskaņotos padomju Krievijas mācību plāniem. Atbilde 16.septembrī bija pozitīva. Par Fizikas un matemātikas fakultātes dekānu sākumā apstiprināja 1939./40.mācību gada pavasarī demokrātiski ievēlēto Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes dekānu doc. F.Gulbi [10].

Viņš izrādījās diezgan “nepareizs” kadrs, jo viņa sieva Eleonora, dzim. Kuno, bija cēlusies no cariskās Krievijas vāciešiem -- buržuiem. Bet viņa brālis, Liepājas novada vecākais agronoms Ernests Rūdolfs Gulbis, tika arestēts jau 1940.gada 14.jūlijā un atradās Liepājas cietumā. Viņš kopā ar patriotiski noskaņotiem inteliģences pārstāvjiem mēģināja iejaukties komunistu vienpersoniski plānotajās jaunās Saeimas vēlēšanas, sastādot no Kurzemes vēlēšanu apgabala un iesniedzot Centrālajai vēlēšanu komisijai deputātu kandidātu sarakstu ar vēlētajū parakstiem ar nosaukumu “Demokrātisko latviešu vēlētajū saraksts”. Okupācijas vara šo uzdrošināšanos nosauca par “kontrevolūciju” un tā organizētājus

apcietināja. F.Gulbis ļoti pārdzīvoja Ernesta arestu. Līdz pat dzīves beigām tā arī viņš neuzzināja jaunākā brāļa turpmāko likteni.

Tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas F.Gulbja meita Elza Zenta Gulbe uzzināja no LPSR Iekšlietu ministrijas arhīva, ka E.R.Gulbis 1941.gada 23.jūnijā no Liepājas cietuma tika pārsūtīts uz Krieviju. Tur 1942.gada 7.februārī, atrodoties Novosibirskas cietumā, "Īpašā apspriedē" viņam piespriedusi 10 gadus ieslodzījuma, sodu izciešot labošanās darbu nometnē [11, 12]. Par viņa tālāko likteni nav ziņu.

1941.gada 15.februārī fakultātes dekāns F.Gulbis tika atbrīvots no amata pēc paša lūguma sakarā ar grāmatas rakstīšanu [13]. Viņu nomainīja un arī par FI direktoru kļuva no Krievijas atsūtītais Pauls Ēks (1879-?).

Sākoties vācu okupācijai 1941.gadā, Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes struktūra un darbība tika atjaunota 1.jūlijā. Vācu okupācijas laikā F.Gulbis pamatā rūpējās par saviem līdzstrādniekiem, lai tie nenokļūtu frontē. Šajā sakarā zinātniskais darbs tika pārkārtots vairāk tehnikās fizikas jomā. Bez tam viņš kā arī agrāk, bet it īpaši kara laikā uzsvēra, ka katram latvietim vajag būt vismaz trīs hērnjiem, jo daudzbērnu tēvi tika atbrīvoti no "brīvprātīgās" kalpošanas latviešu leģionā vai darba dienesta Vācijā [14, 15]. Pats profesors turpināja strādāt pie savas akadēmiskās fizikas mācību grāmatas pārstrādāšanas un papildināšanas, kuras 1 daļa iznāca 1943.gadā.

Prof. F.Gulbim 1944.gada aprīlī tika atzīmēti 25 darba gadi Latvijas Universitātē. Šajā sakarā viņam pat gribēja piešķirt LU Goda doktora nosaukumu. Bet viņš atteicās, jo esot vēl pietiekami jauns, lai pats izstrādātu un aizstāvētu doktora disertāciju [16]. Te jāatzīmē, ka F.Gulbis studiju un darba gados Pēterburgā bija pārņēmis savu skolotāju uzskatus par doktora grāda piešķiršanu – kā ļoti nopietnu zinātniski pētnieciskā darba rezultātu ar daudzām publikācijām jaunā zinātnes nozarē pretstatā Rietumeiropā valdošajam uzskatam, ka doktora darbs vienīgi apliecina doktoranda spēju sekmīgi strādāt zinātnē [17].

1944.gada vasarā Universitāte tika evakuēta uz Vāciju. F.Gulbis ar ģimeni devās tai līdzi, jo vācu okupācijas sākumā viņam kļuva zināms, ka arī viņu ar ģimeni komunisti bija iekļāvuši izsūtāmo sarakstā, bet pēc mācību semestra beigām, lai neciestu "pareizo" studentu apmācības [18]. Ar Rektora 1944.gada 16.septembra 32./105. rīkojumu sakarā ar izceļošanu uz Vāciju tika atbrīvots no amata Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes dekāns un Fizikas institūta direktors ārkārtas prof. F.Gulbis, skaitot ar 27. jūliju [19].

1944./45.mācību gadā F.Gulbis strādāja M.Arta universitātē Greifsvāldē. Pēc Vācijas kapitulācijas viņš kļuva par Latviešu nacionālās komitejas prezidentu Lībekā un daudz darīja gūstā nokļuvušo karavīru labā. Viņš arī bija Latviešu centrālās komitejas loceklis Detmoldā. Viņš

rūpējās par skolu tīkla izveidošanu latviešu bēgļu nometnēs, kas deva daudziem jauniešiem iespēju iegūt vidējo izglītību, lai pēc tam varētu turpināt mācības augstskolās.

F.Gulbim kopā ar prof. Edgaru Dunsdorfu (dz. 1904.) un doc. Eizenu Leimani (1905-1997) sarunās 1945.gada vasarā radās doma izveidot Vācijā augstskolu latviešu bēgļiem. Šīs domas īstenošanā iesaistījās arī lietuvieši un igauņi. Britu okupācijas zonas administrācija to novembrī atļāva. 1946.gada 14.martā Baltijas universitāte (BU) kā neatkārtojams veidojums pasaules universitāšu vēsturē sāka savu darbību Hamburgā. Par prezidentu (augstākais amats britu universitātēs) ievēlēja F.Gulbi, kuram arī bija vislielākie nopelni BU tapšanā. Tajā strādāja apm. 150 pasniedzēji un astoņās fakultātēs mācījās pavisam kādi 2000 studenti, visvairāk latvieši. BU 1947.gada sākumā pārvietoja uz Pinebergu. 1949. gada septembrī tā beidza pastāvēt, jo liela daļa bēgļu no sagrautās Vācijas jau bija izceļojuši uz citām zemēm, kā arī bēgļu nometnes nonāca UNRRA (Apvienoto nāciju palīdzības un rehabilitācijas administrācija) aizgādībā, kura bija ļoti neiecietīga pret bēgļiem, kas negribēja atgriezties padomju okupētajās valstīs [20].

1948.gadā F.Gulbim piešķīra uz gadu "Lady Davis" fonda zinātnisko stipendiju. Viņš kopā ar ģimeni devās uz Kanādu, lai strādātu Makmāstera universitātē Hamiltonā. Pēc gada viņš tur ieguva fizikas asociētā profesora vietu. Papildus mācību darbam viņš vadīja fizikas un filosofijas semināru, gūstot ievēribu akadēmiskajās aprindās.

Kanādā prof. F.Gulbi ievēlēja par pirmo Latviešu nacionālās apvienības priekšsēdi. Viņš gribēja Baltijas universitāti pārcelt uz Ziemeļameriku, bet pasaulē izklīdušo tautiešu nesaskaņas un Kanādas valdības nekonsekventā rīcība beigu beigās to neļāva. Tas un pārmērīgi lielā daudzu gadu darba pārslodze F.Gulbim pasliktināja veselību. Tādēļ viņam 1949.gada beigās 7 nedēļas vajadzēja ārstēties slimnīcā ar sirdskaiti. No tās viņš vairs netika vaļā, kas apgrūtināja viņa ierasto darbošanās aktivitāti. Tomēr viņš lasīja vairākus lekciju kursus Makmāstera universitātē un turpināja vadīt Kanādas latviešu trimdas sabiedrisko dzīvi. Ar savu patriotisko stāju F.Gulbis vienmēr visiem pauda pārliecību, ka agrāk vai vēlāk Latvija kļūs atkal brīva no okupācijas, jo pasaules sirdsapziņa nav tik "korumpēta", lai ilgi paciestu komunistu tirāniju [21].

1955.gada Ziemassvētku priekšvakarā F.Gulbim atkal vajadzēja doties uz slimnīcu, jo pārslimotā gripa radīja komplikācijas – koronālo trombozi. Pēc Jaungada stāvoklis uzlabojās un viņš atgriezās mājās. Bet 1956.gada 14.janvārī īsi pēc ārsta vizītes, kas veselības stāvokli atzina par labu, jauna lēkme pilnīgi negaidīti prof. F.Gulbi iemidzināja mūžīgi.

Ceturtdienā, 19.janvārī Fricā Gulbja 65.dzimšanas dienā urna ar viņa mirstīgo atlieku pelniem tika guldīta zemē Dandes (*Dundu*)

pilsētiņas Grove kapsētā, kas atrodas apm. 3 jūdzes uz rietumiem no Hamiltonas. Visos trimdas latviešu laikrakstos un žurnālos, kā arī Kanādas avīzēs ar dziļām skumjām tika atzīmēts šis negaidītais zaudējums. Savas atmiņas par prof. F.Gulbi un līdzjutību tuviniekiem ir publicējuši daudzi viņa līdzgaitnieki un skolnieki, kuru sniegtās un profesora meitas Elzas Gulbes apkopotās un atsūtītās ziņas [21] ir izmantotas šajā rakstā.

Zinātnes laukā Fizikas institūtā F.Gulbis sākumā turpināja savus Pēterburgā iesāktos pētījumus ar rentgenstariem jeb X-stariem, kā viņš anglosakšu ietekmē pēc sava Pēterburgas prof. I.Borgmaņa parauga tos dēvēja. Pirmie viņa vadītie studentu eksperimentālie kandidāta darbi bija veltīti šim virzienam. Iegūtie pētījumu rezultāti toreiz tika apkopoti vienīgi studentu zinātņu kandidāta (maģistra) darbu aprakstos.

Sākot no apm. 1927.gada, līdztekus pētījumiem ar X-stariem F.Gulbim radās interese par jonu procesiem metālos, to emisiju karsējot. Viņš konstatēja, ka izdevīgs metāls ir pallādijs, kas var absorbēt gāzes līdz tūkstoškārtīgam savam tilpumam. Tika pētīta jonu emisijas spējas atjaunošanās. Rezultāti apkopoti LU Zinātnisko rakstu krājumā 1929.gadā ar publikācijas latvisko nosaukumu *Par pallādijs pozitīvās elektrības emisiju*. Tas arī ir vienīgais F.Gulbja publicētais zinātniski pētnieciskais darbs Latvijā. Jāatzīmē, ka pētījumi šajā virzienā joprojām ir aktuāli elektronikai un enerģētikai.

Trīsdesmito gadu beigās F.Gulbis sāka kosmisko staru pētījumus. Bet dzimtenē viņš savas lielās aizņemības dēļ ar akadēmisko, administratīvo un sabiedrisko darbību, kā arī Otrā pasaules kara apstākļu dēļ neko būtisku nepaspēja izdarīt. Šos pētījumus viņš varēja atsākt tikai Makmastera universitātē Kanādā kopā ar līdzstrādnieku Dž.Kiču. Rezultāti tika publicēti 1955.gadā *Kanādas Fizikas žurnālā* Nr.33. Tā bija pēdējā F.Gulbja zinātniski pētnieciskā darba publikācija. Bez tam viņam vēl ir teorētiska apkopojuma publikācija 1916.gadā Krievijā žurnālā *Električestvo* (krieviski) Nr.36 par metālu vadītspējas elektronu teoriju.

Populārzinātniskajā laukā F.Gulbim ir vairākas publikācijas, piem.: "Atomistiskais pasaules uzskats zinātnē" – *Daugava*, 1, 1928; "Masas jēdziens klasiskā un modernā fizikā" – akadēmiskā runa 1935.gada 28.septembrī LU Lielās Aulas atklāšanas svētnībās, publicēta *Universitātes* 9, 1935, izdota arī atsevišķā grāmatiņā; "Jaunākie ceļi fizikā" – lekcija, nolasīta matemātisko zinātņu darbinieku kongresā 1935.gada 25.aprīlī, publicēta šī kongresa materiālos un arī atsevišķā grāmatiņā. *Latviešu Konversācijas vārdnīcā* viņam ir vismaz 84 šķirķļu skaidrojumi. Bez tam viņam ir arī sabiedriska rakstura publikācijas.

Mazais zinātniski pētniecisko publikāciju skaits salīdzinājumā ar citiem zinātniekiem nebūt nemazina viņa kā fiziķa nopelnus, nemaz nerunājot par nopelniem mācību, vadības un sabiedriskajā dzīvē. Bez

tam, F.Gulbis bija izcils orators un izmantoja to nesaskaitāmās uzstāšanās reizēs visdažādākajos pasākumos.

Fizikas institūts (FI) tika iekārtots agrākajā Rīgas Politehniskā institūta Laboratoriju ēkā Kronvalda bulvārī 4 – tās priekšpuses labajā spārnā. Ēka uzcelta 1900.gadā, arhitekts – R.Kohs. Tad tā bija modernākā pētniecības celtnie Eiropā, jo šīs ēkas projektu un celtniecību virsvadīja slavenais zinātnieks fizikālajā ķīmijā Pauls Valdens (1863-1957).

Fizikas institūtā jau tūlīt tika iekārtota studentu praktisko darbu laboratorija. Tā atradās pirmajā stāvā. Demonstrācijām, kandidātu darbiem un pētniecībai vajadzīgo aparātu izgatavošanai jau 1920.gadā iekārtoja mehānisko darbnīcu. 1930.gadā pagrabstāvā ierīkota gaisa sašķidrīnāšanas iekārta, lai būtu pieejamas zemās temperatūras [22]. Lekcijas fizikā notika I klausītavā, kuras stiklotie skapji, demonstrāciju galds un sagatavotava bija pilni ar visām fizikas sadaļām vajadzīgajiem uzskates līdzekļiem. Trešajā stāvā atradās FI direktora F.Gulbja garenais kabinets ar logu, kas vērsti uz krāšņo kanālmalu. No tā pavērās skaists skats uz Vecrīgas torņiem, Nacionālo teātri, Rīgas 2.vidusskolu un vēlāk arī uz jauno Brīvības pieminekli. FI bibliotēkas telpā notika arī fizikas semināri. Katram līdzstrādniekam vai vecāko kursu studentam vajadzēja sagatavot pārskatu par jaunumiem kādā fizikas virzienā un tos regulāri izklāstīt citiem. Parasti izvērtās plašas diskusijas [14, 15].

Laboratoriju ēkā ķīmiķi un fiziķi zinātnes jautājumus risināja kopīgos semināros un sarunās, papildinādami viens otru un aizgūdami pētīšanas paņēmienus. Tā, piemēram, ķīmiķi Mārtiņš Straumanis (1898-1973) un Alfrēds Leviņš (1897-1975) kristālu rentgenogrāfijai izstrādāja asimetrisko paņēmieni reģa konstanšu noteikšanai, kas tolaik pasaulē bija visprecīzākā metode un tika ieviesta daudzās pasaules laboratorijās. M.Straumanis pēc Otrā pasaules kara emigrēja uz ASV, kur kļuva par ļoti ievērojamu speciālistu metālu korozijas zinātnē. Viņa vārdā ir nosaukts Viskonsinas universitātes metalurģiskais pētniecības centrs – “Martin Straumanis Hall”. 1998.gadā Latvijas Zinātņu akadēmija nodibināja M.Straumaņa un A.Leviņa gadskārtējo balvu Latvijas labākajam jaunajam ķīmiķim.

Ķīmijas fakultātē mācību un zinātniskam darbam bija izveidotas 23 laboratorijas [23], no kurām vismaz trijās: Fizikālās ķīmijas, Fotoķīmijas un Elektroķīmijas laboratorijās nodarbojās galvenokārt ar fizikālām pētīšanas metodēm. Kā ievērojams izsmalcinātu fizikālo paņēmieni ieviesējs un lietotājs ir jāatzīmē arī ķīmijas prof. Alfrēds Petrikalns (1887-1948), kas no 1930.gada kļuva par Fizikālās ķīmijas laboratorijas vadītāju. Viņš 1914.gadā absolvēja RPI Ķīmijas nodaļu ar inženiera tehnologa grādu, studiju laikā strādādams par palīgasiistentu arī pie fizikas profesora V.Lebedinska (1868-1937) [24].

A.Petrikalns nodarbojās ar fotoķīmiju un spektroskopiju, skaidrojot vielu uzbūvi un pārvērtības. Viņš atklājis interesantas likumības iekšējam fotoefektam organiskās krāsvielās. Daudz pētījis hemiluminiscenci dažādu vielu reakcijās, divatomu molekulu spektrus, bet pēc Ramana efekta atklāšanas 1928.gadā kā viens no pirmajiem pasaulē uzsācis kombinatīvās izkliedes izziņāšanu [25].

Fiziķiem pretstatā ķīmiķiem zinātniskais darbs bija jāšāk no pašiem pamatiem, jo pirms tam Rīgas Politehniskajā institūtā fizika kalpoja tikai citām zinātnēm – ķīmijai, inženierzinībām u.c. kā obligāts mācību priekšmets. RPI studentiem tad nebija iespēju specializēties fizikā, lai iegūt akadēmisko grādu. Jāatzīmē gan, ka Rīgas Politehnikumā (RPI priekštece) no 1865. līdz 1869.gadam par fizikas profesoru bija strādājis un starptautisku slavu ieguvis vācu izcelsmes fiziķis Augusts Teplers (1836-1912). Viņš izveidojis dzīvsudraba tvaiku vakuumsūkni un elektrizācijas (influences) mašīnu, izstrādājis joslu (šliru) metodi mazu neviendabību noteikšanai caurspīdīgās vidēs. Tas viss tagad labi pazīstams pasaulē. Dažas viņa radītās ierīces vēl bija saglabājušās LU darbības sākumposmā. Kaut kas no Pirmā pasaules kara posta neskartajiem mācību līdzekļiem un bibliotēkas bija palicis mantojumā. Arī leģendārais laborants, lielisku fizikas eksperimentu demonstrētājs Jānis Celinskis. Viņš 1929.gada 28.septembrī sakarā ar LU 10 gadu jubileju tika apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeņa Zelta goda zīmi [26] un turpināja strādāt FI līdz pat Otrā pasaules kara sākumam. J.Celinskis mācēja stāstīt arī interesantas atmiņas par seno dienu slavenībām [16].

Sākumā Fizikas institūtā doc. F.Gulbja vadībā darbojās mācību spēki, kuri tāpat kā viņš, izglītību bija ieguvuši citu zemju augstskolās: doc. Rūdolfs Meijers, asist. Eduards Ģēliņš, asist. Fridrihs Treijs, asist. Andrejs Bumbērs, subasist. Roberts Krastiņš, no 1920.gada Tajisa Putniņa un no 1921.gada doc. Arnolds Liberts. Viņiem visiem kopā vajadzēja nodrošināt fizikas mācības septiņās/astoņās atšķirīgās LU fakultātēs: Matemātikas un dabas zinātņu, Ķīmijas, Mehānikas, Inženierzinātņu, Medicīnas, Veterinārmedicīnas un Lauksaimniecības, kā arī veidot pētniecības darba vidi un apstākļus jaunās – fizikas nozares studentiem maģistra grāda iegūšanai.

Rūdolfs Meijers dzimis 1880.gada 23.augustā Bolderājā ārsta baltvācieša ģimenē [27]. Viņš beidzis Rīgas pilsētas ģimnāziju ar sudraba medaļu. Pēc tam brīvprātīgi vienu gadu dienējis Daugavgrīvas cietoksni. 1900.gadā rudenī sācis mācības Tērbatas universitātes Matemātikas fakultātē. 1904.gadā ieguvis cand. math. grādu, aizstāvot darbu par Saules radiāciju, kas tika godalgots ar zelta medaļu. Līdz 1905.gadam turpinājis studijas lauksaimniecības nodaļā. No 1902.gada oktobra līdz 1906.gada augustam strādājis par ārštata asistentu Meteoroloģijas observatorijā pie prof. B.I.Srežņevska. 1905.gadā tika paņemts universitātē uz 2 gadiem,

lai sagatavotos meteoroloģijas un fizikālās ģeogrāfijas profesūrai. R.Meijers 1906.gada beigās nolika attiecīgos maģistranta pārbaudījumus un pārtrauca darbību Tērbatas universitātē, jo tika pieņemts par asistentu Rīgas Politehniskā institūta Fizikas laboratorijā.

1907.gada vasarā R.Meijers iestājās Berlīnes universitātē, bet 1913.gada 5.maijā Varšavas universitātē aizstāvēja maģistra darbu par gaismas parādībām atmosfēras ledus kristālos. 1924.gadā viņš Berlīnes universitātē ieguva doktora grādu par disertāciju "Halo parādības".

R.Meijers akadēmisko darbību sācis 1906.gada decembrī Rīgas Politehniskajā institūtā, kur vadījis praktiskos darbus fizikā. 1909.gada rudenī ievēlēts par meteoroloģijas docentu. Laika posmā no 1913. līdz 1922.gadam lasījis arī fizikas lekcijas. Pirmā pasaules kara laikā līdztekus mācījies analītisko mehāniku. 1917.gadā, Rīgu ieņemot vāciešiem, Politehnisko institūtu pārcēla uz Maskavu, un tad R.Meijers pārtrauca tajā savu darbību. 1918.gadā viņš sāka strādāt Baltijas Tehniskajā augstskolā un 1919.gadā – Latvijas Augstskolā. 1919.gada vasarā brīvprātīgi devās Baltijas zemessargos, bet novembrī atgriezās augstskolā, kur mācījis meteoroloģiju, līdz 1922.gadam fiziku un no 1924.gada arī ievadu augstākajā matemātikā [28].

1920.gadā R.Meijeru ievēlēja par LU profesoru un viņš sāka vadīt Ģeofizikas un Meteoroloģijas institūtu. Viņš ir lasījis šādus kursus: meteoroloģija, atmosfēras dinamika, klimatoloģija, meteoroloģijas akustika un optika, sinoptika, atmosfēras elektrība, laika pareģošanas metodes, augstākā matemātika un eksperimentālā fizika [32, 36]. Bez tam, no 1920. līdz 1926. gadam viņš mācīja meteoroloģiju, matemātiku un fiziku arī Vācu izglītībasursos un Herdera institūtā, kā arī 1925./26. un 1927./28.mācību gadā pasniedza meteoroloģiju Kara aviācijas skolā. R.Meijers ir bijis loceklis Rīgas Dabaspētnieku biedrībā, Herdera biedrībā, Latvijas Ģeogrāfijas biedrībā, Latvijas Fizikas un matemātikas biedrībā, Vācu meteoroloģijas biedrībā, Vācu dabaspētnieku un ārstu biedrībā, Starptautiskās meteoroloģijas organizācijas klimatoloģijas komisijā.

1939.gadā R.Meijers izceļoja uz Vāciju, kur kļuva par meteoroloģijas profesoru un no 1940. līdz 1945.gadam arī par Pozenas universitātes Ģeofizikas institūta direktoru. Tad emeritējies un dzīvojis Getingenā, bet no 1948. līdz 1950.gadam atkal mācījis meteoroloģiju Frankfurtes universitātē pie Mainas. Miris 1966.gada 1.februārī Getingenā.

R.Meijers zinātnē darbojies atmosfēras optikā, klimatoloģijā, pētījis Koriolisa paātrinājumu u.c. Viņam ir 31 publicēts zinātniskais darbs [29].

Eduards Ģeliņš dzimis 1883.gada 20.novembrī Ezeres pagastā, Kuldīgas apriņķī Luīzes (dz. Rorštoka 1857.g.) un Jukuma (dz. 1849.)

ģimenē [30]. Sākuma izglītību ieguvis pagasta skolā, to pabeidzot 1898.gadā. Eduards no 1903. līdz 1909.gadam strādājis par kancelejas ierēdni Liepājas apgabaltiesas prokuratūrā un vienlaikus patstāvīgi gatavojies ģimnāzijas gala pārbaudījumiem. 1909.gada pavasarī viņš kā eksterns sekmīgi nokārtoja Liepājas klasiskās Nikolaja ģimnāzijas gatavības eksāmenus un rudenī iestājās Pēterburgas universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē. Universitāti pabeidza, īpaši apgūstot fiziku, astronomiju un meteoroloģiju un aizstāvot diplomdarbu par absolūti melna ķermeņa starojuma likumiem.

1913.gadā E.Ģēliņš. būdams vēl students, komandēts uz Pavlovskas Magnētisko un meteoroloģisko observatoriju apgūt pētījumus magnetoloģijā un astronomijā. Tajā pašā gadā nokārtojās pārbaudījumus un ticis ieskaitīts par līdzstrādnieku Krievijas Zinātņu akadēmijas Magnētiskajā komisijā. Tad komandēts 1913.gadā uz Podoliju, 1915.gadā uz Novgorodas guberņu un 1917.gadā uz Baltijas jūras rietumu piekrasti, kā arī uz Murmanskas krastu Kolas līcī, lai pētītu Zemes magnētismu.

E.Ģēliņš 1914.gadā pabeidza universitāti un tika iecelts par fiziķi Jekaterinburgas Magnētiskajā un meteoroloģiskajā observatorijā Urālos. 1915.gadā atstājis šo darbu, iestājoties skolotāja amatā Šujas klasiskajā ģimnāzijā. 1916.gadā pārcēlies uz Pavlovas ciemu Maskavas tuvumā, kur strādājis par fizikas un matemātikas skolotāju ciema reālskolā. 1917.gadā E.Ģēliņš ievēlēts par Krievijas Zinātņu akadēmijas Magnētiskās komisijas locekli.

1918.gadā E.Ģēliņš atgriezās Latvijā. No 1919.gada janvāra līdz rudenim strādājis par matemātikas skolotāju Rīgas pilsētas 2.vidusskolā. Tad septembrī ticis apstiprināts par asistentu LU FI. 1922.gada janvārī kļuvis par vecāko asistentu, 1928.gadā – par privātdocentu, 1930.gadā – par docentu, 1936.gadā – par vecāko docentu, bet pēc tam – par ārkārtas profesoru un arī par Teorētiskās astronomijas un Analītiskās mehānikas institūta direktoru [29]. Habilitējies teorētiskajā astronomijā LU 1928.gadā. LU E.Ģēliņš ir mācījis: teorētisko mehāniku, sfērisko astronomiju, stellarastronomiju, orbītu teoriju, kosmogoniju, zinātnisko rēķināšanu, debess mehāniku, vispārīgo astrofiziku, praktisko analīzi, Saules fiziku un radiāciju. Bijis biedrs Latvijas Ģeogrāfijas biedrībā, Latvijas Fizikas un matemātikas biedrībā, Starptautiskajā astronomiskā savienībā un Matemātisko zinātņu darbinieku biedrībā. 1922. gadā bijis zinātniskā komandējumā Potsdamas Astrofizikālajā observatorijā un Magnētiskajā un meteoroloģiskajā observatorijā Potsdamā [4].

E.Ģēliņš Otrā pasaules kara beigās emigrēja uz Vāciju. Tur no 1944. līdz 1949.gadam bija jūrmiecības astronoms Vācijas Jūras observatorijā Hamburgā, līdztekus no 1946. līdz 1949.gadam arī profesors teorētiskajā mehānikā Baltijas universitātē Hamburgā un vēlāk Pinebergā. Tad viņš pārcēlās uz Ameriku, kur no 1951. līdz 1956.gadam

ir ārkārtējais pētījumu profesors Ohaio universitātē, no 1956. līdz 1959.gadam – zinātniskais konsultants un kopš 1959.gada – vecākais zinātnisko pētījumu speciālists Kongresa bibliotēkā ASV.

E.Ģēliņš piedalījies ASV Ģeodēzistu un kartogrāfu konferencēs 1952., 1953., un 1954.gadā Ohaio, Kolumbijā. Viņam ir 11 publicēti zinātniskie darbi, bet darbības rezultāti Vācijā un ASV nav publicēti, jo nodoti ieinteresētām iestādēm. Krievijā veikti pētījumi par Zemes magnētismu, Latvijā – par Saules fiziku un korpuskulu kustību, bet ārzemēs: 1) Saules, Mēness un planētu koordinātu aprēķini katrai stundai gadā, izmantojot paša atvasinātās izteiksmes. 2) Siltuma apmaiņa jūras ūdenī un dziļuma ledus rašanās; horizontālā refrakcija atmosfēras apakšējos slāņos. 3) Pētījumi gravitācijā, Zemes magnētismā, debess mehānikā un planētu fizikā. ASV veiktie darbi ir klasificēti kā slepeni un sīkāk nav skaidroti. Bez tam E.Ģēliņš ir daudzu populārzinātnisku rakstu autors [29].

E.Ģēliņš miris 1978.gada 18.martā ASV galvaspilsētā Vašingtonā, kur viņš un viņa sieva Aleksandra apbedīti Rokkrikas kapsētā [31].

Fridrihs Treijs dzimis 1887.gada 22.oktobrī Rīgā laulāto Johannas (dzim. Kalkbrenneres) un RPI ķīmijas profesora Heinriha Treija baltvācu ģimenē [32]. 1905.gadā beidzis ar zelta medaļu Rīgas pilsētas ģimnāziju un iestājies Tērbatas universitātē. 1911.gadā aizstāvējis kandidāta darbu par laika noteikšanas metodēm, iegūstot zelta medaļu, un atstāts Tērbatas universitātē, lai sagatavotos profesūrai. Viņš mācījies arī universitātēs Kēningsbergā, Leipcigā un Getingenā.

Sākot ar 1912.gadu F.Treijs darbojies par asistentu Rīgas Politehniskajā institūtā. Pirmā pasaules kara laikā strādājis par aeroloģisko pilotu-novērotāju un arī par fiziķi Pavlovskas aeroloģiskajā observatorijā.

Nodibinoties LU, F.Treijs pieņemts FI par asistentu un no 1923.gada – par ārštata docentu. 1926.gadā viņš ieguvis Dr. phil. grādu Minsteres universitātē. 1928.gada 1.jūlijā ievēlēts par docentu LU Matemātikas un dabas zinātņu fakultātē. Mācījis šādus priekšmetus: eksperimentālo fiziku, eksp. optiku, eksp. elektrību, mērīšanas metodes, ievadu praktiskajā fizikā, magnētismu un elektrību, fizikas vēstures pamatvilcienus un praktiskos darbus fizikā. Bijis biedrs Latvijas Fizikas un matemātikas biedrībā un Vācu fiziķu biedrībā [3, 4, 33].

Kaut gan F.Treijs bija tipisks baltvāciešu kultūras pārstāvis, tomēr viņš lojāli attiecās pret latviešiem. Neskatoties uz to, ka valodu iemācīties viņam traucēja daļējs kurlums, tomēr viņš centās lasīt lekcijas latviski lauzītā, bet saprotamā un īpatnēji jaukā izrunā: “Man to latvēš runāšan mācīties ir vēn lēl grūtīb. Bet es ir vēns, jūs ir daudz. Tāmdē] jums to vāc run mācīties ir daudz lēl grūtīb. Tā nu es, also, provēš ar jums runāt pa

latviski." Tā viņš esot pamatojis savu neatlaidīgo cenšanos runāt latviski [16].

1939.gadā F.Treijs kļuva par LU ārkārtas profesoru fizikā, bet tad izceļoja uz Vāciju. Pēc Otrā pasaules kara lasījis lekcijas Leobenas Kalnu institūtā, Austrijā un tur miris 1965.gada 4.maijā. Viņš ir atstājis vismaz 18 publicētus zinātniskus darbus – pamatā lietišķajā fizikā [29].

Andrejs Bumbērs dzimis 1887.gada 13.janvārī Ērgļu pagastā Cēsu apriņķī [34]. 1908.gadā beidzis Baltijas skolotāju semināru Kuldīgā, iegūstot pamatskolas skolotāja apliecību. 1913.gadā iestājies Maskavas universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē un 1918.gadā beidza Matemātikas nodaļu, nokārtodams valsts eksāmenus. Izturēja arī pārbaudījumus, lai iegūtu vidusskolas skolotāja tiesības.

Strādājis no 1908.gada 1.septembra līdz 1913.gada 1. augustam par skolotāju Vietalvas 2-klasīgajā ministrijas skolā. No 1918.gada 1.septembra ievēlēts par skolotāju Madonas zēnu reālskolā un meiteņu ģimnāzijā. 1919.gada pārnāk uz Rīgu, kur ievēlēts 1.augustā par skolotāju 1. Rīgas pilsētas ģimnāzijā.

Kopš 1920.gada 4. februāra līdz 1925.gada 1.jūlijam bija asistents Fl. Vadījis praktiskos darbus fizikā. Vēlāk kļuvis par Rīgas 1.ģimnāzijas fizikas skolotāju un vienlaikus no 1928. līdz 1937.gadam bijis arī lektors LU Filoloģijas un filosofijas fakultātē, kur mācījis dabaszinātņu un fizikas metodiku [4]. Brīvvalsts laikā bija arī vidusskolu daudzu latviešu fizikas mācību grāmatu iecienīts autors [14].

A.Bumbērs emigrējis, miris 1959.gada 12.aprīlī Melburnas pilsētā Austrālijā [35].

Roberts Krastiņš dzimis 1895.gada 31.janvārī Bruknas pagastā Jēkaba ģimenē [36]. Bija studējis Harkovas universitātē, bet nebija ieguvis akadēmisko grādu [16]; izglītība – III kursa students [37]. Tomēr viņš bija ļoti apdāvināts, spēja orientēties daudzās fizikas un citās zinātņu nozarēs un veidot ļoti savdabīgus ieskatus un jaunas idejas dažādās zinātnes un dzīves jomās [14, 15]. F.Gulbis viņu pieņēma darbā Fl veidošanas gaitā no 1921.gada 1.aprīļa par subasistentu un paturēja darbā visā savā vadības laikā, neskatoties uz to, ka subasistents R.Krastiņš atteicās kārtot valsts eksāmenus LU, jo "nezinot, kurš viņu varētu eksaminēt" [16]. Viņš pat tika zinātniskā komandējumā uz Vāciju no 1924.gada 15.oktobra līdz 1925.gada 15.janvārim [38]. Vēlāk, padomju okupācijas laikā R.Krastiņš esot strādājis rūpnīcā VEF [14]. Par viņa turpmāko dzīvi autoram pašlaik trūkst ziņu.

Tajisa Putniņa dzimusi 1891.gada 20.oktobrī krieva Aleksandra Algina ģimenē Permas guberņā, Krievijā. Vidējo izglītību ieguvusi Permas pilsētas Marijas sieviešu ģimnāzijā, to pabeidzot 1908.gadā ar zelta medaļu. Tās pašas ģimnāzijas VIII pedagoģijas klasi beigusi 1909.gadā, iegūstot mājskolotājas tiesības. No 1909. līdz 1913.gadam

studējusi Pēterburgas Bestuževa Augstākos Sieviešu kursus Fizikas un matemātikas fakultātē, kur studijas beigusi 1913.gadā. Pēc tam 1913./14.mācību gadā turpat papildinājusies fizikas metodikā. 1916.gadā Valsts Pārbaudīšanas komisijā nolikusi valsts gala eksāmenu fizikas grupā pilna universitātes kursa apmērā ar tiesībām uz I šķiras diplomu [39].

Krievijā visu laiku strādājusi dažādās valsts dienesta iestādēs: 01.12.1913. – 31.08.1915. fiziķa v. i. Pēterburgas Galvenajā Fiziskajā observatorijā; 01.09.1915. – 28.02.1917. virsskolotāja Permas Turgeņeva sieviešu ģimnāzijā; 01.03.1917. – 01.01.1918. novērotāja Jekaterinburgas Magnētiski-metroloģiskajā observatorijā; 01.01.1918. – 23.02.1920. fiziķe turpat, pie kam 1919.gada augustā bijusi piekomandēta Irkutskas, bet no 1919.gada septembra līdz 1920.februārim – Vladivostokas observatorijai.

Tajisa Algina 1919.gada 4.maijā salaulājusies ar Reinholdu Putniņu (1881-1934). Vīrs dzimis Ludzas apriņķa Domopoles pagasta Vārguļu mājās Dārtas un Jāņa Putniņu ģimenē. No 1907.gada studējis Pēterburgas universitātes Fizikas un matemātikas fakultātē, kuru beidzis 1912.gadā ar I šķiras diplomu. Pēc tam, papildinādams izglītību, strādājis Pēterburgas Galvenajā Fiziskajā observatorijā un tās nodaļās Pavlovskā un Jekaterinburgā. 1917.gada 17.jūlijā Sibīrijas un Urālu Latviešu nacionālā padome R.Putniņu ieskaitīja par virsstata virsnieku Imantas pulkā Vladivostokā, kur viņš dienēja līdz 1920.gada 14.jūnijam. Pārbraucot Latvijā, viņš tika ievēlēts LU par Matemātikas un dabas zinātņu docentu, ko Izglītības ministrs apstiprināja no 1920.gada 1.jūlija. Doc. R.Putniņš pamatā strādājis fizikālajā ģeogrāfijā, izveidojis LU attiecīgu institūtu. Mācījis vispārējo fizisko ģeogrāfiju un speciālus kursus okeanogrāfijā, magnētismā, seismoloģijā un kartogrāfijā. 1927.gada 1.septembrī kļuva profesors. Taču smagie Pilsoņu kara gadi Sibīrijā bija stipri kaitējuši viņa veselībai. Tādēļ viņš arvien biežāk slimojis un ļoti pāragri 1934.gada 25.oktobrī nomira. Testamentā bija novēlējis savu plašo bibliotēku LU [40].

T.Putniņu 1920.gada 23.februārī Latvijas valdības priekšstāvis Tālajos Austrumos un Sibīrijā komandējis Izglītības ministrijas rīcībā. Atbraucot uz Latviju, ieguvis tās pavalstniecību. LU Padome viņu ievēl par asistenti, ko izglītības ministrs apstiprināja 1920.gada 1.oktobrī. FI pamatā viņa vada praktiskās nodarbības fizikas laboratorijā. No 1926.gada 1.janvāra pēc pašas asist. T.Putniņas lūguma atsvabināta no LU.

Par viņas turpmāko likteni autoram pagaidām ziņu nav, izņemot to, ka viņa pēc vīra prof. R.Putniņa nāves apstrīdēja testamentu (laikam pamatojoties uz pārdzīvojušā laulātā neatņemamo mantojuma daļu) un ieguva savā īpašumā 1/2 no profesora LU novēlētās bibliotēkas[40].

Tajisu Putniņu var uzskatīt par pirmo sievieti LU un varbūt pat visā Latvijas valstī ar speciālo akadēmisko izglītību fizikā. Vismaz pagaidām autors citu kandidāti uz šo godu nezina.

Arnolds Liberts dzimis 1888.gada 8.janvārī Vilcē, Jelgavas apriņķī, dārznieka Dāvja un Ilzes, dzim. Šuba, ģimenē [41]. Līdz 1904.gadam viņš mācījies Jelgavas reālskolā. Gatavības apliecību ieguvis 1908.gadā Cīrihē, Šveicē. Tur arī līdz 1913.gadam turpinājis izglīties Cīrihes universitātes Matemātikas un dabas zinātņu fakultātē, specializējoties fizikā. Viņš jau no 1912.gada sācis strādāt par palīgskolotāju dažādos Cīrihes institūtos un 1915.gadā – par skolotāja vietas izpildītāju Dr. Šmita institūtā St. Galenā.

No 1915. līdz 1920.gadam A.Liberts strādājis par fiziķi firmas "Trub, Trauber un Co" zinātnisko aparātu un elektrisko mērinstrumentu fabrikā Cīrihē-Hombrechtikonā. 1920.gadā viņš aizstāvēja Dr. phil. grādu Cīrihes universitātē un tad atgriezās Latvijā. Šeit viņš strādājis dažādās Rīgas vidusskolās: 4.pilsētas vidusskolā, Beķeres neogimnāzijā un 3.pilsētas vidusskolā.

1921.gadā A.Liberts kļuva par fizikas docentu LU FI, no 1927.gada – par vecāko docentu. Viņš pasniedzis šādus kursus: eksperimentālo fiziku, atomu fiziku, relativitātes teoriju, vielas stāvokļa fiziku, termodinamiku, gāzu kinētisko teoriju un radioaktīvo vielu fiziku; vadījis praktiskos darbus fizikā [4, 5].

A.Liberts bija apveltīts ar lielu iecietību un labestību, studenti viņu ļoti mīlēja [14]. Viņu izvirzīja par fakultātes pārstāvi LU Padomē 1926./27., 1934./35., 1936./37. un 1937./38.gados. No 1925. līdz 1935.gadam viņš bija Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes sekretārs un no 1935. līdz 1936.gadam – fakultātes dekāns. A.Liberts līdztekus arī ir strādājis par fizikas skolotāju no 1925. līdz 1927.gadam Valsts Centrālajā Pedagoģiskajā institūtā Jelgavā un 1927./28.mācību gadā – par lektoru Kara skolā. Darbojies Latvijas Ģeogrāfijas biedrībā.

1937.gadā A. Libertam pastiprinājās kāda iekšēja slimība un no 10.novembra viņš bija spiests aiziet slimības atvaļinājumā. Veselības stāvoklis strauji pasliktinājās un jau 1938.gada 4.aprīlī vec. doc. A.Liberts aizgāja mūžībā. Viņu apbedīja Meža kapos, klātesot daudziem sērojošiem studentiem, darba biedriem un draugiem [14].

A.Liberts ir autors vairākām plaši lietotām vidusskolu mācību grāmatām: triģonometrijā (1921.), ģeometrijā (1922.), kosmogrāfijā (1922. un 1936.gadā kopā ar S.Slaucītāju), kā arī bijis cienīts kā labs jaunāko fizikas atziņu popularizētājs.

Minētie FI mācību spēki katrs pārstāvēja kādu no visdažādākajām fizikas skolām: gan raksturīgas Rietumeiropai, gan Krievijas impērijai. Tas bagātināja fizikas studijas LU un ļāva izmantot to labāko no katras skolas, lai veidotu savu LU FI skolu.

Fizikas institūtā vispirms iekārtoja I – Vispārējo laboratoriju, kurā praktiskos darbus fizikā veica Matemātikas un dabas zinātņu, Ķīmijas, Mehānikas, Inženierzinātņu, Medicīnas un Lauksaimniecības fakultātes studenti, kuriem bija obligāts vispārīgās fizikas kurss. 1923.gadā izveidoja II – Speciālo laboratoriju, kurā tika tālāk padziļināti apmācīti Matemātikas un dabas zinātņu un Ķīmijas fakultātes studenti, kā arī fizikas specializācijas studenti varēja izstrādāt kandidāta (magistra) darbus.

Statistika par Matemātikas nodaļas studentu kustību ir apkopota 1.tabulā [42].

1.tab. Studentu kustība Matemātikas nodaļā

Mācību gadi	Uzņemtie	Studējušie	Beigušie	Kopā beigušie
1919./20.	28	28	-	-
1920./21.	-	58	-	-
1921./22.	35	106	-	-
1922./23.	15	128	1	1
1923./24.	63	196	1	2
1924./25.	61	262	2	4
1925./26.	70	296	5	9
1926./27.	-	294	4	13
1927./28.	60	319	9	22
1928./29.	75	352	3	25
1929./30.	67	376	7	32
1930./31.	68	377	12	44
1931./32.	38	351	18	62
1932./33.	56	351	21	83
1933./34.	70	316	18	101
1934./35.	41	270	23	124
1935./36.	-	229	22	146
1936./37.	57	214	20	166
1937./38.	55	211	13	179
1938./39.	46	243	32	211

Ievērojamā atšķirība starp nodaļā uzņemto un beigušo skaitu izskaidrojama ar to, ka LU mācības bija par maksu un pārsvarā valdīja priekšmetu sistēma ar formālu iedalījumu mācību gados un semestros. Liela daļa studējošo nevis sekmju, bet gan līdzekļu trūkuma dēļ bija spiesti mācības izstiept daudzu gadu garumā vai pat pavisam pārtraukt. Tā, piemēram, kā viena no pirmajām 1919.gada rudenī iestājās LU ar Nr.31. studentu reģistrā Marta Plauciņa (vēlāk ilggadēja Rīgas 2.vidusskolas fizikas skolotāja), bet studijas pabeidza tikai 1936.gada 24.janvārī, pie tam ļoti sekmīgi [43].

Matemātikas nodaļā studējošie un to beigušie pārsvarā ir matemātiķi, astronomi un ģeofiziķi. "Tīrajā" fizikā specializējās samērā maz studentu. To gan tagad ir grūti izsvērt, jo visiem beidzējiem diplomos bija vienāds ieraksts: "... ieguvis *matemātikas zinātņu kandidāta gradu* ...", kas saskaņā ar 1939.gada Izglītības un kultūras nolikuma 299.panta grozījumiem pārdēvēts par maģistra grādu.

Fiziku studējošo mācību priekšmetu sadalījums semestros no 1922.gada rudens līdz 1927.gada pavasarim un atbilstošo pasniedzēju vārdi ir apkopoti 2.tabulā. Ziņas ņemtas no R.Siksnas mācību grāmatīgas [44]:

2. tab. Fizikas studentu mācību priekšmetu sadalījums semestros
1922. – 1927. g.

Nr.	Mācību priekšmets	Amats	Pasniedzējs
1922./23. m. g. I semestris			
1.	Anaīitiskā ģeometrija	prof.	E.Lejnīeks
2.	Praktiskie darbi anaīitiskā ģeometrijā	prof.	E.Lejnīeks
3.	Ievads anaīizē	prof.	A.Meders
4.	Praktiskie darbi anaīizes ievadā	prof.	A.Meders
5.	Eksperimentālā fizika	doc.	F.Gulbis
6.	Fizikas laboratorija	doc.	A.Liberts
7.	Sfēriskā trigonometrija	doc.	A.Žagģers
8.	Praktiskie darbi sfēriskā trigonometrijā	doc.	A.Žagģers
9.	Ievads astronomijā	doc.	A.Žagģers
10.	Praktiskie darbi astronomijas ievadā	doc.	A.Žagģers
11.	Neorganiskā ķīmija	doc.	A.Liepiņš
1922./23. m. g. II semestris			
1.	Anaīitiskā ģeometrija II	prof.	E.Lejnīeks
2.	Praktiskie darbi anaīitiskā ģeometrijā II	prof.	E.Lejnīeks
3.	Diferenciālrēķini	prof.	A.Meders
4.	Praktiskie darbi diferenciālrēķinos	prof.	A.Meders
5.	Eksperimentālā fizika	doc.	F.Gulbis
6.	Sfēriskā trigonometrija	doc.	A.Žagģers
7.	Praktiskie darbi sfēriskajā trigonometrijā	doc.	A.Žagģers
8.	Ievads astronomijā	doc.	A.Žagģers
9.	Praktiskie darbi astronomijas ievadā	doc.	A.Žagģers
10.	Organiskā ķīmija	doc.	A.Liepiņš
11.	Praktiskie darbi organiskā ķīmijā	doc.	A.Liepiņš
12.	Algebra	prof.	E.Lejnīeks
13.	Praktiskie darbi algebrā	prof.	E.Lejnīeks
1923./24. m. g. I semestris			
1.	Integrālrēķini	prof.	E. Lejnīeks
2.	Praktiskie darbi integrālrēķinos	prof.	E. Lejnīeks
3.	Diferenciālnolīdzinājumi	prof.	E. Lejnīeks
4.	Praktiskie darbi diferenciālnolīdzinājumos	prof.	E. Lejnīeks
5.	Elektronu teorija	doc.	F. Gulbis

6.	Meteoroloģija	prof.	R.Meijers
7.	Radioaktivitāte	doc.	A.Liberts
8.	Eksperimentālā elektrība	doc.	F.Treijs
9.	Statika	doc.	A.Vītols
10.	Praktiskie darbi statikā	asist.	A.Labutins
11.	Tēlojošā ģeometrija	lektors	J.Vītols
12.	Praktiskie darbi tēlojošā ģeometrijā	lektors	J.Vītols
1923./24. m. g. II semestris			
1.	Integrālrēķini	prof.	E.Lejnieks
2.	Praktiskie darbi integrālrēķinos	prof.	E.Lejnieks
3.	Diferenciālnolīdzinājumi	prof.	E.Lejnieks
4.	Praktiskie darbi diferenciālnolīdzinājumos	prof.	E.Lejnieks
5.	Elektronu teorija	doc.	F.Gulbis
6.	Meteoroloģija	prof.	R.Meijers
7.	Praktiskie darbi meteoroloģijā	prof.	R.Meijers
8.	Termodināmika	doc.	A.Liberts
9.	Fizikas laboratorija (speciālā)	doc.	F.Gulbis
10.	Matemātikas metodika	doc.	L.Ausējs
1924./25. m. g. I semestris			
1.	Grupu teorija	prof.	E.Lejnieks
2.	Praktiskie darbi grupu teorijā	prof.	E.Lejnieks
3.	Varbūtību teorija	prof.	A.Meders
4.	Dināmika	doc.	E.Cizarevičs
5.	Praktiskie darbi dinamikā	doc.	E.Cizarevičs
6.	Fizikas laboratorija (speciālā)	doc.	F.Gulbis
7.	Optiskie instrumenti	doc.	F.Treijs
8.	Fizikas metodika	asist.	A.Bumbērs
9.	Vispārējā pedagoģija	doc.	A.Dauge
10.	Loģika	doc.	R.Jirgens
1924./25. m. g. II semestris			
1.	Diferenciālģeometrija	prof.	A.Meders
2.	Praktiskie darbi diferenciālģeometrijā	prof.	A.Meders
3.	Dināmika	doc.	E.Cizarevičs
4.	Praktiskie darbi dinamikā	doc.	E.Cizarevičs
5.	Augstākā optika	doc.	F.Gulbis
6.	Seminārs fizikā	doc.	F.Gulbis
7.	Fizikas laboratorija (speciālā)	doc.	F.Gulbis
8.	Kinētiskā gāzu teorija	doc.	A.Liberts
9.	Vispārējā pedagoģija	doc.	A.Dauge
10.	Loģika	doc.	R.Jirgens
1925./26. m. g. I semestris			
1.	Atomfizika	doc.	F.Gulbis
2.	Dināmika IV	doc.	E.Cizarevičs
3.	Praktiskie darbi dinamikā IV	doc.	E.Cizarevičs
4.	Pusaudžu un jaunekļu psiholoģija	doc.	R.Jirgens
1925./26. m. g. II semestris			
1.	Atomfizika	doc.	F.Gulbis
2.	Pusaudžu un jaunekļu psiholoģija	doc.	R.Jirgens

**1927. g. pavasara sesijas akadēmiskie
gala pārbaudījumi**

1.	a) Diferenciālnolīdzinājumi un variāciju rēķini b) Varbūtības un kļūdu teorijas		
2.	Fizika (teorētiskā elektrība, teorētiskā optika, termodinamika)		
3.	Ķīmija (neorganiskā un organiskā)		

Gala pārbaudījumus sekmīgi nokārtojušie studenti tika pielaisti pie zinātņu kandidāta darba aizstāvēšanas. To varēja sākt strādāt ceturtajā studiju gadā. Ar kandidāta darba apmierinošu aizstāvēšanu tad arī tika pabeigtas studijas fizikas novirzienā.

Parasti studijas beigušie papildināja skolotāju skaitu. Tikai labākiem jau studiju laikā piedāvāja kļūt par subasistentiem, ja bija tam līdzekļi, lai viņi varētu sagatavoties mācību un zinātniskajam darbam un pēc tam varētu aizvietot novecojušos docētājus vai papildināt mācību spēku skaitu. Bet līdzekļu bija ļoti maz. Piemēram, fakultāte pat daudz vēlāk – 1938.gadā Fizikas institūtam varēja izdalīt: remontiem – 30,00 Ls, materiāliem – 2.964,00 Ls, bibliotēkai – 3.719,00 Ls [4]. Fizikas institūtā par subasistentiem jau studiju laikā kļuva Reinharde Siksna (1925.-1927.g.), Jānis Fridrihsons (1927.-1934.g.), Alfons Apinis (1932.-1933.g.), Fricis Dravnieks (no 1938.g.) un Ilmārs Everss (no 1938.g.); pēc fizikas studijām – Ludvigs Jansons (1934.-1935.g.), turpinādams mācības Mehānikas fakultātē; un Alma Jansone (1937.-1938.g.).

LU Matemātikas un dabas zinātnes fakultātes Matemātikas nodaļas pirmās paaudzes beidzēji pakāpeniski nomainīja mācību un zinātniskajā darbā 1925.gadā aizgājušo asistentu A.Bumberu, 1938.gadā mirušo vec. doc. A.Libertu, 1939.gadā izceļojušos uz Vācijas prof. R.Meijeru un vec. doc. F.Treiju. Ar jauno ienākšanu Fizikas institūtā sākās cits laikmets fizikas attīstībā Latvijas Universitātē; pēc F.Dravnieka iedalījuma [16] – “miera laika” posms no apm. 1925. līdz 1939.gadam, par kuru ir jāraksta turpmāk.

Vēres:

1. LVVA, 7427. f., 13. apr., 602. l., 155 lp.
2. Jansons J. Profesors Fricis Gulbis. *Zvaigžņotā Debess. R.:* Zinātne, 1991., Rudens, 37.-42.lpp.
3. LVVA, 7427. f., 13. apr., 602. l., 3. lp.

4. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939. I daļa*. Vēsturiskas un statistiskas ziņas par Universitāti un tās fakultatēm. R.: Latvijas Universitāte, 1939. 920 lpp.
5. LVVA, 7427. f., 6. apr., 58. l.
6. Turpat, 46. l., 11. lp.
7. Turpat, 13. apr., 602. l., 102. lp.
8. Turpat, 6. apr., 46. l., 2. lp.
9. *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940-1990*. R., 1999, 41.lpp.
10. LVVA, 7427. f., 13. apr., 602. l., 58. lp.
11. LPSR Ikšlietu tautas komisariāts, lieta Nr. 606. no 14.07.1940.
12. Novosibirskas cietums, lieta Nr. 227 no 20.01.1942.
13. LVVA, 7427. f., 13. apr., 602. l., 63. un 72. lp.
14. No LVU vec. pasniedzējas A. Jansonas atmiņu stāstījumiem J. Jansonam.
15. No doc. A. Apiņa atmiņu stāstījuma 1999.gada 7.februārī LU Vēstures lasījumos, veltītos prof. F.Gulbja – 100, prof. S.Siksnas – 90 un doc. A. Apiņa – 80 gadu jubilejām.
16. Dravnieks F. Latvijas Universitātes (LU) Fizikas institūts un tā fiziķi. *Akadēmiskā Dzīve. Academic Life.*, 21.rakstu krājums, 1979, 3.-12.lpp.
17. Sikсна R. Skats latviešu zinātnes attīstības vēsturē. (Sakarā ar rakstu "Prof. Fr.Gulbis in memoriam"). *Trimdas Skola*, Stokholma: Tryckeri Uniprint, 1956, 8, 296.-297.lpp.
18. Gulbe E.Z. *Par maniem vecākiem un mūsu ģimenes gaitām* (Rakstīts Dacci B.). – raksts kopija atrodas LU Fizikas vēstures glabātavā.
19. LVVA, 7427. f., 13. apr., 602. l., 67. lp.
20. Grāmatiņš A. *Baltijas Universitāte 1946-1949*. Mīnsterē: Latvija, 1989. 213 lpp.
21. F.Gulbja dokumentu, fotoattēlu un piemiņas rakstu apkopojums albumā. kuru sakārtojusi viņa meita E.Z.Gulbe un atsūtījusi 1992.gadā J.Jansonam. Pagaidām nodots glabāšanā I.U Vēstures muzeja krātuvē; vienības Nr. 1474.
22. LVVA, 7427. f., 7. apr., 68. l., 12. lp.
23. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939. I daļa*. Vēsturiskas un statistiskas ziņas par Universitāti un tās fakultatēm. R.: Latvijas Universitāte, 1939. 384.-385.lpp.
24. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1319. l., 47. lp.
25. *Zinātne tēvzemei divdesmit gados 1918-1938*. R.: Latvijas Universitāte, 153.lpp.
26. LVVA, 7427. f., 13. apr., 136. l., 5. lp.
27. Turpat, 1122. l., 170 lpp.
28. *Latvijas Universitāte 1919-1929*. R.: Latvijas Universitātes izdevums. 616 lpp.

29. *Latvijas Universitātes Matēmatikas un dabas zinātņu fakultātes Matemātikas zinātņu nodaļa. Pārskats par bijušo Mācības Spēku Zinātnisko un Akadēmisko Darbību 1939-1969.* E.Leimaņa un L.Slaucītāja redakcija. Sidneja, Austrālija, 1969. 47 lpp.
30. LVVA, 7427. f., 13. apr., 533. l., 100 lp.
31. Balklavs A. Eduardu Gēliņu atceroties. *Zvaigžņotā Debess.* R.: Zināte, 1991, Vasara, 29.-30.lpp.
32. LVVA, 7427. f., 13. apr., 1794. l., 142 lp.
33. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939. II daļa. Mācību spēku biografijas un bibliografija.* R.: Latvijas Universitāte, 1939. 648 lpp.
34. LVVA, 7427. f., 13. apr., 288. l., 75 lp.
35. *Rīgas pilsētas I. ģimnāzija: Rakstu krājums.* – RP1Ģ bijušo audzēkņu biedrības Zviedrijā izdevums, 1980.g.
36. LVVA, 7427. f., 13. apr., 859. l., 3. lp.
37. Turpat, 859. l., 49. lp.
38. Turpat, 859. l., 89. lp.
39. Turpat, 1393. l.
40. Turpat, 1392. l.
41. Turpat, 1016. l., 134 lp.
42. *Latvijas Universitāte divdesmit gados 1919-1939. I daļa. Vēsturiskas un statistiskas ziņas par Universitāti un tās fakultatēm.* R.: Latvijas Universitāte, 1939, 541.lpp.
43. LVVA, 7427. f., 5. apr., 1. l.
44. Turpat, 1.apr., 6049. l., R.Siksnas studiju grāmatiņa.

BRUNO DOSS – LATVIJAS ĢEOLOĢIJAI

Angelīna Zabele

Virzība uz priekšu nav iedomājama bez zināšanām par jau paveikto. Speciālisti katrs savā šaurajā jomā vienmēr ir atraduši iespēju apzināt priekšgājēju veikumu. Diemžēl, ne vienmēr par visu tika runāts pietickoši “skaļi”. Viens no šādiem noklusētiem vārdiem neapšaubāmi ir Bruno Dosa vārds. Viegli pieejamā informācija par viņu ir [oti skopa [1,4].

Karls Bruno Doss dzimis 1861.gada 1.novembrī Saksijā Auerbahas tirgotāja ģimenē. Minhenē (1882-1884) un Leipcigā (1884-1886) viņš studēja dabaszinības, it īpaši pievērsoties ģeoloģijai un mineraloģijai. 1886.gadā Leipcigas universitātē ieguva Dr. phil. zinātnisko grādu. No 1888.gada bija asistents pie izcilā ģeologa Geinica Drēzdenes tehniskās augstskolas Mineraloģijas un ģeoloģijas kabinetā, bet jau 1889.gadā habilitējās kā privātdocents. Tā paša gada novembrī viņam piedāvāja docenta vietu Rīgas Politehnikumā, kuru Doss arī pieņēma.

Tā, sākot ar 1889.gadu, uz 25 gadiem Bruno Dosa dzīve ir saistīta ar Rīgu un Latviju. Tas ir viņa mūža aktīvākais un auglīgākais laikposms, kurš nebūt vēl nav pilnībā apzināts un izvērtēts. Visplašākās ziņas ir atrodamas ievērojamā zinātnieka piemiņai veltītajā profesora Karla Reinholda Kupfera pārskatā [2]. Tajā Bruno Doss tiek raksturots kā vienmēr laipns, atsaucīgs, kaismīgs un erudīts ģeoloģijas entuziasts, kura darbību iespējams aplūkot vairākos aspektos. Pirmkārt, viņš bija augstskolas mācībspēks un pedagogs – kādu laiku vienīgais akadēmiski izglītotais ģeoloģijas speciālists plašākā reģionā, jo neilgi pirms Dosa ierašanās Rīgā bija miris nopelniem bagātais Austrumbaltijas ģeoloģijas pētnieks Tērbatas universitātes profesors Konstantīns Grēvinks. Pretēji savam priekšgājējam virsskolotājam M.Gotfrīdam, kuram “docenta amats dabaszinātņu priekšmetos”, vēl jo vairāk ģeoloģiskie pētījumi bija tikai blakusnodarbošanās, Doss jau no paša savas darbības sākuma līdztekus pasniedzēja darbam, tai skaitā arī ķīmijas jomā, daudz laika veltīja ģeoloģiskiem pētījumiem Rīgas apkārtnē un reģiona ģeoloģisko norišu izpratnei. 1897.gadā Bruno Doss kļuva par Rīgas Politehnikuma adjunktprofesoru mineraloģijā un ģeoloģijā, bet 1900.gadā par štata profesoru minētājās nozarēs. 1902.gada vasarā viņš apprecēja Ellu Zālmilleri, Rīgā dzīvojoša vācu inženiera meitu. Tā kā cara valdība 1896.gadā Rīgas Politehnikumu reorganizēja par Rīgas Politehnisko institūtu ar krievu mācību valodu vācu valodas vietā, tad Dosam radās

valodas problēmas. Sākotnēji viņš centās tās pārvarēt ar tulka palīdzību, bet vēlāk labākas valodas apguves nolūkos devās ģeoloģiskās ekspedīcijās uz Krieviju. Liecības par to rodamas viņa publikāciju uzskaitījumā [5] un LU Ģeoloģijas muzeja paraugu etiķetēs.

Doss neaprobežojās tikai ar ģeoloģijas mācīšanu studentiem. Viņš vēlējās ar sasniegumiem un novitātēm šajā jomā iepazīstināt pēc iespējas plašāku sabiedrības daļu. Tādēļ tikai dažus mēnešus pēc ierašanās Rīgā jau 1890.gada sākumā Doss iestājās Rīgas dabaspētnieku biedrībā, kuras biedrs skaitījās 29 gadus. Viņš bija viens no aktīvākajiem dalībniekiem – par to liecina A.Medera ziņojums par biedrības darbību no 1895. līdz 1920.gadam sakarā ar tās 75 gadu pastāvēšanu [3]. Tajā Dosa devums Austrumbaltijas ģeoloģijas pētījumos tiek salīdzināts ar K.R.Kupfera sasniegumiem botānikas nozarē. Rīgas Dabaspētnieku biedrībā Doss nolasīja 58 lekcijas un ziņojumus, kas bieži izraisīja aktīvas debates. Šajā ziņā viņu pārspēja tikai G.Švēders, K.R.Kupfers un H.Pflaums. Lielu daļu savu zinātnisko rakstu, kopskaitā 28, viņš publicēja tieši biedrības rakstu krājumos. Pateicoties viņa aktivitātei, jau 1892.gadā Doss ievēlēja par valdes locekli, bet, sākot ar 1913.gadu, viņš kļuva par valdes vicepriekšsēdētāju, nomainot K.R.Kupferu. Jau 1914.gadā biedrības valde nolēma pie pirmās izdevības viņu ieteikt par goda biedru, bet karš šo nodomu izjauca. Biedrībai uz laiku darbību nācās pārtraukt. Tikai 1917.gada 12.novembra pilnsapulcē Doss vienbalsīgi ievēlēja par Rīgas Dabaspētnieku biedrības goda biedru, tādējādi izrādot viņam visaugstāko godu, kas, diemžēl, kļuva par pēdējo.

Pateicoties tieši ciešajai saistībai ar Rīgas Dabaspētnieku biedrību un tur iemantotajai cieņai, mums tagad ir pieejams, iespējams, gandrīz pilnīgs zinātnieka darbu uzskaitījums [2]. No 103 lielākām vai mazākām publikācijām 72 ir veltītas ģeoloģiskajiem pētījumiem Austrumbaltijā. Aplūkoto problēmu loks ir visai plašs. Vēl pirms viņš pievērsās **kvartārģeoloģijai**, apskatot dažādu leduslaikmeta veidojumu – drumlinu, osu, kāpu, gala morēnu, ezeru ieplaku izcelsmi. Īpaša uzmanība veltīta Rīgas apkārtnes Kangaru ģeoloģiskajai uzbūvei, sloksņu mālu uzkrāšanās apstākļiem, ledāja atstātajām skrumbām pamatiežos un jūras līmeņa izmaiņām. Ar īpašu aizrautību Doss pētīja mūsu reģiona **ģeodinamiskās** norisces. Mums jāpateicas tieši viņam par pilnīgu visu reģistrēto zemestrīču un seismiski akustisko fenomenu uzskaitījumu. Aprakstīti arī savdabīgi “zemes krokojumi”, pētīta ledus krāvumu un aizsprostu veidošanās un to graužošā darbība. Dosam bija labas zināšanas **mineraloģijā, petrogrāfijā un augsnes mācībā**, tādēļ viņu interesēja arī Baldones meteorīts, Latvijas devona lodīšu smilšakmeņu uzbūve un sāls kristālu pseidomorfozes dolomītos, saldūdens kaļķiežu iegulas, lielle aukakmeņi, kā arī ģipša kristālu veidošanās apstākļi Astrahaņas stepēs. Īsi pirms kara Rīgas Dabaspētnieku biedrība uzsāka Moricsalas

apsekošanu, kurā Doss piedalījās ar augsnes pētījumiem. Kaut gan **paleontoloģija**, šķiet, nebija Dosa stiprā puse, viņš tomēr sniedza ziņas par subfosīlu kvartāra gliemju, devona zivju atlieku, liela skaita fosilizētu sikspārņu kaulu un pat mamuta atlieku atradumu pie Jaroslavas. Arī **pielietojamā ģeoloģija** netika atstāta novārtā. Apbrīnojami, ka vienlīdz augstā profesionālā līmenī Doss varēja spriest par Rīgas teritorijas inženierģeoloģiskajiem apstākļiem, ieteikt reformas Rīgas ūdensapgādē, novērtēt Tērbatas ūdensapgādes projektu, izvērtēt Kaņiera ezera dūņu ārstnieciskās īpašības, raksturot Allažu kaļķiežu iegulu un pat vispusīgi iztīrīt jautājumu par naftas iegulas iespējamību Zemes dziļākos slāņos pie Smārdes, kad tur vairākās vietās pie dzirnavu diķa tika konstatēti eļļaini plankumi, tādējādi aizsākot teorētiskos pamatojumus naftas meklēšanas darbiem Latvijā. Neliela daļa Dosa darbu ir ar **vēsturisku** un **lingvistisku** tematiku.

Ģeoloģija ir viena no tām zinātnes jomām, kur svarīgas ir ne tikai rakstiskās liecības, bet arī primārais fakti materiāls, proti – paraugi. Ir norādes, ka Doss Rīgas Politehniskajā institūtā Troņmantnieka, tagad Raiņa, bulvārī 19 bija izveidojis Ģeoloģijas un mineraloģijas muzeju, kura kolekcijas izvietojušās 4 telpās. Zināms, ka arī Rīgas Dabaspētnieku biedrībai viņš ir dāvinājis savus materiālus. Par nožēlošanu līdz šim tikai LU Ģeoloģijas muzejā ir atrasti Dosa vākumi, kas aptver vairākus simtus paraugu 11 dažādās kolekcijās. Vispilnīgākā ir viena paša Dosa veidota kolekcija ar 321 kārtas numuru. Lielākais paraugu numurs tajā ir 146. Saglabājušies 120 datēti paraugi un 25 etiķetes. Šī ir jaukta kolekcija, kurā atrodami minerāli, fosīlijas, gliemji, ogles, sapropeli, ezeru dūņas, saldūdens kaļķieži, dolomīti no Doles salas ar ledāju skrumbām. Līdzās Dosa vākumiem tajā ir paraugi, kurus ievākuši citi pētnieki, kā, piemēram, J.Mikutovičs un B.Hmeļovskis. Iespējams, ka arī Dabas muzejā ir bijušas vai vēl tagad neatpazītas ir Dosa kolekcijas.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, 1914.gada rudenī profesoru kā Vācijas pavalstnieku izsūtīja uz Orlu Krievijā. Neņēma vērā ne viņa ilggadējo darbību Latvijā, ne ģeologa specialitāti. Dosam nācās strādāt kā vienkāršam ierēdnim, līdz 1915.gada vasarā bez izdienas pensijas vai citas atlīdzības viņu atlaida no Krievijas valsts dienesta un kopā ar ģimeni izsūtīja pāri robežai. Bez tam viņam konfiscēja arī zinātnisko darbu rokrakstus, zudībā gāja daļa mantības. Dzimtenē Doss atgriezās cauri Rumānijai. Sākumā viņš dabūja ārstata profesora vietu Freibergas Kalnu akadēmijā Saksijā, kur savu darbību uzsāka ar petrogrāfijas un stratigrāfijas kolekciju izveidi. 1917.gada sākumā vācu armijas vadība Dosu iecēla par Austrumu frontes Viļņas iecirkņa kara ģeologu grupas vadītāju. 1917.gada rudenī, kad vācu vienības bija ieņēmušas Rīgu, viņš ieradās šeit, lai nokārtotu dažas darīšanas un mēģinātu atkal atsākt pedagoģisko darbību Tehniskajā augstskolā. Tas viņam tomēr tika liegts.

Kara laikā Doss bija ieguvis smagu slimību, kas viņu mocīja ilgu laiku. No 1918.gada pavasara viņš bija saistīts pie slimības gultas, līdz 1919.gada 28.maijā pēc ilgām ciešanām Drēzdenē mira. Viņa sieva un nepilngadīgie bērni palika bez līdzekļiem. Saglabājusies liecība, ka atraitne pēc materiālās palīdzības griezusies Latvijas Augstskolā, un Dosa bijušie kolēģi vākuši personīgus ziedojumus. Vēlāk, kā atzīmējis K.R.Kupfers [2], Latvijas valsts Dosa ģimenei piešķīrusi pensiju.

Profesora Karla Bruno Dosa zinātniskās darbības analīze, pamatojoties uz viņa publikācijām, ir veicama, kaut gan līdz šim tas pietiekoši nav darīts. Grūtāk viņu raksturot kā pedagogu un ģeoloģisko zināšanu popularizētāju. Turpmāk vajadzētu mēģināt izziņāt Bruno Dosa personību tieši šajā aspektā.

Vēres

1. Danilāns I. DOSS Bruno. *Enciklopēdija "Rīga"*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju reakcija, 1988. 252 lpp.
2. Kupffer K.R. Professor Dr. Bruno Doss und seine Verdienste um die Durchforschung des ostbaltischen Gebietes. *Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga*, LVIII. Riga, 1924, 3-6 S.
3. Meder A. Der Naturforscher-Verein zu Riga in den Jahren 1895-1920. *Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga*, LVIII. Riga, 1924, 9-29 S.
4. Melnalksnis V. DOSS Karls Bruno. *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, I sēj. Rīga: Zinātne, 1967, 401.-402.lpp.
5. Pogendorf I.C. *Biographisch-Literarisches Handvorterbuch* Leipzig. 1904.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE UN HIDROLOĢIJAS ZINĀTNES SĀKUMI LATVIJĀ

Arturs Eižens Zalsters

Hidroloģijas zinātnes sākumi Latvijā tieši saistīti ar 1919.gadā izveidoto L.A. (Latvijas Augstskola, kopš 1922.gada – LU – Latvijas Universitāte) un tās pārstāvi Alfredu Vītolu. A.Vītols bija Inženieru fakultātes mācību spēks kopš 1919.gada 11.septembra¹, bet jau nākamā gada 24.janvārī Izglītības Ministrija viņu apstiprina par L.A. Inženieru fakultātes docentu.²

Pirms īsi atstāstu Kārļa Alfreda Amanda Vītola (08.01.1878 – 22.06.1945) dzīvi un zinātnisko darbību, stipri vienkāršots terminoloģijas skaidrojums. Hidroloģijas zinātne pēta mūsu planētas ūdeņus. Pētījumi saistīti ar pētītās vides daudzuma, dziļuma, pārvietošanās ātruma un citu lielumu mērīšanu – hidrometriju. Nokrišņi, it sevišķi spēcīgas lietus gāzes, hidrologu aprēķinos ir visai nozīmīgs faktors. Ombrometrija ir nokrišņu daudzuma un ar tiem saistīto lielumu mērīšana. Gan hidrometrija, gan ombrometrija apskata ne tikai mērīšanas metodes un procesu, bet arī mērīšanas līdzekļus. Hidrogrāfija pētī, apraksta un grafiski attēlo ūdenskrātuves un ūdens ceļus, to izcelšanos, veidu, stāvokli un īpatnības. Hidromehānikas nozare hidrodinamika pēta šķidruma (piemēram, ūdens) kustību šķidrumā (piemēram, jūras straumes kustību jūrā), atklātā cietvielas gultnē (piemēram, ūdens plūsmu kanālā vai upē) vai noslēgtā sistēmā. Tā pēta arī cieta ķermeņa (piemēram, kuģa) kustību kustīgā vai nekustīgā šķidrumā (piemēram, straujā upē, ezerā vai jūrā). Iekšēji un ārēji spēki var izsaukt spēcīgas straumes. Tās spēj “grauzt” ūdens krātuves gultni un krastus (abrāzijas procesi), un satvertās sīkās, cietās daļiņas aiznest uz pavisam citu gultnes vai piekrastes vietu (akumulācijas procesi). “Tīros šķidrumos” novēroto procesu izpēte ļāva formulēt procesu likumus. Šķidruma līdzsvara un kustības (ārējo vai iekšējo spēku iespaidā) likumus, kā arī šo likumu praktiskās lietošanas iespējas un paņēmienus apraksta hidraulika. 1939.gadā LU profesora Vītola fakultātē rodas tās jauns vispārīgums – psammohidraulika – “nogulšņu kustības un citu maisījumu hidraulikas problēmu atrisināšanas ierocis”.³ Nogulšņu kustības izpētes zinātne toreiz tikai attīstījās un A.Vītols izveidoja jaunu teoriju un jaunu formulu kopš 1886.gada izmantotās vietā. LU šī tēma kļuva populāra.

Pirmajos dokumentos minēts, ka Alfreds Vītols dzimis 1877.gada 27.decembrī (vecais stils) Katravas pagasta skolā pie Limbažiem. Rīgas klasisko Nikolaja ģimnāziju viņš beidz 1899.gadā un ir tās pirmais

skolnieks, kas saņem zelta medaļu. 1906.gadā beidz Pēterpils Ceļu inženieru institūtu un Pēterpils Ūdensceļu apgabala valdē saņem tehnisko darbu inženiera vietu un visai sarežģītas problēmas. Svarīgākā no tām saistīta ar darbu uz Volgas līdz Tverai, ieskaitot pieteku Tvercu visā tās garumā. Problēmas Volgā un Tvercā radīja izskalojamās un neizskalojamās (klinšainās) gultnes, abrazijas un akumulācijas procesi, kā arī hidrometrija (pirmo reizi Krievijā izmantoja ne tikai mehānisko paņēmieni ar hidrometrisko spārnu, bet arī ķīmisko). Krastu nostiprināšanas darbi izskalojamās gultnēs un spridzināšana – klinšainās bija hidrauliski jāmotivē, straumes ātrums nedrīkstēja pārsniegt pieļaujamo, pie tam nebija pieļaujama jaunu sēkļu veidošanās. Darbs tika teicami vērtēts, jo aprēķini sasaucās ar rezultātiem.⁴ Uz Volgas un Tvercas radās prasība pēc jauna hidraulikas vispārinājuma, bet vajadzēja gaidīt teorētiskam darbam labvēlīgus apstākļus.

1916.gadā A.Vītols kļūst par Tērbatas-Pleskavas vietējā ūdensceļu apgabala priekšnieku, bet 1918. pārceļas uz Pēterpili un no turienes 1919. atgriežas Rīgā. Pēc Latvijas Nacionālās valdības atgriešanās A.Vītols ir Satiksmes ministrijas Ūdensceļu direktors un L.A. lektors (1919.g. 11.sept.). Kopš 1920.gada 24.janvāra L.A. docents. 1924.gada 12.maijā Mehānikas fakultāte ziņo rektoram, ka docents A.Vītols aizstāvējis disertāciju *Essai d'établissement d'une théorie de l'écoulement des eaux pluviales* (pētījumi par lietus ūdens caurlaides nepieciešamā šķērsriezuma aplēsēm). Valsts Kanceleja ziņo (Nr.1933, 18.06.1924), ka 17.jūnijā LU Mehānikas fakultātes Tehniskās mehānikas katedras docents Dr. A.Vītols apstiprināts par šīs katedras profesoru.⁵ Protams, jau kopš 1921.gada rudens viņš darbojas vienīgi LU. LU nodrošina profesoram piedalīšanos konferencēs, svarīgākās – Spēka un Kuģniecības kongress Bāzelē (1926.g.), II Baltijas valstu hidrologu un hidrometru (BH) konference Tallinā (1928.g.), Lielo Aizsprostu konference Parīzē (1929.g.), III BH konference Varšavā, sanāksme Karaļaučos, 3.Tehniskās mehānikas kongress Stokholmā (1930.g.), komandējums Vācijā (1932.g.), eksperimenti Dancigas ostā (1932.g.–1933.g.). Sevišķi svarīga konference Kembridžā, kur nolasīts referāts *Plūstu kanālu kinemātiskā aplēse*. Tur risinājās IV Mehānikas kongress, un hidrologu sekcijas tematika bija svarīga hidraulisko spēkstaciju celtniecībai Daugavā (1934.g.).⁶ Nākamie komandējumi jau saistīti ar Ķeguma būvi. Vispirms lekcijas Zviedrijā un Norvēģijā, kā arī V BH konference Somijā (1936.g.). 1937.g. komandējumā Stokholmā, bet vasarā arī Norvēģijā atpūta kopā ar kundzi. 1938.g. VI BH kongress Berlīnē un Lībekā.⁷

Kopš 1931.g. vairākkārt Mehānikas fakultātes dekāns un kopš 1936.g. ilggadīgs LU prorektors studentu lietās.⁸ 1934.g. deleģēts Kultūras Fonda padomē.⁹

Pēdējais ieraksts profesora LU lietā 1944.gada 15.jūlijā. Profesora dzīve beidzas Upsalā, Zviedrijā.

Šķiet – klasiskā ģimnāzija Alfredam Vitolam atvēra ceļu uz svešvalodās sarakstīto literatūru un starptautisku auditoriju. Pēterpils (Pēterburgas) institūts iemācīja brīvi izmantot augstāko matemātiku, bet LU radīja iespēju praktiskajā darbā novērotās dīvainības izprast un zinātniski motivēt. 1939.gada 3.martā profesors Kronvalda bulvārī 4.lasa lekciju *Noslēpumaina nogulšņu kustība kā zinātnes objekts*.¹¹ Jau pirms tam LU veikti pētījumi (V.Jungs) gravimetrijā, kas palīdzēja izprast sistēmas “šķidrums – cietvielas daļiņas” reizēm dzīvai un kaprīzai būtnei līdzīgos untumus. Iespējams, tieši tāpēc jauno ieroci nogulšņu hidraulikas problēmas risinājumam A.Vītols nosauca jūras nimfas *Psamathē* vārdā – psammohidraulika. Zināmu laiku ar LU saistītā A.Vītola, viņa līdzgaitnieku un sekotāju grupa nogulšņu un sanešu zinātniskā izpētē bija vadošā. Ar pēdējo grupas pārstāvi Rūdolfu Knapu iepazinās, pētot smilšu segtu senu kuģu vraku problēmas, un pārliecinājās, ka ne tikai paši vraki, bet arī sanešu kustības likumu izpratne spēj papildināt bojā gājušu kuģu liktenstāstus.

Diemžēl toreiz neizjautāju R.Knapu, kā profesoru vērtējuši studenti. Latvija A.Vītola darbu novērtēja ar Triju Zvaigžņu ordeni un Atzinības Krustu.¹²

Pēteris Frīdrihs Leonhards Stakle (24.09.1881–20.02.1944) dzimis Jaunburtnieku pagasta Seku muižas “Jaunbringuļos”. Pirmajos dokumentos minēts, ka viņš dzimis 1881.gada 12.septembrī (pēc vecā stila). 1900.g. Pēteris Stakle beidz Nikolaja ģimnāziju Rīgā, bet 1906.g. Pēterpils Satiksmes ceļu inženieru institūtu ar I šķiras diplomu. Tāpat kā A.Vītols, viņš darba gaitas sāk Pēterpils apgabala Ūdensceļu valdē. 1908.g. pāriet strādāt Krievijas Ūdensceļu valdē un pēta upes Kama un Severnaja Dvina. No 1910.g. līdz 1912.g. Amūras ekspedīcijas Hidrotehniskās nodaļas vadītājs, bet pēc tam komandējumā Ziemeļamerikā, kur iepazīstas ar lielu kanālu un upju regulēšanu ar speciālu baganu palīdzību. No 1912.g līdz 1916.g. veic darbus Amūras apgabalā un līdz 1917.g. ir Kaldžiras stepes apūdeņošanas priekšnieks. 1918.g. sastāda Krievijas ZA daļas upju kadastru un pēc tam darbojas Maskavā. Kopš 1920.g. profesors Konstantīna institūtā, bet 1923.g. 17.jūlijā atgriežas Latvijā. Darbu sāk tā paša gada rudenī. Viņa galvenā darba vieta ir Jūrniecības departamentā. 1924.gada augustā P.Stakle tur ir vecākais inženieris, bet no 1935.g. oktobra vicedirektors un tehniskās nodaļas vadītājs, bet no 1939.gada 20.janvāra – direktors. Kopš 1936.gada augusta P.Stakle ir Ķeguma spēkstacijas būvinspektora palīgs.¹³

Interesanti, ka A.Vītola komandējumiem naudu nācās sagādāt ar grūtībām, pat izdevumus sedzot no vairāku katedru resursiem, Jūrniecības departamentam P.Stakles komandējumu izdevumi nesagādāja ne mazākās

grūtības. Finanšu jomā Jūrniecības departamentam bija zināmas priekšrocības, un finanšu ministrs, iespējams, ironizējot, kādā 1939.gada rezolūcijā piezīmēja: "Tādu pat pilnvarojumu es gribētu dot visiem finanšu ministrijas departamentu direktoriem".¹⁴ Latvija P.Stakles veikumu novērtēja ar Triju Zvaigžņu ordeni (1933.g.), bet ārzemes viņam piešķīra Zviedrijas Vāsas ordeni (1937.g.), Somijas Baltās Rozes (1938.g.) un Lietuvas lielhercoga Ģedimina ordeni (1940.g.).¹⁵ 1939.g. P.Stakli nozīmē arī Ķeguma spēkstacijas pieņemšanas komisijas sastāvā (tur ir arī prof. Dr. A.Vītols).¹⁶

Pabaidzis visai ienesīgo darbību Ķeguma būvē, P.Stakle sāk darboties LU. Lai iegūtu *pro venia legendi* tiesības, viņš veic Baltijas jūras valstu pētījumu analīzi par ledus apstākļiem Baltijas jūrā laika posmā no 1936.g. līdz 1939.g. (*Die Eisverhältnisse der Ostsee und ihre Erforschung*). Parauglekcijā P.Stakle lasa *Latvijas iekšējo ūdensceļu valstiskā nozīme*. Inženierzinātņu fakultātes komisija lūdz Universitātes Padomi kandidātu – satiksmes ceļu inženieri P.Stakli apstiprināt par privātdocentu pie Ūdensbūvju katedras. Universitātes Padome lūgumu izpilda – P.Stakle kļūst privātdocents 1940.gada 1.janvārī.¹⁷ Par docentu viņš kļūst 1940.gada 1.oktobrī.¹⁸

Veikto zinātnisko pētījumu sarakstā P.Stakle atzīmē novērojumus straumju un sanešu kustībā, kas veikti Latvijas piekrastē 1929.–1933.g.¹⁹ Jādomā, ka šie pētījumi pamatoja viņa atsaukumi par prof. A.Vītola darbu psammohidraulikā.²⁰ Pēdējais ieraksts personīgajā lietā 1941.g. 20.jūnijā.²¹ P.Stakle beidz dzīvi Soļikamskā.

Hidroloģijas zinātnes attīstībā Pētera Stakles nopelni saistīti ar Baltijas jūras valstu hidrologu (BH) konferencēm un sanāksmēm. Pirmā no tām notika 1926.g. LU telpās Rīgā. Ar Jūrniecības departamenta darbinieku P.Stakles un Harija Zakovska (11.01.1887–16.07.1937) starpniecību LU zinātnieki iesaistījās visās (to bija sešas) BH konferencēs, kā arī jaundibinātā konferenču biroja sanāksmēs.

Inženieris H.Zakovskis dzimis Madonā, 1906.g. beidz Rīgas pilsētas reālskolu un 1919.g. Politehnisko institūtu (kā būvinženieris). Starplaikā dien Krievijas armijā kā artilērijas rezerves virsnieks. 1919. un 1920.g. brīvprātīgais Latvijas atbrīvošanas cīņās. No 1920.gada 16.augusta valsts dienestā un no 1921.gada 1.septembra jaunākais inženieris Jūrniecības departamentā, bet no 1924.gada 1.maija virsinženieris. Viņš pārrauga piekrastes bākas un zvejnieku ostas, un viņa sniegtie dati pamatā vairākiem LU zinātnieku teorētiskiem aprēķiniem un secinājumiem. Pēc H.Zakovska projektiem celtas bākas Mērsraga, Rojas un Skultes zvejnieku ostās un dzelzsbetona Miķelbāka, kā arī pārbūvēta Kolkas bākas sala un daudz citu objektu. 1934.g. jūlijā H.Zakovski ievēl par jaundibinātā pastāvīgā BH konferenču biroja sekretāru. Latvija viņa veikumu novērtēja ar Triju Zvaigžņu ordeni.²²

Hidroloģijas zinātnes attīstībā zināmi nopelni arī interesantam LU pārstāvim Leonīdam Slaucītājam (10.04.1899–12.09.1971). Viņš, LU Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes pārstāvis, Baltijas jūras hidroloģijas zinātnē ienāca jau 1925.g. – beidzot LU ar godalgoto darbu *Baltijas jūras ledi un miglas un to radītie traucējumi jūrniecībai austrumu piekrastē*.²³

L.Slaucītājs dzimis Jaunlaicenes pagastā Valkas apriņķī. Pamatskolu skolotāja dēls beidz tēva skolā un iestājas Valkas reālskolā. To beidz 1916.g. un līdz 1918.g. Krievijas Jūras ministrijas Gardemarīnu klasēs Petrogradā apgūst teoriju, bet praksi apgūst Klusajā okeānā. 1918.g. nogalē un 1919.g. piedalās hidrogrāfiskos darbos Ziemeļu Ledus okeānā. 1920.g. atgriežas Latvijā un dien Daugavgrīvas artilērijā kā adjutants. Kopš 1921.g. LU Astronomijas katedras, bet no 1924.g. Fiziskās ģeogrāfijas katedras subasistents. 1925.g. ļoti sekmīgi beidz LU un iegūst matemātikas zinātņu kandidāta grādu.²⁴ 1926.g. sākas ceļš no jaunākā asistenta līdz Matemātikas un dabas zinātņu fakultātes vecākajam docentam 1938.g.²⁵ Šai ceļā liela nozīme veiksmīgam pētījumam 1930.gadā: *Magnetic Measurements in the Baltic Sea along the Latvian Coast* (par ģeomagnetisko elementu variāciju), ar ko habilitējas 1931.g.²⁶ Interesanti, ka ceļā uz zinātnes virsotnēm L.Slaucītājs pagūst apgūt arī mūzikas teoriju un 1933.g. iegūst brīvmākslinieka grādu.²⁷ 1939.g. viņš kļūst par LU ārkārtas profesoru, bet 1940.g. par LVU profesoru.²⁸

1942.g. 19.decembrī Leonīds Slaucītājs LU Matemātikas un dabas zinātņu fakultātē iegūst doktora grādu²⁹, bet 1944.g. viņš emigrē. Arī tur viņš ir vairāku universitāšu profesors un Ņujorkas ZA loceklis. L.Slaucītājs miris Sidnejā, Austrālijā.

L.A. izveidē un Latvijas hidroloģijas zinātnes pirmajos soļos līdzdarbojās vēl divi zinātnieki – 1881.gada 5.martā Rēvelē (Tallinā) dzimušais Edgars Jakobi (Jakoby) un 1884.gada 22.(10.) jūlijā Rīgā dzimušais Maksimilians Kārlis Teodors Vegners. Abi vācu tautības Latvijas pavalstnieki un LU pārstāvji neradīja jaunas atziņas hidroloģijas teorijā, bet precīzi orientējās tās būtībā un izvērtēja savu kolēģu veiktā starptautisko nozīmīgumu.

No 1890.–1899.g. E.Jakobi mācās Rēveles Nikolaja ģimnāzijā, bet augstāko tehnisko izglītību gūst Rīgā. 1906.gada 18.aprīlī viņš saņem RPI diplomu kā pirmās šķiras būvinženieris un no 1907.gada 1.jūlija ir šīs augstskolas Hidrotehnikas nodaļas docenta v.i. No 1917.g. 22.augusta RPI kārtējais profesors un kopš 1919.gada 1.septembra tāds arī L.A. (LU). No 1920.g. vasaras papildus strādā “Daugavbūve” kā vecākais inženieris. Tā paša gada maijā ievēlēts par Inženierzinātņu fakultātes dekānu. Dancigas (tagad Gdaņska) Tehniskās augstskolas goda doktors (1931.g.) un par tādu kļūst arī LU (1939.g.). 1939.gada 28.septembrī apbalvots ar III šķ. Atzinības Krustu.³⁰ 1939.gada 20.novembrī LU

atvadās no sava ilggadīgā profesora, jo viņš repatriējās.³¹ Latvija E.Jakobi atceras arī kā ledusjahtu sportistu.³² E.Jakobi miris 1964.gada 4.jūnijā Lībekā, Vācijā.

Maksimilians Vegners dzimis un audzis Rīgā. 1902.g. beidz Pētera I reālskolu un iestājas RPI, ko ar uzslavu beidz 1907.gada 17.jūnijā kā būvinženieris. No 1918. līdz 1920.g. Zemkopības ministrijas Meliorācijas pārvaldes direktors. No 1919.gada 11.septembra L.A. Inženieru nodaļas mācību spēks, un viņam lieli nopelni nodaļas izveidē par Inženierzinātņu fakultāti. Docents kopš 1920.g. janvāra.³³ Profesors darbojās ar hidroloģiju cieši saistītā nozarē – viņš veica meliorācijas aprēķinus tehniski izmantojamiem laukumiem – aerodromiem un lidostām.³⁴ 1938.g. profesors piedalās BH sestajā konferencē un nolasa divus referātus. Pirmais skaidro gultnes aizaugšanas un pārveidošanās ietekmi uz rigozitātes koeficientu noteces formulā, bet otrais referāts skaidro upju zemledus noteci.³⁵ Tātad arī M.Vegners sāka mēģinājumus papildināt hidroloģijas zinātnes teorētiskās iespējas. Diemžēl ieceris pārtrauca viņa lēmums repatriēties 1939.gada 16.novembrī.³⁶ Miris 1962.gada 2.janvārī Berlīnē.

Profesora Alfrēda Vītola radītās psammohidraulikas īpatnību izpratnei liela nozīme bija gravitācijas iespaidam, kam pakļāvās straumes nestās cietās daļiņas. Latvijas piekrastes un apvidu gravimetriskos pētījumus veica Voldemārs Jungs (07.01.1904–22.03.1942).

V.Jungs (Junga) dzimis Jaunpiebalgā Cēsu apriņķī, pēc vecā stila 1903.gada 25.decembrī. 1919.g. beidz Jaunpiebalgas draudzes skolu un iestājas Rīgas Valsts tehnikumā. Apsvēris iespējas skoloties ātrākā tempā, V.Jungs 1920.g. pāriet uz Latviešu Jaunatnes savienības vidusskolu, ko beidz 1921.g. un tūdaļ iestājas LU Inženierzinātņu fakultātes Kultūrtehnikas nodaļā. Fakultātē pirmo reizi sastop Rūdolfu Knapu, kas tur iestājies nedaudz agrāk (R.Knapa matrikula 3445, bet V.Junga 4054), abu ceļi turpmāk vairākkārt krustojās.

LU V.Jungs ļoti sekmīgi beidz 1931.gada 18.decembrī, un viņa diplomdarbu apbalvo ar I godalgu.³⁷ Jau studiju gados zemākās ģeodēzijas 1925. un 1926.g. praktiskos lauku darbos viņš ir palīgsasistents, bet 1927.gada 4.novembrī V.Jungu ievēl par augstākās ģeodēzijas subasistentu. Paralēli viņš strādā pie hidrometriskiem novērojumiem³⁸, kas deva eksperimentālo materiālu A.Vītola psammohidraulikas teorijai. Pat karadienesta laikā V.Jungs saņem atļauju vakaros strādāt LU (1932). 1935.g. martā iesniegto habilitācijas rakstu "Smaguma spēks Latvijas rietumu, ziemeļu un dienvidu apvidos" aprīlī atzīst atbilstošu *pro venia legendi* noteikumiem, un 1935.gada 3.maijā V.Jungs nolasa parauglekciju "Augstākās ģeodēzijas problēmas un to atrisināšanas paņēmieni". Līdz ar to viņš ir privātdocents kopš 1935.g. maija, bet par štata docentu kļūst 1937.g.³⁹ 1938.gada 28.maijā V.Jungs

aizstāv disertāciju *Latvijas apvidu gravimetriskie pētījumi* un iegūst inženierzinātņu doktora grādu.⁴⁰ Laika posmā starp 1926. un 1939.g. komandējumos Vācijā, Šveicē, Lietuvā, Igaunijā, Somijā, Polijā un Čehoslovākijā.⁴¹ 1940.gada notikumos LU pārveidojas par LVU, un ārkārtas profesors V.Jungs kļūst par LVU mācību prorektoru un Inženierzinātņu fakultātes Augstākās ģeodēzijas un zemes ierīcības katedras vadītāju. Pēdējais ieraksts viņa LU lietā ir 1941.gada 25.jūlijā.⁴² Cīnoties Sarkanās Armijas rindās, viņš krīt pie Staraja Rusas.

Rūdolfis Knaps (14.11.1898–01.03.1990) dzimis Duntēs “Erlauskā”. 1919.g. beidzis II Rīgas pilsētas vidusskolas pilnu kursu un 1921.g. 7.februārī uzņemts LU. 1936.gada 11.septembrī ļoti sekmīgi beidzis Inženierzinātņu fakultāti ar būvinženiera grādu.⁴³ Teicami vērtēts diplomdarbs *Patvēruma un zvejnieku ostas Kurzemes piekrastē*, par kuru R.Knapam piespriesta atzinība *summa cum laude* LU Nr.19861. – 1936.gada 19.oktobrī (R.Knapa personīgais arhīvs).

Jau studējot, R.Knaps strādā ar hidrobūvēm saistītos uzņēmumos no 1923. līdz 1930.g. Ziemeļkurzemes piekrastē, bet no 1930. līdz 1936.g. Rīgas pilsētas Būvju valdē. Kopš 1933.g. tur papilddarbā arī V.Jungs.⁴⁴ Tieši ap to laiku R.Knaps izvēlas hidrobūvēm svarīgā hidroloģijas zinātnes virziena – piekrastes abrāzijas un akumulācijas procesu un sistēmas “cietvielu daļiņas – ūdens” likumsakarību izpēti. Rūdolfā Knapa meita Kaija Bojāre (viņas rīcībā ir tēva personīgais arhīvs) atceras, ka tēvs par saviem galvenajiem skolotājiem uzskatījis hidrologu Edgaru Jakobi un gravimetrijas speciālistu Voldemāru Jungu, kas 1926. un 1927.g.⁴⁴ veicis hidrometriskos novērojumus Jūrniecības departamenta uzdevumā.

Beidzis LU, R.Knaps strādā Liepājas pilsētas Tehniskās nodaļas būvvaldē. Par viņa pētnieka darbību liecina plašais referāts *Prüfung der Formel von Prof. Munch-Petersen über Materialwanderung an den lettländischen Küsten* (kādas formulas pārbaude sanešu kustībai Latvijas piekrastē), kuru nolasa VI BH konferencē Berlīnē 1938.g. augustā. Tas ir ieguldījums psammohidraulikas tapšanā.

1939.g. 1.martā R.Knaps atgriežas darbā Rīgas pilsētas Būvju valdē un gatavojas praktisko darbu saistīt ar teorētiski neskaidrā izpēti. Tomēr dzīve veido negaidītu pavērsienu. 1940.g. augustā V.Jungu nozīmē par LVU prorektoru mācību lietās⁴⁵, un viņš, zinādams R.Knapa praktisko un teorētisko pieredzi, aicina viņu par LVU mācību spēku un prorektoru saimnieciskās lietās. No 1940.gada 1.decembra R.Knaps lasa obligāto priekšmetu *Piejūras būves*. Šajā dzīves posmā R.Knaps paspēj apkopot darbu *Sanešu pētījumi Rojas ostā 1902. –1941.*

1941.g. jūlijā viņš zaudē darbu LU un no 1941.g. oktobra līdz 1944.g. oktobrim strādā Jūrniecības departamentā. 1942.–1943.g. veic hidroloģijas terminu precizēšanu Terminoloģijas komisijā. 1944.g. nogalē

atgriežas darbā LVU. Ziemeļkurzemes piekrastes intensīvās sanešu kustības problēmas daļēji zaudējušas sākotnējo nozīmi, jo piekrastes zvejniecība apsīkusi. Vienīgais A.Vītola veidotās psammohidraulikas pārstāvis bija pats R.Knaps. 1946.g. viņš ir ZA Arhitektūras un celtniecības institūta zinātniskais līdzstrādnieks. Arī darbs LVU saistīts nevis ar sanešu pētniecību, bet ar ūdensbūvēm. 1955.g. R.Knaps publicē plašu pētījumu par sanešu kustības rakstura noteikšanas metodiku noteikta tipa jūrās (krievu valodā), jo kopš 1950.g. LVU nestrādā, un institūtā iespējams pētīt arī iemīļoto tematiku.

Laika posmā no 1938. līdz 1959.g. tēmai veltītas 11 plašas zinātniskas publikācijas, bet atšķirībā no pārējiem psammohidraulikas entuziastiem pēdējam grupas pārstāvim neradās iespēja iegūt zinātnieka grādu. Arī VI BH konference bija pēdējā BH konference.

Pēc sešdesmit gadu pārsniegšanas R.Knaps turpina darbu līdz pat 1980.gadam institūtā "Latgiproproprom", kur darbojas jau kopš 1952.g., no sākuma kā inženieris, bet no 1958.g. kā galvenais hidrologs. Šajā laikā viņš institūtā "Ļenmorprojekt" uzdevumā veic pētījumus Ventspils ostā, no 1953.g. darbojas PSRS jūru un okeānu krastu komisijā.

Interesanti, ka sarežģītos sanešu kustības jautājumos, kas saistījās ar iespējamām krastu izmaiņām, atcerējās R.Knapu. Tā, piemēram, kad Picundas kūrortu apdraudēja pēkšņie krasta abraziņas procesi. LU radītās senās grupas pārstāvim nācās noteikt vietu, kur uzstādīt viļņlauzi (dambi jūrā, kas izmainītu piekrastes straumes virzienu). Pat vēl 1976.g. nogalē R.Knaps saņēma lūgumu izstrādāt projekta uzdevumu Piritas oimpiskajai ostai 1980.gada olimpiādei.

R.Knapa rakstītā V.Junga biogrāfija saglabāta LVVA 7427.fondā.⁴⁶

Vēres

1. Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (turpmāk LVVA). 7427.f., 13.apr., 1935.l., 4.lp.
2. Turpat, 5.lp.
3. Turpat, 197., 197^a.lp. 1939.g. 15.dec. prof. A.Vītols iesniedz fakultātei publikāciju "Kāda vispārināta hidraulika – psammohidraulika – kā nogulšņu kustības un citu maisījumu hidraulikas problēmu atrisināšanas ierocis". *Ekonomists*, 1939. 13/14. Pievienots privātdocenta P.Stakles vērtējums, datēts 23.12.1939. Iespējams, ka vārds "psammohidraulika" atvasināts no teiksmainās jūras nimfas *Psamathē* vārda.
4. Turpat, 22.lp.

5. Turpat, 4., 5., 11., 12., 13., 17., 23., 46., 178. – 179., 180., 189. – 193.lp.
6. Turpat, 31., 47., 48., 50. – 52., 53., 57., 61. – 68., 73. – 75.lp.
7. Turpat, 79. – 82., 91.lp.
8. Turpat, 70., 72., 74., 90., 93., 103., 144.lp.
9. Turpat, 69.lp.
10. Turpat, 98.lp.
11. Turpat, 200.lp.
12. Triju Zvaigžņu ordenis III šķ. 1931.g. 16.novembris. *Valdības Vēstnesis*, 1931, **259**.
Atzinības Krusts II šķ. 1939.g. 25.septembris. *Valdības Vēstnesis*, 1939, **262**.
LU inženierzinātņu fakultātes pateicības raksti par fakultātei dāvinātām A.Vītola publikācijām, galvenokārt, izdevumā *Wasserkraft und Wasserwirtschaft*, kā arī ieteikumi atklājumus apbalvot atrodami LVVA 7427.f., 13.apr., 1935.l., 210. – 215., 217., 218., 220., 224., 225., 202. – 205.lp.
13. LVVA, 7427.f., 13.apr., 1627.l., 3. – 6., 85., 99. – 101., 103., 108., 110., 138°.lp.
14. Turpat, 67.lp.
15. Turpat, 53., 54., 57.lp.
16. Turpat, 49.lp.
17. Turpat, 10. – 13.lp.
18. Turpat, 37.lp.
19. Turpat, 6.lp. (8.punkts)
20. Turpat, 1935.l., 199., 199°., 211., 213., 213°.lp.
21. Turpat, 1927.l., 36., 37.lp.
22. Turpat, 6.apr., 378.l., 16., 16°.lp.
23. Turpat, 1599.l., 43.lp.
24. Turpat, 43., 51., 80. - 81°.lp.
25. Turpat, 36., 38., 55., 84., 99., 115., 120.lp.
26. Turpat, 35.lp.
27. Turpat, 30.lp.
28. Turpat, 64., 67.lp.
29. Turpat, 72.lp.
30. Turpat, 660.l., 66., 69., 74., 77., 107., 108., 110., 112°.lp.
31. Turpat, 49., 55., 57., 64.lp.
32. Turpat, 25., 39.lp.
33. Turpat, 1861.l., 1. – 5., 77. – 80.lp.
34. Turpat, 76.lp.
35. Turpat, 68.lp.
36. Turpat, 83.lp.
37. Turpat, 717.l., 21., 24.lp.

- 38. Turpat, 21.lp.
- 39. Turpat, 18., 22. – 26.lp.
- 40. Turpat, 3., 53.lp.
- 41. Turpat, 18., 19., 21., 22.lp.
- 42. Turpat, 97⁰.lp.
- 43. Turpat, 5.apr., 3.l., 84.lp.
- 44. Turpat, 13.apr., 717.l., 21.lp.
- 45. Turpat, 40., 41.lp.
- 46. Turpat, 62., 63.lp.

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VETERINĀRMEDICĪNAS FAKULTĀTES IZVEIDOŠANĀS (1919-1940)

Gunārs Preinbergs

Pirms Pirmā pasaule kara Baltijas guberņās, it īpaši Igaunijā un Latvijā, kā rūpniecība, tā arī lauksaimniecība un lopkopība XX gs. sākumā salīdzinājumā ar citiem cariskās Krievijas novadiem bija uz augstākas attīstības pakāpes. Taču savas augstskolas kvalificētu speciālistu sagatavošanai nebija. Bija Rīgas Politehniskais institūts (RPI) – tehniskā augstākā mācību iestāde, ko uzturēja Baltijas guberņas muižniecība un cara patvaldība, kas gatavoja kvalificētus inženierus, agronomus un ķīmiķus, taču vietējo zemnieku bērniem iekļūšana šajā augstskolā bija stipri vien ierobežota.

Pirmais pasaules karš Latvijai atnesa milzīgu postu. Tas izklīdināja arī Latvijā strādājošos veterinārārstus, kas savu izglītību bija ieguvuši galvenokārt Tērbatas Veterinārajā institūtā (TVI). Izpostītajai lopkopībai pievienojās vēl vien nelaime - izplatījās mājdzīvnieku lipīgās slimības.

Lai radītu savu inteliģenci, kas varētu uz zinātniskiem pamatiem atjaunot karā sagrauto rūpniecību un lauksaimniecību, tā laika lielnieciskā padomju valdība 1919.gada 8.februārī laikrakstā *Cīņa* publicēja dekrētu Nr.17 par Latvijas Augstskolas (LA) dibināšanu ar Ķīmijas, Lauksaimniecības, Mehānikas, Inženierzinātņu un Arhitektūras fakultātēm /2/, bet jau 1919.gada 7.martā LA Padome nolēma nekavējoties organizēt Medicīnas (MF), Veterinārmedicīnas (VMF) un Pedagoģijas fakultāti /3/. Taču līdz lielinieku varas sagravei 1919.gada 22.maijā iecerī par jaunu fakultāšu nodibināšanu neizdevās realizēt.

1919.gada 11.jūlijā Latvijas Izglītības biedrības Augstskolas sekcija pieņēma A.Kirhenšteina, K.Kundziņa, P.Lejiņa, P.Nomala un P.Sniķera izstrādāto LA dibināšanas projektu un 14.jūlijā iesniedza to izglītības ministram K.Kasparsonam. Jau 2.augustā Latvijas Pagaidu valdība pieņēma lēmumu par bijušā RPI pārņemšanu valdības rīcībā. Nodibināja arī RPI reorganizācijas komisiju, kura sāka pārveidot bijušās nodaļas un organizēt jaunas fakultātes /23/.

1919.gada 29.augustā atsākās intensīvas organizatoriska rakstura sarunas arī par VMF izveidošanu. RPI Reorganizēšanas komisijas sēdē jaundibināmās VMF intereses pārstāvēja no TVI ataicinātais prof.Ernsts Paukuls /4/.

1919.gada 3. un 8.septembra sēdēs Iekšlietu ministrijas Veterinārvaldē piedalījās t.s. VMF dibināšanas kodols: prof.Ernsts Paukuls, Latvijas 1.armijas Veterinārās pārvaldes priekšnieks Augusts Kirhenšteins, veterinārārsts Voldemārs Brencēns un Latvijas Veterinārvaldes priekšnieks Vilis Frišmanis. Par organizācijas komisijas priekšsēdētāju ievēlēja veterinārārstu V.Brencēnu. Tieši šajās sēdēs tika likti organizatoriskie pamati VMF izveidošanai /5/.

1919.gada 9.septembra RPI reorganizācijas komisijas sēdē prof. E.Paukuls ziņoja par augstākminētās komisijas lēmumu. Šajā dienā paziņoja studentu uzņemšanas noteikumus VMF /6/.

Pateicoties VMF dibināšanas kodola dalībnieku iniciatīvām un enerģijai, jau 1919.gada 16.septembrī LA organizācijas komisija apstiprināja lēmumu par VMF nodibināšanu /7/. Tāpēc 16.septembris būtu jāuzskata par VMF dibināšanas dienu.

Šajā sakarībā nozīmīgi ir vēl divi datumi: 1919.gada 19.septembrī LA organizācijas komisijas priekšsēdētājs P.Dāle ziņoja, ka Izglītības ministrija apstiprinājusi lēmumu par VMF dibināšanu /8/, un 1919.gada 28.septembris - LA oficiālā atklāšanas akta diena, kurā piedalījās nule jaundibinātās VMF pirmie 8 studenti /1,9/.

Valstī vajadzība pēc veterinārārstiem joprojām bija liela. Tādēļ 1920.gada sākumā Veterinārvalde lūdza paātrināt VMF 3.kursa atvēršanu /10/.

VMF mācību spēku komplektēšana

Sākotnēji mācību spēkus izvēlējās pēc visai sarežģītas sistēmas: izglītības ministrs iecēla pagaidu dekānus visām fakultātēm. Dekāni ar attiecīgo ieinteresēto resoru pārstāvjiem sastādīja centrālo kolēģiju, kura uz pagaidu dekāna priekšlikuma pamata ievēlēja katrai fakultātei 3-5 locekļus, ieskaitot arī dekānu. Šo sastāvu apstiprināja izglītības ministrs. Turpmāk mācību spēkus dekāns ieteica centrālajai kolēģijai un ar tās piekrišanu attiecīgo mācību spēku apstiprināja izglītības ministrs /23/.

1919.gada 16.septembrī LA organizācijas komisijas sēdē par VMF pagaidu dekānu ieteica MF prof. E.Zariņu, jo tolaik pastāvēja viedoklis, ka VMF veidosies kā MF nodaļa /7/. Tā kā VMF tomēr veidojās kā patstāvīga fakultāte, prof. E.Zariņš no VMF dekāna pienākumiem atteicās.

1919.gada 8.decembrī pagaidu dekāns prof. E.Zariņš ziņoja dekānu padomei, ka VMF mācību naudu iemaksājuši tikai 6 studenti. Profesors pauda šaubas, vai šādā situācijā vispār ir vērts atvērt VMF.

Dekānu padome tomēr palika pie iepriekšējā lēmuma - VMF ir jābūt /12/.

1920.gada 4.februārī LA Padome par VMF organizatoru grupas priekšsēdētāju un līdz ar to par VMF pagaidu dekānu līdz prof. E.Paukula pārbrūkšanai no Tērbatas ievēlēja veterinārārstu V.Brencēnu /8/.

Darbības sākumā VMF Latvijā nebija savu mācību metodiskā un zinātniskā darba tradīcijas. Tāpēc darbā uz LA VMF uzaicināja pasniedzējus no Tērbatas universitātes VMF, kurā par mācību spēkiem strādāja ne viens vien latviešu pedagogs. Tā drīz vien (1920.gada 11.augustā) jaunās fakultātes darbā iesaistījās prof. E.Paukuls /11/ un prof. L.Kundziņš, kas savus zinātniskos uzskatus bija veidojis pasauleslavenā embriologa K.F. fon Bēra mācības ietekmē. Prof.L.Kundziņš bija izaudzis par pirmo ievērojamāko latviešu veterinārmedicīnas anatomu, histologu un embriologu /8/.

1920.gadā VMF sāka strādāt veterinārārsti Rūdolfs Grapmanis un Augusts Pētersons, kurus drīz vien ievēlēja par docentiem /24,25,26/, bet 1921.gada sākumā darbu VMF uzsāka bijušā RPI docents Kārlis Kangro /7/.

1920.gada 20.septembrī VMF dekāns E.Paukuls ziņoja, ka VMF pieteikušies 20 reflektanti, bet varētu uzņemt vēl vismaz 5 /13/.

1921.gada 14.decembrī par vecāko docentu apstiprināja no Zurnabadas (Kaukāzā) pretmēra stacijas ataicināto, pat aiz Krievijas robežām speciālistu aprindās labi pazīstamo serologu un parazitologu Jāni Lūsi /27/, bet jau 1922.gada 18.janvārī Padome godināja nelaiķa doc. J.Lūša piemiņu, kas 1922.gada janvārī ceļā uz Rīgu saslima un īsā laikā nomira /8,28/.

Par mācību spēkiem VMF uzaicināja zinātniekus arī no Eiropas citām augstskolām: prof. V.Pfeiferu no Jēnas universitātes /14,29/ un Dr.med.vet. F.Lutjē no Hannoveres pētniecības institūta /16,30/, kuri tādu vai citādu iemeslu dēļ tomēr no piedāvājuma atteicās /15/.

Šo neveiksmju dēļ VMF vadībai kļuva skaidrs, ka nepieciešamo mācību spēku personālu sakomplektēt no uzaicinātiem zinātniekiem neizdosies. Tāpēc VMF atlika tikai viena iespēja - mācību spēkus izaudzināt un komplektēt no saviem spējīgākajiem absolventiem.

Tā 1922.gadā pēc VMF absolvēšanas par jaunāko asistentu fakultātē atstāja Kārli Kaņepu /14,20,22/.

Neskatoties uz slimību /31/, savas kvalifikācijas paaugstināšanai radošā komandējumā uz Vācijas veterinārajām augstskolām devās doc. A.Pētersons /32/. Taču slimība kļuva aizvien grūtāka un 1924.gada 24.jūlijā viņš Berlīnē nomira, kur to arī apglabāja /33/.

1925.gadā fakultāti beidza Pāvils Ozoliņš un Jānis Pētersons, kurus tūdaļ ievēlēja par jaunākajiem asistentiem /18,20,22/. 1926.gadā VMF darbā norikoja jaunos veterinārārstus Mildu Salmiņu-Skudiņu /19,20,22/ un Miķeli Rolli /21,22/.

1929.gadā VMF beidza nākamais profesors Jānis Dzeldē, kas pēc VMF absolvēšanas, prof. A.Kirhenšteina uzaicināts, strādāja par asistentu Lauksaimniecības fakultātes Mikrobioloģijas katedrā, 1940.gadā pārgāja darbā uz VMF /39/.

1930.gadā VMF darbu uzsāka absolventi Arturs Vītums un Ādolfs Alksnis /34/, 1933.gadā – Pēteris Arnolds Apinis /35/, 1936.gadā – Voldemārs Elksnītis /36/ un Broņislavs Rudiks /37/, bet 1938.gadā – Oto Janovskis /38/. Raksturīgi, ka visi VMF jaunie pasniedzēji studiju gados strādāja par veterinārajiem sanitāriem, laborantiem vai subasistentiem.

Līdz 1940.gadam VMF par pasniedzējiem strādāja 20 mācību spēki – veterinārārsti, starp tiem vairāki Latvijā un aiz tās robežām labi pazīstami veterinārmedicīnas speciālisti profesori R.Grapmanis, P.Ozoliņš, J.Dzeldē, A.Vītums, M.Rolle, docenti M.Skudiņa, P.Apinis, O.Janovskis. VMF lekcijas lasīja arī citu LU fakultāšu mācību spēki – profesori Augusts Kirhenšteins, Paulis Lejiņš u.c.

Par sasniegumiem zinātnes attīstībā prof. L.Kundziņam (1924) /17,94/ un prof. P.Lejiņam vet. med. (1932) /94/ LU Padome piešķīra goda nosaukumu *Dr. honoris causa*.

Mācību bāze

Darbības sākumā VMF radās vēl viena grūti risināma problēma – VMF nebija savas mācību bāzes: klausītavas, laboratorijas, klīnikas, patoloģisko materiālu muzeja, savas mācību aptiekas. Arī LA Padome šo jautājumu nespēja atrisināt. Lai kaut cik glābtu situāciju, tā lūdza MF un VMF samierināties ar MF rīcībā nodotajām bij. garīgā semināra telpām Kronvalda bulvārī 9. Klīniskā darba iemaņas VMF studenti sākumā apguva Lauksaimniecības departamenta zirgu stallos Torģeles (tagad Grostonas) ielā 1 /40/.

Pēc apstākļu rūpīgas izpētes 1920.g.aprīlī LA Padomes sēdē V.Brencēns ieteica veterināro klīniku iekārtot artilērijas kazarmās, kas bija cariskās Krievijas armijas kazarmu zirgu stalli, Pērnavas ielā 19 /41/. Jau pēc dažām nedēļām – maijā – VMF dekāns Padomei iesniedza konkrētus priekšlikumus par kazarmu pārņemšanu /42/.

Ar to vēl klīnikas jautājums neatrisinājās. Tikai 1920.gada 29.septembra sēdē VMF dekāns E.Paukuls ziņoja LA Padomei, ka VMF ir saņēmusi no Rīgas pilsētas valdes bez maksas uz 6 gadiem

telpas klīnikas vajadzībām Pērnavas ielā 19. Kara valde, kura līdz tam minētās telpas izmantoja, uzņēmās klīniku izremontēt, uzcelt operāciju zāles piebūvi un izdarīt dažu citu nepieciešamāko telpu remontu. Par šo pakalpojumu VMF klīnikai bez maksas bija jāārstē armijas zirgi /43/.

Neapšaubāmi tas bija nozīmīgs VMF ieguvums, kas arī bija pamats vecāko kursu atvēršanai, lai TVI studenti latvieši varētu studijas turpināt Rīgā. Svarīgs priekšnosacījums minēto studentu pārnākšanai uz LA VMF bija arī tas, ka Tartu universitātē par mācību valodu kļuva igauņu valoda /44/.

1921.g. maijā VMF pārstāvji VMF vajadzībām pārņēma bakterioloģisko laboratoriju /45/.

VMF joprojām bija maz uzskates līdzekļu, preparātu un cita mācību procesam nepieciešamā inventāra. Tāpēc ne tikai VMF, bet arī LA bija pateicīga Rīgas pilsētas valdei par VMF Anatomijas kabinetam dāvināto ziloņa skeletu /46/.

1923.g. septembrī LU Saimniecības padomes sēdē doc.V.Brencēns ierosināja VMF sērgu institūtu (vēlāk to apzīmēja par Patoloģiskās anatomijas un higiēnas institūtu) ēku celtniecību, kas strādātu visas valsts mājdzīvnieku sērgu apkarošanas jomā. Kā izdevīgu apbūves vietu viņš ieteica zemes gabalu Suvorova (tag.K.Barona) un Pokrova (tag.Pērnavas) ielas stūrī, kas piederēja Pareizticīgo baznīcas sinodei. V.Brencēns paredzēja, ka, institūtu paplašinot, tajā vēlāk varētu izvietoties visa VMF. Šajā sakarībā Saimniecības padome lūdza VMF izstrādāt attiecīgu projekta priekšlikumu /47/.

1923.g. oktobrī LU piešķīra līdzekļus VMF Patoloģiskās anatomijas un higiēnas institūta un staļļu jaunbūvei, kā arī iesāktās mazo dzīvnieku klīnikas būves pabeigšanai /48/. Neņemot vērā V.Brencēna pārliecinošos pierādījumus par Anatomijas un higiēnas institūta celtniecības nepieciešamību un vairāku LU padomes locekļu atbalstu, Saimniecības padome nolēma valstij pieprasīt tikai 6 milj. rbļ., lai gan celtniecības maksas aprēķinā šī summa sasniedza 13,5 milj. rbļ. Dabīgi, ka šāda līdzekļu "piešķiršana" bija formāla.

Pateicoties doc. R.Grapmaņa ierosmei /49/, LU Padome piešķīra VMF līdzekļus zinātnisko grāmatu iegādei /50/. Ir pamats domāt, ka minētais un doc. J.Lūša personīgā zinātnisko grāmatu bibliotēka, ko nelaiķis novēlēja VMF, bijušas par pamatu VMF bibliotēkas izveidošanai /51/. 1935.gadā VMF bibliotēku papildināja mirušā veterinārārsta P.Dreimaņa testamentā novēlētās zinātniskās grāmatas /77/.

1923./24.māc.gadā sāka darboties doc. R.Grapmaņa vadītā VMF Patoloģiskā materiāla un animālo uzturvielu izmeklēšanas laboratorija /52/.

Pēc vairāk nekā gada ilgas līdzekļu meklēšanas, izmantojot pat remonta un darba algu fonda līdzekļus, 1926.g. izdevās sarūpēt nepieciešamos 2.000.- Ls rentgena aparāta iegādei /53/.

1926.g. VMF joprojām bija izvietota Rīgas pilsētai piederošās ēkās un uz tās zemes. Šī iemesla dēļ VMF izaugsmes iespējas bija visai ierobežotas. Daudz izdevīgāk būtu uzbūvēt jaunu, modernu VMF un klīniku citā vietā. Arī zemes gabals bija nolūkots, bet jautājums par zemes atpirkšanu no Pareizticīgo baznīcas sinodes uz priekšu nevirzījās. Tāpēc maijā VMF lūdza LU Padomi rūpēties par ēku un 2 zemes gabalu iegādi VMF vajadzībām, resp. LU īpašumā citā Rīgas rajonā. Padome uzdeva VMF deķānam saziņā ar saimniecības prorektoru ievadīt sarunas attiecīgajās iestādēs /54,55/.

Oktobrī Pareizticīgo baznīcas sinode piekrita zemes gabala, kas atradās K.Barona un Pērnavas ielas stūrī, apmaiņai pret citu. Arī LU Padome piekrita šādam darījumam un tā realizāciju uzdeva Saimniecības padomei /56/. 1928.gada maijā šis līgums joprojām vēl nebija noslēgts. Tā kā VMF tuvākajā nākotnē neredzēja konkrētas perspektīvas, 1926.g. pabeidza operāciju telpu izbūvi /57/.

Lai gan no viena gala VMF ēkas būvēja un remontēja, no otra - tās pamazām kļuva lietošanai nederīgas. Tā 1926.gadā LU komisija konstatēja, ka bij. garīgā semināra sētas ēka (Kronvalda bulvārī 9) bojāta "... tā, ka jābaidās no sabrukšanas un ugunsgrēka caur krāšņu un skursteņu plaisām". Saimniecības padome gan solīja šo ēku remontēt nākamajā mācību gadā /58/, bet faktiski remontu pabeidza tikai 1929.gadā /59/.

Pētot un analizējot VMF izaugsmes iespējas, 1929.gada 8.maijā LU rūpīgi inventarizēja VMF telpas /60/. Noskaidrojās, ka VMF rīcībā ir:

1. Anatomijas institūts (atb. prof.L.Kundziņš): muzejs, histoloģijas laboratorija, dissekciju, prozektora un mācību palīgtelpas;
2. Patoloģiskās anatomijas institūts (atb. doc.R.Grapmanis):muzejs, Patoloģiskās histoloģijas laboratorija, Sekcijas un preparēšanas laboratorijas, Animālo uzturvielu laboratorija, praktisks uzņēmums – Patoloģiskā materiāla un animālo uzturvielu izmeklēšanas laboratorija;
3. Higiēnas institūts: epizootoloģijas un higiēnas muzejs, laboratorijas un sekcijas telpas;

4. Hipoloģijas institūts: kabinets ar kolekcijām, paliginstitūti, mācību kalve;
5. Klīnikas: Ķirurģijas katedras kabinets ar klīniku (atb. doc.V.Brencēns), Iekšējīgo slimību katedras kabinets ar klīniku (atb. prof.K.Kangro), Mazo dzīvnieku slimību klīnika, Ambulatoriskā klīnika, klīnikas paliginstitūti: Rentgena kabinets, aptieka, Klīnisko izmeklējumu laboratorija /61/.

1931.gada maijā jautājums par Pareizticīgās baznīcas sinodei piederošā zemes gabala pirkšanu joprojām nebija atrisināts. To nesekmēja pat LU lūgums Ministru kabinetam /62/. VMF lūdza no LU aizdevumu iemaksas vajadzībām zemes gabala pirkšanas gadījumā 20000.- Ls apmērā, kas varētu ienākt atpakaļ speciāldzekļu fondā apmēram gada laikā. Padome lūgumu atbalstīja /63/. Tā kā LU nespēja VMF nodrošināt ar nepieciešamajiem līdzekļiem, VMF lūdza atļauju no klīnikas iekšējā budžeta atlikumiem dibināt fondu VMF iekārtošanas vajadzībām. Ar zināmām iebildēm Padome VMF priekšlikumam piekrita /64/.

Divdesmito gadu beigās un trīsdesmito gadu sākumā pasauli plosīja ekonomiska krīze. 1931.gada oktobrī Finanšu ministrija uzdeva LU samazināt budžetu par 304800 Ls, t.sk. uz studentu atbrīvošanas no mācību maksas rēķina, 5000 Ls uz Latgales stipendiātu un 5000 Ls uz pie LU atstāto absolventu stipendiju rēķina /65/.

1931.g.decembrī LU Saimniecības padome ziņoja, ka kredīts zinātnisko žurnālu iegādei samazināts no 50000 uz 25000 Ls, bet viss LU budžets jāsamazina vēl par 10000 Ls /66/.

1932.g. janvārī kļuva zināms, ka LU budžets jaunajam mācību gadam jāsamazina par 500000 Ls, bet studentu mācību maksa jāpaaugstina no 140 Ls (1925.g.) līdz 200 Ls /67/. 1933.g. janvārī Ministru kabinets LU budžetu nākamajam mācību gadam samazināja par 200000 Ls /68/. Septembrī no atvēlētās summas studentu atsvabināšanai no mācību maksas un pabalstiem Latgales trūcīgiem studentiem (332000 Ls) LU "taupības" nolūkos ieturēja 1% no minētās summas /69/. Bet jau novembrī LU bija spiesta sniegt ziņas par absolventiem un studentiem, kas reģistrēti kā inteliģentie bezdarbnieki /70/.

Dabīgi, ka ekonomiskās krīzes apstākļos nevarēja lolot cerības par VMF paplašināšanu un labiekārtošanu.

1933.g. janvārī jautājums par zemes gabala pirkšanu no Pareizticīgo baznīcas sinodes vēl aizvien nebija atrisināts. Tā vietā LU Saimniecības padome ieteica pirkšanas ceļā iegūt VMF vajadzībām no Krievijas-Baltijas vagonu fabrikas likvidācijas komisijas attiecīgu zemes gabalu ar ēkām Valmieras ielā 6. Padome ieteikumam piekrita.

taču pirkšanai bija jānotiek par VMF speciāldzēkļiem /71/. Maijā LU saņēma atļauju iegūt šo gruntsgabalu VMF vajadzībām par 150000 Ls /72/.

1933.g. 4.oktobrī LU revīzijas komisija (prof. J.Auškāps, vec.doc. L.Ausējs, doc. E.Balodis) iepazinās ar VMF darba un izaugsmes iespējām. Komisija konstatēja, ka "...VMF telpas ir ārkārtīgi šauras un neapmierinošas, darbiniekiem jāstrādā nehygiēniskos apstākļos. Neskatoties uz to, darbs tiek veikts intensīvi un apzinīgi. Telpas zinātniskām un apmācību iestādēm neatliekami jāpaplašina; tāpat jāpaplašina ambulances telpas, kuras ir uzkrītoši šauras. Ambulances telpu paplašināšana, droši paredzams, atmaksāsies" /73/.

1933.gada oktobrī LU Padome apstiprināja Zemkopības ministrijas lūgumu atļaut VMF klīnikai izmeklēt visus Veterinārās pārvaldes iesūtītos materiālus dzīvnieku infekcijas slimību diagnosticēšanai /74/. Tādējādi VMF kļuva par šāda rakstura centrālo iestādi Latvijā. Pēc savas būtības VMF kļuva par sākotni visām vēlākajām republikāniskajām veterināri bakterioloģiskajām laboratorijām, ieskaitot pašreizējo Valsts Veterināro diagnostikas centru.

1933.g. rudenī LU noslēdza pirkšanas-pārdošanas lūgumu ar Krievijas-Baltijas vagonu fabrikas likvidācijas komisiju. Uzraudzību un pārvaldīšanu par iegūto īpašumu Valmieras ielā 6 uzdeva VMF dekānam /75/. 1934.g. aprīlī VMF panāca, ka tās rīcībā atstāj 50% no laboratoriju un klīnikas ienākumiem /76/. Iegūtos līdzekļus paredzēja VMF tālākai labiekārtošanai.

Ritēja 1936.g. rudens. VMF mācību bāzes nostiprināšanā praktiski nekās nebija uzlabojies. Tāpēc VMF ziņoja LU Padomei, ka tā atzinusi par vēlamu uzsākt VMF klīnikas būvi uz jau esošā gruntsgabala Valmieras ielā 6. Tādēļ lūdza Padomi nodrošināt VMF ar nepieciešamajiem celtniecības dokumentiem. Padome nolēma VMF priekšlikumu virzīt tālāk, paziņojot attiecīgajiem resorciem, ka LU, ņemot vērā to, ka sarunas par zemes gabala iegūšanu no Pareizticīgo baznīcas sinodes stipri ieilgušas, nolēmusi uzsākt VMF klīnikas celtniecību uz jau iegūtās zemes Valmieras ielā 6 /78/. Tā kā 1936.g. vasarā Centrālā piensaimniecības apvienība parādīja nopietnu vēlēšanos iegūt savā īpašumā gruntsgabalu Valmieras ielā 6 /79/. 1937.g. 21.aprīlī LU saņēma atļauju VMF Patoloģiskās anatomijas un higiēnas institūta būvei Rīgā, K.Barona un Pērnavas ielas stūrī, nenogaidot galīgu jautājuma atrisināšanu par īpašuma tiesībām uz Pareizticīgo baznīcas sinodes īpašumu /80/.

1937.g. martā LU Saimniecības padome piekrita doc. V.Brencēna un arhitekta E.Štālberga braucienam (par VMF līdzekļiem) uz

Norvēģiju un Dāniju, lai iepazītos ar jaunbūvētām, modernām veterinārajām klīnikām. Vienlaicīgi padome piekrita Valmieras ielas 6 gruntsgabala maiņai pret VMF izbūvei paredzēto zemes gabalu K.Barona un Pērnavas ielas stūrī /81/. Paredzētais darījums tomēr nenotika. Pēc dažiem mēnešiem LU atteicās no arhitekta E.Štālberga projekta un uzdeva ēku projektēt, sagatavot maksas aprēķinus un vadīt būvdarbus arhitektam F.Skujiņam /82/.

1937.g.jūlijā LU saņēma atļauju uzsākt VMF Patoloģiskās anatomijas un higiēnas institūta jaunās ēkas celtniecību /83/.

Lai labāk varētu aprūpēt slimos dzīvniekus, kopš 1938.g. VMF rīcībā bija automobīlis /84/.

1938.g.augustā LU Saimniecības padome piekrita bij. Stricka brūža zemes gabala (apm. 38000 m²) iegūšanai VMF vajadzībām /85/.

1939.g. rudenī VMF beidzot pārņēma piešķirto zemes gabalu K.Barona un Pērnavas ielas stūrī /86/, bet novembrī VMF Patoloģiskās anatomijas un higiēnas institūta celtniecībai no valsts kases piešķīra 164300 Ls /87/. Līdz ar to LU Saimniecības padome nolēma pārdot VMF pārziņā nodoto īpašumu Valmieras ielā 6 /88/. Šajā laikā LU Padome VMF bibliotēkas papildināšanai piešķīra 500 Ls /89/.

1940.g. februārī LU Padome izskatīja VMF iesniegtos jaunceltām institūta maksas aprēķinus. Rektors ziņoja, ka sakarā ar notikušo izlīgumu starp Latvijas valsti, no vienas puses, un Latvijas Pareizticīgo baznīcas sinodi, no otras puses (pie LU Teoloģijas fakultātes nodibināja Pareizticīgo nodaļu), LU ir radusies izdevība iegūt uz sava vārda anatomikumu, kas MF un VMF nepārtrauktā lietošanā atrodas kopš 1920.g. /90/.

1940.g. aprīļa sākumā arhitekts F.Skujiņš LU iesniedza VMF celtniecības darbu projekta dokumentāciju /91/. Bet 1940.g. 17.aprīlī LU Padome ziņoja par Izglītības ministrijas rīkojumu, ar kuru nodibināta komisija jautājuma noskaidrošanai par LU VMF institūtu un klīnikas pārvietošanas vēlamību un izbūves iespējām Jelgavā un par VMF varbūtēju pievienošanu Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijai /92/. 1940.g. 19.aprīļa sēdē tomēr noskaidrojās, ka VMF Patoloģiskās anatomijas un higiēnas institūta celtniecību vēl nebija paredzēts uzsākt /93/.

Pēc 2 mēnešiem Padomju Savienība okupēja Latviju. Līdz ar to VMF attīstība apstājās.

Vēres

1. *LU piecgadu darbības pārskats 1919-1924*. Rīga: LU, 1925.

2. *Pēteris Stučka Latvijas Valsts Universitātes 40 gados (1919-1959)*. R.: LVU, 1955.
3. *Pēteris Stučka Latvijas Valsts Universitātei 50 gadi*. Rīga: Zinātne, 1969.
4. LVVA, 7427 f., 6.apr., 1 l., 8.-9.lp.
5. Turpat, 10-11.lp.
6. Turpat, 16-17.lp.
7. Turpat, 20-24.lp.
8. Turpat, 25-28.lp.
9. Turpat, 84-86.lp.
10. Turpat, 87-91.lp.
11. Turpat, 139-141.lp.
12. Turpat, 6.l., 21.lp.
13. Turpat, 7.l., 81-82.lp.
14. Turpat, 8.l., 57.lp.
15. Turpat, 195.lp.
16. Turpat, 123.lp.
17. Turpat, 172.lp.
18. Turpat, 215.lp.
19. Turpat, 242.lp.
20. Turpat, 9.l., 21-22.lp.
21. Turpat, 53.lp.
22. Turpat, 83.lp.
23. Vasiļevskis A. *Tā tapa mūsu Alma mater. Plēsums*, 31.08.1992.
24. LVVA, 7427 f., 6.apr., 1.l., 69.lp.
25. Turpat, 102-104.lp.
26. Turpat, 198-200.lp.
27. Turpat, 403-405.lp.
28. Turpat, 2.l., 4-7.lp.
29. Turpat, 144-146.lp.
30. Turpat, 164-166.lp.
31. Turpat, 211-218.lp.
32. Turpat, 228-232.lp.
33. Turpat, 233-236.lp.
34. Turpat, 3.l., 330-339.lp.
35. Turpat, 58-59.lp.
36. Turpat, 5.l., 54.lp.
37. Turpat, 84.lp.
38. Turpat, 6.l., 237.lp.
39. Turpat, 145.lp.
40. *LU XX gados. 1919-1939*. Rīga: LU, 1939.
41. LVVA, 7427 f., 6.apr., 1.l., 139-141.lp.

- 42.Turpat, 147-149.lp.
 43.Turpat, 205-207.lp.
 44.Tehver J., Parre J. *Korgema veterinararhariduse Ajaloost Tartus 1848-1973*. Tallinn: Valgus, 1973.
 45.LVVA, 7427 f., 6.apr., 1.l., 333-337.lp.
 46.Turpat, 2.l., 123.lp.
 47.Turpat, 13.l., 181.lp.
 48.Turpat, 2.l., 156-159.lp.
 49.Turpat, 211-218.lp.
 50.Turpat, 243.lp.
 51.Turpat, 194.lp.
 52.Turpat, 221-227.lp.
 53.Turpat, 391-394.lp.
 54.Turpat, 410-416.lp.
 55.Turpat, 426-428.lp.
 56.Turpat, 3.l., 59.lp.
 57.Turpat, 9.l., 31.lp.
 58.Turpat, 13.l., 497.lp.
 59.Turpat, 497.lp.
 60.Turpat, 14.l., 70.lp.
 61.Turpat, 3.l., 219.lp.
 62.Turpat, 9.l., 237.lp.
 63.Turpat, 3.l., 431.lp.
 64.Turpat, 4.l., 7.lp.
 65.Turpat, 9.l., 264.lp.
 66.Turpat, 281.lp.
 67.Turpat, 10.l., 3.lp.
 68.Turpat, 51.lp.
 69.Turpat, 102.lp.
 70.Turpat, 114.lp.
 71.Turpat, 4.l., 71.lp.
 72.Turpat, 87.lp.
 73.Turpat, 91.lp.
 74.Turpat, 21.lp.
 75.Turpat, 14.l., 323.lp.
 76.Turpat, 4.l., 151.lp.
 77.Turpat, 14.l., 402.lp.
 78.Turpat, 5.l., 63.lp.
 79.Turpat, 15.l., 21.lp.
 80.Turpat, 5.l., 89.lp.
 81.Turpat, 15., 88.lp.
 82.Turpat, 111.lp.

83. Turpat, 128. lp.
84. Turpat, 228. lp.
85. Turpat, 240. lp.
86. Turpat, 6. l., 121. lp.
87. Turpat, 6., 150. lp.
88. Turpat, 16. l., 117. lp.
89. Turpat, 6. l., 115. lp.
90. Turpat, 153-155. lp.
91. Turpat, 16. l., 158. lp.
92. Turpat, 6. l., 172. lp.
93. Turpat, 16. l., 162. lp.
94. *Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā*. Latvijas Lauksaimniecības universitāte. Jelgava, 1999.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE UN MEŽZINĀTNE LATVIJĀ

Antons Vasiļevskis

Mežzinātne kā teorētisko zināšanu ieguve un apkopojums par sarežģīto ekosistēmu – mežu – pašos tās pirmsākumos neradās tukšā vietā, bet balstījās uz mūsu senču jau uzkrāto pieredzi. Mutvārdos, kā arī tautas folklorā – tautas dziesmās, pasakās, teikās šī pieredze tika nodota no paaudzes uz paaudzi.

Daži meža tipu nosaukumi, kuri raksturo mežaudzes, aizgūti no seniem laikiem un tiek lietoti arī mūsdienu mežu tipoloģijā – sils, vēris, gārša u.c. Bija apgūtas praktiskas zināšanas par koku sugām, meža dzīvniekiem, koksnes un tās pārstrādes produktu izmantošanu dažādām vajadzībām, meža ogu, augļu un augu ārstnieciskajām īpašībām un daudzām citām ar mežu saistītām norisēm un objektiem.

Zināšanu apkopošana rakstveidā par meža apsaimniekošanu Latvijā parādījās 18.gadsimta beigās un 19.gadsimta sākumā. Taču tie saturēja nevis zinātnisko pētījumu datus, bet tikai ieteikumus, balstītus uz praktisko pieredzi. 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā parādījās pirmie zinātniskie pētījumi par Latvijas mežiem.

Baldones un Cēsu apkārtnes mežos izmēģinājumus atsveķošanā veica A.Mickevičs un K.Maizīte. Kurzemes mežu stāvokli un meža tipus pētīja K.Melderis. Meža nosusināšanas ietekmi pētīja E.Ostvalds.

Mežzinātnes pirmsākumi Latvijas brīvvalsts laikā saistāmi ar Mežkopības nodaļas organizēšanu pie LU Lauksaimniecības fakultātes 1920.gadā.

Pirms Mežkopības nodaļas atvēršanas latviešu izcelsmes meža speciālistus, kuru liela daļa pirms Pirmā pasaules kara strādāja dažādos Krievijas impērijas reģionos ārpus Latvijas un Latvijā atgriezās kara laikā vai tūlīt pēc kara, vispirms galvenokārt iesaistīja Mežu departamenta darbā. Mežu departamenta dienestā sāka strādāt arī Latvijā dzīvojošie meža un citi speciālisti.

Pēc Mežkopības nodaļas nodibināšanas vairāki no viņiem pārgāja darbā uz LU. Pirmie no viņiem bija A.Kalniņš, B.Jurevics, E.Ostvalds, F.Kīglers. Vēlāk viņiem piedroģās arī A.Teikmanis, S.Grigorjevs, R.Liepiņš, L.Gailītis, K.Melderis, K.Kiršteins.

Par pirmo speciālo bāzi meža pētījumiem var uzskatīt 1922.gadā nodibināto Vecauces mācības un izmēģinājumu mežniecību, kura atradās I.U Lauksaimniecības fakultātes pārziņā. Mežniecības sadarbību ar Mežkopības nodaļu nodrošināja tādā veidā, ka mežniecības vadītājs bija

nozīmēts no Mežkopības nodaļas mācību spēkiem: docents K.Melderis (1922-1925), docents A.Teikmanis (1925-1939). Saskaņā ar 1925.gadā LU Padomes pieņemtajiem mežniecības pārvaldīšanas noteikumiem tās štatos bija asistents, kurš bija vadītāja palīgs mācību un zinātniskajos jautājumos.

Mežu departamenta mežierīcības daļas vadītājs J.Ozols 1923.gadā, kad Mežkopības nodaļu bija absolvējuši tikai pirmie 5 inženieri – mežkopji, atzina, ka pētniecības darbiem līdzekļu netrūkst, bet trūkst mežzinātnieku.

Mežu departaments jau savas darbības sākumā konstatēja daudzu pētījumu jomu nepieciešamību. Tie bija galvenokārt praktiskas dabas jautājumi – cirsmu tīrīšanas iespaids uz meža atjaunošanos un neapmežoto izcirtumu stāvoklis. Tā kā valstī tad nebija ne speciālas mežu pētīšanas iestādes, ne arī profesionālu mežzinātnieku, kuriem tas būtu pamatdarbs, tad, risinājumu meklējot, šos darbus uzdeva virsmežniecību personālam. Novērojumi mežā vietējam personālam bija jāveic paralēli viņu tiešajam darbam mežu apsaimniekošanā. Novērojumu datu apstrādāšanu un attiecīgu secinājumu izdarīšanu iecerēja veikt Mežu departamenta centrālajā aparātā. Šāds risinājums rezultātus nedeļa, jo vietējais personāls bija noslogots ar viņu tiešo pienākumu pildīšanu. Tādēļ tika pieņemts lēmums par Meža pētīšanas stacijas dibināšanu.

1928.gadā Mežu departamenta sastāvā nodibinātajā Meža pētīšanas stacijā 1930.gadā strādāja 7 Mežkopības nodaļas mācību spēki. Pētījumu tematiku viņiem uzdeva Mežu departaments. Pētījumu metodiku un objektus izvēlējās zinātnieki. Atalgojumu par darbu mācību spēki nesaņēma. Viņiem maksāja tikai tiešos izdevumus – ceļa naudu, kā arī apmaksāja honorārus par publicētiem darbiem.

Par Mežkopības nodaļas ciešo saistību ar Meža pētīšanas staciju liecina arī tas, ka nodaļa bija starptautiskās mežu pētīšanas iestāžu apvienības IUFRO (*International Union Forest Research Organization*) locekle. To pierāda Lauksaimniecības fakultātes dekāna 1931.gada 11.novembra iesniegums LU Saimniecības padomei, kurā dekāns lūdz gādāt par atļauju samaksāt ikgadējo apvienības biedru naudu 120 Šveices franku apmērā.

Pirmie docētāji bija arī pirmie profesionālie mežzinātnieki (1.tab.). Lielākā daļa no viņiem bija studējuši mežsaimniecību Krievijas un Vācijas augstskolās un, sākot darbu LU, bija 30-40 gadus veci, tātai pašos spēka gados. Vecākajam no viņiem – E.Ostvaldam jau bija ievērojama zinātniskā un arī pedagogiskā (RPI) darba pieredze. Arī jaunākais – 26.gadus vecais A.Kalniņš ar pētniecības un pedagogisko darbu jau bija iepazinies, strādājot Ukrainā.

Lielākā daļa no viņiem pirms Pirmā pasaules kara strādāja ārpus Latvijas un dzimtenē atgriezās kara laikā vai drīz pēc kara (B.Jurevics 1919.g., L.Gailītis, R.Liepiņš, K.Kiršteins, A.Kalniņš 1920.gadā, K.Melderis, A.Teikmanis 1921.gadā).

1. tab. Pirmie LU Lauksaimniecības fakultātes Mežkopības nodaļas docētāji – mežzinātnieki

Vārds, uzvārds	Dzimšanas gads	Kad un kādu augstskolu beidzis	Iegūtā specialitāte
Eižens Henrihs Ostvalds	1851	1872.g. Tarantas meža augstskolu (Vācijā)	mācīts mežkopis
Andrejs Jānis Teikmanis	1877	1902.g. Pēterburgas Meža institūtu	mācīts mežkopis
Krišs Melderis	1880	1908.g. Pēterburgas Meža institūtu	mācīts mežkopis
Fridrihs Kīglers	1881	1904.g. Ebersvaldes meža augstskolu (Vācijā)	mācīts mežkopis
Laimonis Gailītis	1885	1915.g. Petrogradas universitātes Fizikas un matemātikas fak.	dabzinātnieks
Roberts Liepiņš	1886	1912.g. Bāzeles universitātes Ķīmijas fak. (Šveicē)	inženieris - ķīmiķis
Bruno Jurevics	1887	1912.g. Novo-Aleksandrijas Lauksaimniecības un mežu institūtu (tagadējā Polija)	mācīts mežkopis
Kārlis Kiršteins	1890	1914.g. Pēterburgas Meža institūtu	mācīts mežkopis
Arvīds Kalniņš	1894	1916.g. Rīgas politehnisko institūtu	inženieris ķīmiķis
Sergejs Grigorjevs	1889	Pēterburgas Meža institūtu	mācīts mežkopis

Mežzinātnieki, strādājot LU vai studējot LU un pēc tam strādājot LU vai mežu resorā, deva savu ieguldījumu dažādās meža zinātnes jomās (2.tab.).

E.Ostvalds turpināja savu darbu mežu nosusināšanas, mežu taksācijas un, galvenokārt, mežu rentes teorijas jautājumos. Jau pēc aiziešanas pensijā 79 gadu vecumā viņš pabeidza sakārtot 23 iespiedloksņu lielu manuskriptu grāmatai *Meža rentes pamatvirzieni*, kuru iesniedza iespiešanai LU Lauksaimniecības fakultātes rakstu sērijā.

Fakultātei šādu iespēju nebija, tādēļ fakultātes dekāns doc. P.Lejiņš, ņemot vērā darba izcilo vērtību, lūdza Kultūras fonda domi piešķirt līdzekļus šī darba izdošanai. Kultūras fonds ar līdzekļu piešķiršanu kavējās un tad E.Ostvalds nolēma izdot grāmatu uz paša rēķina. Un tā 1931.gadā viņa grāmata *Grundlinien einer Waldrenttheorie* arī tika izdota.

A.Kalniņa zinātniskais darbs bija veltīts koksnes zinātnei, īpaši koku tehnisko īpašību pētīšanai. Bez tam viņš pētīja arī atsveķošanas jautājumus, tajā skaitā kā pirmais pasaulē par sveķu veidošanās un izdalīšanās stimulāciju ar ķīmiskām metodēm. Kopā ar R.Liepiņu turpināja darbu par koksnes pārstrādes produktu iegūšanu un analīzi. R.Liepiņam tas bija viņa turpmākā zinātniskā darba virziens.

A.Teikmanis nodarbojās ar valsts mežu politikas jautājumiem. Pēckara apstākļos daudz kokmateriālu bija nepieciešams nopostīto ēku atjaunošanai un arī eksportam. Bez tam agrārās reformas rezultātā ap 280 tūkst. ha mežu bija nodots jauno lauku saimniecību veidošanai un sīksaimniecību paplašināšanai. Pētot šos jautājumus, A.Teikmanis izteica brīdinājumus par valsts mežu apdraudēto stāvokli. Ļoti svarīgs A.Teikmaņa zinātniskā darba virziens bija mežu statistika. Viņš rediģēja izdevuma *Latvijas mežu statistika un Mežu departamenta darbība* pirmos 3 sējumus (1926-1929). Izdevumam kopsavilkumus franču valodā veica pats A.Teikmanis. Sākot ar 5.sējumu, to izsūtīja ne tikai visām virsmežniecībām, mežniecībām un meža skolām, bet arī 19 iestādēm un privātpersonām 15 ārvalstīs. 8.sējums uz ārvalstīm bija izsūtīts jau 200 eksemplāros. Šo izdevumu augsti novērtēja ārzemju mežkopji. Kādā publikācijā par šo izdevumu bija teikts, ka tas ir rūpības, nopietnības un skaitļu disciplinētības paraugs.

B.Jurevica svarīgs darbs bija meža terminoloģijas izstrādāšana līdzšinējo vācu un krievu valodu terminu vietā. Darbojoties terminoloģijas komisijā, viņš daudz izdarīja vienotas meža terminoloģijas veidošanā latviešu valodā. Viņa samērā īsā darbība LU deva ievirzi turpmākai meža pētniecībai, strādājot Mežu departamenta dienestā. B.Jurevics pētīja egļu mežu augsni, atjaunošanos, koksnes trūpi, kā arī egļu kultūras un dižmežu atjaunošanos.

F.Kīglers Mežkopības nodaļā darbojās tikai dažus gadus. Viņa pētījumi saistījās ar ilgstoša meža teoriju, mežizstrādi un koktirdzniecību un attiecās galvenokārt uz laiku, kad viņš LU vairs nestrādāja. Pētniecisko darbu viņš uzsāka, strādājot LU.

L.Gailītis savu darbu Latvijā uzsāka pēc atgriešanās 1920.g. no Krievijas, kur jau bija strādājis Nižņijnovgorodas universitātē. Savu darbu uzsāka kā entomologs Mežu departamentā, pēc tam paralēli

strādāja LU Mežkopības nodaļā. Savu ieguldījumu mežzinātnē viņš deva, pētot meža kaitēkļus, to izplatību un apkarošanu.

K.Kiršteins darbā uz LU pārnāca 1927.gadā. Jau pirms tam mežkopju aprindās bija pazīstams ar daudzajiem rakstiem mežkopības jautājumos. Mežzinātnē viņš deva atzinumus par mežizglītības nākotni Latvijā, par mežu tipoloģiju, bonitāti, pieaugumu, egļu stādīšanu.

K.Melderis kā mežzinātnieks darbojās jau Krievijas impērijas laikā. Viņa zinātniskais darbs bija veltīts mežu tipoloģijai un meža kaitēkļu apkarošanai. Pēc atgriešanās Latvijā 1921.gadā viņu jau 1922.gadā iecel par Mežu departamenta direktoru. Pirms šīs iecelšanas viņš strādāja kā docents Mežkopības nodaļā un šo darbu savienoja ar departamenta direktora posteni. Šādos apstākļos, protams, zinātniskam darbam bija ļoti maz laika. Viņa lielākais nopelns mežzinātnē Latvijas brīvvalsts laikā bija mežzinātnes organizēšana. Viņa kā Mežu departamenta direktora darbības laikā bija nodibināta Mežu pētīšanas stacija, par kuras direktoru K.Melderis strādāja pēc aiziešanas no darba Mežu departamentā.

Visi iepriekšminētie mežzinātnieki, kuri reizē bija arī mežkopības nodaļas docētāji, bija Krievijas, Vācijas un Šveices augstskolu absolventi.

Pirmais LU Mežkopības nodaļas absolvents bija N.Zemītis, kurš studēja mežkopību jau pēc mācīta agronoma grāda iegūšanas Rīgas Politehniskajā institūtā. Pēc nodaļas absolvēšanas viņš palika strādāt LU un vadīja jaunnodibināto mācību un izmēģinājumu mežniecību Vecaucē, vēlāk pārgāja darbā uz Mežkopības nodaļu. N.Zemītis pievērsās pētījumiem par priežu sēklu dīģšanu un stādu attīstību.

Spilgta personība Latvijas mežzinātnes attīstībā bija R.Markus. Jau divus gadus pēc inženiera mežkopja grāda iegūšanas viņš iesniedz *pro venia legendi* "Koku mērīšanas mācība", lai iegūtu tiesības lasīt lekcijas. Parafēli pedagoģiskajam darbam viņš daudz laika veltī mežzinātnē. Viņa pētījumu loks ir plašs – mežsaimniecības rentabilitāte, zemes un meža rentes teorija, koku dastošanas kļūdas, mežu tipoloģija, egļu stumbru formas.

Savus pirmos zinātnisko darbu rezultātus publicē A.Zviedris – par valsts mežu pieaugumu, tāmi un par izlases cirtēm; A.Rozens – par koksnes anatomisko uzbūvi, bērzu koksnes žūšanu, vecumu un lenticelām, par ciršanas laika iespaidu uz koksnes kvalitāti un mežizstrādes darba rīkiem; V.Eihe – par meža augšņu pārveidošanos un cilvēka lomu mežu izveidošanā; A.Kundziņš – par priežu sēšanu un atjaunošanos; P.Šreinerts (Sarma) – par mežu vēsturi, egļu stumbru formām, audžu krāju un dastošanas kļūdām; E.Roze – par egļu stādīšanu.

bērzu atjaunošanos, meža sēklu ražām; V.Lange – par mežstrādnieku zāģiem un cirvjiem.

2. tab. LU Lauksaimniecības fakultātes Mežkopības nodaļas mācības spēku pētniecības darbu tematika

Tēmas	Izpildītāji
Meža rentes teorija	E.Ostvalds, R.Markus
Meža taksācija	E.Ostvalds, R.Markus, P.Šreinerts, A.Zviedris, K.Kiršteins
Meža nosusināšana	E.Ostvalds, R.Markus
Meža tipoloģija	K.Melderis, K.Kiršteins
Koksnes īpašības	A.Kalniņš, R.Liepiņš
Koksnes pārstrāde	A.Kalniņš, R.Liepiņš
Meža politika	A.Teikmanis, R.Markus, F.Kīglers
Meža vēsture	P.Šreinerts, F.Kīglers
Mežizglītība	K.Kiršteins
Koksnes uzbūve	A.Rozens
Meža kaitēkļi	L.Gailītis
Mežizstrāde	F.Kīglers
Meža atjaunošana	B.Jurevics, N.Zemītis, E.Roze, V.Eihe

Pētniecības darbu rezultātus mežzinātnieki publicēja kā LU rakstos, Lauksaimniecības fakultātes sērijā, tā arī galvenokārt Mežsaimniecības rakstu krājumos un žurnālā *Meža Dzīve*.

Turpinājumizdevumā *Mežsaimniecības rakstu krājums*, ko 17 sējumos izdeva Meža darbinieku biedrība (vēlāk Meža darbinieku un mežkopju biedrība), no 1923.gada līdz 1939.gadam Mežkopības nodaļas docētāju rakstu daļa bija ap 40% no visu rakstu kopskaita.

Šajā krājumā savus pirmos pētījumu rezultātus publicēja arī Mežkopības nodaļu absolvējušie jaunie inženieri – mežkopji, nākošie mežzinātnieki R.Markus, A.Rozens, N.Zemītis, A.Zviedris, V.Eihe, E.Roze, P.Šreinerts, A.Kundziņš.

Mežzinātnes attīstībā savu ieguldījumu deva arī mežu administrācijas darbinieki un praktiķi – gan vecākās paaudzes, gan arī jaunie, LU absolvējušie inženieri – mežkopji. Viņu publikācijas atrodamas *Mežsaimniecības rakstu krājumos* un vēl plašāk žurnālā *Mežu Dzīve*, kurš iznāca, sākot ar 1925.gadu.

Latvijas mežzinātnieku veikums, viņiem strādājot LU Mežkopības nodaļā, tika attiecīgi novērtēts. 1922.g. 8.februārī LU Lauksaimniecības fakultātes padome E.Ostvaldu apstiprināja par profesoru meža taksācijā. Meža specialitātes jomā viņš bija pirmais profesors Latvijā. 1923.g.

2.augustā Leipcigas universitātes Filozofijas fakultāte pēc Tarantas Meža augstskolas ierosinājuma E.Ostvaldam piešķīra *Dr. phil. honoris causa* grādu. 1926.g. 10.septembrī arī LU Lauksaimniecības fakultātes padome pēc mežkopju kolēģijas ierosinājuma viņam piešķīra *Dr. rer. for. honoris causa* grādu. 1930.g. 16.decembrī A.Kalniņš kā pirmais no Latvijas mežzinātniekiem aizstāv doktora disertāciju par Latvijas priedes tehniskām īpašībām un iegūst mežzinātņu doktora grādu. 1931.gadā viņam piešķir profesora nosaukumu. R.Markus 1936.gadā aizstāvēja doktora disertāciju par nosusināšanas ietekmi priedes un egles pieaugumā purvaugsnēs Latvijā. Viņš bija pirmais no LU Mežkopības nodaļas absolventiem, kurš ieguva mežzinātņu doktora grādu. Gadu vēlāk, 1937.gadā viņam piešķir profesora nosaukumu. *Dr. rer. for. honoris causa* grādu ieguva arī K.Melderis, ko viņam piešķīra 1939.gada 13.decembrī Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija. Tādu pašu goda nosaukumu iegūst arī A.Teikmanis 1942.gadā. Divdesmit mežkopības nodaļas pastāvēšanas gados to absolvēja 252 inženieri mežkopji, no tiem 16, t.i., ap 6% aizstāvēja disertācijas (3.tabula). Arī daudzi citi inženieri mežkopji aktīvi līdzdarbojās mežu pētniecībā strādājot dažādos amatos meža nozarē.

Lielu zaudējumu Latvijas mežzinātnei nodarīja 1940.-1945.gada notikumi. Emigrēja tādi ievērojami jaunās paaudzes zinātnieki kā R.Markus, V.Eihe, E.Roze un E.Bakūzis. No vecākās mežzinātnieku paaudzes emigrācijā devās A.Teikmanis un R.Liepiņš. Padomju varas laikā represēja N.Zemīti un L.Gailīti. L.Gailīša dzīves ceļš aprāvās izsūtījumā.

Tikai pamazām izdevās pārvarēt kara apstākļu izpostīto mežzinātnes pēctecības pārrāvumu. Pirmā kārtā to izdarīja Mežkopības nodaļas pēdējo gadu absolventi, kuri jau dažus gadus pēc kara beigām varēja savu pētījumu rezultātus noformēt disertācijās.

Desmit gadu laikā bija aizstāvētas 9 disertācijas, t.sk. aizstāvēja V.Lange (1947); A.Rozens (1947); J.Cīrulis (1948); P.Mūrnieks (1948); P.Sarma (1948); A.Kundziņš (1949); A.Zviedris (1950); S.Saliņš (1954); R.Indans (1957).

Zinātņu doktora disertācijas dažādos laikos un vietās aizstāvēja E.Roze (1943.g., Latvijā), E.Bakūzis (1959.g., ASV), V.Eihe (1966.g., Zviedrijā), A.Kundziņš (1969.g., Latvijā).

LU Mežkopības nodaļā aizsākto pētniecības darbu turpināja jaunā mežkopju paaudze, kura no 1939.gada studēja citās augstskolās (Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā 1939.-1944.g., Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā 1944.-1991.g., Latvijas Lauksaimniecības universitātē (no 1991.g.).

**3. tab. I.U Lauksaimniecības fakultātes Mežkopības nodaļas absolventi –
mežzinātnieki un docētāji**

Vārds, uzvārds	Mežkopības nodaļas absolvēšanas gads	Kvalifikācija	
		zinātniskā	pedagoģiskā
Nikolajs Zemītis	1922	-	prof., 1941.g.
Arvīds Zviedris	1923	zin. kand., 1950.g.	-
Rūdolfs Markus	1924	zin. dokt., 1936.g.	prof., 1937.g.
Andrejs Rozens	1925	zin. kand., 1947.g.	doc., 1939.g.
Vīlis Eihe	1928	zin. dokt., 1966.g. Zviedrijā	doc., 1938.g.
Arturs Kundziņš	1928	zin. kand., 1949.g. zin. dokt., 1969.g.	prof., 1972.g.
Pauls Sarma (Šreinerts)	1928	zin. kand., 1948.g.	doc., 1940.g.
Ernests Roze	1929	zin. dokt., 1943.g.	ārķ. prof., 1944.g.
Fricis Neilands	1932	-	doc., 1947.g.
Voldemārs Lange	1933	zin. kand., 1947.g.	prof., 1975.g.
Staņislavs Saliņš	1933	zin. kand., 1954.g.	vec. pasn., 1949.g.
Egolfs Bakūzis	1935	zin. dokt., 1959.g. ASV	prof., 1969.g.
Jānis Lācis	1935	zin. dokt. Vācijā	-
Jānis Čirulis	1938	zin. kand., 1948.g.	doc., 1955.g.
Rūdolfs Indāns	1938	zin. kand., 1957.g.	asist., 1949.g.
Pauls Mūrnieks	1938	zin. kand., 1948.g.	doc., 1949.g.
Austris Grūzis	1939	zin. kand., 1953.g.	-

Literatūras saraksts

1. Bušs M. Meža pētniecība Latvijā. Grām. *Latvijas meži*. Rīga, 1987. 163. - 167.lpp.
2. Bušs M. Kriša Meldera ieguldījums Latvijas mežzinātnē. *Jaunākais mežsaimniecībā*, 1981, 23, 47.- 52. lpp.
3. *Latvijas mežu statistiku un Mežu departamenta darbība*. Rīga: Mežu departamenta izdevums, 1926-1939, I-XI sēj.
4. Latvijas mežu statistikas panākumi ārzemēs. *MDZ*, 1937, 138, 5042.lpp.
5. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA) 1680.fonds, 1.apraksts, 1156.lieta.
6. LVVA 1680. fonds, 1.apraksts, 2756.lieta.
7. LVVA 1680. fonds, 1.apraksts, 4856.lieta
8. LVVA 5636. fonds, 3. apraksts, 1. lieta.
9. LVVA 5636. fonds, 4.apraksts, 10.lieta.
- 10.LVVA 7427. fonds, 6.apraksts, 7.lieta.
- 11.LVVA 7427. fonds, 6. apraksts, 190. lieta
- 12.LVVA 7427. fonds, 9.apraksts, 35.lieta.
- 13.LVVA 7427. fonds, 9.apraksts, 59.lieta.
- 14.LVVA 7427. fonds, 9.apraksts, 21.lieta.
- 15.LVVA 7427. fonds, 13.apraksts, 1242.lieta.
- 16.*Lauksaimniecības augstākā izglītība Latvijā 1862-1999: Enciklopēdija*. Jelgava: LLU, 1999, 373.lpp.
- 17.*Meža Dzīve*. 1925. - 1940.
- 18.*Meža Šalkas*. 1982. - 1993.
- 19.*Meža Vēstis*. 1947. - 1981.
- 20.*Mežsaimniecības rakstu krājums*. 1923-1939, I-XI sēj.
- 21.Morics E. Kārlis Kiršteins (1890-1937). *Mežsaimniecība un mežrūpniecība*, 1991, 3, 45.-46.lpp.
- 22.Ozols J. Mežsaimniecības mēģinājumu organizācijas projekts: *Mežsaimniecības rakstu krājums*, II sēj., 55.- 58.lpp.
- 23.Ozols J. Mežsaimniecisko izmēģinājumu programmas: *Mežsaimniecības rakstu krājums*, 1925, III sēj., 45.-57.lpp.
- 24.Rasiņš P., Vilsons A. *Atsveķošana*. Rīga: LVVI, 1960, 251.lpp.
- 25.R. Markus – mežzinātņu doktors. *MDZ*, 1936, 136, 4937.lpp.
- 26.Vasiļevskis A. Kriša Meldera atgriešanās Latvijā 1921.gadā. *MDZ*, 1994, 2, 24.- 25.lpp.
- 27.Vasiļevskis A. Mežzinātnieka E. Ostvalda pēdējais darbs. *MDZ*, 1999, 3/ 4, 30.lpp.
- 28.Vec. doc. Arv. Kalniņš – mežzinātņu doktors. *MDZ*, 1931, 65, 2402.-2403.lpp.

PROFESORA MĀRTIŅA PRĪMAŅA DZĪVE, DARBS UN PERSONĪBA

Ilgars Grosvalds, Uldis Alksnis

Ar Mārtiņa Prīmaņa vārdu saistās vesels posms Latvijas Universitātes vēsturē (1919-1944). Viņš bija viens no mūsu pirmās nacionālās augstskolas izveidotājiem un arī tās pēdējais šī posma rektors (1941-1944). Līdzīgi astronomiem Leonīdam un Sergejam Slaucītājiem, matemātiķiem Eduardam un Jēkabam Cizarēvičiem, ķīmiķiem Bruno un Arnoldam Jirgensoniem Prīmaņu dzimta devusi augstskolai divus ievērojamus mācītājus: Latvijas Universitātes rektoru (1937-1940, 1941-1944), ķīmijas tehnoloģijas profesoru Mārtiņu Prīmani un viņa brāli medicīnas profesoru Jēkabu Prīmani.

Bērnība, skolas un studiju gadi (1878-1908)

Mārtiņš Prīmanis dzimis 1878.gada 24.janvārī Rīgas apriņķa Ādažu pagasta Sautiņu mājas saimnieka Jēkaba Prīmaņa un viņa sievas Ievas, dz. Bernsones ģimenē. Pirmmācību ieguva mājās un Ādažu pagasta skolā [1-4,6,8,13,14,16]. Mācījās Rīgas Pētera I reālskolā (1890-1897) Puškina (Kronvalda) bulvārī 1, kas atradās tagadējās RTU Enerģētikas fakultātes telpās [1-4,6,8,13-15]. Par šo laiku M. Prīmanis 1925.gadā rakstīja: “No 1895.g. piedalījies skolnieku pulciņā “Pauku vakars”, kurā iepazinās ar nelaiķi K.Kiršu, Dr.Šančbergu, Veispalu, R.Baltgaili, Lizki u.c. 1897.g. augustā iestājos Rīgas Politehniskā institūta Tirdzniecības nodaļā, bet jau septembra beigās izstājos no institūta un pieņēmu audzinātāja vietu kādā poļu (aristokrāta V.Ščita (*Szczytt*), aut.) ģimenē Vitebskas guberņā. Kā audzinātājs šeit paliku līdz 1899.gadam, kad no jauna iestājos RPI Ķīmijas nodaļā.

Ar maniem audzēkņiem man attīstījās sirsnīgas attiecības – draudzība, kura turpinās līdz šim laikam.

Ar V. Ščita ģimeni mani saistīja netik vien vēlēšanās sagādāt sev līdzekļus studiju beigšanai, bet arī iespējamība gūt pašizglītību vairākkārtējos ārzemju ceļojumos uz Vāciju un Itāliju.

1900.g. decembrī atkal izstājos no RPI un aizbraucu ar V. Ščita ģimeni uz Itāliju, kur sabiju līdz 1901.g. pavasarim un institūtā iestājos tikai 1901.g. rudenī.” [15].

Studiju laikā M.Prīmanis saistās ar korporāciju “Talavija”. Viņš atceras: “1900.gadā ideja par jaunas latviešu korporācijas (Talavijas)

nodibināšanu bija jau nobriedusi. Ar Talavijas dibinātājiem stāvēju vistuvākos sakaros un, ja neskaitos par Talavijas dibinātāju, tad tikai tā iemesla dēļ, ka Rīgu atstāju augšminētās aizceļošanas dēļ. Atgriezoties Rīgā, iestājos Talavijā, kura par to laiku bija dibināta, piedalījos viņas dzīvē ļoti aktīvi, pavadīju viņā daudz laimīgu brīžu un guvu tur draugus, kuri man vēl tagad tikpat mīļi un tuvi kā toreiz.” [15].

Vēl Prīmanis rakstīja: “Studijas beidzu kā inženieris tehnologs ar uzslavu tikai 1908. gadā, tādēļ, ka līdzekļus studijām pelnīju, strādādams kā ķīmiķis Rīgas Orlas dzelzceļa laboratorijā un beidzamos studiju gadus, sākot ar 1905.gadu, kā prof. P.Valdena privātasistents.

Studiju laikā bez tam strādāju vasaras brīvlaikā (1903.gadā) kā praktikants Uralos – Ņevjanskā un (1904.gadā) Donec-Jurjevas fabrikā Jekaterinoslavas guberņā.

Studiju laikā piedalījos Rīgas Latviešu Biedrības jautājumu vakaros un konversācijas vārdnīcas izdošanā, rakstīdams par ķīmiju.” [15].

Tas savijās ar profesora Augusta Ķešāna apcerējumu *Latviešu konversācijas vārdnīcā* [5]: “Laikrakstu rakstus par ķīmiju sacerēja lielāko tiesu ķīmijas studenti. Viņi vadīja arī ķīmijas un ķīmijas tehnoloģijas nodaļas Dravnieka (1891-1898) un Rīgas Latv. b-bas konversācijas vārdnīcā (1903-1921). Darbīgākie līdzstrādnieki bija: J.Asars, M.Prīmanis, K.Neimanis, A.Ķešāns, J.Lukstiņš. Visi šie raksti par ķīmiju bij domāti pašmācībai un tie pamazām izkopa zinātnisko terminoloģiju.”

M.Prīmanis 1906.g. publicēja darbu par *Kongo Sarkanā krāsu izmaiņas iemesliem skābēs* [28], bet 1907.g. – darbu par kokvilnas pašaiždegšanos [29]. Kāda publikācija radās arī sadarbībā ar P.Valdenu [30].

Albumā “Talavija 1900-1925” [15] atzīmēts, ka 1902.g. II semestrī M.Prīmanis bijis korporācijas *viceseniors*, 1903.g. I un II semestrī – *seniors*, bet 1902.g. II semestrī – *magister paucandi*, bet viņa substitūts – vēlākais būvinženieris un vēsturnieks Rihards Ērglis [15], kas publicējis grāmatu *Zemgales neatkarības vēsture*, kā arī vairākus vēsturiskus stāstus.

“Kad beidzu RPI Ķīmijas nodaļu, prof. Valdens mani uzaicināja palikt par asistentu neorganiskās ķīmijas laboratorijā”, turpina M.Prīmanis. “Man bija jau 30 gadu un turēju sevi par vecu, lai sāktu grūto ceļu, pa kuru toreiz bija jāiet teorētiskās ķīmijas priekšstāvjiem. Atteicos no uzaicinājuma.” [15]

No studiju laikiem M.Prīmanim P.Valdens bija palicis visgaišākā atmiņā ne tikai kā liels zinātnieks, bet arī kā labestīgs cilvēks. To apstiprina Latvijas Universitātes sekretārs Jānis Vēliņš: “Tas bija 1938.gada 25.jūlija rītā, kad rektors mani iesauca kabinetā un lūdza

sagatavot nosūtīšanai divas apsveikuma telegramas: viena bija "manam mīļajam skolotājam profesoram Valdenam", kuram rītdiena ir 75.dzimšanas diena, un otra – "manam bijušam skolniekam – tagadējam ārlietu ministram Vilhelmam Munteram". Pēc tam rektors kādu brīdi kavējās atmiņās, atcerēdamies tos laikus, kurus viņš bija pavadījis pie profesora Valdena kā pēdējā asistents." [9].

Inženiera tehnologa gaitās (1908-1918)

Pēc studijām M.Prīmanis strādāja Rendzina (*Rendziny*) akciju sabiedrības ķīmiskajā fabrikā pie Čenstohovas Petrikovas apriņķī Polijā par fabrikas pārzini, direktora palīgu (1908-1910). Tajā bija sērskābes, slāpekļskābes, superfosfāta, alumīnija sulfāta un šķidrā stikla ražotnes. Šajā laikā viņš kopā ar direktoru inženieri ķīmiķi A.Šahtu izstrādāja un pirmo reizi praksē ieviesa akmeņogļu lietošanu sērskābes koncentrācijas ģeneratoros (par pēdējo jautājumu viņš arī referēja) [31]. Vēl atzīmējams, ka 1921.gadā Rendzina akciju sabiedrība atkal aicināja M.Prīmani uzņemties fabrikas direktora vietu [3,4,8,16].

Tālākās darba gaitās M.Prīmanis nonāca Rīgā – kļuva par "A.G.Rutenberga ķīmiskās fabrikas" pārzini palīgu (1910-1915) [3,4,8,25], kurā ražoja neorganiskās skābes, skābeņskābi, alaunu un alumīnija sulfātu. Šajā laikā (1910) viņš apprecējās ar Helēnu Vilhelmīni Felderi (dz. 1883.g. 6.jūlijā Rīgā, mirusi 1933.g. 26.jūlijā Rīgā). Viņu ģimenē izauga divi bērni: meita Irēne Elizabete, dz. 1911.g. 18.dec. Rīgā, prec. ar diplomētu inženieru Ēriku Hildu 1939.g. 25.jūlijā, un dēls Georgs, ārsts, dz. 1915.g. 26.oktobrī Maskavā. Kara laikā 1915.gadā M.Prīmanis aizbrauca uz Pēterburgu, kur 2 mēnešus strādāja "Centrālās Kara celtniecības komitejas" (*Центральный Военностроительный комитет*) sanitārā daļā par ķīmiķi. Tā paša gada rudenī viņš pārgāja uz Maskavu par "Šēringa Krievu akciju sabiedrības Maskavā" (*Русское Акц. о-во Шеринг Москва*) farmaceitiskās fabrikas tehnisko vadītāju.

1916.g. rudenī M.Prīmanis kļuva par Šlisselburgas pulvera fabrikas filiāles "Spridzināmo vielu dienviņu fabrikas" (*Южный завод взрывчатых веществ*) Harkovas guberņā Jaunbūves skābju nodaļas priekšnieku. Tajā bija paredzēts ražot trotilu, slāpekļskābi, veikt tās denitrēšanu un koncentrāciju [3,4,8]. Viņš projektēja un vadīja vairāku cehu būvi: slāpekļskābes (Harta un Valentīnera sistēmas) ar 20 t konc. HNO₃ diennaktī, atkritumu skābes denitrācijas ar 50 t pārstrādi diennaktī, koncentrētas sērskābes (Keslera sistēmas) ar 60 t pārstrādi diennaktī. Izstrādāja arī amonija nitrāta fabrikas projektu [3]. Pēc fabrikas nodošanas ekspluatācijā viņš ieņēma direktora palīga vietu.

1918.g., kad vācu karaspēks okupēja Harkovas guberņu, M.Prīmanim pavērās iespēja atgriezties dzimtenē. Tā paša gada augustā

pēc prof. P.Valdena uzaicinājuma viņš kļuva par Baltijas Tehniskās augstskolas (*Baltische Technische Hochschule*) kvalitatīvās analīzes laboratorijas asistentu. Šajā amatā M.Prīmanis strādāja arī lielinieku un pēclielinieku laikā līdz 1919.gada jūlijam.

Ar Latvijas valsts nostripināšanos no 1919.g. augusta līdz oktobrim M.Prīmanis izpildīja Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas sevišķu uzdevumu vecākā ierēdņa pienākumus, kārtoja rūpniecības uzņēmumu pārņemšanas un finansēšanas jautājumus [3,4,6,8].

1919.g. augusta beigās M.Prīmani ievēlēja Ķīmijas fakultātes organizēšanas komitejā, kur kopā ar profesoru Valdemāru Fišeru un inženieri ķīmiķi Sprici Paegli sāka tās organizēšanu. 1919.g. 5.septembrī viņu apstiprināja par Neorganiskās ķīmijas tehnoloģijas katedras docentu [3,4], bet no 1921.g. 1. aprīļa ievēlēja par vecāko docentu.

Līdztekus M.Prīmanis darbojās bijušā Rīgas Politehniskā institūta reorganizēšanas un Latvijas Augstskolas organizēšanas komitejā un Latvijas Universitātes Padomē kā Ķīmijas fakultātes pārstāvis. Viņš kļuva par augstskolas pirmo saimniecisko lietu prorektoru (1919-1920) un vēlāk darbojās Saimniecības Padomē.

M.Prīmanis bija Ķīmijas fakultātes sekretārs (1919-1922) un dekāns (1929-1931). Viņš centās atjaunot fakultātes materiālo bāzi [3,4,6,8].

Par to raksta M.Straumanis: "Te nu jāmin pirmo fakultātes dekānu nenogurtošā darbība, sagādājot visu vajadzīgo. Šie pirmie dekāni bija profesori V.Fišers, E.Zariņš un docents M.Prīmanis, kas toreiz (1919-1920) bija prorektors saimnieciskās lietās. Kad šī apcerējuma autors iestājās LU Ķīmijas fakultātē (1920.g. 20.novembrī, vēl būdams aktīvā karadienestā Latvijas armijā), apmācības laboratorijas jau strādāja gluži normāli, bija visas vajadzīgās ķīmikālijas un laboratoriju iekārtas." [18]

1923.g. M.Prīmanis atjaunoja fakultātē Izmēģinājumu un pētījumu laboratoriju, kuru vadīja līdz 1931.gadam. Tā veica ap 2000 analīžu valsts un pašvaldības iestādēm un rūpniecības uzņēmumiem. Neorganiskās ķīmijas tehnoloģijas katedrā M.Prīmanis lasīja "Ķīmijas pamatrūpniecības" un "Siltuma un ūdens tehnoloģijas" kursus, vadīja Ķīmijas pamatvielu tehnoloģijas laboratoriju [3,4,6,16].

Par M.Prīmaņa lekcijām Nikolajs Brakšs raksta [26]: "... doc. M.Prīmanis, būdams jau visai pieredzējis mācību spēks, savas lekcijas lasīja visai interesanti, skaidri un nosvērti, un viņu klausīties tiešām bija patīkami."

M.Prīmaņa darbība raksturota šādi: "Būdams tehnologs, Prīmanis galveno vērību veltīja praktiskām rūpniecības lietām un vēlāk arī sabiedriskiem pienākumiem... Augstskolas darbā pret studentiem un mācību spēkiem prof. Prīmanis bija visai izturēts, solīds un iejūtīgs." [26]

M.Prīmanis bija turīgs. Viņam piederēja nams Rīgā, Alberta ielā 1, nams Alberta ielā 3 un vasarnīca Bulduros 1.līnijā Nr.12. M.Prīmanis dzīvoja Alberta ielā Nr.1, 3.dzīvoklī. Meita Irēne mācījās Rīgas Savienoto vācu evaņģēliski luterisko draudžu Luterskolā, bet dēls – vācu ģimnāzijā, pēc tam studēja medicīnu Latvijas Universitātē [8], kuru beidza 1943.gadā. Pēc Otrā pasaules kara strādāja par psihiatru ASV.

Cieša draudzība M.Prīmani vienoja ar viņa asistentu Arvīdu Veidemani, kurš atceras: “Profesoram Mārtiņam Prīmanim sāku kalpot 1923.gada 15.janvārī, kad, pateicoties viņam, no noplukuša, demobilizēta karavīra, kam neviens negribēja dot darbu, un no studenta ar patukšu vēderu, bet ar stingru apņemšanos pabeigt savas kara dēļ pārtrauktās studijas kļuva par viņa subasistentu. Kalpoju viņam līdz 1944. gada 9.augustam, kad kopā ar sievu un meitu atstāju dzimteni, komunistiem tuvojoties Rīgai...”

Profesors M.Prīmanis bija ne tikai mans šefs Latvijas Universitātē, bet arī mans labais draugs, kuram varēju uzticēt savus priekus un bēdas. Arī viņš pret mani bija vaļsirdīgs. Viens otram izkratījām savas sirdis. Bēdu netrūka. Man – tēva slimība un nāve, viņam – kundzes slimība un nāve, vēlāk meitas slimošana un smaga plaušu operācija...

Vispirms viņš bija sirds cilvēks – līdzjūtīgs, izpalīdzīgs, katram, kas bija nonācis grūtībās. Latvijas pirmajos gados daudz cilvēku bija bez darba, arī mans tēvs un jaunākais brālis. Kad mans tēvs 1925.gadā nomira, mans šefs ar visu savu nevaļu atrada laiku piedalīties mana tēva bērēs un nolikt ziedus pēdējam sveicienam. Viņš bija iecietīgs pret citu cilvēku kļūdām, nekad tās nepārmeta. Ja viņam kautkas sagāja “šķībi”, viņš ar smaidu uz lūpām pateica tikai “alter Phuscher” [11].

Vēl A.Veidemanis atminās, ka 1936.gada 2.aprīlī pēc habilitācijas runas (A.Veidemaņa habilitācijas darbs bija *Par ģipšu sēra izmantošanas problēmu, habilitācijas runa – Fabriku dūmu un gāzu kaitīgais iespaids uz apkārtni un to apkarošana*) LU Ķīmijas fakultātes padomes sēdē, profesors viņu uzslavējis un teicis, ka tā esot ļoti labi izdevusies un pārsteigusi: “Svinīgā diena noslēdzās ar manu šefu, klātesot arī manai sievai, omulīgajā Romas pagrabiņā pie tases smaržīgas kafijas un glāzes cēlā franču dzēriena – konjaka. Romantikas fonu radīja klusinātas skaņas no Pučīni operas “Bohēma”, kuras skaistākās vietas profesors pavadīja, diriģējot un klusi dziedot līdzī. Viņš bija ļoti apdāvināts muzikālā ziņā, labi pārzināja daudzu populāro operu partitūras, prata arī imitēt instrumentus. Abi ar sievu, rīta gaismai austot, pavadījām mūsu draugu ļoti labā garastāvoklī uz viņa mājām Antonijas ielā, filozofēdami pārrunādami nākotnes plānus, vēl nejuzdami priekšā stāvošās grūtās dienas.” [11].

1934.gadā M.Prīmani ievēlēja par Kristapa Morberga novēlējuma fonda pārvaldes saimniecības komisijas locekli. No 1935. līdz 1937.gadam viņš bija šīs komisijas priekšsēdētājs.

M.Prīmanis darbojās par Rīgas Pilsētas Valdes locekli (1923-1925), vadīja Rīgas pilsētas Valdes Uzņēmumu nodaļu, kuras uzdevums bija sakārtot pilsētas saimniecību – apgādāt pilsētu ar ūdeni, elektrību un gāzi. Kā Rīgas delegāts viņš piedalījās 1924.gadā Pirmajā Pasaules spēka konferencē Londonā. 1922.gadā Vācijā M.Prīmanis apskatīja Šeringa ķīmisko fabriku, Sīmensa un Šukarta kalcija karbīda un kalcija cianamīda (kaļķu slāpekļa) ražotnes, bet 1935.gadā Somijā, Zviedrijā, Dānijā iepazinās ar cementrūpniecību. 1930.gadā viņš piedalījās ķīmiķu kongresā Frankfurtē pie Mainas, 1935.gadā – vācu ķīmiķu biedrības kongresā Karaļaučos (Kēnigsbergā), 1939.gadā – Starptautiskās intelektuālās kopdarbības komisijas sanāsmē Šveicē. 1939.gadā M.Prīmanis uzstājās Varšavas universitātē ar priekšlasījumu. Bez tam viņš bijis dažāda rakstura komandējumos: 1927.gadā uz Poliju, Čehoslovākiju un Vāciju, 1932.gadā – uz Vāciju un Šveici, 1933.gadā – uz Poliju, Vāciju un Itāliju, 1934.gadā – uz Vāciju un Franciju, 1939.gadā – uz Vāciju, Šveici un Igauniju [3,4,8,16].

M.Prīmanis bija akciju sabiedrības “C.Ch.Schmidt” cementa fabrikas valdes priekšsēdētājs, LU pārstāvis Zemes bagātību pētīšanas komitejā (1936-1937), Profesiju kameras un kultūras Padomes loceklis. Viņš darbojās Arvīda Berga Nacionālajā centrā, Rīgas Rotari klubā un Rīgas Latviešu biedrībā kā runas vīrs. M.Prīmanis bija Latvijas ķīmijas biedrības līdzdibinātājs un valdes loceklis, Rīgas Tehniskās biedrības biedrs un Latvijas inženieru biedrības biedrs. Viņš sastāvēja ārzemju ķīmiķu biedrībās *Société chimique de France* un *Verein Deutscher Chemiker* [3,4,8,16].

Profesors Mārtiņš Prīmanis bija erudīts ķīmijas tehnologs ar plašām zināšanām. Aizņemtam ar praktisko un administratīvo darbu, viņam neiznāca daudz laika nodoties zinātnei, kādēļ arī viņa publicēto darbu skaits nav liels. M.Prīmaņa devumu zinātnei izvērtējis profesors J.Auškāps: “...Šajā nozarē (kurināmo vielu tehnoloģijā, aut.) ievērojams darbs ir prof. M.Prīmaņa disertācija *Pētījumi par Kurzemes Meldzeres rajona brūnoglēm*, kurā dots vispilnīgākais raksturojums, kas noderējis par ierosinājumu tagad izdarāmiem lielākiem ģeoloģiskiem pētījumiem.

Ķīmijas pamatrūpniecības nozarē viens no lielākajiem ieguvumiem ir superfosfāta fabrika, kuras vajadzības, tehnisko un saimniecisko realizāciju iespējas apgaismoja M.Prīmanis, bet viņa līdzstrādnieki atrisināja dažas ar fabrikāciju saistītās problēmas.” [7]

Līdzīgu atzinumu par M.Prīmaņa zinātnisko darbību devuši arī profesori A.Ķešāns, K.Blahers, J.Auškāps [8]:

“Vienā apcerējumā par superfosfāta ražošanas izredzēm Latvijā autors ar skaitļiem pierāda, ka fabrikas tuvumā dzīvojošiem noņēmējiem ir izdevīgāk pirkt zemprocentīgo superfosfātu. Otrā apcerējumā par pareizu izmēģinājumu iegūšanu laboratorijā Prīmanis aizrāda, ka daudz gadījumos izeļas konflikts starp pircēju un pārdevēju nepareizas vidēja parauga noņemšanas dēļ vai arī tādēļ, ka līgumā tiek ievesti analītiski neatrisināmi nosacījumi. Trešais eksperimentālais darbs par sērskociņu (degkociņu) labumu noteikšanu, lai gan tas ir iespiests latviešu valodā, 1932.g. *Ekonomistā* ir atradis atbalsi arī ārzemēs. Dr.Szelinskis 1933.g. *Chemiker Zeitung* atstāsta šā darba saturu un raksta, ka mazā valstiņā Latvijā ir izstrādāts paņēmieni, ar kuru var kontrolēt sērskociņu fabriku ražojumus, bet nevienā lielvalstī, to starpā arī Vācijā, tāda vēl nav. Lielākais M.Prīmaņa darbs ir *Pētījumi par Kurzemes Meldzeres rajona brūnoglēm* (disertācija). Šie pētījumi galīgi noskaidro, ka Meldzeres ogles tiešām ir pieskaitāmas brūnoglju kategorijai, par ko līdz šim vēl nebija skaidrības; tie dod arī nepieciešamos pieturas punktus varbūtējai šo ogļu saimnieciskai izmantošanai. Visām eksperimentālām problēmām M.Prīmanis savos darbos pieiet, kritiski novērtējot lietojamās metodes un uzrādot plašu literatūras pazīšanu.” [8, 32, 34-37].

1936.gadā M.Prīmanis aizstāvēja doktora disertāciju *Pētījumi par Kurzemes Meldzeres rajona brūnoglēm* [35] un viņam piešķīra ķīmijas tehnoloģijas doktora grādu. Tajā pašā gadā viņu ievēlēja par Neorganiskās ķīmijas tehnoloģijas katedras profesoru. Par Kurzemes brūnoglju pētījumiem 1937.gadā viņš saņēma Kr.Barona prēmiju [4]. Vēl jāatzīmē, ka sakarā ar importēto akmeņogļu piegādes grūtībām Otrā pasaules kara sākumā 1940.gadā akciju sabiedrība “C.Ch.Schmidt” sāka iegūt brūnogle Nīgrandes “Strēļos”. Pavisam ieguva 4400 t brūnoglju, kuras galvenokārt izlietoja Brocēnu cementa fabrika [17].

Pēc profesora Jūlija Auškāpa 1937.gadā par nākamo rektoru ievēlēja profesoru Mārtiņu Prīmani. Viņš tika pārvēlēts arī uz nākamo darbības laiku. Saglabājies Talavijas konventa apsveikums: “Sirsnīgi sveicinām Tevi sakarā ar atpakaļ ievēlēšanu rektora amatā un novēlam, lai arī turpmāk Tev nepietrūktu spēka un uzņēmības sabiedriskajam darbam”.

Ķīmijas fakultāte deva divus rektorus pēc kārtas. Viņu kopējais darba laiks bija 10 gadi, kamēr pārējo 6 rektoru laiks – 13 gadi. Pirms tam nekad jauno rektoru neizvēlēja no iepriekšējā rektora fakultātes mācību spēku skaita. To spilgti apgaismo universitātes sekretāra kādreizējais palīgs Jānis Vēliņš: “Ja 1937.g. rektora vēlēšanās Universitāte atkāpās no precedentā un profesoru Prīmani izraudzīja par Universitātes vadītāju, tad tam bija vairāki iemesli, bet viens no tiem katrā ziņā bija profesora personība. Runājot par sava priekšnieka personību, man vispirms ir jāmin viena īpašība, kura piemīt tikai retiem cilvēkiem: spēja un prasme vadīt. Rektors M.Prīmanis patiešām vadīja

Universitāti. Viņu respektēja kā mācību spēki, tā studenti, tāpat viņu respektēja arī valsts un pārējās iestādes, ar kurām viņam kā Universitātes vadītājam iznāca darīšanas... Un beigās, rektoram M.Prīmanim netrūka Valsts Prezidenta atbalsta” [10].

Un citā vietā: “Rektors Prīmanis izrādījās cienīgs rektora Auškāpa lielā darba turpinātājs brīvās Latvijas laikā un vēlāk neatsverams balsts vācu okupācijas laikā. Rektoru Auškāpa un Prīmaņa darbības posms uzskatāms par vislielāko sasnieguma laiku, bet tas reizē arī iezīmēja šī lielā darba traģisko beigu cēlienu”. [9]

“Pārņemt Universitātes vadību Prīmanim nebija viegls uzdevums. Kā viņš vēlāk izteicās, rektora pienākumus uzņemoties, viņš esot zinājis, ja kādreiz dažos komplicētos Universitātes dzīves jautājumos vajadzētu prasīt kādu padomu, tad to arvien varētu dabūt no savas fakultātes kolēģas un bijušā rektora Auškāpa. M.Prīmanis tomēr drīz atrada savu ceļu – kļuva cienīgs sava lielā priekšgājēja darba turpinātājs, bet rektora darbā pietiekami ielika arī savu individualitāti.” [10]

Svarīgākās pārmaiņas Universitātē M.Prīmaņa laikā bija:

1. Romas katoļu teoloģijas fakultātes atvēršana 1938.gada 1.jūlijā, lai sagatavotu garīdzniekus galvenokārt Latgalei.
2. Studiju fonda nodibināšana 1938.gada 15.novembrī, lai nodrošinātu studentu normālas mācību gaitas.
3. Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijas nodibināšana uz Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes pamata 1939.gada 1.jūlijā.

“Pa savām karjeras kāpnēm kāpjot uz augšu, arvien vairāk pieauga viņa darba slodze, brīžam sasniedzot gandrīz lūšanas punktu”, par M.Prīmani rakstīja viņa asistents A.Veidemanis. “Pateicoties savai tālredzībai, viņš pamazām izveidoja no manis atvītotāju. Analītiskos un pētīšanas darbus viņš man ātri vien iepotēja laboratorijā. Ņemot mani līdž uz noliktavām, kuģiem, preču vilcienu sastāviem, viņš iemācīja man kā no rūpniecības izejvielām kā akmeņoglēm, fosforītiem, labības un citām vielām noņemt atsevišķus paraugus un no tiem sagatavot vidējo paraugu analizēšanai laboratorijā.

Prof. M.Prīmanis, labi domādams, mani iemācīja strādāt eksperta šķērējtiesneša darbu, lai atvieglotu viņu tad, kad viņam šis darbs paliks par grūtu. Man par prieku un citiem par sirds sāpēm šis augsti kvalificētais darbs bija saistīts ar augstiem honorāriem. Kolēģi fakultātē un LU Saimniecības padomē sāka runāt: “Veidemanis pelnī profesora algu”. Ierūcās arī prorektors saimniecības lietās prof. M.Bīmanis. Mans šefs atkal mani aizstāvēja”. [11]

Atzinīgi par M.Prīmaņa darbību savās atmiņās rakstīja arī Nikolajs Brakšs [26]: “... Kad fakultātē beidzot radās sengaidīta vakance (1938.g., *aut.*) un arī iespēja man kļūt par jaunāko asistentu, un kad

Straumanis kā katedras vadītājs tai jau bija piekritis, nāca negaidīts pārsteigums. Un proti – attiecīgās drošības iestādes bija atklājušas, ka es esot “sarkanais”, tādēļ politisku iemeslu dēļ ne tikai mana avansēšana, bet arī līdzšinējā palikšana augstskolā vispār neesot vēlama ...

Bez šaubām, visa mana līdzšinējā dzīve (jau kopš pusaudža gadiem) bija tā iegrozījies, ka nekāds “baltais” būtībā tiešām vis nevarēju būt un tiecos uz visu progresīvo...

Tomēr valdošā oficiālā ideoloģija taču ik uz soļa slavināja un cildināja darba tikumu kā svarīgāko dzīvē un solīja līdzīgas darba tiesības visiem ...

Vai tādēļ arī man, kas savas noslieces vienmēr biju vērsis un dibinājis uz godīgu darbu, uz zinātņi un tehniku kā galveno vērtību savā dzīvē, tikpat nebija tiesības šīs darba tiesības izmantot un turpināt jau agrāk pasākto darbu? ... Tādēļ biju spiests atkal lūgt palīdzību doc. Straumanim, lai viņš vismaz mēģina noskaidrot, kas tie tādi par mīklainiem iemesliem, kuru dēļ mani vajā ...

Kad tas noskaidrojās, Straumanis, atzīdams, ka mans personīgais darbs un zinātniskā darbība vienmēr ir bijusi pietiekami sekmīga, ieteica man griezties pie rektora prof. M.Prīmaņa – varbūt tas varēsot šai lietā ko palīdzēt.

Uzmanīgi manu bēdu stāstu noklausījis, rektors mūsu sarunas beigās, kā par brīnumu, jo skaidri un noteikti pateica, ka norādīto apstākļu dēļ vien nevarot taču izjaukt un pazudināt cilvēka labi iesākto darbu un sagandēt viņa turpmāko dzīvi un likteni.

Jādomā, ka vispirms Straumaņa zinātniskā autoritāte te darīja savu, un tad arī rektora humānā pieeja šoreiz tiešām paglāba manu likteni.

Pateicoties visam tam, man toreiz izdevās bez jebkādiem pazemojumiem, ar skaidru sirdsapziņu un ar pilnu cilvēka cieņu turpināt iesākto ceļu un arī turpmākās gaitas universitātē turpat veselus divdesmit gadus.”

M.Prīmaņa darbību atzinīgi novērtējis Valsts un Ministru prezidents Dr. K.Ulmanis. 1938.gada 22.janvārī adresētajā apsveikumā viņš rakstīja:

“Ļoti godājamais rektora kungs! Man ir prieks apsveikt Jūs 60 gadu šūplā svētku dienā un novēlēt Jums vislabāko Jūsu personīgās dzīves un pedagogiskās darbības turpmākās gaitās.

Cerībā, ka gandarījums pildīs Jūsu sirdi un domas, atskatoties uz noiето dzīves posmu, gaišajiem sasniegumiem akadēmiskā un sabiedriskā darbā, kas atradusi pelnītu atzinību mūsu zinātniskās un studējošās jaunatnes vidū, lūdzu Jūs, ļoti godājamais rektora kungs, pieņemt mana patiesās cieņas apliecinājumus.” [8]

Par nopelniem M.Prīmanis saņēmis Triju zvaigžņu ordeņa II un III šķiru, Franču akadēmijas palmas (*Officier d'Académie Français*), Svētā krēsla Sv.Silvestra II šķiras ordeni (1938) [4,8].

Padomju jūgā (1940-1941)

Latvijas Universitāti M.Prīmanis vadīja līdz 1940.gada 29.jūlijam. Nodibinoties padomju varai, vēl pirms Latvijas iekļaušanas PSRS sastāvā sākās augstākās izglītības pārveidošana. Sākumā Latvijas Universitātes reorganizāciju vadīja izglītības ministra biedrs Jānis Lieknis, kuru drīz nomainīja no Padomju Savienības atbraukušais Pēteris Valeskalns, ko iecēla par ārkārtas profesoru.

M.Prīmanim vajadzēja aiziet no Universitātes rektora amata. Viņš rakstīja 1940.gada 29.jūlijā atlūgumu:

“Izglītības ministram.

Sakarā ar mūsu personīgu sarunu, ar šo laipni lūdzu mani atbrīvot no Latvijas Universitātes rektora pienākumiem. Lūdzu šo manu iesniegumu neuzskatīt par atteikšanos no darba, bet domāju, ka Universitātes pārveidošanu sekmīgāk varēs veikt kāds jaunāks darbinieks.

Patiesā cieņā. Prof. Dr. M.Prīmanis” [8]

Mārtiņam Prīmanim vajadzēja nodot lietas jaunajam rektoram Jānim Paškēvicam, kas Rīgā bija ieradies Sarkanarmijas virsnieka tērпā ar rotas politiskā vadītāja – “poļitruka” nozīmēm. Amata pārņemšanai vajadzēja notikt pulksten 11.

“Ap plkst. 9 no rīta sekretārs Valdmanis bija iegājis pēc kādiem dokumentiem rektora kabinetā”, rakstīja J.Vēliņš, “un atradis pie rektora galda sēžot svešu cilvēku. Tas rakņājies dokumentos. Uz vaicājumu, kas viņš tāds ir, nepazīstamais atbildējis, ka esot Universitātes rektors” [21]. Tā sākās J.Paškēvica valdīšanas laiks. Par savu galveno uzdevumu viņš uzskatīja “sagraut visu veco sistēmu un radīt jaunu ļoti īsā laikā augustā un septembrī, lai 1.oktobrī sāktu mācības uz padomju pamatiem”. [24]

Jau 1.augustā no studentu lietu prorektora amata atbrīvoja prof. K.Straubergu, 1.septembrī atcēla 6 fakultāšu dekānus. No darba vajadzēja aiziet profesoriem, kas bija ieņēmuši augstus valsts amatus vai nodēvēti par reakcionāriem – J.Auškāpam, A.Tentelim, P.Jurēvicam, K.Tormanim u.c. M.Prīmanim liktenis bija labvēlīgāks: viņš palika Ņīmijas fakultātē par profesora vietas izpildītāju [23].

Pēc atlaišanām sākās apcietināšanas, kuras skāra arī daudzus studentus. Vispārīgā iebiedētības atmosfērā neviens nevarēja būt drošs par savu dzīvību. Neredzot ražīga darba iespējas, 1941. gada 7.februārī M.Prīmanis rakstīja Latvijas Universitātes rektoram J.Paškēvicam iesniegumu:

“Tā kā mans veselības stāvoklis man neatļauj tā strādāt, kā es to vēlētos, tad esmu nolēmis pārceļot pie saviem bērniem uz Vāciju. Sakarā ar to Jūs laipni lūdzu atbrīvot mani, skaitot ar š.g. 11.februāri no profesora vietas izpildītāja pienākumiem LV Universitātes Ķīmijas fakultātē.

Augstcieņībā M.Prīmanis.

Rīgā, 7.februārī 1941.g.” [8]

Ķīmijas fakultātes dekāns A.Ieviņš: 1941.g. 10.februārī ziņoja, ka Mārtiņš Prīmanis viņam uzticēto inventāru un materiālus ir nodevis un fakultātei nav nekādu prasību, kas būtu vērstas pret M.Prīmani.

11.februārī sekoja rektora pavēle:

“Atbrīvoju LVU Ķīmijas fakultātes profesora v.i. Mārtiņu Prīmani sakarā ar repatriāciju uz Vāciju no ieņemamā amata Latvijas Valsts Universitātē, skaitot ar š.g. 11.februāri.

Rektors J.Paškēvics.”

Vēl atzīmēts, ka dienesta gaitas aprakstu M.Prīmanis saņēmis 1941.g. 14.februārī. [8] Un tālāk viņa ceļš ar dēlu Georgu veda pie meitas uz Vāciju– Zārbrikeni.

Vācu okupācijā

1941.gada 1.jūlijā pēc vācu karaspēka ienākšanas Rīgā universitāte uzsāka savu darbību agrāko prorektoru K.Strauberga un V.Vītola vadībā. Atjaunoja darbā agrākos mācībspēkus, uzņēma atpakaļ izslēgtos studentus [23]. Par to stāsta profesors K.Straubergs:

“Mierīgākais laiks Latvijas universitātes dzīvē pēc 1941.g. 1.jūlija bija tieši pats sākums, jo vācu militārās iestādes (frontes rajonā bij ilgāku laiku arī Rīga) neko latviešu lietās neiejaucās, rūpējoties tikai par drošību un kārtību. Universitāte tāpēc bez kādām grūtībām jau 1.jūlija pievakarē rekonstruējās uz tā *status quo*, kāds bija 1940.gada 17.jūnijā.

Apmēram augusta beigās ieradās vācu civilpārvalde. Tuvojās skolas laiks. Universitāte saņēma pavēli darbību beigt.” [12]

Ar iedomību un uzpūtību visus pārspēja vācu okupācijas komisariāta izglītības nodaļas vadītājs, 1939.gada repatriants vācbaltietis Dr. Kārlis fon Strickis. Viņš izkropļoja Latvijas Universitātes nosaukumu, pārdēvēja to par Universitāti Rīgā (*Universitaet in Riga*), kavēja tās darbību un rektora M.Prīmaņa atgriešanos. [24]

Turpina K.Straubergs:

“Tālāk, Universitāte bija jau vasarā pieprasījusi no Vācijas rektoru prof. Dr. M.Prīmani. Atbilde bija – universitātes nav, priekš kam rektors? ... Bet M.Prīmanis tomēr pa tam bija pats sagādājis atļauju braukšanai. Pa tam tomēr bija nosprausta tā kārtība, kādā atvērt fakultātes, un proti, kara vajadzības – sākumā mediķi un veterināri... Bet vajadzēja “krusttēvus”, kas dod atsauksmi un garantijas. Kad sagaidījām rektoru

stacijā, tas jau bija Jelgavā nopirktajā avīzē (ap 6.dec.) lasījis par mācību sākumu, tika arī pats uzaicināts par "krusttēvu" tehniskajām fakultātēm.

Citādi bija ar humanitārajām fakultātēm. Tāpat kā komunistiem, arī Trešās valsts vāciešiem tās bija vismaz aizdomīgas, nacionālās domas perinātājas. Tikai aprīlī nāca atļauja arī tām, lai gan mācību laiks bija gandrīz jau aptecējies... Teologi un vēsturnieki pie vārda netika." [12]

Savukārt J.Vēliņš rakstīja: "Atceros svinīgo brīdi, kad viņš ieradās Universitātē rektora kabinetā, kur viņu sagaidīja abi prorektori. Pēc sasveicināšanās prorektors Vītols teica: "Mīļo rektor, ar savu ierašanos tu mums abiem ar Straubergu esi noņēmis vissmagāko nastu no pleciem – rūpes par Universitāti."

Pirmais uzdevums rektoram Prīmanim pēc pārrašanās Rīgā bija rast kontaktu ar civilpārvaldes vadošām personām izglītības jautājumos. Tas arī izdevās." [20]

Par to liecina arī citi dokumenti.

1942.gada 29.janvārī Rīgas ģenerālkomisārs H.Drekslers atsūtīja direktīvu Universitātes rektoram M.Prīmanim personīgi kārtot visus jautājumus par fakultātēm. Arī no Dr. K.Stricka viņš saņēma plašas pilnvaras kārtot Universitātes iekšējās lietas, saskaņojot atsevišķus jautājumus ar Rīgas ģenerālkomisariāta Kultūras daļu. [22]

"Var teikt, ka pār Universitātes vadītāju galvu tanī laikā it kā karājās ne tikai viens, bet divi Damokla zobeni", turpina J.Vēliņš. "1) Civilpārvaldes acīs Universitātei bija tikai viens uzdevums – sekmēt Lielvācijas uzvaru... Tāpēc arī Universitātes pastāvēšana balstījās uz nebeidzamiem kompromisiem ar civilpārvaldi. Visā visumā par tik sekmīgu Universitātes lietu kārtošanu tanī laikā lielā mērā jāpateicas rektora personīgai izmaiņai un respektam pretējā pusē... 2) Otrs Damokla zobens kļuva arvien draudošāks kara pēdējā stadijā. Sākās mūsu jaunatnes izsūtīšana darbā uz Vāciju. Tas skāra arī Universitāti. Šinī sakarībā ar patiesu atzinību jāpiemin toreizējā Latviešu darba pārvaldes vadītāja Letonijas filistra inž. Paula Reinharda vārds, kurš tiešām darīja visu iespējamo mūsu akadēmiskās jaunatnes labā, lai tā varētu palikt dzimtenē un turpināt studijas.

Arī vācu okupācijas laiks prasīja asins upurus kā no mācību spēku, tā no studentu vidus. Pieminēšu tikai tieslietu nodaļas prof. Konstantīnu Čaksti, kuru apcietināja. Rektors Prīmanis tiešām pūlējās cik vien spēja, lai viņu atbrīvotu, bet tas neizdevās." [10]

Citā vietā Jānis Vēliņš atminās: "Rektoru Prīmani Rīgā diezgan daudzi uzskatīja par vāciski noskaņotu kungu. To vairākkārt nācās dzirdēt vācu laikā, kad blakus rektora amatam viņš izpildīja arī izglītības ģenerāldirektora pienākumus. Es šinī ziņā negribu būt tiesnesis, tāpēc atkārtosu paša rektora vārdus, ko viņš teica 65.dzimšanas dienas svinībās...

Atcere notika 1943.gada 24.janvārī Kristapa Morberga Novēlējuma fonda telpās bijušā Morberga dzīvoklī ...

Atbildes runā rektors pakavējās pie latviešu tautas likteņiem sakarā ar tās īpatnējo ģeogrāfisko stāvokli. "Mēs atrodamies starp rietumiem un austrumiem, starp Krieviju un Vāciju, starp divām lielākām varām Eiropā. Aiz mūsu austrumu robežām izplešas milzīgie Krievijas plašumi, kas no Eiropas gandrīz nemanāmi pāriet Āzijā..."

Uz rietumiem no mums ir Vācija, kas neapšaubāmi pieder Eiropai. Pēdējā laikā diezgan daudz latviešu domāja, ka mums vispār nav daudz jārēķinās ne ar vienu no šīm varām, bet savu valstisko patstāvību varam bāzēt tikai uz Angliju un Franciju. Es negribu noliegt nevienu no šīm lielajām nācijām, bet tās tomēr ir tālu no mums un vajadzības brīdī nevar palīdzēt. Nepielūdzama īstenība ir tāda, ka mēs esam un paliekam starp Vāciju un Krieviju, starp Eiropu un Āziju. Mums, latviešiem, tāpēc ir skaidri un noteikti jāizšķiras, kam mēs īsti piederam – Eiropai vai Āzijai. Jau savās jaunības dienās es izšķīros par Eiropu. Tāds ir mans viedoklis šinī jautājumā, pie kā es visu mūžu esmu turējies." [9]

Jāņa Vēliņa skatījumā "Prof. Prīmanis bija īsts eiropietis, bet palika arī latvietis, kamēr vien beidza pukstēt viņa sirds." [9]

Karam turpinoties, arvien grūtāk nācās aizstāvēt Latvijas Universitātes studentu intereses. 1943.gada pavasarī rektors M.Prīmanis bija spiests piekrist studentu mobilizēšanai vācu karaspēkā. Viņš norādīja, ka iesaukšanai paredzētie 538 studenti saistības ar augstskolu nokārtos līdz 1943.gada 31.decembrim. Bet jau 1944.gada 20.janvārī Universitāte saņēma jaunu Rīgas ģenerālkomisāra rīkojumu pakļaut iesaukšanai arī tos studentus, kuriem bija atļauts nokārtot saistības ar Universitāti līdz 1944.gada 1.jūnijam. [23]

Latvijas pašpārvaldē M.Prīmanis uzņēmās Izglītības un kultūras ģenerāldirektora pienākumus, nomainot 1942.gada 13. maijā pazīstamo izglītības darbinieku inženieri ķīmiķi Jāni Celmu, kuru iecēla par Skolu departamenta direktoru. Viņš cīnījās par Latvijas jaunatnes, skolas un kultūras saglabāšanu, kopā ar saviem tuvākajiem darba biedriem skolu departamenta direktoru J.Celmu un Pauli Kupču, kas 1943.gada 15.jūlijā stājās Celma vietā, Arvīdu Dravnieku, kas bija Tautskolu direkcijas priekšgalā, Pēteri Kūlu, kas vadīja Vidusskolu direkciju, un Indriķi Zubānu, kas pārzināja Arodskolu direkciju. Skolas strādāja visumā pēc mācību plāniem, kādi bija Latvijas brīvvalsts laikā līdz 1940.gada 17.jūnijam. Mācības notika latviešu valodā. Lielākās pārmaiņas pēc vācu administrācijas prasības bija vienīgi vēstures, ģeogrāfijas un vācu valodas mācīšanās. Lai gan bija jāstrādā ļoti grūtos apstākļos – nepiemērotās telpās, divās, pat trijās maiņās, jo daudzas skolu ēkas bija rekvizētas kazarmām un lazaretēm, mācības netika pārtrauktas. 1942.gada 14.augustā bija izdots stingrs rīkojums, ka visiem bērniem, kas

līdz 1.augustam sasnieguši 7 gadu vecumu, jāuzsāk mācības. Tiem bērniem, kuri neturpinās tālāku izglītību pēc pamatskolas, jāiegūst zināšanas kādā arodskolā, audzinot viņus “sabiedriskā un personiskā krietnībā un tēvzemes mīlestībā” [27]

1944.gada rudenī, kad fronte draudoši tuvojās Rīgai, rektors M.Prīmanis aizbrauca uz Liepāju, atstājot savā vietā prorektoru V.Burkēvicu, bet tas savukārt – profesoru A.Ķešānu, kas rūpējās, lai neizvazātu augstskolas inventāru [23,24]. M.Prīmanis kādu laiku izpildīja Pirmā ģenerāldirektora vietu Kurzemē, pēc tam devās otrā trimdā uz Vāciju.

Dzīves loku noslēdzot

Pēc kara M.Prīmanis dzīvoja pie savas meitas Irēnes Hildas Ratingenas pilsētā. Jutās vientuļš, bieži bija nospīstā gara stāvoklī.

A.Veidemanis atminas: “Vācijā bieži sarakstījāties ar viņu. Tur mūsu ceļi divreiz būtu gandrīz krustojušies. Pirmo reizi Pinebergas augstskolā, [...] kur arī mani gribēja iesaistīt darbā..

Otrreiz mūsu ceļi gandrīz būtu krustojušies pie paša prof. M.Prīmaņa kapa malas. Atkal par vēlu. Vienā 1950.gada decembra naktī, kad pēc sarakstīšanās ar profesoru biju sagatavojies doties ceļā no Mīnsteres nometnes, lai paciemotos kādu laiciņu pie viņa, durvīs saskrējās ar ziņnesi, kam bija rokā telegramma. Profesora meita Irēne ziņoja, ka tēvs miris. Viņš sabrucis pie rakstāmgalda, rakstot vēstuli draugam Jānim Blauam. Bēres bija nolemts sarīkot tikai tuviniekiem; mans brauciens izpalika...” [11]

M.Prīmanis miris 1950.gada 11.decembrī Ratingenā, apbedīts Nīdendorfas kapsētā. Kad noslēdzas cilvēka dzīve, paliek viņa darbs un laika biedru atmiņas. 1956. g. korporācija “Talavija” nodibināja stipendiju fondu: “Talavijas stipendija Rektora profesora Dr.chem. Mārtiņa Prīmaņa piemiņai”. 1958.gadā tika nodibināts “Latvijas Universitātes bijušā rektora, Dr.chem.techn. Mārtiņa Prīmaņa piemiņas fonds”. Fonda priekšsēdis bija prof., arhitekts Augusts Raisters, kas sarakstījis arī grāmatu *Latvijas Universitāte. Sākuma gadi un tālākās gaitas.* (1965). Fonda pārvaldē bija M.Prīmaņa tuvinieki un ilggadējie līdzgaitnieki prof. Jēkabs Prīmanis, Georgs Prīmanis, prof. Eižens Laube, prof. Pēteris Krūmiņš, Jānis Celms, doc. Ādolfs Vītckofs. Bija nodomāts izdot monogrāfiju par M.Prīmani, lai iegūtu pilnīgāku pārskatu par viņa personību un gaitām, jo viņa darbība tuvu saskaras ar mūsu tautas likteņgaitām, tās baltajām un nebaltajiem dienām. Tomēr nodoms nesekmējās.

Palicis M.Prīmaņa darbs, viņa devums Latvijas izglītībai un kultūrai.

Vēres

Par M.Prīmani

1. Приман Мартин. Grām. *Album Academicum Рижского Политехнического института, 1862-1912.* Рига, Ионк и Полиевский 1912, с.456.
2. Prīmanis Mārtiņš. *Rīgas Politechnikums. Album Academicum, 1912-1919.* Rīga: Studentu Grāmatnīca, 1938, 303.lpp.
3. Vecākais docents Mārtiņš Prīmanis. Grām. *Latvijas Universitāte 1919-1929.* Rīga: I.U. 1929, 128.-130.lpp.
4. *Latvijas Universitāte 20 gadus 1919-1939.* Rīga: LU, 1939. – 1.d. 920 lpp.; 2.d. 648 lpp.
5. Ķešāns A. Ķīmija. *Latviešu konversācijas vārdnīca.* Rīga, 1934-1935, 22456.-22467.sleja.
6. Prīmanis Mārtiņš. *Latviešu konversācijas vārdnīca.* Rīga, 1938, 34014.-34016.sleja.
7. Auškāps J. Ķīmijas tehnoloģija. *Zinātne tēvzemei 1918-1938.* Rīga: LU, 1938, 174.-180.lpp.
8. Mārtiņš Prīmanis. *Latvijas valsts vēstures arhīvs, 7427.fonds.* 13.apraksts, 1369.lieta. 359 lp.
9. Vēliņš J. Atmiņas un vērojumi par Latvijas Universitātes darbību neatkarības laikā. *Universitas, 1972, 30, 7.-14.lpp.*
10. Vēliņš J. Profesors Mārtiņš Prīmanis (1878-1950). *Universitas, 1981, 48,*
11. Veidemanis A. Pa darba un draudzības takām. *Universitas, 1977, 38, 14.- 15.lpp.*
12. Straubergs K. Latvijas Universitāte 2.pasaules kara laikā. *Universitas, 1963, 12, 12.-14.lpp.*
13. Prīmanis Mārtiņš. *Universitas, 1962, 10, 5.lpp.; 1968, 12, 8.lpp.; 1962, 9, 61.-62.lpp.*
14. Prīmanis Mārtiņš. prof. Dr.chem. *Technikas apskats, 17, 17.lpp.; 78, 23.lpp.*
15. Mārtiņš Prīmanis. Grām. *Talavija 1900-1925.* Rīga: Valters un Rapa, 1925, 52.-53.lpp.
16. Prīmanis Mārtiņš. Grām. *Es viņu pazīstu.* Rīga: Biogrāfiskā arhīva apgāds, 1939, 394.lpp.
17. Grosvalds I. *Latvijas dzīvu bagātības.* Rīga: Zinātne, 1970. 170 lpp.
18. Straumanis M.E. LU Ķīmijas fakultāte. *Technikas apskats, 1959, 23, 9.-12.lpp.*
19. Vēliņš J. Divi lieli rektori (Jūlijs Auškāps un Mārtiņš Prīmanis). *Latvijas Vēstnesis, 1994, 29.okt., 127, 1.nov., 128.*

20. Vēliņš J. Laikmetu mijas. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 1.nov., **128**, 8.nov., **131**.
21. Vēliņš J. Sarkanais rektors [Jānis Paškēvics]. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 8.nov., **128**.
22. Biezais H. Sarežģījumi Rīgas Universitātē. *Akadēmiskā Dzīve*. 1986, **28**, 25.-30.lpp.
23. *Latvijas Valsts universitātes vēsture 1940-1990* /Red. H.Strods.- Rīga: LU, 1999. 562 lpp.
24. Grosvalds I. Latvijas universitāte svešvaru spīlēs. *Dabas un vēstures kalendārs '99*. Rīga: Zinātne, 1988, 238.-242.lpp.
25. Prīmanis Mārtiņš. *Latvju enciklopēdija*. Red. A.Švābe, 3.sēj., Stokholmā: Trīs Zvaigznes, 1953-1955, 2019.lpp.
26. Nikolajs Brakšs. *Latv. ķīm. vēst. muzejs*, 54.fonds, 4.lieta.
27. Staris A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadum*. Rīga: Lielvārds, 2000. 208 lpp.

Publicētie M.Prīmana darbi

28. Приман М.Е. Исследование причин цветонизменяемости "Конго Красный" от кислот. *Известия общества для содействия к улучшению и развитию мануфактурной промышленности*. I, 1906.
29. Приман М.Е. К вопросу о самовозгорании хлора. *Известия общества для содействия к улучшению и развитию мануфактурной промышленности*, 1907.
30. Walden P. [Priman M.] Lichtbrechungsvermögen und elektrolytische Dissoziation. *Zeitschrift für physikalische Chemie*. Leipzig, 1907, – Bd 59, H 4, S.385-415.
31. Priman M. Moderne Schwefelsäure konzentrationsanlagen. *Chemiker Zeitung*, 1911, **60**.
32. Prīmanis M. Superfosfāta rūpniecības nākotne un nozīme. *Ekonomists*, 1927, **4**, 121.-125.lpp.
33. Priman M. Faits biographiques des P Schutzenberger. *Societe de bourses de recherches scientifiques chimiques*. 1929.
34. Prīmanis M. Pareizu izmēģinājumu rezultātu iegūšana laboratorijās. *Ekonomists*. 1930, **3**, 114.-118.lpp.
35. Prīmanis M., Veidemanis A. Sērskociņu (degkociņu) labuma noteikšana. *Ekonomists*, 1932, **12**, 474.-483.lpp.
36. Prīmanis M. Pētījumi par Kurzemes Meldzeres rajona brūnoglēm. *Latvijas Universitātes raksti*, III, **6**, 1937, 227.-314.lpp.
37. Prīmanis M. Latvijas izraķeņu pētīšana un to izmantošana. *Ekonomists*, 1937, **22**, 913.-918.lpp.

MATEMĀTIKAS PROFESORA ARVĪDA LŪŠA (1900-1969) PEDAGOĢISKĀ UN ZINĀTNISKĀ DARBĪBA

Ingrīda Henriņa

Arvīds Lūsis ir pirmais matemātiķis, kas augstāko matemātisko izglītību ieguva Latvijā, jaundibinātajā nacionālajā universitātē, Matemātikas un dabaszinātņu fakultātē. Profesors līdz mūža beigām nostrādāja universitātē, ilgus gadus būdams vienīgais matemātikas profesors Fizikas un matemātikas fakultātē un aktīvi piedalīdamies matemātiskās dzīves koordinēšanā Latvijā. Profesors bija iemantojis vispārēju cieņu un mīlestību. Pateicoties viņa inteligencei, diplomātijai, augstajai erudīcijai dažādās matemātikas nozarēs, fakultāte pēckara gados noturēja augstu pedagoģisko un zinātnisko līmeni, izaudzinādama spējīgus matemātiķus, kas nodod savas zināšanas tālāk.

Profesora Arvīda Lūša vecākais brālis zoologs Jānis Lūsis no 1949. līdz 1979. gadam arī bija LVU profesors. 1916. gadā viņš uzsāka studijas Pēterpils universitātes Dabaszinātņu fakultātē, pēc studijām strādāja Pēterhofas Dabaszinātņu institūtā, bija tuvs līdzgaitnieks Ģenētikas institūta dibinātājam Nikolajam Vavilovam. 1948. gadā, kad par vienīgo pareizo bioloģiju tika atzīta Mičurina-Lisenko-Viljamsa bioloģija, Jānis Lūsis palika pie saviem uzskatiem un jau kārtoja ceļasomas, lai dotos uz Sahalīnu. Ar universitātes rektora Matveja Kadeka (1897-1950) palīdzību viņš kā PSRS profesors sāka strādāt Latvijas Valsts universitātē bez tiesībām propagandēt ģenētikas atziņas [1].

Nākamais matemātiķis Arvīds Lūsis dzimis 1900. gada 24. novembrī Valmieras apriņķa Ķoņu pagastā. Viņa dzimta gan no tēva Jāņa Lūša, gan mātes Lienas, dzimušas Spalis, puses vairākās paaudzēs nāk no Valmieras apriņķa. Pa tēva līniju arī vārds *Jānis* ir saglabāts 4 paaudzēs. Pēc Ķoņu pagasta skolas un Rūjienas draudzes skolas beigšanas A. Lūsis 1914. gadā iestājies Valkas reālskolā, kurā mācījies līdz 1918. gadam. Šajā laikā matemātiku Valkas reālskolā māca Tērbatas universitāti beigušais matemātiķis Pēteris Kalniņš (1884-1934), kas ir sava darba fanātiķis. Lai arī 1917. gadā kara apstākļu dēļ Valkas reālskolu evakuē, Pēteris Kalniņš ar vēl dažienu Valkā palikušiem skolotājiem ar Rīgas mācību apgabala kuratora piekrišanu noorganizē mācības tiem skolēniem, kas nav aizbraukuši skolai līdz uz Krieviju [2]. 1919. gadā Arvīds Lūsis absolvē Valkas vidusskolu un tajā pašā gadā iestājas jaunizveidotajā Latvijas Universitātes Matemātikas un dabaszinātņu fakultātes matemātikas nodaļā. Paralēli studijām viņš 1921. gadā pabeidz Izglītības ministrijas Vidusskolu skolotāju sagatavošanas kursu.

iegūdam vidusskolas matemātikas skolotāja tiesības. Arvīds Lūsis Latvijas Universitātes diplomu ar numuru 35 saņem 1925.gada februārī, iegūdam matemātikas kandidāta grādu par darbu *Fredholma funkcionālvienādojums*.

Laikā no 1925. līdz 1928.gadam Arvīds Lūsis gatavojas zinātniskai darbībai Latvijas Universitātes Matemātikas katedrā (seminārā) un vasaras semestros komandēts uz Vāciju, kur 1926.gadā Leipcigas universitātes Matemātikas institūtā papildina zināšanas matemātiskā analizē pie profesoriem L.Lihtenšteina (*L.Lichtenstein*), O.Heldera (*O.Holder*), P.Kēbes (*P.Koebe*) un 1927.gadā kā stipendiāts komandēts uz Marseļu (Francija) un Leipcigu (Vācija). Iesniedzot darbu *Permutablās funkcijas un Volterra integrālvienādojums*, Arvīds Lūsis Latvijas Universitātē habilitējas par privātdocentu pie Matemātikas katedras. Strādādams kā privātdocents no 1928. līdz 1935.gadam, viņš lasījis teorētiskās mehānikas un dažādus speciālos matemātikas kursus. Šajā laika posmā nopublicēti 8 zinātniski raksti un trīsdaļīgs teorētiskās mehānikas lekciju kurss 1934., 1935. Vienlaicīgi viņš vairāk nekā 10 gadus, no 1923. līdz 1935.gadam darbojies Valsts Jelgavas skolotāju institūtā par matemātikas, fizikas un kosmogrāfijas skolotāju, piedalījies pamatskolu un vidusskolu matemātikas mācību grāmatu vērtēšanas komisijā un matemātikas terminoloģijas izstrādāšanā.

Par docentu Arvīds Lūsis darbojas no 1935. līdz 1938.gadam. 1936.gadā viņš sagatavo, rediģē un izdod divus Edgara Lejnieka lekciju kursus *Augstākā algebra* (1936) un *Skaitļu teorija* (1936). Pēc profesora Edgara Lejnieka nāves Arvīds Lūsis lasa diferenciālvienādojumu un variāciju rēķinu lekciju kursus, kas arī tiek izdoti kā lekciju konspekti 1937. un 1938.gadā. 1938.gadā Arvīds Lūsis aizstāv matemātikas zinātņu doktora grādu ar disertāciju *Permutablo funkciju teorijas pamatproblēma*. Pēc gada par šo darbu Arvīds Lūsis saņem Kultūras Fonda prēmiju.

No 1938.gada Arvīds Lūsis ir vecākais docents. Kad profesors Alfrēds Mēders (1873-1944) repatriējas, Arvīds Lūsis pārņem viņa lasīto matemātiskās analīzes kursu, lasa analītisko ģeometriju, integrālrēķinus, vada diplomdarbus [3,4].

Pēc valdības maiņas universitātes statūtu nomaīņa aizsākās 1940.gada augustā, kad pēc rektora J.Paškevica pavēles tika pārtulkoti Maskavas valsts universitātes 1938.gada statūti. Dabaszinību un matemātikas fakultāti sadalīja divās fakultātēs. Par Fizikas un matemātikas fakultātes dekānu apstiprināja profesoru Frici Gulbi. 1940/41.mācību gadā fakultātē darbojušies tie paši mācību spēki, kas agrāk, arī priekšmetu sadalījums daudz netiek mainīts. Pēc 1938.gada PSRS instrukcijām par zinātniskiem grādiem Arvīdam Lūsim tiek piešķirts profesora nosaukums, viņš tiek ievēlēts par Matemātikas un mehānikas katedras vadītāju, izpilda dekāna vietnieka pienākumus. Arī

skolās jāpārkarthojas un jālemj par matemātikas grāmatām, kuras varētu atļaut 1940/41.mācību gadā. Matemātikas mācību grāmatu vērtēšanas komisijas sēžu protokoli, kas rakstīti 1940.gada 28.augustā un 4.septembrī, uzrāda komisijas sastāvu. Tās ir tikai trīs personas: tautskolas direktors I.Pumpītis, profesors A.Lūsis, skolotājs E.Jercums [5]. Dienas kārtībā ir parādījies jautājums par Zinātņu akadēmijas organizēšanu, tādēļ pie LVU tiek dibināts Matemātikas un mehānikas institūts, par kura direktoru ieceļ Arvīdu Lūsi. Tiek plānoti zinātniskās darbības virzieni. Neskatoties uz lielo organizatorisko slodzi, 1940. un 1941.gadā iznāk *Integrālo rēķinu* lekciju kurss 2 daļās.

Kara sākšanās pārtrauc institūta darbību, bet fakultātē pedagoģiskā un zinātniskā darbība daudz nesašaurinās. To apliecina gan fakultātes dekāna atskaites rektoram, gan pasniedzēju atmiņas. G.Enģelis (1917-1997) 1943.gadā aizstāv maģistra darbu. Ernests Fogels (1910-1982) aizstāv matemātikas doktora grādu, bet Eduarda Riekstiņa (1919-1992) studiju laiks iekrīt kara gados un no dienasgrāmatām veidotās atmiņās ir aprakstīts intensīvs studiju laiks, klausoties arī Arvīda Lūša lekcijas analītiskajā ģeometrijā, lekciju kursu integrālrēķinos. Kara darbības izraisītā ugunsgrēka liesmās Jelgavā bojā aiziet Arvīda Lūša iedzīve un plašā bibliotēka. Karaspēkam tuvojoties Rīgai, viņš dodas uz savām lauku mājām Tukuma apriņķī. 1945.gadā viņš strādā par skolotāju tā pašā apriņķa Vānes ģimnāzijā. Lai gan Kurzemes katlā vēl norisinās kaujas, Rīgā oktobrī ir mainījusies valdība un sākas organizatoriskie pasākumi fakultātes atjaunošanai.

Fakultātē dekāna pienākumus 1944.gada oktobrī ir uzņēmis pildīt Nikolajs Brāzma (1913-1966). Kopā ar Juri Rātu (1911-1987) tiek komplektēts matemātiķu pasniedzēju sastāvs, apzinātas bijušo darbinieku atrašanās vietas un domāts par lasāmiem kursiem. Nekas nav zināms par asistenti Irīnu Auziņu un docentu Emanuelu Grinbergu. Asistents Georgs Enģelis mājas apstākļu dēļ (mīklainos apstākļos pazudis tēvs) nevar pamest saimniecību. Universitāte 1945.gada jūnijā izsūta G.Enģelim uzaicinājumu ierasties universitātē un otru uzaicinājumu Dunalkas milicijas priekšniekam, lai nodrošina universitātes darbinieka ierašanos Rīgā. Reālo mainīgo teoriju matemātiķiem ir piekritis lasīt Eizens Āriņš (1911-1987), ģeometrijas kursus lasīs K.Ērglis. Pieņemti jauni asistenti A.Grava un Z.Plūme (1920-1973). Jūlijā dokumentu formalitātes ir nokārtojuši profesors Arvīds Lūsis un docents Ernests Fogels [6]. Riekstiņš ierodas Rīgā 1945.gada augustā no Itālijas. Asistenta vietas aizņemtas, bet Brāzma atļauj noformēties uz brīvo vecākā laboranta vietu un vadīt praktiskos darbus Brāzmas lasītajam augstākās matemātikas kursam ķīmiķiem, biologiem un ekonomistiem [7].

Fakultātes pasniedzēju vietas būtu aizpildītas, varētu strādāt, bet izrādās, ka daļa pasniedzēju ir bez universitātes beigšanas diplomiem, jo

tos saņēmuši vācu okupācijas laikā (E. Āriņš, K. Ērglis, A. Grava, Z. Plūme, E. Riekstiņš), un pats svarīgākais – nav kārtojuši valsts eksāmenu marksisma-ļeņinisma teorijā. Visiem universitatē jābeidz no jauna, pierādot, ka ir bijis diplomdarbs, un kārtojot vajadzīgos eksāmenus. Šī iemesla dēļ tagad enciklopēdijās zinātnieku biogrāfijās lasāmi fakti: lektors universitatē no 1944. vai 1945.gada, LVU beidzis 1946.gadā (E. Āriņš, E. Riekstiņš). Lai arī LVU rektors Matvejs Kadeks cenšas, lai universitātes padome apstiprinātu neatkarīgās Latvijas laikā iegūtos zinātniskos grādus, tos izdodas apstiprināt tikai nedaudziem. Vēlāk, atbrīvojot M. Kadeku no rektora pienākumiem, to atzīst par vienu no viņa pieļautajām kļūdām. PSRS Augstākā atestācijas komisija lēmumu par fizikas un matemātikas zinātņu doktora un profesora nosaukuma piešķiršanu Arvīdam Lūsim paraksta 1946.gada 2.jūlijā, Nikolajam Brāzma 1936.gada 17.oktobrī piešķirtais matemātikas kandidāta grāds tiek apstiprināts 1946.gada 1.jūlijā. Bet Georga Enģeļa 1943.gadā Universitātes padomē apstiprinātais maģistra grāds netiek atzīts. Ernests Fogels doktora grādu Rīgas universitatē aizstāv 1943.gadā, bet diploms par matemātikas kandidāta grāda aizstāvēšanu saņemts 1935.gada 2.februārī (to parakstījis 1941.gadā izsūtītais un vēlāk nobendētais J. Auškaps). 1946.gada 30.jūnijā rakstītā autobiogrāfijā E. Fogels uzrāda, ka 1943.gadā Rīgā aizstāvētās disertācijas apstiprināšanai vajadzīgie dokumenti ir iesūtīti Augstākajai atestācijas komisijai Maskavā [8]. Lai arī LZA 1946.gada 14.decembrī viņu ievēl par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku, LVU Padome 1947.gada 30.jūnijā noklausās E. Fogeļa disertācijas aizstāvēšanu un piešķir fizikas un matemātikas zinātņu kandidāta grādu, bet ne doktora grādu. Arī kandidāta grāda apstiprināšana tiek novilcināta līdz 1951.gadam.

Turpinot domu par matemātiķu pulcināšanu darbam, prasās turpināt par LZA Fizikas un matemātikas institūta dibināšanu. Darbam akadēmijā tika pieaicināti visi aktīvi strādājošie matemātiķi. 1945.gada aprīlī par institūta direktoru tiek iecelts N. Brāzma, bet Matemātikas sektora vadība tiek uzticēta A. Lūsim. Pēc 1946.gada un piecgades plāniem redzams, ka matemātiķi iesaistīti 9 tematos, gan svārstību problēmās fizikā (R. Krastiņš, N. Brāzma, K. Šteins, M. Robs), gan matemātikas problēmās diferenciālos un integrālos vienādojumos (A. Lūsis, S. Kračkovskis, G. Enģelis), skaitļu teorijā (E. Fogels), rēķināmo mašīnu un kinemātiskos elementos (K. Zalts), tuvīnās metodēs diferenciālvienādojumu integrēšanā (K. Zalts, K. Viškins), funkciju un kopu teorijā (E. Āriņš, S. Kračkovskis).

Matemātiķiem tēmu un iestrādņu darbam netrūka. Darbu traucēja vairākas pārmaiņas dzīvē, kas sākās pēckara periodā. Pirmkārt, jau pieminētā diplomu un zinātnisko grādu neatzīšana. Disertāciju pārakstīšana prasīja savu. Otrkārt, jebkuru kontaktu pārtraukšana ar

ārzemju zinātniekiem, aizliegums bibliotēkās saņemt ārzemju literatūru, pakāpeniska pārorientēšanās uz padomju zinātnieku darba virzienu pārņemšanu, kuru, jāteic, matemātiķi strauji un sekmīgi īstenoja. Treškārt, partijas funkcionāru uzdevums bija morāli pāraudzināt *vecu akadēmisko inteligenci*. Laika posmā no 1946. līdz 1949.gadam notika pirmās lielās represijas pret mācību spēkiem. Tiešas represijas – atcelšana no amata, aizliegums nodarboties ar pedagogisko vai zinātnisko darbu, pasludināšana par šķietami politiski neuzticamām personām skāra arī matemātiķus. Jau 1946.gada decembrī N.Brāzmas pārmet nesamierināšanos ar to, ka zinātniskā padomē būs partijas funkcionāri, nevis speciālisti. 1947.gadā viņu atbrīvo no dekāna amata, 1948.gadā no Fizikas un matemātikas institūta direktora amata, 1950.gadā no Vispārīgās matemātikas katedras vadītāja amata. Pie tam akadēmijā viņam neļauj turpināt strādāt pie aizsāktās tēmas, kaut arī ir labas atsauksmes no Savienības vadošajiem matemātiķiem. K.Ērgli un A.Gravu atbrīvo no darba universitātē uz denunciaciju pamata par sadarbību ar šucmaņiem kara laikā. K.Zalta lietā ZA arhīvā viņa autobiogrāfijā ar sarkanu zīmuli pasvītots teikums par atrašanos Vācijā (evakuēts reizē ar rūpnīcu). Lieta nodota arhīvā, un K.Zalts akadēmijā darbā nav pieņemts. Arī G.Enģeļa lieta ilgi atradās izpētē ar nolūku uzzināt, kāpēc viņš tik ilgi turpinājies dzīvojot Kurzemes katla zonā. Arī E.Fogels un A.Lūsis kara beigās sagaidīja Kurzemes katlā, arī viņi bija politiski neuzticamas personas. S.Kračkovskis bija Baltkrievijas bēglis, kuru uz Rīgu pārvietoja vācieši kara laikā. Pēc partijas funkcionāru uzskatiem arī tādām nebija vietas ne akadēmijā (no darba atbrīvo 1948.gadā), ne universitātē. Miķelis Robs ilgi nevar izlūgties partijas organizācijas parakstu raksturojumā, kas dotu atļauju kārtot kandidāta minimuma eksāmenus. Iemesls – nav pietiekošs sabiedriskais darbs. Raksturojumu viņš saņēma, kad sekcijas sēdē bija nolasījis referātu *Lielā Oktobra Sociālistiskā Revolūcija*. Bet akadēmija no savu darbinieku saraksta viņu izsvītro ar ierakstu *apcietināts*. Nebija pieļaujams, ka akadēmijā strādātu *buržuāziskās* Latvijas Universitātes Mehānikas fakultātes dekāna Mārtiņa Roba dēls. Bija izstrādāts it kā scenārijs speciālistu pāraudzināšanai – kritisks raksts, piemēram, *Cīņā*, sanāksme, nosodījums, vainīgā pāraudzināšana un piespiedu grēku nožēlošana. Šāda grēku nožēlošanas runa ir saglabājusies N.Brāzmas lietā ZA arhīvā. Šie pasākumi ļoti iedragāja ZA zinātnieku un LVU pasniedzēju darba spējas un veselību. Var tikai apbrīnot N.Brāzmas cīņas sparū, A.Lūša aizstāvības runas visās iespējamās sanāksmēs un vēl pēc visa tā Brāzmas iegūst ievērojamus rezultātus telegrāfa vienādojumu sistēmu teorijā. Arī E.Fogeļa 10 publicētie raksti skaitļu teorijā šo smago četrus gadu laikā ir apbrīnas vērti, zinot, cik viņš bija prasīgs un kritisks pret sevi publikāciju izstrādē un iegūto rezultātu nozīmīgumā. Uzskaitais kadru tīrīšanas process starp ZA matemātiķiem tika novests līdz galam.

1950.gadā Matemātikas sektors ir likvidēts un vārds *matemātika* 1951.gadā tiek izmests arī no institūta nosaukuma, tas pārtapis par LZA Fizikas institūtu.

Tomēr zinātniskais darbs neapsīkst, tas turpinās Latvijas Valsts universitātē. Piecdesmito gadu sākumā Arvīdam Lūsim ir 3 zinātniski darbi par Volterra vienādojumiem (līdzautors B.Levi). Par pamatdarbu arvien vairāk nostiprinās pedagoģiskais darbs. Liela vērtība tiek veltīta apstiprināto mācību programmu papildināšanai ar tām nodaļām, kas harmoniski sasaistītu studiju kursus. Izdoti lekciju kursi *Parasto diferenciālvienādojumu tvīnātās atrisināšanas metodes* (1963), *Kompleksā mainīgā funkciju teorija* (1966 – 1.d., 1968 –2.d.). Turpinājums paliek rokrakstā. G.Enģeļa un J.Engelona redakcijā 1976.gadā izdota 3.daļa, bet 1977.gadā – ceturtā. Matemātikas vēsturei ļoti nozīmīgi A.Lūša sistemātiski publicētie raksti par Latvijā veiktajiem pētījumiem matemātikā. Sešdesmitajos gados, kad apjoms jau stipri palielinās, darbam tiek piesaistīti atsevišķās matemātikas nozarēs strādājošie vadošie speciālisti. Tiek publicēti gan pārskati par atsevišķiem pētījumu virzieniem (asimptotiskie attīstījumi, algebra, diferenciālvienādojumi), gan apkopojoši pārskati ar bibliogrāfiju.

Neizpalika piedalīšanās starptautiskos matemātiķu kongresos – Oslo (1936), Maskavā (1966), PSRS matemātiķu kongresos (1956, 1961). A.Lūsis bija priekšsēdētājs 1965.gadā Rīgā rīkotajiem P.Boļa lasījumiem, kuru varētu uzskatīt par pirmo plašāko matemātiķu saietu Latvijā pēckara periodā. Profesors aktīvi darbojās terminoloģijas komisijā, bija daudzu zinātnisko padomju loceklis, no 50.gadiem bija referents žurnālā *Математика*. Daudz laika aizņēma arī vēlētie amati Republikas arodbiedrību plēnumā (1950-1953), Rīgas pilsētas darbaļaužu deputātu padomē (1955-1959).

1969.gadā A.Lūsim piešķirts Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka nosaukums.

Viņa mūžs noslēdzas negaidīti strauji 1969.gada 12.februārī.

Vēres

1. Daija G. Ģenētiķim un zoologam Jānim Lūsim – 100. *Dabas un vēstures kalendārs 1997. gadam*. R.: Zinātne, 1996, 243.-246.lpp.
2. Ozoliņš K. Skolotāja Pētera Kalniņa dzīves gaitas un novēlējums. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1939, 515.-523.lpp.
3. *Latvijas Universitāte 1919-1929*. Rīga: LU izdevn., 1929, 392.lpp.
4. *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919-1939. II*. Rīga, 1939, 311.-313.lpp.
5. Rubenis A. *Latvijas skola laikmetu griežos (1917-1941)*. R., 1992, 288.lpp.
6. LU Goda doktora Georga Enģeļa fonds LU Fizikas un matemātikas fakultātē.
7. Riekstiņš E. *Atmiņas*. Rokraksts glabājas LZA un LU Matemātikas institūtā.
8. LZA arhīvs, Matemātikas un fizikas institūta sēžu protokoli un darbinieku personīgās lietas.

NEPELNĪTI AIZMIRSTAIS TAUTSAIMNIEKS NIKOLAJS KOHANOVSKIS

Vija Apinīte

Latvijas Universitātes Bibliotēkā Nikolaja Kohanovska dāvinājums veido atsevišķu fondu, spēka gados viņa vārdu zinātnes pasaulē daudzina, bet mūža nogali zinātnieks vadīja visu aizmirsts un slimis – vispirms mazā istabiņā, kuras vienīgā bagātība – neskaitāmas grāmatas un rokraksti, tad pansionātā. Šis cilvēks tā arī nepiedzīvoja īstu atzinību ne divdesmito gadu Latvijā, ne pēckara laikā. Viņš – LU privātdocents Nikolajs Kohanovskis, kura 130.dzimšanas dienu atcerējāmies 2000.gada 22.novembrī.

Spožs izglītības ceļš

Viņš piedzima Podolijā, Tuļčinas pilsētā, garīdznieka ģimenē. Nākamajam zinātniekam bija trīs brāļi un māsa. Saskaņā ar tā laika Krievijas likumiem Nikolajs Kohanovskis kā vecākais dēls nekad nav bijis padots karaklausībai. Jau bērnībā viņu saistīja grāmatas, klusajā, inteligentajā zēnā varēja samantīt topošā zinātnieka perspektīvu.

Izglītība aizsākās Ņemirovas ģimnāzijā, kura tika absolvēta ar zelta medaļu. Kā daudzus tā laika Krievijā, arī Nikolaju Kohanovski studenta gaitas aizveda uz slaveno Pēterburgas universitāti, kurā viņš kopš 1889. gada rudens mācījās Tiesību zinātņu fakultātē. Jauneklis saņēma sudraba medaļu par apceri “Sacensība starp ūdensceļiem un dzelzceļiem”, tajā aplūkoti abu transporta veidu trūkumi, kā arī priekšrocības.

Fakultāti Nikolajs Kohanovskis beidza ar I.šķiras diplomu un kļuva par Universitātes Politekonomijas katedras stipendiātu.

1896.gadā stipendiāts kļuva par politekonomijas maģistru. 1897.gadā jaunais zinātnieks līdzdarbojās Finanšu ministrijas izdotajā periodikā, bet jau 1894. un 1895.gadā sāka publicēties visdažādākajos izdevumos. Tā, piemēram, 1894.gadā krājumā *Вестник финансов, промышленности и торговли* Nikolajs Kohanovskis publicējis darbu par Vācijas impērijas finansēm, bet gadu vēlāk turpat – pētījumu par papīrnaudas apgrozību. Berlīnē viņš publicējis pētījumu par tautsaimniecības likumkopojumiem un šis nozares literatūru Krievijā 1897.gadā.

Mācībām Krievijā sekoja studijas Rietumeiropā, uz kuriem Izglītības ministrija viņu sūtīja zinātniskos nolūkos, piešķirot stipendiju. Nikolajs Kohanovskis klausījās lekcijas Berlīnes universitātē 1898.gadā, bet Minhenes universitātē – 1899. gadā.

Tālie Austrumi: lieliska karjera

1900.gada 7.septembrī viņu iecēla par Vladivostokas Austrumu institūta docentu. Tālo Austrumu periods iezīmīgs ar vairāku Nikolaja Kohanovska darbu klajā nākšanu Vladivostokā: par Japānas ekonomisko stāvokli (1903.gadā), par zemes īpašumtiesībām un zemkopību Ķīnā (1909.gadā), kā arī par ekonomiku un ekonomisko principu to attiecībās pret sociālo zinātņu kopējo sistēmu (1915.gadā).

1914.gada 16.martā viņš šajā augstskolā kļuva par profesora vietas izpildītāju, bet divus gadus vēlāk – par profesoru. 1916.gadā Nikolajs Kohanovskis aizstāvēja disertāciju *Ekonomika un ekonomiskais princips viņu attiecībā uz sociālo zinātņu vispārējo sistēmu* Tomskas universitātē, iegūstot politekonomijas un statistikas magistra grādu.

1921.gadā Nikolajs Kohanovskis kļuva par Tiesību zinātņu un tautsaimniecības fakultātes dekānu.

Zinātnieks Vladivostokas Austrumu institūtā lasīja lekcijas politekonomijas teorijā, politekonomijas vēsturē, civiltiesībās un tirdzniecības tiesību zinātnē, arī valsts un starptautisko tiesību zinātnē.

Cariskās Krievijas laikā Nikolajs Kohanovskis tika apbalvots ar Sv.Staņislava 3.un 2.pakāpes ordeniem, kā arī ar Sv.Annas 3.pakāpes ordeni, saskaņā ar tā laika hierarhiju kļuva par titulārpadomnieku, kolēģijas asesoru, kolēģijas padomnieku...

Nestabilitātes laiks Vladivostokā

Tālie Austrumi iezīmīgi ar to iemītnieku daudzajām valodām, tautībām, reliģijām, politisko uzskatu daudzveidību. Tas jāņem vērā, lai saprastu, kādā politisko pārmaiņu mutulī bija lemts iekļūt Nikolajam Kohanovskim.

Protams, Vladivostoku skāra tās pašas izmaiņas, kas visu Krievijas impēriju mūsu gadsimtā, taču Tālo Austrumu novadā. Šķiet, šīs pārmaiņas norisinājās asāk un sāpīgāk. Pilsoņu kara gados Vladivostoka gāja no rokas rokā: nepaspēja viena varas struktūra nostiprināties, kad tās vietā stājās cita. Nežēlības pieļāva visus politiskos grupējumus atbalstošie militārie un paramilitārie formējumi. Tas ne tikai demoralizēja cilvēkus, bet arī grāva novada ekonomisko stāvokli, jo neviens grupējums, pie varas nokļuvis, tautsaimniecības laukā nedarīja neko, ja nu reizumis iedarbināja naudas drukājamo mašīnu. Nemaz jau nerunājot par ļaunumu, kurš tika nodarīts, katrai varai izrēķinoties ar saviem politiskajiem pretiniekiem. Erudītais tautsaimnieks Nikolajs Kohanovskis to nevarēja nepamanīt. Dažbrīd varas vispār nebija, valdīja haoss, patvaļa un visatļautība.

Ļoti interesantajā un detalizēti uzrakstītajā grāmatā - *Погребешкий А.И. Денежное обращение и денежные знаки Дальнего Востока за период войны и революции (1914-1924)* - ir sniegta ne tikai finansu sistēmas analīze, bet arī politisko notikumu fons.

Pēterburgā un Maskavā notiekošais uzreiz neatstāja iespaidu uz Piejūras novadu, jo lielais attālums no centra lika sevi manīt. Valdība, kas bija pie varas navigācijas sezonas beigās, parasti tur palika līdz jaunas navigācijas sākumam. Vladivostokā, kur dzīvoja zinātnieks, 1917.gadā pie varas nāca Krievijas pagaidu valdība, 1918. gadā Vladivostoka ar dažu mēnešu intervālu gāja no rokas rokā: zemstu, tad padomju vara, Sibīrijas autonomā valdība, Sibīrijas pagaidu valdība, Viskrievijas direktorijs, tad admirāļa Kolčaka vadītā Krievijas pagaidu valdība. Arī 1919. gadā turpināja valdīt Kolčaks.

Neko mierīgāks neizvērtās 1920.gads. Vladivostokā sākotnēji valdīja ģenerālis Rozanovs, bet gada nogalē pilsēta kļuva par Tālo Austrumu Republikas daļu.

Arī 1921.gada sākumā Vladivostoka atradās Tālo Austrumu Republikas sastāvā, bet 1922.gads atkal nesa jaunas valdību maiņas, līdz Vladivostoka no jauna kļuva par Tālo Austrumu Republikas daļu. Tālo Austrumu Republikas laiks Vladivostokai nebija veiksmīgs, jo plosījās finansu krīze.

1922.gada beigās Vladivostoka kļuva par KPFSR sastāvdaļu, un šeit uz gadu desmitiem nostiprinās padomju vara. Lai gan akadēmiskā vidē, kurai piederēja Nikolajs Kohanovskis, allaž ir bijusi konservatīva un noslēgta, apkārt notiekošais tautsaimnieku nevarēja neskart emocionāli sāpīgi, it īpaši tālab, ka Nikolaju Kohanovski laikabiedri raksturo kā jūtīgu, inteligentu cilvēku.

Bēgšana uz Latviju

Kad Vladivostoku 1922.gada beigās pārņēma lielinieki, Nikolajs Kohanovskis viņiem bija nepieņemams: domājošais tautsaimnieks marksismu neatbalstīja.

Boļševiki Nikolaju Kohanovski vispirms padzina no dekāna amata, bet drīz pēc tam atņēma profesora nosaukumu. Viņa aizbraukšana no Tālajiem Austrumiem bija bēgšana: vispirms Nikolajs Kohanovskis devās uz Maskavu, pēc tam ar milzu grūtībām ieguva ārzemju pasi un emigrēja uz Latviju. Kāpēc tieši uz mūsu valsti? Iespējams, vīzu Nikolajam Kohanovskim palīdzēja izkārtot ievērojamais sinologs Pēteris Šmits, kurš tolaik strādāja Tālajos Austrumos. Viņi bija viena institūta darbinieki. Latvijas Valsts Vēstures arhīvā saglabājies ar Pētera Šmita roku rakstītais apliecinājums, ka ticīši viņš uzaicinājis Nikolaju Kohanovski strādāt Latvijas Universitātē.

LU profesore Jeļena Staburova, Latvijas Universitātes Bibliotēkas sistemātiskajā katalogā caurskatot literatūru par Ķīnu, uzgāja Nikolaja Kohanovska grāmatas ar Pētera Šmita autogrāfiem. Tas netieši apliecina abu zinātnieku draudzību. Bet varbūt vīzu iegūt palīdzēja kāds cits no latviešiem, kas tolaik dzīvoja Vladivostokā? Mūsu tautiešu kopiena Tālajos Austrumos tolaik bija rosīga, izglītota un ietekmīga.

Privātdocents neatkarīgajā Latvijā

Ieradies mūsu valstī 1923.gada 8.decembrī, Nikolajs Kohanovskis turpināja savu zinātnieka, pasniedzēja misiju. Viņa ne pārāk ilgā darbība Latvijas Universitātē tomēr izvērtās gana iezīmīga. 1924.gada 12. februārī N.Kohanovski ievēlēja par Universitātes Tautsaimniecības fakultātes Politekonomijas katedras privātdocentu. Viņš lasīja studentiem lekciju kursu par tautsaimniecības teoriju un tautsaimniecības mācības vēsturi. N.Kohanovskis uzrakstīja apceri par tematu *Darbs un viņa produktivitāte*. 1925.gadā izdots šī lektora politekonomijas lekciju kurss. Valsts darbinieka aptaujas anketa, kuru Nikolajs Kohanovskis ar savu roku aizpildījis 1924.gada 19.jūlijā – jau tad latviski, daudz pasaka par šī cilvēka personību un viņa dzīvi. Nekustamā īpašuma viņam neesot. Blakus ienākumu – arī ne. Tāpat inteligents, kurš pārtiek tikai no algas, lai arī paprāvas. Nikolajs Kohanovskis atzīst, ka ārpus oficiālā darba laika strādājot 6-8 stundas dienā. Slimojis vai darbu kavējis neesot. Nedarbojoties kulturāli sabiedriskās vai saimnieciskās organizācijās. Ar sportu nenodarbojoties. Jautāts, vai valsts darbinieku piedalīšanās politiskajās partijās ir lietderīga, Nikolajs Kohanovskis atbild: “Manis – ne”. Nikolajs Kohanovskis tikko bija ie braucis Latvijā un situācijas nezināšanas dēļ nemaz nevarētu pilnvērtīgi piedalīties sabiedriskās aktivitātēs. Turklāt Nikolajam Kohanovskim bija Krievijas pilsonība.

Par Nikolaja Kohanovska personību, par viņa uzskatiem liecina arī atbilde uz jautājumu par alkoholu: “Principā uzskatu par lietderīgu degvīna augstāku cenu. Pats lietoju reti un mazliet. Nesmēķēju”. Tā kā viņš nekādās sabiedriskās aktivitātēs neiesaistījās, tad klusais, noslēgtais zinātnieks sabiedrībā īpaši ievērots un izcelts netika.

Turpinājās Nikolaja Kohanovska publicista darbība. Krājumā *Latvijas Universitātes Raksti*, kas iznāca Rīgā 1926.gadā, tautsaimnieks publicē rakstu *Economics. What is Economics and what does it teach?*. Te Nikolajs Kohanovskis cieši sasaista ekonomikas teoriju un cilvēku daudzveidīgo praksi, iesaistoties visdažādākajās ekonomiskajās aktivitātēs, uzskatot, ka politekonomija jānāca saistībā ar vietējiem apstākļiem.

Latvijā šķir laulību

1903.gadā tika noslēgta Nikolaja Ivana d. Kohanovska laulība ar pirmā ranga kapteiņa meitu Natāliju Konstantina m. Prokopoviču. Pēc diviem gadiem, 1905.gada 14.februārī ģimenē piedzima dēls Nikolajs, kuram tēvs centās dot labu izglītību, iekārtojot Vladivostokas vīriešu ģimnāzijā.

Diemžēl Nikolaja Kohanovska laulība nevarēja lepoties ar harmoniju un stabilitāti. Vispēdīgi Latvijas Tiesu Palātas sēdē 1928.gada 5.martā laulību izšķīra sievas neārstējamās psihiskās kaites dēļ. Valsts Vēstures arhīvā ir saglabājušies tiesas materiāli, no kuriem var secināt, kādas sāpes Nikolajam Kohanovskim sagādājusi šī sieviete, nepamatoti uzbrūkot un apsūdzot vīru, pat dēvējot par zagli un boļševiku. Šāda sievas rīcība ne tikai aizvainoja zinātnieku, bet arī diskreditēja viņu sabiedrības acīs.

Par viņas aizgādni iecēla Nikolaja Kohanovska senu draugu Pēteri Šmitu. Arī šis fakts – Pētera Šmita līdzdalība kolēģa personiskajā dzīvē apliecina abu ciešās saites. Nikolaja Kohanovska sieva daļu sava mūža diemžēl vadīja psihiatriskajā slimnīcā, taču bijušais vīrs, kā liecina Pētera Šmita rakstītais, kā vien iespējams, centās palīdzēt kādreiz tuvam cilvēkam.

Zinātnieks cenšas ieaukt latviskā vidē

Arī mūsdienās daudziem Latvijas nelatviešiem aktuāls ir jautājums par latviešu valodas apguvi, ieauģšanu latviskā vidē. Kā ar to veicās Nikolajam Kohanovskim?

Dokumenti Nikolaja Kohanovska lietā Latvijas Valsts Vēstures arhīvā liecina, cik nopietna un pārdomāta tolaik bijusi nelatviešu integrācijas sistēma, cik stingras prasības izvirzītas. Nikolajam Kohanovskim izdotā apliecība iesniegšanai Universitātes rektoram vēstī, ka viņš "ir mācījies ar labām sekmēm latviešu valodu Rīgas valodu kursos "Sērīju sistēma" no 1924.gada 10.janvāra līdz 1927.gada 30.maijam." Šī rūpīgā un apzinīgā valodas apguve deva rezultātus: mācībspēks varēja latviski lasīt studentu darbus un šajā valodā viņus eksaminēt. Par Nikolaja Kohanovska latviešu valodas prasmī liecina dokumenti viņa personas lietā, kurus aizpildījis pats privātdocents. Kādā no atļaujām turpināt lektora darbu Universitātē rezolūcijai lasāma piebilde, ka vajadzētu vienoties par laiku, no kura Nikolajs Kohanovskis lekcijas lasītu latviski. Tas rakstīts 1926.gada 19.aprīlī – tāpat tikai pāris gadus pēc viņa ierašanās Latvijā.

Tikpat mērķtiecīgs kā valodas apguvē Nikolajs Kohanovskis bija arī centienos kļūt par Latvijas pilsoni. 1928.gada 25.jūlijā Saeimas

Petfīciju komisija plānoja izskatīt Nikolaja Kohanovska pilsonības lietu un lūdza ierasties Universitātes pārstāvi. Fakultātes padome 1929.gada 21.februārī sava kolēģa pavalstniecības lietā izteica pozitīvu attieksmi. Šajā gadā Nikolajs Kohanovskis kļuva par mūsu valsts pilsoni.

Ja arhīva dokumentos pasekojam, kā Nikolaja Kohanovska kolēģi ir lēmuši par viņa atbilstību lektora amatam, tad nekādas opozīcijas it kā nav bijis. Vismaz *Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes padomes protokolu grāmatā*, kura iesākta 1928.gada 16.februārī un pabeigta 1939.gada 23.februārī, nekas par kolēģu nelabvēlību neliecina. Tiesa gan, par mācītbspēku savstarpējām attiecībām biežā "šņorgrāmata" nesniedz ne mazāko priekšstatu. Ja par kādu jautājumu balsots, tad iegrāmatots, cik balsojuši par, cik – pret.

Pamatojuma nav. Varbūt Kohanovska nostumšana malā saistīta ar vēlmi ātrāk sagatavot un izvirzīt nacionālos kadrus? Ikreiz ievadā ieprotokolēts, kuri docētāji fakultātes padomes sēdē piedalījušies. Nikolajs Kohanovskis allaž ir bijis klāt. Nav fiksēts, ka viņš būtu virzīts kādam īpašam darbam vai uzdevumam fakultātē. Arī ārzemju komandējumos braucēju garajā rindā viņa nav. Nemācēja vai negribēja sevi skaļi pieteikt? Iespējams gan viens, gan otrs. 1929.gada 17.janvārī protokolā parādās ieraksts "Privātdocents Nikolajs Kohanovskis iesniedzis darbu "Darbs un tā ražīgums" un lūdz atbalstīt viņa kandidatūru uz Kultūras fonda stipendiju. Darbu nodod atsauksmei vairākiem docētājiem. Šīs atsauksmes neparādās ne protokolos, ne Nikolaja Kohanovska lietā Latvijas Valsts Vēstures arhīvā. Viens no recenzentiem vēlāk, pēc Kohanovska aiziešanas no augstskolas, sāka lasīt viņa lekciju kursus, taču – tā kā neizdevās atrast atsauksmi, nav arī pierādījumu, ka viņš būtu sniedzis sliktu raksturojumu par kolēģi. Zināms vien, ka Kultūras fonda stipendiju Nikolajs Kohanovskis nesaņēma.

Un vispēdīgi – 1929.gada 14.marta protokols. Privātdocentam Nikolajam Kohanovskim 30.jūnijā beidzas ievēlēšanas termiņš. Tiek izteikts priekšlikums: atstāt viņu uz 2 gadiem par privātdocentu. 7 balso par, 4 atturas. Taču pozitīvo balsojumu neakceptē Universitātes Padomē – pie pārvēlēšanas Nikolajs Kohanovskis nesaņem vajadzīgo balsu skaitu. 1929.gada 2.maija protokolā lasām, ka Nikolajs Kohanovskis ierosina vēlreiz par viņu balsot. Šoreiz 10 nobalso par, trīs pret. Tomēr zinātnieks iesniedz atlūgumu. 1929.gadā Nikolajam Kohanovskim bija 58 gadi. Tā kā par agru doties pensijā, tomēr privātdocents lūdz viņu no 1929.gada 25.jūnija pēc paša vēlēšanās atbrīvot no darba. Viņš jutās sarūgtināts un pazemots. Cilvēku spēka gados piemeklējusi traģēdija – zaudēts iemīļots darbs.

Kāpēc gan kolēģos bija noticis šāds pavērsiens? Balsoja taču tie paši cilvēki, kuri uzskatīja, ka pilsonību piešķirt viņu darbabiedram ir vēlams.

Kaut nedaudz skaidrības šajā lietā ienes arhīvā saglabājusies Nikolaja Kohanovska drauga un kolēģa profesora Pētera Šmita aizstāvības vēstule LU rektoram. Tā ir tieša un emocionāla, tādēļ neatbilst oficiāla dokumenta stilistikai. Rakstīta ar vienu mērķi – aizstāvēt cilvēku, kuru viņš pazīst 30 gadus. Kā atceras laikabiedri, Pēteris Šmits principiāli vairījies no politiskiem paziņojumiem, bet nu viņa rakstītājā tādi ir. Kā gan iespējams tik netaisni izturēties pret Latvijai uzticamu cilvēku? – sašutis vaicā Pēteris Šmits, raksturojot Nikolaju Kohanovski kā pārlieku kautrīgu cilvēku, malā stāvošu un pārāk neaktīvu kontaktos ar kolēģiem. Kā gan šāds cilvēks – “tīrais” zinātnieks, “grāmatu tārps – būtu ko jaunu darījis Latvijas valstij? Nikolajs Kohanovskis, raksta Pēteris Šmits, ir “liberāls krievs, kas arvien ir uzstājies pret retrogradiem un marksistiem”, pievienojas sava kolēģa viedoklim, ka ne jau latvieši, bet droši vien “retrogradi un marksisti” cēlušī zinātniekam neslavu. Pēteris Šmits izsaka varbūtību, ka sava loma varētu būt Nikolaja Kohanovska bijušās sievas izplatītajām tenkām, bet tas šķiet mazticami – vai gan augstskolas pasniedzēji noticētu slima cilvēka fantāzijām.

Jā, lasīt lekcijas latviski viņam vēl nevedās, bet tas taču bija tikai laika jautājums. Varbūt kāds latviski vai vāciski prata labāk, bet vai viņš varēja mēroties spēkiem zināšanās ar nenoliedzami erudīto Nikolaju Kohanovski? – vaicā profesors Pēteris Šmits.

Cilvēks, kura liktenī daudz nezināma

Pēc Nikolaja Kohanovska aiziešanas pensijā ziņas par viņu pārtrūkst. It kā līdz ar darba gaitu beigām būtu izsvītrots arī no dzīves! *Latvijas Konversācijas vārdnīcā* lasām, ka zinātnieks 1929.gadā – jau pēc pensionēšanās – devies uz Ameriku. Ko viņš darīja šajā tik tiešām lielo iespēju zemē? Ja strādāja, tad kur? Nekādas ziņas par to nav atrodamas. Tāpat nav zināms, kad zinātnieks atgriezās Latvijā. Neiedzīvojās Amerikā, lai gan valodu zināja? Amerikā allaž ir valdījis stipru un jaunu veiksminieku kults kā daļa no tā saucamā “amerikāņu sapņa”. Vismaz vienam no šiem kritērijiem Nikolajs Kohanovskis neatbilda: viņš sen vairs nebija jauns. Bet varbūt atgriezties Latvijā zinātniekam lika pavisam citi apsvērumi?

Kad sešdesmito gadu sākumā Universitātes Bibliotēkas Retumu nodaļas darbiniece Laima Laroze ar kolēģiem ieradās pie privātdocenta Kohanovska, lai saņemtu viņa apjomīgo dāvinājumu Bibliotēkai, grāmatu kalni sagaidīja neiedomājami sliktā stāvoklī. Literatūras tik daudz, ka pašam Maskavas priekšpilsētas pieticīgā mitekļa saimniekam tik tikko atradās vieta. Ar grāmatniecību nesaietīts cilvēks pat iedomāties nevarētu, ka šai literatūrai jēlkāda vērtība. Nikolajs Kohanovskis dzīvoja gara pasaulē, neko neprasot sev. Arī nabadzībā un vientulībā bija saglabājis

gan pašcieņu, gan gara gaišumu un labestību. Tik tiešām krievu intelīģents šo vārdu vislabākajā nozīmē. Tāds, kurš gāja savu ceļu, nepiemērojoties un neiztopot. Pēckara gados padomju varu viņš nepavisam neinteresēja – cilvēks no laikposma, par kuru pat atmiņas centās izdzēst. Bet iespējams, zinātnieks tieši tāpēc netika izsūtīts, ka dzīvoja klusu un nemanāmi?

Slīmajam mācībspēkam bija amputēta kāja, tādēļ viņam grūti nācās sevi apkopt. Laima Laroze atceras: kā nu prasdams, Nikolajam Kohanovskim palīdzējis kaimiņš.

Līdz šim Nikolaja Kohanovska miršanas gads nebija zināms, bet Rīgas pilsētas dzimtsarakstu nodaļa sniedza oficiālu atbildi: “Rīgas pilsētas Dzimtsarakstu nodaļā 1966.gada 11.janvārī reģistrēta Kohanovska Nikolaja miršana, miršanas akta ieraksts Nr.57. Kohanovskis Nikolajs miris 1966.gada 9.janvārī, dzimis 1870.gadā, dzīvojis l.Rīgas pensionātā (adrese Rīgā, Telts ielā 1)”.

Tātad kādreizējais LU pasniedzējs nomira gandrīz 96 gadu vecumā! Arī tagad Telts ielā 1 atrodas pensionāts, un tur personāla daļas vadītāja Laimdota Zušmane paskaidroja, ka Nikolajs Kohanovskis pensionātā uzturējies no 1961.gada 25.jūlija līdz pat savai nāves dienai. Pensionātā ieradies no Elijas ielas 12-11, tātad ziņas sakrīt ar Laimas Larozes stāstīto, jo Elijas iela tik tiešām ir Maskavas priekšpilsētā. No pensionāta arī izvadīts, apglabāts Rīgā, Kalna kapos. Apbedījies pensionāts. Bet – cilvēkus, kuriem nebija nekādu piederīgo, pensionāts tolaik glabāja netālajos Ziepniekkalna kapos, atcerējās Zušmanes kundze, tātad Nikolajam Kohanovskim piederīgie varbūt bijuši, kuri savējam izvēlējušies citu atdusas vietu. Varbūt kāds tuvinieks vēl dzīvs? Nav izdevies uzzināt.

Un kur gan atrodas mazdzirdētie Kalna kapi? To uzzināju Rīgas Domes Kapsētu pārvaldē Aizsaules ielā. Kalna kapi esot daļēji slēgti un atrodoties Sarkandaugavā.

Vērtības Nikolaja Kohanovska fondā

Universitātes Bibliotēkā Nikolaja Kohanovska grāmatas nonāca divos paņēmienos. Vispirms 1929.gadā zinātnieks daļu no tām pārdeva toreizējai Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes bibliotēkai. Šo literatūru iepludināja kopējā fondā – pie citām attiecīgās nozares grāmatām.

Savukārt zinātnieka dāvinājums Latvijas Universitātei agrajos sešdesmitajos tad arī veido Nikolaja Kohanovska fondu, kuram ir vēsturiska nozīme. 1961.gada 11.februārī laikrakstā *Padomju Students* lasāma T.Karmas publikācija “Doc. N.Kohanovska dāvana”, kurā autors pievērš uzmanību svarīgai problēmai: bieži vien pēc kāda gara darbinieka nāves apjomīgais grāmatu klāsts vai nu aiziet bojā, ja mantiniekiem

pavisam cits interešu loks, vai izklīst pa privātbibliotēkām, kļūstot nepieejams plašākai sabiedrībai. Dāvināt mūža gaitā nokomplektēto grāmatu bagātību kādai bibliotēkai, kā to izdarīja Nikolajs Kohanovskis, ir cildeni, jo tad ieguvēji – visi interesenti.

Nikolaja Kohanovska dāvinājumā Universitātes Bibliotēkai – grāmatas, kā arī novilkums “Politiskās ekonomikas teorija” (acīmredzot lekciju konspekts), kurā vairākās vietās ar roku izdarīti pieraksti un labojumi. Vai tos veicis pats Nikolajs Kohanovskis? Retumu nodaļas vadītāja Vera Markvarte atrada pierādījumu, ka ir gan: autogrāfu un pārējā ar roku rakstītā teksta rokraksts neapšaubāmi viens un tas pats.

Kohanovska fondā atrodama galvenokārt literatūra politiskajā ekonomijā, bet ir pārstāvētas arī radniecīgas disciplīnas, daudz ir statistikas krājumu, enciklopēdiju un vārdnīcu. Nikolajs Kohanovskis rūpīgi sekoja visam jaunajam biznesa aktivitātēs, tādēļ viņa grāmatu klāstā ir *Business šodien, vakar, rīt*, M.Tugana-Varanovska *Politekonomijas jaunākā vēsture*, kā arī *Politekonomijas pamati* itāļu valodā. Ir Žana Žaka Ruso izteikumu sakopojums, tautsaimnieka V.Mirabo darbi, N.Kohanovskis iepazīnies ar Sen-Simona utopiskā sociālisma, ar Maltusa teoriju. Grāmatas ir visās tajās svešvalodās, kurās lasīja Nikolajs Kohanovskis – angļu, franču, vācu, itāļu... Nikolajs Kohanovskis iepazīnās ar Marksa un Ņeņina darbiem, lai varētu tos kritiski izvērtēt. Nikolaja Kohanovska dāvinājumos arī pasaules literatūras klasiķu darbi. Piemēram, V.Šekspīra, Ļ.Tolstoja grāmatas, franču autoru darbi, grāmatas vēsturē, orientālistikā un valodniecībā. Interesanti, ka 700 grāmatas Latvijas Universitātes Bibliotēkā nonākušas ar Nikolaja Kohanovska personisko zīmodziņu.

Latviešu cilmes mācībspēks J.Spalviņš grāmatā *Japāņu progress* (arī tā atrodas Nikolaja Kohanovska fondā), izdotā tajā pašā Austrumu institūtā, kurā strādāja gan grāmatas autors, gan Nikolajs Kohanovskis, raksta: “Mums jāstrādā godīgi un patstāvīgi, kaut lēnām, un atceroties, ka ne viss ir zelts, kas spīd, un – jo lēnāk brauksi, jo tālāk tiksī. Arī pēc mums dzīvos mūsu darbs, un tikai darbā mēs būsim nemirstīgi”. Šie vārdi precīzi izsaka Nikolaja Kohanovska mūža centienus. Tāpēc pēc viņa ir palicis godīgi darītais darbs.

Literatūras saraksts

Nikolaja Kohanovska darbi

1. *Очерки финансов Германской Империи*. Спб. 1894. Вести фин., пром. и торг., стр. 128.
2. *Очерки бумажно денежного обращения*. Спб. 1895, стр. 62.
3. Volkswirtschaft Gesetzgebung und Literatur in Russland im Ihr. 1897 (Ins. Deutsche übersetzt V.Alfonowitsch). *Jahr. – buch der Internat Verem fur Rechtswiss. U Volkswirt – schaftsl.* Berlin.I. IV, S. 911- 943.
4. *Очерк экономического положения Японии*. Владив., 1903, стр. 131 + IV. Изв. Вост. Инст., т.V.
5. *Землеведение и земледелие в Китае*. Владив., 1909, VIII + 156 + XVII стр. Изв. Вост. Инст., том XXIII.
6. *Экономика и экономический принцип в их отношении к общей системе социальных наук*. Владив., 1915, стр. XVI + 724 + XXIII. Изв. Вост. Инст.
7. Prof.Dr.N.Kohanowsky: Economics. What is Economics and what does it teach? *Latvijas Universitātes Raksti*, XIII, Rīgā, 1926.

Publikācijas par Nikolaju Kohanovski

1. *Latvijas Universitāte 1919.-1929.* Rīgā, 1929, Latvijas Universitātes izdevums, 563.-564.lpp.
2. *Zinātne tēvzemei divdesmit gados. 1918.-1938.* Rīga, 1938. Latvijas Universitāte, 279.lpp.
3. Karma T. N.Kohanovska dāvana. *Padomju students*, 1961.g.11.februārī.
4. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. IX. Rīgā, A.Gulbja apgādībā, 1933, 16877.lpp.

Materiāli Latvijas Valsts Vēstures arhīvā

1. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes padomes protokolu grāmata. Fonds nr.7427, apraksts nr.6, lieta nr.461.
2. Nikolaja Kohanovska personas lieta. Fonds nr.7427, apraksts nr.13, lieta nr. 325.

NO TEHNOLOĢIJAS UN PREČU ZINĀTNES MUZEJA LĪDZ ĶĪMIJAS VĒSTURES MUZEJAM

Ilgars Grosvalds, Imants Meirovics, Uldis Alksnis

1. Tehnoloģijas un preču zinātnes muzejs

Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāte (1919-1944) lepojās ar Tehnoloģijas un preču zinātnes muzeju. Daļu no muzeja materiāliem tā bija mantojusi no agrākā Rīgas Politehniskā institūta ķīmijas nodaļas.

Tajā plašu ķīmisko preču kolekciju bija savācis Maksimiliāns Glāzenaps, kas par ķīmijas tehnoloģijas un prečzinības profesoru kļuva 1878.gadā. 1900.g., kad RPI Ķīmijas nodaļa pārcēlās uz jauno laboratoriju korpusu (Kronvalda bulvārī 4), prof. M.Glāzenapa ķīmijas tehnoloģijas izstrādājumu kolekcijai ierādīja atsevišķu telpu. Izveidojoties Latvijas Universitātei, šo kolekciju sāka dēvēt par Tehnoloģijas un preču zinātnes muzeju.

Tehnoloģijas un preču zinātnes muzejs bija izvietots palielā telpā I stāvā. Tas aizņēma 75 m² lielu platību. Muzejā speciāli pagatavotos ietilpīgos skapjos bija sakārtoti dažādi preču, izejvielu un pusfabrikātu paraugi, bet uz galdiem novietoti fabriku iekārtu maketi. Telpu trūkums, kā to atgādināja 1939.gadā Ķīmijas fakultātes dekāns prof. Augusts Kešāns, neļāva muzejam tālāk paplašināties. Bagātā krāsvielu un šķiedrvielu kolekcija, ko pārzināja profesors Jūlijs Auškāps, glabājās Šķiedrvielu un krāsvielu ķīmijas laboratorijā. Muzeja eksponātus izmantoja demonstrēšanai preču zinību lekcijās ekonomistiem, ķīmijas pamatrūpniecības, metalurģijas, tauku un eļļu tehnoloģijas, silikātu tehnoloģijas, elektroķīmijas tehnoloģijas, kurināmo vielu tehnoloģijas, rūgšanas tehnoloģijas un cukura rūpniecības lekcijās.

Muzeju pārzināja preču zinātnes katedras vadītāji: profesors Maksimiliāns Glāzenaps (1919-1923), docents, vēlāk profesors Eižens Rozenšteins (1923-1933) un docents, vēlāk profesors Alfrēds Leviņš (1933-1954). Viņa tuvākais palīgs bija subasistents, vēlāk docents Jūlijs Eiduks. Par kopējo sadarbību ar A.Leviņu J.Eiduks izteicies:

“Viņš organizēja preču zinību laboratoriju, ne mazuma laika veltīja Tehnoloģijas un preču zinātnes muzejam. Viņš rūpējās par tā papildināšanu ar jauniem preču paraugiem un iekārtu diapozitīviem. Mani A.Leviņš iepazīstināja ar bagāto paraugu klāstu, palīdzēja tajā orientēties. Paraugus ņēmu E.Rozenšteina lekcijām cementa, stikla un keramikas tehnoloģijā. Dažkārt palīdzēju A.Leviņam paraugu kārtošanā un noformēšanā – vajadzēja likt lietā savu tehniskā raksta prasmi.” [1]

Muzejs pastāvēja arī vairākus gadus pēc Ķīmijas fakultātes iekļaušanas Rīgas Politehniskajā institūtā 1958.gadā. Pieaugot studentu skaitam, vajadzēja jaunu klausītavu lekcijām. To 60.gadu sākumā iekārtoja muzeja telpās. Daļu eksponātu nodeva fakultātes dažādām katedrām, bet daļa paraugu palika auditorijā, neaizslēgtos skapjos. Kā katedrās, tā arī klausītavā nebija paraugu stingras uzraudzības un uzskaites. Tos pamazām izvazāja. Pēc Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes pārcelšanās uz Ķīpsalu nelielu daļu paraugu saglāba Ķīmijas vēstures muzejs.

2. Farmācijas vēstures kolekcija

Farmācijas vēsturi studentiem lasīja 1920.-1922.g. Dāvis Blūmentāls (1871-1937), bet no 1923.g. Jānis Maizīte (1883-1950). Abi viņi vāca materiālus par farmācijas vēsturi. D.Blūmentāls testamentā savas vēsturiskās grāmatas, manuskriptus u.c. materiālus bija novēlējis LU Farmācijas nodaļai "Farmācijas vēsturiskā muzeja" iekārtošanai. Sakarā ar to prof. J.Maizīte 1937.g. 10.novembrī lūdz Ķīmijas fakultātes Padomi atļaut iekārtot pie Farmācijas ķīmijas katedras "Farmācijas vēsturisko muzeju". Padome piekrita (protokols 365) [2]. Muzeju iekārtoja Baznīcas ielā 5 katedras rīcībā esošajā 11.dzīvoklī. Kad vācbalti 1939. g. repatriējās uz Vāciju, daudzas viņiem piederošās aptiekas likvidēja un J. Maizītes rokās nonāca vērtīgi eksponāti. Farmācijas vēstures muzejam nodeva arī Rīgas Farmācijas biedrības arhīvu.

1940.gada 8.maijā Farmācijas vēstures muzeju iekļāva Latvijas Valsts universitātes palīginstitūtu sastāvā. Pēc J.Maizītes nāves Farmācijas vēstures muzeja materiālus 1950.g. 8.martā nodeva prof. Paulam Stradiņam. Lielākā daļa no tiem tagad atrodas Farmācijas vēstures muzejā. Nelielu daļu no prof. J.Maizītes kolekcijas viņa asistente Zelma Bērzkalnes kundze nodeva Ķīmijas vēstures muzejam.

3. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs

3.1. *Īss darbības apskats*

Ķīmijas vēstures pētniecības pamatus Latvijā licis izcilais zinātnieks, Pēterburgas ZA akadēmiķis, profesors Pauls Valdens (1863-1957), kas sarakstījis vairākus apcerējumus par ķīmiju Rīgas Politehniskajā institūtā. Viņa skolnieks profesors Valdemārs Fišers, kura pētījumi skar vairākus ķīmijas virzienus – analītisko, fizikālo un organisko ķīmiju, bija Rīgas ķīmiķu slaveno tradīciju turpinātājs Latvijas Universitātē. Ķīmijas fakultātes sēdē 1933.gada 25.oktobrī viņš ierosināja izveidot Ķīmijas vēstures muzeju, ziedoja tam 100 latu lielu naudas

summu un nodeva V.Ostvalda un K.Bišofa priekšmetus. Kopā ar profesoru Alfredu Petrikalnu V.Fišers vadīja muzeja organizēšanas komisiju. Iekārtoja nelielu ekspozīciju kanālmalas korpusa otrā stāva kāpņu laukumā, kur skapja vitrīnās izvietoja V.Ostvalda piknometru, viskozimetru un gāzes plītiņu, dažas K.Bišofa lietas, I.Moscicka lekciju grāmatiņu u.c. eksponātus. V.Fišera pāragrā nāve 1934.gada 3.jūlijā neļāva tālāk izvērst ieceres.

Valdemāra Fišera ekspozīcija priecēja ķīmiķus līdz 1947.gadam, kad skapja stiklus aizklāja ar papīru un lielākā daļa eksponātu gāja zudumā, tikai nedaudzi vēlāk nonāca Ķīmijas vēstures muzejā.

Neskatoties uz padomju pēckara laikam raksturīgo pagātnes mantojuma nonicināšanu, Rīgas ķīmiķi glabāja savu priekšgājēju atstātās mantas. It sevišķi te jāmin profesori Augusts Ķešāns (1881-1954), Gustavs Vanags (1891-1965) un Jūlijs Eiduks (1904-1986).

“Kaut arī studiju gados nedzirdēju A.Ķešānu pieminam ne Ostvalda, ne Valdena vārdus”, raksta J.Stradiņš, “taču P.Valdenu pirmoreiz ieraudzīju viņa kabinetā... Proti, prof. K.Rončevska veidoto Valdena bisti, kas senāk atradies fakultātes padomes sēžu zālē bibliotēkas telpās, profesors A.Ķešāns bija paglabājis pie sevis, vispirms – savā laboratorijas velkmes skapī; tagad šis krūšutēls rotā RPI Ķīmijas fakultātes vēstures muzeju.” [3]

Un tālāk par Gustavu Vanagu [4]:

“Profesors bija savācis plašus materiālus par ķīmijas attīstību vecajā Rīgas Politehniskajā institūtā un Latvijas Universitātē, glabāja no profesora Fišera mantojumā saņemtās seno kolokviju protokolu klades (kopš 1889.gada), dažnedažādus lietišķus materiālus kā Bišofa 1000. preparātu vai Fišera-Šmita iekārtu metilnitrīta apziedošanai. Laiku pa laikam profesors nolasīja pa referātam no Ķīmijas fakultātes pagātnes. Cieņa pret tradīcijām izrietēja no pašas Vanaga būtības, ko caurstrāvoja organiska cieņa pret cilvēku darbu, uzticība cilvēkam. Citus ķīmiķus viņš bieži izcēla un stādīja augstāk par sevi. Tieši tādēļ retais no mūsu zinātniekiem bija guvis tik nedalītu cieņu un mīlestību kā profesors Vanags. Katru no mums viņš darīja kaut drusciņ labāku.”

Pēc profesora Gustava Vanaga aiziešanas aizsaulē radās doma iemūžināt viņa piemiņu. Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes zinātniskās padomes sēdē 1973.gadā nolēma izveidot profesora darba kabinetu par memoriālo muzeju. Radās arī šķēršļi. Kabinetu bija aizņēmis agrākais dekāns (1965-1971) docents Pēteris Paukšs. Kad 1974.gadā par dekānu ievēlēja docentu Imantu Meirovicu, P.Paukšam ierādīja citu telpu, kabinetu izremontēja un mēbeles restaurēja. Tā kā Gustavs Vanags bija sakrājis vērtīgus materiālus, te paredzēja izvietot arī eksponātus, kas saistīti ar Ķīmijas fakultātes vēsturi un tās izcilāko zinātnieku darbību.

Muzeja ekspozīciju – G.Vanaga kabineta memoriālo stūrīti ar lielu pietāti iekārtoja viņa skolniece asistente Agnese Zeltiņa.

Vitrīnu, kur parādīta Ķīmijas fakultātes vēsture un tās izcilie pārstāvji, veidoja A.Zeltiņa kopā ar Ilgaru Grosvaldu. Savu padomu neliedza arī akadēmiķis Jānis Stradiņš. Telpas noformēšanā piedalījās mākslinieks Andris Ramats.

Muzeju atklāja G.Vanaga memoriālo lasījumu dienā 1975.g. 27.maijā. Daudziem ķīmiķiem šī diena bija skaista atkalredzēšanās ar saviem laika biedriem, kas kļuvuši par vēsturiskām personām. To vislabāk izteikusi prof. L.Liepiņa, kas muzeja viesu grāmatā ierakstījusi īsi: “Brīnišķīga atmiņa”. Sākotnēji muzejs bija RPI Ķīmijas fakultātes vēstures muzejs. Muzejs atrodas vecajā ķīmiķu (tagad LU Bioloģijas fakultātes) ēkā Kronvalda bulvārī 4, kas 1900.gadā celta kā Rīgas Politehniskā institūta Dabas zinātņu laboratoriju ēka. Ķīmijas vēstures muzeja tapšana un attīstība apskatīta vairākos rakstos [5-22]. Muzeja darba vadlīnija ir akadēmiķa J.Stradiņa novēlējums: “Novēlēsim jaunatklātajam senās un allaž jaunās Ķīmijas fakultātes muzejam kļūt par Rīgas ķīmijas skolu tradīciju glabātāju un sargu, saglabāt ķīmiķu pagātnes relikvijas nākamajām audzēm.”

Ziņas par muzeja darbu un apmeklētājiem sniegtas 1.tabulā.

Ķīmiķe Agnese Zeltiņa četrus gadus (1975-1978), strādājot Organiskās ķīmijas katedrā par lekciju asistentu, vadīja ekskursijas, kur apmeklētāji dzirdēja viņas iejūtīgo stāstījumu par profesoru Gustavu Vanagu. Viņa veica arī visus ar muzeju saistītos tehniskos darbus. Vienpadsmit gadus (1983-1993) muzejā strādāja RPI pasniedzēja Leokādija Naķele, kurai bija liela pieredze mācību darbā ķīmijā. Stāstījumu par ķīmijas vēsturi viņa savienoja ar plašajām zināšanām ķīmijā. Atzīstami veica tā saucamo melno darbu, kurā ietilpa gan ekspozīciju un izstāžu kārtošana, gan fondu uzskaitē, gan cīņa ar putekļiem. Neilgu laiku muzejā darbojās ķīmiķes Ausma Valdovska (1991-1993) un Arisa Fomina (1993-1994). Jāatzīmē A.Valdovskas veikums fotoarhīva kārtošana un A.Fominas muzeja estētiskā noformēšana. RPI ķīmijas inženiera Jura Valīnieka darbu (1982-1983) arhīva materiālu kārtošana turpināja Leokādija Naķele (1983-1993) un it sevišķi LU Ķīmijas fakultātes darbiniece Mairita Ozola (1986-1994). Profesors Imants Meirovics bija ķīmijas muzeja patrons no 1974.gada. Ar viņa palīdzību veikti visi muzeja iekārtošanas darbi, kuros tika iesaistīti pēc vajadzības citi tehniskie un zinātniskie Ķīmijas fakultātes darbinieki. Visus šos gadus viņa tuvākais palīgs bija fakultātes līdzstrādnieks Ilgars Grosvalds, kas daudz veica Latvijas ķīmijas vēstures un ķīmijas muzeja popularizēšanā. LU Ķīmijas fakultātes docents Uldis Alksnis muzeja darbā iesaistījās jau kā muzeja darba padomes loceklis, veidojot šīs fakultātes stendu. Intensīva viņa darbība muzeja, tāpat kā

Rīgas Tehniskās universitātes docentam, vēlāk asoc. profesoram Augustam Ruplim, sākas, kad muzejam 1996.gadā piešķirā nelielu valsts finansējumu granta ietvaros. Ja A.Ruplis vairāk izcēlās ar savām popularizētāja dotībām, tad U.Aiksnis ar rūpīgu iedziļināšanos katrā veicamā darbā.

1.tab.

Muzeja apmeklētāju skaits un darbība

Gads	Apmeklētāju skaits	Muzeja darbs				Kopējais slodze	Muzeja algotie darbinieki
		Izstāžu skaits	Kolokviji konferences (skaits)	Ekskursijas (skaits)	Lekcijas (skaits)		Uzvārdi
1975.	727	2	2	25	4	1	I.Grosvalds (0,5), A.Zeltiņa (0,5)
1976.	1493	5	5	48	11	1	I.Grosvalds (0,5), A.Zeltiņa (0,5)
1977.	1309	3	2	52	11	1	I.Grosvalds (0,5), A.Zeltiņa (0,5)
1978.	1115	5	5	42	15	1	I.Grosvalds (0,5), A.Zeltiņa (0,5)
1979.	862	2	4	39	16	1	I.Grosvalds
1980.	880	3	3	28	10	1	I.Grosvalds
1981.	730	5	6	24	6	1	I.Grosvalds
1982.	1454	4	3	14	6	1,5	I.Grosvalds, J.Valmiedis (0,5)
1983.	1663	7	6	28	11	2,5	I.Grosvalds, L.Nāķe, J.Valmiedis (0,5)
1984.	1682	3	5	41	13	2	I.Grosvalds, L.Nāķe
1985.	1320	3	3	46	10	2	I.Grosvalds, L.Nāķe
1986.	1187	5	6	27	12	2,5	I.Grosvalds, L.Nāķe, M.Ozola (0,5)
1987.	1277	4	4	35	12	2,5	I.Grosvalds, L.Nāķe, M.Ozola (0,5)
1988.	1326	6	7	38	7	2,5	I.Grosvalds, L.Nāķe, M.Ozola (0,5)
1989.	815	6	5	27	5	2,5	I.Grosvalds, L.Nāķe, M.Ozola (0,5)
1990.	474	1	1	18	3	2,5	I.Grosvalds, L.Nāķe, M.Ozola (0,5)
1991.	1202	4	5	28	4	3,0	I.Grosvalds, L.Nāķe (0,5), A.Valdovska, M.Ozola (0,5)
1992.	377	-	-	13	6	3,0	I.Grosvalds, L.Nāķe (0,5), A.Valdovska, M.Ozola (0,5)
1993.	1252	-	-	31	15	3,0	I.Grosvalds, L.Nāķe (0,5), A.Valdovska, tad A.Fomina, M.Ozola (0,5)
1994.	911	2	3	22	6	2,5	I.Grosvalds, A.Fomina, M.Ozola (0,5)
1995.	916	1	1	39	12	1	I.Grosvalds
1996.	1618	3	2	67	15	1,5	I.Grosvalds, U.Aiksnis (0,25), A.Ruplis (1,25)
1997.	1709	1	1	70	21	1,5	I.Grosvalds, U.Aiksnis (0,25), A.Ruplis (0,25)
1998.	1813	3	5	60	19	1,5	I.Grosvalds, U.Aiksnis (0,25), A.Ruplis (0,25)
1999.	1581	3	3	53	17	1,5	I.Grosvalds, U.Aiksnis (0,25), A.Ruplis (0,25)
2000.	1135	3	3	43	13	1,5	A.Ruplis (1,5)
	30.828	84	90	958	288		

Muzeja attīstību ievērojami sekmējuši tā darba grupas priekšsēdētāji profesori Jūlijs Eiduks (1975-1986) un Leonīds Osipovs

(1986-1991). Bez RPI darba grupas locekļiem Valda Gruntes, Intas Strakovas, Gunāra Rumbas, Pētera Vītola, Modra Drilles, Mārītes Balodes, Sarmītes Valteres, Ināras Adrianovas, Ulda Sedmaļa jāmin Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes pārstāvis doc. Uldis Alksnis, Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Pārtikas rūpniecības tehnoloģijas fakultātes docenti Valdis Šķēle, Ivars Streipa un profesors Kārlis Švalbe, un Latvijas Medicīnas akadēmijas Farmācijas fakultātes docents Juris Rotbergs.

Muzejam ar savu darbu G. Vanaga fondu kārtošanā daudz līdzējusi viņa dzīves biedre ķīm. doktore Elga Vanaga.

Otru telpu ar dekāna I.Meirovica gādību muzejs ieguva 1978.gadā. Tas deva iespēju paplašināt ekspozīciju, parādot jaunākos laikus – Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultāti (kopš 1958.g.) un Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāti (no 1964.g.).

Tam līdzī nāca arī zināma atzinība. 1982.g. 22.decembrī ar Rīgas pilsētas Kirova rajona tautas deputātu padomes Izpildkomitejas lēmumu Nr. 331 muzejs tika apstiprināts par sabiedrisko muzeju.

Muzejs tagadējās telpas ieguva 1983.gada 19.aprīlī, kad Rīgas Politehniskais institūts nodeva Latvijas Valsts universitātei ēku Kronvalda bulvārī 4. Muzejam pievienoja 4 lielas (30-37 m²) un 3 mazas (8-13 m²) telpas. Varēja sākties Ķīmijas fakultātes vēstures muzeja pārtapšana par Latvijas ķīmijas vēstures muzeju.

Izveidoja muzeja padomi, kurā iesaistīja bez RPI, LU, LLA un LMA ķīmiķiem vēl Latvijas Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūta, Neorganiskās ķīmijas institūta, Koksnes ķīmijas institūta ķīmiķus un ķīmiskās rūpniecības darbiniekus. Par padomes priekšsēdētāju ievēlēja akadēmiķi Jāni Stradiņu, bet par viņa vietniekiem RPI Ķīmijas fakultātes dekānu Imantu Meirovicu un LU Ķīmijas fakultātes dekānu Jāni Drēgeri. Tā rezultātā LPSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrija 1986.gada 26.septembrī apstiprināja Latvijas starpaugstskolu ķīmijas vēstures muzeja nolikumu, kurā teikts, ka muzeju pārvalda Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultāte kopā ar Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāti, piedaloties Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas Pārtikas tehnoloģijas fakultātei un Rīgas Medicīnas institūta Farmācijas fakultātei.

Muzejs nekad neaprobežojās tikai ar augstskolu ķīmijas vēsturi, bet vāca materiālus arī par visu Latvijas ķīmiju. Tā rezultātā 90.gadu vidū, kad Izglītības un zinātnes ministrija bija zaudējusi interesi par muzeju, tas pārtapa par Latvijas ķīmijas vēstures muzeju.

2000.gada 7.aprīlī tika noslēgts sadarbības līgums par Latvijas ķīmijas vēstures muzeju, ko parakstījuši LU rektors prof. Juris Zaķis un RTU rektors prof. Ivars Knēts, kurā teikts, ka muzejs ir LU un RTU mācību, zinātniskās pētniecības un kultūrizglītojošā struktūrvienība un

kopīpašums un tā operatīvo vadību veic LU un RTU uz līdztiesības un kooperēšanās pamatiem.

Telpu remonts, ko veica RPI tehniskā daļa, ilga vairākus gadus. Vispirms iekārtoja arhīva telpu, kur izvietoja RPI Ķīmijas fakultātes bibliotēkas lasītavas memoriālos grāmatu plauktus, V.Fišera un G.Vanaga privātlaboratoriju.

1991.gadā muzejā nākamās divās telpās iekārtoja plašu ekspozīciju "Latviešu ķīmiķi un tehniskā intelīģence pasaulē", kuru atklāja 11.jūlijā RPI Ķīmijas fakultātes dekāns prof. I.Meirovics un Latviešu inženieru apvienības (Kanāda) prezidents Andrejs Palejs.

Visvairāk ieilga 2. klausītavas neorganiskās, fizikālās un analītiskās ķīmijas sagatavotavas remonts, kurā bija iebrukuši griesti. 1996.gadā tajā iekārtoja Memoriālo laboratoriju.

3.2. Muzeja apmeklējums un ekspozīcijas

Muzeju tā 25 gadu darbības laikā apmeklējuši vairāk nekā 30000 interesentu: zinātniskie līdzstrādnieki, rūpniecības darbinieki, augstskolu mācībspēki, studenti, skolotāji un skolēni (skat. 1.tabulu). Apmeklētāju vidū – viesi no ASV, Vācijas, Kanādas, Zviedrijas, Polijas, Čehijas, Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas, Gruzijas, Armēnijas, Dievidamerikas, Austrālijas, Igaunijas un Lietuvas. Visatsaucīgākie ir skolotāji, studējošā un skolu jaunatne.

Aizvadītajos muzeja darbības gados bakalaura un maģistra programmu ietvaros RTU un LU Ķīmijas fakultātes studentiem nolasīti vairāki lekciju kursi par ķīmijas vēsturi, parādot tās attīstības gaitu pasaulē un galvenos sasniegumus. Tie papildināti ar Latvijas ķīmijas zinātnes apskatu un muzeja apmeklējumu.

Ķīmijas skolotājus kvalifikācijasursos un semināros regulāri iepazīstina ar Latvijas ķīmijas vēsturi, nolasa lekcijas vai lekciju ciklus.

Pirmās telpas ekspozīcija mūs ievēd zinātnieka – ķīmiķa kabinetā. Memoriālā stūrītī – rakstāmgalds, pie kura strādājuši V.Fišers un G.Vanags, skapji, kuros ievietoti zinātniskie darbi, mācību grāmatas, rokraksti un sintezētās organiskās vielas. G.Vanaga devīze bija:

"Atdot visu, kas manī ir, sadeģt darbā, un pēc tam lai nāk citi un dara tālāk."

Kabineta centrā – galds, kas pārklāts ar zaļu tūku. Pie šī galda līdz pat 1965.gadam notikušas Organiskās ķīmijas katedras sēdes un sanāksmes, likti organiskās ķīmijas kursa un kandidātu minimumu eksāmeni.

Vitrīnās izvietota ekspozīcija, kas atspoguļo ķīmijas attīstību Latvijā no 1863.gada. Tā aptver Rīgas Politehnikuma (1863-1896) un Rīgas Politehniskā institūta (1896-1919) Ķīmijas nodaļas, kā arī Latvijas

Universitātes (1919-1940) un Latvijas Valsts universitātes (1940-1958) Ķīmijas fakultātes vēsturi.

Ķīmiķu plejādi ievada prof. Augusts Teplers un modernās fizikālās ķīmijas nodibinātājs V.Ostvalds, kas Rīgas Politehnikumā iesāka pētījumus katalīzē, kas 1909.gadā vaiņagojās ar Nobela prēmiju. V.Ostvalda pēctecis profesors K.Ā.Īšofs izveidoja Krievijā pirmo stereokīmijas skolu. Ar izcilākā latviešu ķīmiķa, ilggadējā Rīgas Politehniskā institūta profesora un direktora P.Valdena vārdu saistās ievērojamais eksperimentālais atklājums stereokīmijā, t.s. Valdena apgriezenība un pētījumi neūdens šķīdumu elektrokīmijā. Ievērojami ir daudzpusīgā ķīmiķa-tehnologa M.Glāzenapa darbi silīkātu tehnoloģijā. Viņa pētījumi par Rīgas apgādi ar labu dzeramo ūdeni no Baltežera izraisa interesi vēl šodien.

Latvijas universitātē P.Valdena skolnieks, vēlākais Polijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis M.Centneršvērs kopā ar M.Straumani pilnveidoja lokālo elementu teoriju korozijas parādību izskaidrošanai. Viņa vadīto pētnieku grupu 20.gadu beigās nosauca par Baltijas korozionistu skolu. Profesors V.Fišers uzsācis indandiona pētījumus, kuriem viņa skolnieks G.Vanags veltījis visu savu mūžu, izveidojot beta diketonu pētījumu skolu. Plaša rezonanse bija M.Straumaņa un A.Ieviņa asimetriskai metodei rentgenogrāfijā, ar ko varēja noteikt kristāliskā režģa parametrus 10 reizes precīzāk nekā ar citām tā laika metodēm. Savukārt A.Ķešāns pazīstams ne vien kā labs pedagogs, bet arī kā maz skartas nozares – borātu ķīmijas pētnieks. Starp interesantākajiem eksponātiem ir V.Ostvalda piknometrs, viskozimetrs un gāzes plītiņa, un viņa sarakstītās mācību grāmatas. Redzam Rīgas Ķīmiķu biedrības biedra karti, P.Valdena ieteikuma rakstu, K.Īšofa sintezēto tūkstošo organisko vielu, M.Glāzenapa diplomdarbu un plānslīpējumus. Izstādītas M.Centneršvēra, P.Budņikova, B.Popova, P.Kalniņa publikācijas, A.Ķešāna mikroplītiņa un piezīmju grāmatiņa, K.Štrenka praktikums, J.Saukas personīgās lietas, A.Ieviņa vadībā sintezētās vielas, kā arī bijušās universitātes aptiekas lietas.

Nākamā telpā – V.Fišera un G.Vanaga privātlaboratorijā izvietota 30.-40.gadu ķīmikāliju, trauku un iekārtu ekspozīcija. Plauktos skatām firmu E.Merck, Schering-Kahlbaum reaktīvu pudeles oriģinālā iepakojumā. Redzam savu laiku nokalpojušos tehniskos un analītiskos svarus. Degļi, plītiņas, žāvējamie skapji un krāsnis vēsta par tā laika gāzes un elektrosaimniecību.

Tā saucamajā "Baltajā istabā" izvietots akadēmiķim A.Ieviņam veltītais memoriālais stūritis. Atspoguļota A.Ieviņa daudzpusīgā zinātniskā un pedagogiskā darbība. Uzstādīta 30.gadu rentgeniekārta, ar kuru A.Ieviņš un M.Straumanis izstrādāja pazīstamo asimetrisko metodi precīzu kristāliskā režģa konstanšu noteikšanai. Eksponēti analītiskie

svari un komparators, kuru savā darbā izmantojis profesors, grāmatas no personīgās bibliotēkas, atšifrēto savienojumu struktūrmodeļi un sintezētās vielas.

Skatām Rīgas ķīmiķu devumu pēc Otrā pasaules kara, kad viena centra – LVU Ķīmijas fakultātes vietā izveidojās vairāki. No tiem minami Rīgas Politehniskā institūta (Rīgas Tehniskās universitātes) Ķīmijas tehnoloģijas fakultāte, jaunizveidotā LU Ķīmijas fakultāte (kopš 1964.g.), kā arī Latvijas Zinātņu akadēmijas Neorganiskās ķīmijas institūts, Koksnes ķīmijas institūts un Organiskās sintēzes institūts. No pēdējiem muzeja telpu trūkuma dēļ izveidots tikai Organiskās sintēzes institūta stends.

RTU (RPI) Ķīmijas tehnoloģijas fakultātes speciālisti organiskajā ķīmijā ir veikuši plašus pētījumus heterociklisko savienojumu un bioloģiski aktīvo savienojumu ķīmijā, speciālisti ķīmijas tehnoloģijā devuši daudzas jaunas atziņas silikātu tehnoloģijā un polimērmateriālu tehnoloģijā. Skatāmi ievērojamāko mācītspēku L.Liepiņas, J.Eiduka, A.Veisa, I.Gudrinieces, L.Osipova, O.Neilanda, I.Meirovica, R.Valtera, M.Kalniņa un V.Kampara fotoattēli.

LU Ķīmijas fakultātes ķīmiķi daudz devuši borātu ķīmijai, pētījuši jaunus analītiskos reagentus un ķīmiskos strāvas avotus. Bioorganiski sintezējuši jaunus fermentu inhibitorus un bioantioksidantus. Plašu popularitāti guvuši pētījumi cietvielu radiācijas ķīmijā. Skatām fakultātes dibinātāja un pirmā dekāna doc.G.Slaidiņa (1934–1980), profesoru V.Grīnšteina, H.Godes, J.Drēģera, J.Tīlika un citu fotoattēlus. Par lielu ķīmijas centru Latvijā kļuvis Organiskās sintēzes institūts, kas devis vairākus desmitus jauno medicīnisko preparātu. Vitrīnās skatām ievērojamāko zinātnieku – G.Vanaga, S.Hillera, G.Čipēna, E.Lukevica, J.Stradiņa un G.Dubura fotoattēlus, kas kaldinājuši tā slavu. Parādīts, kā top jaunie medikamenti – no kolbas līdz preparātam. Ar latviešu inženieru apvienības (Kanāda) līdzdalību divās telpās izveidota plaša ekspozīcija “Latviešu ķīmiķi un tehniskā inteligence pasaulē”. Vispasaules latviešu zinātņu kongresa laikā 1991.gada 12.jūlijā tā daļēji bija eksponēta Dailes teātrī.

Otrā pasaules kara beigās daudzi mūsu ķīmiķi bija spiesti doties emigrācijā. Visā pasaulē pazīstami kļuva M.Straumaņa un Bruno Jirgensona vārdi. Mīsūri universitātē (ASV) M.Straumanis izveidoja metālu pētniecības centru, kas nosaukts viņa vārdā. B. Jirgensons Hjūstonas universitātē izcēlies ar biopolimēru problēmu risinājumu. Kopā ar M.Straumani viņš sarakstījis grāmatu *Kurzes Lehrbuch der Kolloidchemie*, kas iznākusi arī angļu, spāņu un japāņu valodā. Makgila universitātes profesoram. Kanādas Karaliskās zinātņu biedrības īstenajam loceklim Alfrēdam Tauriņam raksturīgi jaunu ceļu meklējumi organiskajā ķīmijā, sevišķi moderno fizikālās ķīmijas metožu lietošanā. Mūsu

jaunāko ķīmijas paaudzi pārstāv Viskonsinas universitātes profesors Edvīns Vedējs, kas pazīstams ar pētījumiem organiskajā ķīmijā.

Iekārtota ķīmiķu memoriālā laboratorija – kādreizējās neorganiskās ķīmijas sagatavotavā. Tajā gatavojušies lekcijām ievērojamie ķīmiķi P.Valdens, M.Centneršvērs, A.Ķešāns, M.Straumanis, A.Ieviņš, L.Liepiņa un A.Veiss. Izvietoti unikāli aparāti, trauki, prof. J.Auškāpa krāsvielu, prof. M.Prīmaņa kurināmo vielu, prof. J.Eiduka silikātmateriālu un prof. A.Ieviņa ķīmisko preču kolekcijas.

Muzeja apskate beidzas II klausītavā, kur lekcijas lasījuši K.Bišofs, P.Valdens, M.Centneršvērs, V.Fišers, M.Straumanis, A.Ieviņš, L.Liepiņa, A.Veiss, O.Lucs, G.Vanags, B.Jirgensons, P.Kalniņš un citi ķīmiķi.

Muzeja darbinieki cenšas apmeklētājiem ilustrēt domu, ko savā laikā izteicis Rīgas ķīmiķu organiku skolas radītājs G.Vanags: "*Ķīmija ir zinātne, kas prasa daudz. Lai te kaut ko sasniegtu, vajag ilgi un neatlaidīgi strādāt, vajadzīga bezgalīga pacietība.*"

3.3. Izstādes un kolokviji

Muzejs kopā ar RPI (RTU) Ķīmijas fakultāti, LU Ķīmijas fakultāti un citām organizācijām organizējis kolokvijus un ievērojamu zinātnieku piemiņas izstādes. Dati par kolokvijiem, konferencēm un izstādēm, kuros piedalījies Latvijas ķīmijas vēstures muzejs, apkopoti 2.tabulā.

2.tab.

Muzeja organizētie kolokviji un izstādes

Gad s	Kolokviji, piemiņas lasījumi, konferences	Izstā- des	Kolokviji	Izstādes
1	2	3	4	5
1975	2	2	G.Vanags, A.Ieviņš	G.Vanags, A.Ieviņš
1976	5	5	A.Ieviņš, E.Rozenšteins-90, G.Vanags-85, A.Ķešāns-95, J.Greste	A.Ieviņš, E.Rozenšteins, G.Vanags, A.Ķešāns, J.Greste
1977	3	2	P.Kalniņš-90, J.Eiduks (jub.), A.Ieviņš	P.Kalniņš, A.Ieviņš
1978	5	5	G.Vanags, A.Ieviņš, J.Sauka-65, E.Iegrīve-100, Ķīmijas fak (1958-1978)	G.Vanags, A.Ieviņš, J.Sauka, E.Iegrīve, Ķīmijas fak.

1979	2	4	A.Ieviņš, J.Linabergs un A.Kārklīš	A.Ieviņš, J.Linabergs, A.Kārklīš, Ā.Spuņģes keramikas izstāde
1980	3	3	P.Valdena audit., G.Vanags, A.Ieviņš	P.Valdens, G.Vanags, A.Ieviņš
1981	5	6	Ā.Groskaufmanis, K.Štrenks, G.Vanags-Dikarbonilsavienojumu. konf., V.Fišers-100, A.Ieviņš, A.Ķešāns-100	Ā.Groskaufmanis, K.Štrenks, G.Vanags, V.Fišers, A.Ieviņš, A.Ķešāns
1982	4	3	Fizikālā ķīmija Rīgā, E.Freidenfelds-60, A.Ieviņš-Organiskās sintēzes institūts	Fizikālā ķīmija, A.Ieviņš, OSI
1983	7	6	Tērbatas Universitāte, J.Maizīte-100, U.Sedmalis-50, G.Vanags, A.Ieviņš, N.Brakšs, D.Mendeļejevs	Tērbatas universitāte, J.Maizīte, G.Vanags, A.Ieviņš, N.Brakšs, D.Mendeļejevs
1984	3	5	RPI Ķīmijas fak -100, G.Vanags, LU Farmācijas nod.	Ķīm.fak.-100, G.Vanags, LU Farmāc.nod., Dabas aizsardz., RPI vēsture
1985	3	3	A.Ieviņš, P.Budņikovs-100, G.Vanags	A.Ieviņš, P.Budņikovs, G.Vanags
1986	5	6	Dikarbonilsav.konf., E.Rozenšteins-100, M.Lomonosovs-275, E.Rozenšteins-100, J.Sauka-75	G.Vanags, E.Rozenšteins, M.Lomonosovs, RPI Ķīmijas fak. fotoattēlos, LU Farmāc.nod., J.Sauka-75
1987	4	4	15 Baltijas vēst.konf., RPI-125, A.Ieviņš, J.Eiduka piemiņas lasījumi	RPI-125, A.Ieviņš-90, Ķīmijas fak. mācību spēku grāmatas (sadarb. ar bibliotēku), J.Eiduks
1988	6	7	E.Mateuss, G.Vanags (Ķīpsalā), A.Veiss, P.Valdena piemiņas	E.Mateuss-80, J.Eiduks (izbrauk.izstāde),

			medaļa, A.Ieviņš (Salaspilī)	G.Vanags (Ķīpsalā), A.Veiss (Ķīpsalā), P.Valdens, A.Ieviņš (Salaspilī), M.Straumanis-90
1989	6	5	J.Eiduks, B.Jirgensons, A.Ieviņš, V.Grunte, Straumanis-90, J.Auškāps, E.Freidenfelds	J.Eiduks, B.Jirgensons, A.Ieviņš, V.Grunte, E.Freidenfelds, J.Auškāps (muzejā, Ķīpsalā)
1990	1	1	G.Vanags	G.Vanags
1991	4	5	Dikarbonilsav. konf., A.Ieviņš, A.Ķešāns, Latvijas ķīmiķi un tehniskā inteliģence pasaulē (I.Meirovics, A.Palejs)	G.Vanags-100, A.Ieviņš, A.Ķešāns, Latvijas ķīmiķi pasaulē, Latviešu inženieru apvienība (Dailes teātri)
1992	-	-	-	-
1993	-	-	-	-
1994	2	3	J.Eiduks-90, B.Jirgensons-90	J.Eiduks, B.Jirgensons, Rīgas Valsts tehnikuma skolotāji un audzēkņi, RVT-75 (tehn.telpās)
1995	1	1	I.Moscickis (piemiņas plāksne)	I.Moscickis
1996	3	2	Balt vēst konf., G.Vanags, Ķīmiķu muzeja kolokvijs (1996.)	G.Vanags, Ķīmiķu muzeja memoriālās lab atklāšana
1997	1	1	Ķīmiķu muzeja kolokvijs (1997.)	Ķīmiķu muzeja stends kāpņu telpā
1998	3	5	P.Valdena simpozijs, A.Ieviņš, Ķīmiķu muzeja kolokvijs (1998.)	P.Valdens, K.Bišofs, V.Ostvalds, A.Veiss, M.Straumanis-100

1999	3	3	Konf. LU-80 Ķīm.sekc., A.Ieviņš, Ķīmiķu muzeja kolokvijs (1999.)	Ķīmiķu diplomdarbi gadsimtu gaitā, R.Ūdrim-100, M.Centnersvērs-125
2000	3	3	Konf. RTU Ķīm.sekc., A.Ieviņš, Starpt.skolotāju kursi	Polarogrāfija, RTU Betona laboratorijas rakstu krājumi, M.Berkļavas darbi.

RTU Ķīmijas tehnoloģijas fakultātē ar muzeja līdzdalību izveidots stends "RPI Ķīmijas fakultāte 125 gados", "Rīgas Tehniskās universitātes Ķīmijas tehnoloģijas fakultāte, dibināta 1863.gadā", ekspozīcija "Ķīmija gadsimtu gaitā", bet LU Bioloģijas fakultātē (agrāk Ķīmijas fakultātē) – stends "Ēka, zinātnieki, likteņi". Mākslinieka Pankoka gleznota portretu galerija, kurā parādīti Materiālzinību un lietišķās ķīmijas fakultātes ievērojamākie ķīmiķi V.Ostvalds, K.Bišofs, M.Centnersvērs, V.Fišers, M.Straumanis, B.Jirgensons, G.Vanags u.c., izvietota fakultātes telpās Ķīpsalā.

Muzejā iekārtota pastāvīga augstskolu, vidusskolu, tehnikumu un pamatskolu ķīmijas mācību grāmatu izstāde. Redzam cara un Latvijas un padomju laika izdevumus. Atsevišķi izlikta visjaunākā literatūra – mācību grāmatas, mācību līdzekļi un burtnīcas, kas izdotas pēc 1991.gada.

Muzejs aktīvi piedalās Baltijas zinātnes un tehnikas vēstures konferenču (1987..1996.), kā arī RTU un LU zinātnes vēstures konferenču organizēšanā.

3.4. Ķīmijas vēstures izpēte un popularizēšanu

Atzīstams ir muzeja darbinieku ieguldījums Latvijas ķīmijas vēstures izpētē un popularizēšanā, kas atspoguļotas daudzās publikācijās [23-95]. Pētījumi aptver ķīmijas un ķīmijas tehnoloģijas attīstību laika posmā no 19.gs. vidus līdz mūsdienām. Liela vērtība pievērsta tādiem centriem kā Rīgas Politehniskajam institūtam (1863-1919, 1958-1990) [23,31,35,41,43,47,68] un Latvijas universitātei [38,41,45,49,50,51,62,75,83]. Dažādos rakstu krājumos un žurnālos publicēti darbi par M.Glāzenapu, P.Budņikovu, P.Valdeni, V.Ostvaldu, M.Centnersvēru, V.Keldišu [46], A.Ieviņu, P.Kalniņu [32], J.Tīliku [60], M.Straumani [64,66], B.Jirgensonu, E.Iegrīvi [26], A.Ķešanu [27,28], J.Eiduku [54]. Vērtēti ķīmiķi K.Štrenks, K.Karlsons, Ā.Groskaufmanis un H.Gode [65]. Apskatītas Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļas [33,61,70], Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes [71] un fārmācijas nodaļas [79], RPI Silikātu tehnoloģijas katedras [24,59] attīstība, kā arī poļu zinātne un Latvija [52,53]. Izdotas J.Eiduka [25], E.Freidenfelda [29], P.Paukša [34] un Ū.Sedmaļa [30,69] biobibliogrāfijas. Sastādīti un publicēti M.Glāzenapa, E.Iegrīves [26], M.Straumaņa [63] bibliogrāfiskie rādītāji. Publicētas J.Zariņa [80], J.Kupča [81], sagatavotas M.Prīmaņa un E.Rozenšteina biobibliogrāfijas. Apskatīta ķīmiķu sagatavošana Latvijas augstskolās 20.gadsimtā [71], modernās ķīmiskās rūpniecības sākumi Latvijā [82], konference par ķīmijas vēsturi [57] un kolokvijs Latvijas ievērojamo ķīmiķu atcerei [58].

Par trimdas latviešu zinātniekiem – agrākajiem LU mācībspēkiem un absolventiem, kā arī studentiem, kas turpinājuši izglītību ārzemēs, liecina darbi: *Latvijas universitātes ķīmiķu ceļi un likteņi pasaulē* [44], *Latviešu farmaceiti trimdā* [48] un *Latvijas universitātes dabas zinātnieku devums trimdā* [56].

Daži darbi vēltīti skolu ķīmijas vēstures izpētei. Rakstu krājumos publicēti darbi par izcilo pedagogu Jāni Gresti [55], par pirmajām dabaszinātņu un ķīmijas mācību grāmatām [67].

Ne mazāks darbs veikts ķīmijas popularizēšanā. Atsevišķos izdevumos iznākušas I.Grosvalda *Latvijas dziļu bagātības* (1970), U.Alkšņa *Ķīmijas vēstures stāsti* (1.burtnīca – 1992.; 2.burtnīca – 1994., 3.burtnīca – 1994.) un A.Rupļa *Ķīmijas vēstures stāsti* (4.burtnīca – 1995.). Daudzi populārzinātniskie raksti publicēti rakstu krājumā *Tava labākā grāmata par Latviju* [73,76,85-91] vai izkaisīti periodiskos izdevumos – žurnālos *Zinātne un Tehnika*, *Horizonts*, *Akadēmiskā Dzīve*, *Tehnikas Apskats* [75], rakstu krājumā *Dabas un vēstures kalendārs*, laikrakstos *Rīgas Balss*, *Ціпа*, *Padomju Jaunatne*, *Skolotāju Avīze*, *Ķīmiķu Avīze*, *Latvijas Vēstnesis*, *Celme* [74]. *Jaunais Inženieris* [36,37,39,40,42,72,78,84].

Par saviem pētījumiem muzeja līdzstrādnieki referējuši Baltijas zinātņu vēstures konferencēs, Vispasaules latviešu zinātņu kongresā, Pasaules latviešu ārstu kongresā, kā arī vairākās starptautiskās konferencēs – Veimārā (Vācija), Gēteborgā (Zviedrijā) un Tartu (Igaunijā).

Muzejs aktīvi piedalījies Latvijas zinātņu vēstures asociācijas un Rīgas Tehniskās universitātes gadskārtējās zinātņu vēstures konferencēs un to organizēšanā.

Muzeja darbinieku publicēto rakstu dinamika parādīta 3.tabulā.

Muzejs aktīvi piedalījies Latvijas zinātņu vēstures asociācijas un Rīgas Tehniskās universitātes gadskārtējās zinātņu vēstures konferencēs un to organizēšanā.

Muzejā savākts plašs vēsturisku materiālu klāsts. Reģistrēts ap 6600 fondu vienību. Te glabājas ķīmijas kolokviju un ķīmijas biedrības protokolu grāmatas no 1888.gada, 1904./05. un citu mācību gadu lekciju un nodarbību plāni, Nobela prēmijas laureātu vēstules, daudzu profesoru personiskās lietas un citi interesanti materiāli. Bagātākie fondu materiāli stāsta par G.Vanagu, P.Kalniņu, M.Straumani, A.Ieviņu, N.Brakšu, B.Jirgenonu, H.Godi, J.Eiduku, A.Veisu un citiem ķīmiķiem. Katru gadu fondi papildinās ar jauniem materiāliem. 1998.gada nogalē viens no vērtīgākajiem atradumiem bija ievērojamā ķīmijas tehnoloģijas profesora un Polijas Valsts prezidenta (1926-1938) Ignacija Moscicka diplomdarbs, kas kopā ar citiem K.Bišofa vadītiem diplomdarbiem bija atrasts kādā papīru izgāztuvē.

Izmantojot muzejā atrodošos literatūras avotus, izstrādāti studentu kursa darbi ķīmijas vēsturē par vispārīgiem jautājumiem, ievērojamiem pasaules un mūsu zinātniekiem. Fondu materiāli izmantoti bakalaura un maģistra darbu studijām.

3.tab.

Muzeja darbinieku publicētie darbi (1975-2000) zinātnes vēsturē

Gads	Zinātniskie darbi			Referātu tēzes	Populārzinātniskie darbi		
	Kopā	Grāmatas	Rakstu krājumi, žurnāli		Kopā	Rakstu krājumi, žurnāli	Laikraksti
1975	3	-	3	-	9	2	7
1976	1	-	1	1	34	-	34
1977	1	-	1	-	11	4	7
1978	1	-	1	-	11	3	8
1979	7	1	6	1	7	1	6
1980	2	1	1	-	4	1	3
1981	5	-	5	-	11	-	11
1982	2	1	1	2	12	2	10
1983	1	1	-	1	6	-	6
1984	2	-	2	1	12	1	11
1985	1	-	1	3	11	1	10
1986	2	1	1	-	14	4	10
1987	3	1	2	5	29	2	27
1988	3	-	3	1	9	1	8
1989	4	-	4	-	7	1	6
1990	1	-	1	-	4	2	2
1991	2	-	2	1	3	2	1
1992	5	-	5	-	3	3	-
1993	2	-	2	1	1	1	-
1994	7	-	7	-	5	3	2
1995	-	-	-	-	2	2	-
1996	4	-	4	3	2	1	1
1997	3	-	3	8	4	1	3
1998	9	-	9	5	8	4	4
1999	3	-	3	12	8	6	2
2000	6	-	6	-	10	8	2
	80	6	74	45	237	56	181

Uz muzeju nāk skolotāji, lai noskaidrotu to vai citu jautājumu un iepazītos ar fondiem. Tos izmantojuši arī skolēni, lai uzzinātu tuvāk par savas skolas absolventiem – ķīmiķiem. Tā 1998.gada decembrī uz

muzeju bija atnākušas Rīgas 1.ģimnāzijas skolnieces, lai dabūtu sīkākās ziņas par Nobela prēmijas laureātu Vilhelmu Ostvaldu, kas vidējo izglītību ieguvis šajā skolā.

Mainās laiki, mainās cilvēki, reizē vēstures pārmaiņās pazūd lielas vērtības. Muzeja uzdevums ir krāt un popularizēt ķīmijas zinātnes bagātības, nodot tās ne vien savai, bet arī nākamām paaudzēm.

Vēres

Raksti par Ķīmijas fakultātes muzejiem un kolekcijām

1. Eiduks J. Alfrēds Ieviņš dzīvē un darbā. *Atmiņas*. Rīga: Zinātne, 1979. 166.-170.lpp.
2. *Ķīmijas fakultātes Padomes sēžu protokoli (1932-1940)*. Latv.ķīm.vēst.muzejs 8.f., 1. l.
3. Stradiņš J. Augusts Kešāns un Rīgas ķīmiķu tradīcijas. Grām. *Augusts Kešāns dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1981. 101.-123.
4. Stradiņš J. Rīgas ķīmiķu tradīciju veidotājs. Grām. *Gustavs Vanags dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1969, 79.-90.lpp.

Raksti par Ķīmijas vēstures muzeju

5. Grosvalds I. Ķīmijas muzejs ver durvis. *Jaunais Inženieris*, 1975, 15.jūn.
6. Grosvalds I. Ķīmiķiem savs muzejs. *Cīņa*, 1975, 31.maijs.
7. Grosvalds I. Latvijas ķīmijas vēstures muzejs. *Zinātne un Tehnika*, 1975, 11, 3.lpp.
8. Grosvalds I., Zeltiņa A. Muzejs par ķīmijas vēsturi. *Dzimtenes Balss*, 1975, 20.nov.
9. Гросвалд И.Я. Музей истории химии Латвии. *Наука и техника*, 1975, 11, с.3-4.
10. *Химический факультет*/ Отв. ред. И.Мейрович (отв.ред.) и др. Рига: РПИ, 197, 77 с.
11. Grosvalds I. Muzejs par ķīmiju. *Jaunais Inženieris*, 1983, 22 dec.
12. Grosvalds I. Muzejs un ķīmija. *Rīgas Balss*, 1984, 11.marts.
13. Гросвалд И. Музей и химия. *Ригас Балсс*, 1984, 11 марта.
14. Grosvalds I. Ķīmijas muzejā. *Jaunais Inženieris*, 1987, 4.jūn.
15. *Химико-технологический факультет*. И.Мейрович (отв.ред.) и др. Рига: РПИ, 1987. 151 с.

16. Накеле Л.Б. Гросвалд И.Я. Старое здание химиков и музей истории химии. В кн. *Проблемы развития и техники Прибалтики*. Рига, 1987, ч.1, с.197-199.
17. Grosvalds I. Izstāde par latviešu tehnisko inteliģenci pasaulē. *Technikas Apskats (Kanāda)*, 1992, **120/121**, 9.-14.lpp.
18. Grosvalds I. Zinātniskā izstāde Rīgā. *Universitas (ASV)*, 1992, **69**, 54.-56.lpp.
19. *Latvijas ķīmijas vēstures muzejs* /Sast. I.Meirovics, I.Grosvalds, A.Ruplis, U.Alksnis. Rīga, 1997. 2 lpp.
20. Grosvalds I. Latvijas ķīmijas vēstures muzejā. *Muzeju Vēstnesis*. 1994, **1**, 2.lpp.
21. *Letlands Museum für Geschichte der Chemie* [Alksnis U., Grosvalds I., Ruplis A., Meirovics I.]. Rīga, 1998. 2 s.
22. Grosvalds I., Meirovics I. Latvijas ķīmijas vēstures muzeja devums zinātnes popularizēšanā. *Dabaszinātnes un skolotāju izglītība*, I d. Rīga: Vārti, 1999, 86.-93.lpp.

Muzeja darbinieku publikācijas zinātnes vēsturē

23. Grosvalds I. Baltijas un Krievijas zinātnieku sakari. *Latvijas PSR ZA Vēstis*. 1978, **2**. 31.-41.lpp.
24. Гросвалд И.Я., Седмалис У.Я. *Кафедра технологии силикатов – 30 лет. Неорганические стекла покрытия и материалы*. – Рига РПИ, 1977, вып.3, с.5-20.
25. *Profesors Jūlijs Eiduks*: Person. bibliogr. rād. /RPI ZB, sast. I.Maskalāne, T.Eglīte, I.Grosvalds; biogr. apcer. aut. I.Grosvalds, U.Sedmalis. Rīga: RPI, 1979. 177 lpp.
26. Vaļinieks J., Grosvalds I. Edvīns Iegrīve. Grām. *Augusts Kešāns dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1981, 216.-229.lpp.
27. Grosvalds I. Ķīmijas profesors, mācību grāmatu autors: [Par prof. A.Kešānu]. *Augusts Kešāns dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1981, 20.-33.lpp.
28. Grosvalds I., Kukurs O. *Ķīmijas valodas veidotājs* [Par prof. A.Kešānu]. Rīga: Zinātne, 1981, 91.-100.lpp.
29. *Profesors Edgars Freidenfelds*. Person. bibliogr. rād. /RPI ZB sast. I.Veldruma, I.Grosvalds; biogr.apcer.aut. I.Grosvalds, R.Kleine; bibliogr. red. I.Maskalāne. Rīga: RPI, 1982. 100 lpp.
30. *Profesors Uldis Sedmalis*. Person. bibliogr. rād. /RPI ZB sast. I.Veldruma, I.Grosvalds; biogr.aut. I.Grosvalds, S.Lagzdīņa; bibliogr.red. I.Maskalāne. Rīga: RPI, 1983. 137 lpp.
31. Рузевич Е.Б. Гросвалд И.Я. Воспитанники Рижского политехнического института (1862-1918) внесшие вклад в

- развитие науки и техники в Польше. В кн. *Из истории естествознания и техники Прибалтики*. Рига: Зинатне, 1984, т.7, с.80-96.
32. Гросвалд И.Я., Нейланд О.Я., Страдинь Я.П. Паул Калнынь и его работы по органической химии. В кн. *Из истории естествознания и техники Прибалтики*. Рига: Зинатне, 1984, т.7, с.97-113.
33. Гросвалд И.Я., Дзенис М.Я. Химическому факультету РПИ – 120 лет. *Известия АН ЛатвССР*. Сер. хим., 1985, 3, с.370-376.
34. *Profesors Pēteris Paukšs*. Person. bibliogr. rād. /RPI ZB sast. I.Veldruma, I.Grosvalds; biogr. apcer. aut. I.Grosvalds, S.Redāla; bibliogr. red. I.Maskalāne. Rīga: RPI, 1986. 87 lpp.
35. Grosvalds I. Dabaszinātnes Rīgas Politehniskajā institūtā. *Zvaigžņotā Debess*, 1987. Rudens, 4.-12.lpp.
36. Meirovics I. Darba dzīves parindeļi. *Aleksandrs Veiss dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1988, 113.-120.lpp.
37. Meirovics I. Pirmās P.Valdena prēmijas piešķirtas! *Jaunais Inženieris*, 1988, 21.okt.
38. Grosvalds I. Dabaszinātnes Latvijas Universitātē (1919-1940). *Zvaigžņotā Debess*, 1989, Pavasaris, 2.-13.lpp.
39. Meirovics I. Atceroties profesoru Jūliju Eiduku un Bruno Jirgensonu. *Jaunais Inženieris*, 1989, 6.jūn.
40. Meirovics I. Profesoram Straumanim – 90. *Jaunais Inženieris*, 1989, 28.febr.
41. Grosvalds I. Mehānika Rīgas Politehniskajā institūtā un Latvijas Valsts universitātē (1864-1958). *Mehānikas fakultāte simt divdesmit piecos gados: Jub. r. krāj.* Rīga: RPI, 1989, 19.-26.lpp.
42. Meirovics I. Bioorganiskās ķīmijas pamatlicēja atcerei [Par S.Hilleru]. *Jaunais Inženieris*, 1990, 1.martā.
43. Закис Ю., Гросвалд И.Я. Рижский политехнический институт – предшественник и база для создания Латвийского Университета. В кн. *Из истории естествознания и техники Прибалтики*. Рига: Зинатне, 1991, т.8, с.67-79.
44. Grosvalds I. Latvijas universitātes ķīmiķu ceļi un likteņi pasaulē. *Acta Historiae Scientiarum Baltica*. Rīga: RTU, 1992, 167.-191.lpp.
45. Grosvalds I. Latvijas zinātne un tās veidotājs (1918-1940). *Tehnikas apskats (Kanāda)*. 1992, 2.-6.lpp.

46. Grosvalds I., Legalovs I. Rīgas Politehniskā institūta absolvents un profesors Vsevolods Keldišs. *Acta Historiae Scientiarum Baltica*. Rīga: RTU, 1992, 9.sēj., 67.-77.lpp.
47. Stradiņš J., Grosvalds I. Rīgas Politehniskais institūts (1862-1919) – zinātnes un Latvijas progresā virzītājs. *Acta Historiae Scientiarum Baltica*. Rīga: RTU, 1992, 9.sēj., 9.-51.lpp.
48. Grosvalds I. Latviešu farmaceiti trimdā. Rp.: *Informatīvs un zinātniski praktisks farmācijas žurnāls*, 1993, 1, 19.-23.lpp.
49. Grosvalds I. Latvijas Universitātei – 75. *Technikas Apskats (Kanāda)*. 1994, 127/128, 6.-13.lpp.
50. Zaķis J., Grosvalds I. Latvijas Universitātei – 75. *Akadēmiskā Dzīve (ASV)*. 1994, 36, 3.-9.lpp.
51. Krastiņš J., Grosvalds I. Latvijas Universitātes nami. *Akadēmiskā Dzīve (ASV)*. 1994, 36, 10.-17.lpp.
52. Stradiņš J., Grosvalds I. Poļu zinātnes un Latvija. Grām. *Poļu kultūra Latvijā*, Rīga, 1994, 29.-40.lpp.
53. Stradiņš J., Grosvalds I. Nauka Polska i Lotwa. *Kultura Polska na Lotwie*. Ryga, 1994, s.31-44.
54. Sedmalis U., Grosvalds I. Profesors Jūlijs Eiduks. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1994, 3, 259.-263.lpp.
55. Grosvalds I. Jānis Greste – savdabīga, vienreizēja personība. Grām. *Personība: Jānim Grestem – 120*. Rīga, 1996, 47.-57.lpp.
56. Grosvalds I. Latvijas Universitātes dabaszinātnieku devums trimdā. *Latvijas vēsture*, 1996, 2, 76.-86.lpp.
57. Alksnis U., Ruplis A. Konference par ķīmijas vēsturi. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1996, 1-2, 153.lpp.
58. Alksnis U., Ruplis A. Latvijas ievērojamo ķīmiķu atcere. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1996, 3-4, 126.lpp.
59. Sedmalis U., Grosvalds I. Silikātu tehnoloģija Rīgas Tehniskā universitātē. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1997, 2, 3.-15.lpp.
60. Alksnis U., Supe A. Akadēmiķim Jurim Tīlikam – 60. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1997, 2, 121.lpp.
61. Grosvalds I., Alksnis U., Ruplis A., Meirovics I. Rīgas Politehniskuma ķīmijas nodaļa laikā no 1863.g. līdz 1882.g. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1998, 2, 3.-16.lpp.
62. Grosvalds I. Latvijas universitāte svešvaru spīlēs. *Dabas un vēstures kalendārs 1999*. Rīga: Zinātne, 1998, 288.-242.lpp.
63. Mārtiņa Eduarda Straumaņa (1898-1973) bibliogrāfija. Sastādījis Grosvalds I. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1998, 3, 92.-107.lpp.
64. Alksnis U. Mārtiņa Straumaņa pētījumi elektroķīmijā. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1998, 3, 19.-25.lpp.

65. Drinks V.M., Alksnis U., Profesoram H. Godem – jubileja. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1998, 4, 102.-103.lpp.
66. Grosvalds I. Mārtiņš Straumanis un ķīmijas fakultāte. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1998, 3, 7.-18.lpp.
67. Grosvalds I. Pirmās dabaszinību un ķīmijas mācību grāmatas latviešu valodā. Grām. *Dabas zinību mācīšanas metodikas attīstība*. 1.sēj. Rīga, 1998, 27.-35.lpp.
68. Grosvalds I. Rīgas Politehniskā institūta audzēkņi – Latvijas valsts un intelīģences veidotāji. *Tehnikas Apskats*, 1998, 132, 26.-32.lpp.
69. *Profesors Uldis Sedmalis*. Biobibliogrāfija. Biogr. apcer. aut. I. Grosvalds. Rīga: RTU, 1998, 8.-10.lpp.
70. Alksnis U., Grosvalds I., Ruplis A., Meirovics I. Rīgas Politehnikuma ķīmijas nodaļa laikā no 1882.gada līdz 1896.gadam. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 1999, 1, 3.-18.lpp.
71. Alksnis U. Ķīmiķu sagatavošana Latvijas augstskolās 20.gadsimtā. Grām. *Dabaszinātnes un skolotāju izglītība*. Rīga: Vārti, 1999, 80.-85.lpp.
72. Grosvalds I., Alksnis U. Daži nopietni un mazāk nopietni atgadījumi ĶTF dzīvē. *Jaunais Inženieris*, 1999, 3.dec., 7.dec., 30.dec.; 2000, janv.
73. Grosvalds I. Kura latviešu zinātnieka vārds ierakstīts grāmatā "Kas ir kas Amerikā?" [Par M. Straumani]. Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. 5.sēj. Rīga: Aplis, 1999, 179.-182.lpp.
74. Sedmalis U., Grosvalds I. J. Eiduka devums keramisko un citu materiālu ražošanas attīstībai Latvijā. *Celtne*, 1999, 11/12, 6.lpp.
75. Grosvalds I. Ko stāsta Universitātes vecie nami. *Tehnikas apskats*, 1999, 134, 30.-32.lpp.
76. Grosvalds I. *Rīdzenieks – Nobela prēmijas laureāts* [Par V. Ostvaldu]. Rīga, 2.sēj. – [Rīga]: Aplis, 1999, 228.-230.lpp.
77. Grosvalds I., Alksnis U., Ruplis A., Meirovics I. Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļa laikā no 1896. līdz 1919.gadam. *Latvijas ķīmijas žurnāls*, 2000, 1, 3.-34.lpp.
78. Alksnis U., Grosvalds I. Rīgas Politehnikuma izveidotājs. [Par E. Nauku]. *Jaunais Inženieris*, 2000, 25.febr.
79. Grosvalds I., Alksnis U., Ruplis A., Meirovics I. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes farmācijas nodaļa (1919-1950). *Acta Medico – Historica Rigensia*, volumen V. Rīga: Pauli Stradini museum historiae medicinae, 2000, 203.-222.lpp.
80. Grosvalds I., Alksnis U., Meirovics I. Eduards Zariņš – augstākās farmaceitiskās izglītības un uzturvielu pētniecības pamatlicējs Latvijā. *Acta Medico – Historica Rigensia*.

- volumen V. Rīga: Pauli Stradīni museum historiae medicinae, 2000, 223.-236.lpp.
81. Ruplis A., Grosvalds I. Jānis Kupcis – Latvijas minerālūdeņu un dziedniecības ūdeņu pētnieks. *Acta Medico – Historica Rigensia*, volumen V. Rīga: Pauli Stradīni museum historiae medicinae, 2000, 237.-246.lpp.
  82. Ruplis A., Alksnis U., Meirovics I. Modernās ķīmiskās rūpniecības sākumi Latvijā 19.gs. *Materiālzinātne un lietišķā ķīmija*, sērija I, izdevums I. RTU, 2000, 149.-156.lpp.
  83. Grosvalds I. Latvijas universitāte – latviešu nacionālās intelīģences veidotāja. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 29.dec., 23.lpp.; 2001, janv.
  84. Grosvalds I., Alksnis U. Rīgas Politehnikuma izveidotājs [E.Nauks]. *Jaunais Inženieris*, 2000, 25.febr., 3., 8.lpp.
  85. Grosvalds I. Kādas ķīmiskās ražotnes bija Rīgā līdz otrajam pasaules karam? Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga, 3.sēj. Rīga: Aplis, 2000, 278.-281.lpp.
  86. Grosvalds I. Kā pēc otrā pasaules kara attīstījās Rīgas ķīmiskā rūpniecība? Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga, 3.sēj. Rīga: Aplis, 2000, 281.-284.lpp.
  87. Grosvalds I. Kura latviešu zinātniece piedalījies pirmās krievu gāzmaskas izveidē? [L.Liepiņa] Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga, 3.sēj. Rīga: Aplis, 2000, 251.-255.lpp.
  88. Grosvalds I. Kurš ķīmiķis bija Rīgā korozionistu skolas dibinātājs? Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga, 3.sēj. Rīga: Aplis, 2000, 242.-244.lpp.
  89. Grosvalds I. Kurš ķīmiķis izveidoja borātu pētniecības centru Rīgā? [A.Ķešāns] Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga, 3.sēj. Rīga: Aplis, 2000, 247.-251.lpp.
  90. Grosvalds I. Kas bija pirmais un daudzpusīgākais ķīmijas tehnologs Rīgā? [M.Glāzenaps] 3.sēj. Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga: Aplis, 2000, 244.-247.lpp.
  91. Grosvalds I. Pauls Valdēns – izcils latviešu ķīmiķis. 3.sēj. Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga: Aplis, 2000, 255.-259.lpp.
  92. Grosvalds I. Zviedru fiziķa Svantes Arrēniusa sakari ar Rīgu. Grām. *Tava labākā grāmata par Latviju*. Rīga, 3.sēj. Rīga: Aplis, 2000, 240.-242.lpp.

MUZEJPEDAGOGIJAS IESPĒJAS UN TRADĪCIJAS LU ĢEOLOĢIJAS MUZEJĀ (TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI)

Vija Hodireva

Latvijā nacionālās programmas “Kultūra” apakšprogrammā muzeju nozarē tiek akcentēts muzeju daudzfunkcionālais raksturs šodien. Lai aktivizētu muzeju atdevi sabiedrībai, par prioritāti tiek uzskatīta muzeju un izglītības sistēmu sadarbība – gan skolu un augstskolu, gan pieaugušo tālākizglītības jomā. Viens no valsts attīstības virzītājspēkiem jeb garantiem (no LU misijas formulējuma) šodien ir starptautiski konkurētspējīga augstākā izglītība un Latvijai pašlaik ļoti svarīgi ir turpināt ceļu uz augsti izglītotu sabiedrību caur mācīšanu un mācīšanos.

Muzeja loma modernas izglītības nodrošināšanā.

- Muzejs var būt kā daudzfunkcionāla sistēma, kā izglītības un informācijas centrs, kā informatīvā tīkla sastāvdaļa kopā ar bibliotēkām, atšķirīgu nozaru muzejiem u.c. struktūrvienībām (saskaņā ar Augstākās izglītības padomes ieteikumiem augstākās izglītības attīstībai).
- Muzejs nodrošina studiju un pētniecības sasaisti, jo šeit ir pētniecībai nepieciešamā salīdzināmā materiāla saglabāšanas vieta, kā arī rada citas iespējas izglītības un zinātnes saskarsmei.
- Muzejs veicina studējošo profesionālo iemaņu un spēju attīstīšanu, jo studenti ir motivēti un ieinteresēti paraugu kolekciju (no lauku studiju kursu vietām) sagatavošanā un nodošanā muzeja krātuvē.
- Muzejs piedalās skolu dabas zinātņu mācību līmeņa celšanā.
- Muzejā ir iespējas nodrošināt un veicināt pieaugušo tālākizglītību, galvenokārt skolotāju.
- Jaunatnes intereses veidošanā liela muzeja priekšrocība ir tā, ka tas ir tik tuvu mācību norises vietai un ir cieši saistīts ar apmācības procesu.
- Muzejam ir iespējas piedāvāt dažāda veida informāciju visas sabiedrības izglītošanai gan nodarbībās un ekskursijās, gan izstādēs, gan saziņā ar masu medijiem, gan muzeju ceļvežos, kas publicēti Latvijā vai ievietoti Internetā.

Muzejpedagoģija – vērtīga ne tikai, lai muzeja darbinieks profesionāli dalītos savās zināšanās ar studentiem un citiem, bet lai arī daudziem universitātes mācībspēkiem būtu motivācija, sagatavotība,

pārlicība un gribēšana mērķtiecīgi izmantot visu muzeja krājumu. Muzeja kolekcijām ir jābūt aktīvajā izglītības procesā un tās jāizmanto maksimāli (1). Arī tādēļ, ka vizualizētas un materializētas praktiskās nodarbības ļoti labi iespiežas atmiņā, ilustrē teorētiskās likumsakarības. Jebkurš pedagogs zina, ka “mācīšanās darot”, t.i., iedarbība uz visiem maņu orgāniem ir daudzārt efektīvāka par “mācīšanos klausoties”.

Muzeja priekšrocības audzināšanas un izglītošanas darbā:

- galvenā uzmanība tiek pievērsta procesam, ne rezultātam ar atzīmi, kas rada atbrīvotības un darba prieka, intereses atmosfēru (2);
- veidojas jebkura cilvēka saikne ar konkrētu priekšmetu un iedarbība uz viņa maņu orgāniem, kas dara informāciju noturīgu un labi paliekošu atmiņā;
- muzejā virmo dažādas emocijas, jo šī īpašā vide spēj izsaukt emocionālo pārdzīvojumu un tieši neverbālās saziņas formā spēj uzrunāt visplašākās sabiedrības grupas.

Viens no pedagoģiskā procesa efektivitātes pamatkritērijiem ir sociālais kritērijs:

- studentu un skolēnu pašsajūta muzejā;
- pedagoģiskā procesa subjektu savstarpējās uzticības audziņošās attiecības (tikšanās ar gidu, jo tā ir jautājumu un atbilžu un diskusijas forma visām ekskursijām);
- apmierinātība ar zināšanām, attiecībām, sociālo kontaktu, sava statusa plašumu (apmeklētāju apmierinātības vērtējums pēc anketēšanas un vispārpieņemtais kritērijs “vēlamais attiecībā pret esošo” mūsu muzejā ir lielāks par vienu, jo tam daudz iemeslu).

Muzeja loma universitātes studiju procesā

Lai gan visa Latvijas Universitātes Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja darbība ir vērsta uz jaunatnes izglītošanu ar LU saistīto zinātņu nozaru vēstures un mūsdienu problēmu izziņāšanā, tālākie piemēri balstīsies galvenokārt uz LU Ģeoloģijas muzeja ikdienas praktisko darbu. Mūsu nelielajam Ģeoloģijas muzejam jau uzkrāta ļoti veiksmīga pieredze, aktīvi piedaloties mācību procesā dažādos izglītības līmeņos. Galvenās muzeja vērtības: tādas kā augsti kvalificēta (akadēmiski un profesionāli izglītota) personāla zināšanas un, protams, arī kolekcijas (gan mācību, gan zinātniskās) plaši tiek izmantotas tieši dabas zinību (ģeogrāfijas, ģeoloģijas, vides zinātnes u.c.) bakalauru un maģistru mācību programmu nodrošināšanā, protams, uzmanīgi sekojot muzeja krājuma pieejamības pakāpei. Ir arī atsevišķas viegli pieejamas un bez

ierobežojumiem lietojamas kolekcijas studentu patstāvīgam darbam. Tie ir galvenokārt minerālu un iežu paraugi. Tā kā šāds materiāls ir pietiekami izturīgs un mūžīgs, tad tas nodrošina iespēju lietot kolekcijas ilgu laiku arī skolēnu un citu apmeklētāju aktīvajās nodarbībās. Gribu nomierināt visus muzeju darbiniekus, jo arī mums ir atšķirīgs lietošanas statuss muzeja pamatkrājumam un mācību kolekcijām.

Gandrīz visi Ģeoloģijas muzeja darbinieki ir augstskolas pasniedzēji, daļai ir pieredze darbā arī skolā, bet ar citiem LU akadēmiskā un zinātniskā personāla darbiniekiem notiek ļoti cieša sadarbība, konsultācijas un ikdienas regulāra informācijas apmaiņa. Tādējādi studentiem ir lieliska iespēja izmantot šīs sadarbības augļus. Muzejā studenti var paši tuvu aplūkot, turēt rokā un, lietojot pieejamākās pētniecības metodes, identificēt un sistematizēt paraugus, ko katrai mācību nodarbībai muzeja darbinieki speciāli gatavojuši un komplektējuši kolekcijās. Var teikt, ka muzejā ir īpaši labvēlīgi priekšnoteikumi studiju norisē izmantot mūsdienu progresīvās mācību metodes, kas īpaši piemērotas dabas un vides zinību studiju programmās (3), kā, piemēram, "mācīšanās darot". Pedagoģi uzsver, ka zināšanu iegūšana, klausoties lekcijas vai kaut ko lasot, ir mazāk efektīva, maz emocionāla un personīgo pašapziņu neveidojoša. Muzejā iepazīt cilvēkam, taustāmā un konkrētā uzskatāmā informācija ļauj izzināt un izprast apkārtējo vidi, kā arī atbildēt uz daudziem jautājumiem, piemēram, "Kas mums zem kājām?".

Realizējot muzejpedagoģijas iespējas darbā ar bakalaura programmas studentiem C daļas jeb brīvās izvēles priekšmeta "Minerāli un ieži" pasniegšanā, gūta arī personīgā pieredze. Dažādu specialitāšu jauniešiem ir arī atšķirīgas vēlmes un mērķi sevis izglītošanā. Pēc anketēšanas un individuālajām pārrunām radās galvenie secinājumi: studenti vēlas izzināt arī sev svešu zinātņu jomas, darboties praktiski un turēt rokās reālus paraugus.

Jaunā cilvēka paša atklātā atbilde katrā ziņā dod darba prieka izjūtu, savu pašpārliecinātību un stabilu savas vietas apzināšanos kopīgā pasaules kontekstā. Pašapliecināšanās darbībā šodien ir ļoti nepieciešama Latvijai jaunatnei.

Muzeja aktivitātes skolu izglītības līmenim

Lielākā daļa muzeja pastāvīgās ekspozīcijas apmeklētāju (neskaitot augstskolu studentus) ir skolēni (parasti 10-18 gadus veci). Lai gan muzejam vēl nav ne valsts finansiāli atbalstītu programmu, ne konkrētu līgumu ar skolām, mēs piedāvājam mācību stundas vai tematiskas ekskursijas muzejā, kas saskaņotas ar mācību priekšmetu (ģeogrāfijas, ķīmijas, bioloģijas u.c.) programmām. Piemēram, pamatskolā to tēmas ir

“Minerāli un ieži” vai “Latvijas ģeoloģiskā uzbūve un derīgie izrakteņi”, bet vidusskolai – “Ģeohronoloģijas un dzīvības evolūcijas apgūšana pēc fosilijām”. Šīs tēmas atbilst attiecīgai sadaļai skolas mācību priekšmetā, bet mūsu piedāvājums var būt daudz plašāks un jau starpdisciplinārs dabas vienotību un likumsakarības skaidrojošs. Piemēram, “kristāli aug un dzīvo”, bet “dzīvie organismi veido pārakmeņojumus”.

Vēl muzeja darbinieki tiek aicināti būt par ekspertiem, vērtējot skolēnu projektus un pētnieciskos darbus attiecīgajās zinātņu nozarēs Latvijā notiekošajos ikgadējos konkursos. Arī šajās muzeja darbinieku, skolēnu un skolotāju kopīgajās aktivitātēs daudz jaunu atziņu, kā arī pieredzi iegūst pilnīgi visi.

Muzeja personāls ir gatavs atkal tikties ar skolēniem, studentiem vai jebkuru zinātkāru cilvēku arī ārpus muzeja, kaut vai ekskursijā tepat pa galvaspilsētu Rīgu. Apskatot akmeņus ēku sienās, ielu bruģī vai skulptūrās un redzot šo materiālu pārvērtības agresīvajā pilsētvidē, raisās brīva diskusija. Šādas ekskursijas vai lauku mācību kursi (iekļauti studiju programmās) dod arī atslodzi muzeja telpām, kuras gan atrodas tieši Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultātes ēkā pilsētas centrā – skaistākās Rīgas jūgendstila arhitektūras ielā, bet ir ļoti šauras un lielām apmeklētāju grupām maz piemērotas. Mūsaprāt, muzeja interaktīvā izglītojošā darba forma, kā, piemēram, ģeoloģiska ekskursija pilsētā, ir ļoti nepieciešama, ne tikai pārliecinot cilvēkus par muzejā uzkrāto un izpētīto bagātību vērtību, bet arī dodot ieskatu šī krājuma sasaistē ar apkārtni un reālo dzīvi, rodot vērtējumu to lietišķajām kvalitātēm (lietojumam, nodarīgumam, ilgmūžībai).

Muzeja loma pieaugušo tālākizglītībā

Jāmin vēl viens nozīmīgs muzeja darba aspekts – regulāra piedalīšanās skolotāju tālākizglītības kursu programmās, kas gan tiek realizēts tikai pēc pašu muzeja darbinieku ļoti aktīvas iniciatīvas, ciešā sadarbībā ar šādu kursu organizatoriem. Daudzreiz ir tikai viena mācību stunda muzejā, kas dod skolotājam aktuālu viegli uztveramu informāciju par mūsu zinātņu nozaru sasniegumiem (daudzi muzeja darbinieki veic arī zinātniski pētnieciskos darbus), uzskatāmi un konspektīva pārskata veidā demonstrē muzeja krājuma materiālus, kas ir reizē arī informatīva reklāma. Pēc šādām nodarbībām skolotāji labprāt organizē savu audzēkņu ekskursijas uz mūsu muzeju. Bet, tā kā piedāvātās izglītojošās tēmas ir daudzpusīgas un atbilst dažādiem mācību līmeņiem (mācību priekšmetam un klasei), tad mūsu sadarbība turpinās arī nākotnē ilgākā laika posmā. Grūtāk risināms ir jautājums par šīs informācijas un šādu mācību stundu pieejamību visā valstī. Muzeja darbinieki cer, ka reizē ar Latvijas izglītības sistēmas renovāciju varētu rasties finansu iespējas mobilu jeb

specifisko "ceļojošo" mācību stundu veidošanai, kuras varētu sasniegt jebkuru attālu skolu Latvijā. Piemēram, pašlaik gatavojamies piedalīties Kuldīgas Vides izglītības skolas projektā "Zemes dienas". Varēsim konsultēt, palīdzēt iekārtot tur izstādi un ar stāstījumu "darīt dzīvus un runājošus" akmeņus. Reāli panākumi tam būs tikai tad, ja sadarbība ar skolu pedagogiem būs cieša, bet skolēniem būs iespēja jau iepriekš gatavoties tādām pasākumiem.

Ļoti svarīga loma mūsu muzeja attīstībā un izglītības procesa nodrošināšanā ir mūsu **kolekcijām**. Gribētos uzsvērt potenciālās un varbūt ne tik tradicionālas iespējas fondu papildināšanā, jo naudas līdzekļi tam netiek atvēlēti. Vispirms jāmin trimdas latviešu ziedojumi un dāvinājumi – grāmatas, memoriālie priekšmeti un tie materiāli, kas atceļo atpakaļ uz valsti pēc ilgajiem ārzemēs pavadītajiem gadiem. Par to, lai Latvijas jaunā paaudze izzinātu un saprastu periodu pēc Otrā pasaules kara, daudzi emigrējušie Universitātes mācībspēki ir rūpējušies visu savu mūžu. Kā rezultāts tam ir fondu materiālu strauja papildināšanās tieši pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas.

Otrais jūtamais aspekts ir daudzu cilvēku intereses palielināšanās par atšķirīgām dzīves jomām atvērtākas un atklātākas sabiedrības veidošanās procesā un tā rezultāts nozares speciālistu vai citu interesentu nesavtīgie dāvinājumi muzejam. Dabas vēstures muzejiem ir tā priekšrocība, ka daļa ekspozīcijas apkopo materiālus, kas pieejami apkārtējā vidē ikvienam, un tādēļ viena no muzeja kolektīva profesionalitātes izpausmēm ir izveidotās ekspozīcijas pievilcīgums, atraktivitāte un informētība arī tad, ja tā veidota, balstoties uz apmeklētāju dāvinājumiem. Šajā procesā gan dāvinātāji, gan ziedotāji ir aktīvi jaunu iezīmju veidotāji sabiedrībā.

Un vēl gribas pieminēt arī mūsu ārzemju kolēģu atvestos muzeja materiālu papildinājumus, kas arī kļuvuši iespējami tikai pēdējos 10 gados, kad radusies labvēlīga vide mūsu kontaktiem un plašākai starptautiskai sadarbībai. Šajā jomā mums gribētos dot arī vairāk no savas puses un, tādēļ uzaicinu uz ciešāku, plašāku un ilglaicīgu sadarbību kolēģus no citām valstīm, lai interesantas un daudzveidīgas kolekcijas pārsteidz apmeklētājus jebkurā pasaules muzejā un tur būtu arī kāds paraugs no Latvijas. Arī šis jautājums ir paša cilvēka atbildības, pienākuma, pašvērtības kritērijs un sevis pilnveidošanas iespēja (4).

Iepriekš akcentēju to labo un iespējas, kas ir muzejam, bet tagad par **negatīvo un grūtībām**:

- telpu šaurību un pārslogotību atzīmē visi apmeklētāji;
- nav iespēju (materiālo) izveidot mūsdienīgu ekspozīciju, jo lielas grūtības ieviest informācijas tehnoloģijas;
- nav materiālā nodrošinājuma "aktīvās pētniecības" nodarbībām, kas ļoti piesaistītu skolēnus. Dažus gadus atpakaļ Latvijas

Muzeju asociācijas izsludinātajā izglītojošo programmu konkursā mums nebija iespēju piedalīties, jo muzeja infrastruktūra nav piemērota lielu studentu vai skolēnu grupu uzņemšanai.

Gribētos akcentēt dažas **muzeja izglītojošā darba tendences ārvalstīs**, salīdzinot ar mūsu situāciju un iespējām.

- **Mācību iestāde pārvēršas muzejā** – daudziem šokējoša frāze, ja pieņemam sabiedrībā noturīgo uzskatu par muzeju kā par vecu lietu krātuvi ar putekļu smaržu.
  - Piemēram, Anglijā populāra ir Dž. Makintoša mēbeļu izgatavošanas skola, kur tūristiem un visiem citiem ir iespēja redzēt procesu, kā top mēbeles. Domāju, ka arī gatavo mēbeļu ekspozīcija neizpaliek. Iespējams, ka arī Rīgā sekos šādam piemēram.
  - Piemēram, daudzās ārzemju augstskolās (5), tajā skaitā arī Sanktpēterburgas Kalnu institūtā lekcijas un praktiskie darbi notiek telpās, tikai ar stikla sienu atdalītās no koridora. Šādas telpas gan parādījās tikai pēc pasaules bagātāko derīgo izrakteņu ieguves firmu sponsorētās rekonstrukcijas.
- **Globālais skatījums uz pasauli**: gan kā sistematizēts priekšstats par Zemes uzbūvi, ko ģeoloģija izskaidro pilnīgi atraktīvi, gan uz pasaulē notiekošajiem procesiem likumsakarībās.
  - Piemēram, laikā, kad pirms 15 gadiem ar kolēģiem ģeologiem braucām uz Āfriku ekvatora dienvidpusē, uztraucāmies, vai atpazīsim iežus. Tur izplatīta literatūrā aprakstītā *terra rossa* jeb sarkanā zeme, bet, ieraugot atskārtām, ka tā jau daudz neco neatšķiras no Gaujas sarkanajiem smilšakmeņiem. Arī muzeja apmeklētāji taujā par svešzemju paraugiem no Amerikas, Āfrikas un Antarktīdas (visi tie ir mūsu muzejā), bet, kad tos ierauga, daudzi ir apjukuši – tiešām līdzīgi mūsu iežiem!
  - Piemēram, vai ievērojāt, ka daudzi neatšķir dārza zemes nogabalu vai zemi puķupodā no Zemes dziļēm vai Zemes minerālresursiem u.tml.? Otrajā gadījumā lielais burts Z, jo mēs taču domājam par mūsu pagaidām vienīgo mājvietu Saules sistēmā – planētu Zeme.
  - Varētu teikt, ka dabas zinātņu specialitāšu studentu mācību process izvirza prasību, lai Ģeoloģijas muzejā pati mācību vide atbilstu pasaules daudzdimensiju raksturam (6). Bet šeit sākas grūtības. Esam izveidojuši projektu par zīmējumiem trepju telpā, kas atainotu Zemes šķērsriezumu līdz pat kodolam, protams, attiecīgā mērogā, bet līdz šim brīdim Ģeoloģijas muzejam vēl neizdodas to realizēt, jo nav pietiekamu naudas līdzekļu.

- **Muzejpedagoga amata ieviešana** katrā nozīmīgākā muzejā.
  - Ziemeļvalstīs, Vācijā u.c. tāda prakse pastāv jau no 70.gadiem, ko uzsvēra arī ārzemju kolēģi starptautiskajā konferencē "Skola-muzejs", kas notika Rīgā 1997.gadā (7). Ģeoloģijas muzeja personāls ar to tiek galā, jo prakse un pieredze ir liela. arī strādājot par skolu pedagogiem. Vienīgi ļoti žēl, ka šādu akadēmisko muzeologa vai muzejpedagoga izglītību nevar apgūt tepat mūsu Universitātē.
  - Piemēram, Zviedrijā Izglītības padomē darbojās (1998.g.) projektu grupa "Muzejs kā izglītības līdzeklis" (7). Īpaši dabas muzeju priekšrocība ir tā, ka reālie muzeja krājuma priekšmeti neverbālās saziņas formā uzrunā visplašāko auditoriju. Iespējams, ka mums ir vieglāk saprasties arī ar citās valodās runājošiem. Vienādi aktīvi pie mums muzejā ir poļi, krievi, zviedri, itāļi u.c.
  - Informāciju tehnoloģijas muzejā (8): grafiski vizuālā materiāla (attēli, shēmas) demonstrēšana kopā ar taustāmo materiālu. Piemēram, ja slavenā Londonas Dabas muzeja izdevumam bilžu enciklopēdijai *leži un minerāli* noliekam blakus ļoti līdzīgos mūsu muzeja paraugus, tad reakcija ir tūlītēja.
- **Dažas atziņas** no universitāšu muzeju vadības jeb menedžmenta starptautiskās konferences, kas notika 2000.gada septembrī Parīzē (9).
  - Kolekciju izmantošana ir īpaši aktīva, ja ir tiešs kontakts ar mācību procesu un reizē ar to kursa docētājs ir ieinteresēta persona. Principi pasaulē šodien: "Muzeja kolekcijai jādzīvo aktīvi!" un "Rādiet fondus!".
  - Kolekciju katalogus-reģistrus ārzemēs veido vairāki radniecīgi muzeji kopā, lai būtu lielākas reklāmas un citas iespējas. Īpaši populāri ir ceļveži kādai noteiktai mērķauditorijai: atšķirīgi studentiem, citādi bērniem.
  - Mūsdienu muzejs kalpo ne tikai mācībām un pētniecībai, bet dod arī komunikācijas iespējas, kas kļūst arvien aktuālāk ārzemēs. Problēmu risina, īpaši sagatavojot un apmācot speciālistus un gidus.
  - Universitāšu muzeji varbūt ir pirmā vieta, kur jaunais cilvēks veido savdabīgu attieksmi pret lietām un gūst sapratni par vērtībām un mantojumu, kas te tiek ieaudzināta un paliek arī nākotnē.
  - Kolēģu pieredze visā pasaulē liecina, ka "aktīvās pētniecības" metode patīk ikvienam, būtu tik iespējas realizēt to katrā muzejā.

Latvijas Universitātes Zinātnes un tehnikas vēstures muzejs, nosakot muzeja misiju, ir akcentējis izglītojošās funkcijas kā savu galveno prioritāti. Tieši šodienas sabiedrībā līdz ar tās pārveidošanās un attīstības tendencēm interese par daudzveidīgiem zinātņu aspektiem pastiprinās. Tādēļ arī Latvijas Universitātes muzejam [oti nopietni jādomā par savas darbības virzību: vai materiālo iespēju trūkuma dēļ kalpojam tikai studiju procesa nodrošināšanai vai dodam izglītošanās iespējas plašākai sabiedrībai un kļūstam pieejamāki, atvērtāki, pazīstamāki.

Vēres

1. *Writing a Museum Education Policy*. Edited by Eliean Hooper-Greenhill. Department of Museum Studies, University of Leicester, 1991. 32 pp.
2. *Initiatives in Museum Education*. Edited by Eliean Hooper-Greenhill. Department of Museum Studies, University of Leicester, 1989. 32 pp.
3. Rutka A., Ernšteins R. Vides izglītības darbs dabas muzejos. *Daba un Muzejs*, 6.laid. – Rīga: ADverts, 1996. 93.-99.lpp.
4. Melanie Kelly. *The Management of Higher Education Museums, Galleries and Collections in the UK. International Centre for Higher Education Management. Occasional Paper: Number Seven*, University of Bath, School of Management. 1999. 72 pp.
5. Anastasenko G.F., Krivovichev V.G. *The History of the Mineralogical Museum of Saint-Petersburg State University* (in Russian). 1998. 112.pp.
6. *Problems in the Development of University Museums and Science History*. Materials of the International Conference. Tartu, 1996.
7. *Skola un muzejs*. Pedagoģu un muzeja darbinieku semināra un starptautiskās konferences materiāli. Rīgā, 1997.
8. *Muzeju reklāmas prakse un saikne ar sabiedrību*. Starptautiskā semināra tēzes. Rīga, 1999.
9. *The Management of University Museums*. Materials of The Seminar organised by OECD/IMHE Programme. Paris, 2000.

LATVIJAS MALAKOFAUNAS VĒSTURISKIE MATERIĀLI VIETĒJOS UN CITVALSTU MUZEJOS

Mudīte Rudzīte

Kopsavilkums

Rakstā apkopota informācija par Latvijas malakofaunas pētījumu vēsturi, kolekcijām un paraugiem, kas glabājas ne tikai Latvijā, bet arī Vācijas, Zviedrijas, Igaunijas un Lietuvas muzejos. Vecākie zināmie paraugi ir A.Šmita deviņpadsmitā gadsimta četrdesmitajos gados vāktās gliemežu čaulas, kas glabājas Berlīnē. Pirmās ziņas par pērļu ieguvi un pērļenēm atrodamas Livonijas aprakstā *Scriptores rerum Livonicarum II*, ko rakstījis Dionīsijs Fabrīcijs 1612.gadā. Kopā apzinātas sešas vēsturiskās malakofaunas kolekcijas, kas glabājas Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejā, LU Ģeoloģijas muzejā, Latvijas Dabas muzejā un Stokholmas Valsts muzejā. Kvantitatīvi vislielāko Latvijas malakofaunas kolekciju savācis H. Pētersons divdesmitā gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados. Kolekcija glabājas LU Zooloģijas muzejā. Īpaši jānovērtē H.Šleša devums Latvijas malakofaunas izpētē, taču jāturpina skaidrot un novērtēt dažus līdz šim nepietiekami apzinātus aspektus viņa sadarbībā ar citiem kolēģiem, t.sk. Rīgas Dabaspētnieku biedrības biedriem. Zinātnei visvērtīgākā ir R.Kampes vāktā ziemeļu upespērļenes *Margaritifera margaritifera* čaulu kolekcija, kas glabājas LU Zooloģijas muzejā. Pēdējo triju gadsimtu laikā pakāpeniski pieaudzis gan pētnieku, gan publikāciju, gan kolekciju skaits. Šodien malakofaunas daudzveidības un ekoloģijas izpēte turpinās LU Zooloģijas muzejā, Latvijas Dabas muzejā, LU Bioloģijas institūtā, Latvijas Dabas fondā un Latvijas Malakologu biedrībā.

Ievads

Līdz šim nebija pietiekami apzināta Latvijas malakofaunas pētījumu vēsture un kolekciju materiāli, kas glabājas dažādos muzejos. Informācija par vietējo muzeju materiāliem tika apkopota jau deviņdesmito gadu vidū (12; 13), taču ļoti daudz vēsturisko materiālu glabājas arī Vācijas un Zviedrijas muzejos. Latvijas malakofaunas

pētījumu un kolekciju vēstures izpēti arī tagad vēl nevar uzskatīt par pabeigtu, tomēr lielākā daļa materiālu, t.sk. gandrīz visi zinātniski noformētie materiāli, ir apzināti.

Iespējams, ka lielākā daļa no mazajām privātkolekcijām, kas vāktas 19.gadsimtā un 20.gadsimta sākumā, ir gājušas bojā vai pazudušas. Ne Latvijas, ne citu Rietumeiropas valstu muzejos nav izdevies atrast lielāko daļu to autoru uzvārdus, kas minētajā laikā posmā publicējuši datus par Latvijas malakofaunu (Dr. J.Kuiperā nepublicēti komentāri). Ļoti ticams, ka atsevišķu baltvācu izcelsmes pētnieku mantinieki nespēja novērtēt nelielu privāto kolekciju vērtību, taču varētu arī būt, ka tās kļuvušas par citu privāto kolekciju sastāvdaļu. Tādā veidā uzglabāti materiāli nav picejami zinātniskiem pētījumiem un ir izslēgti no vispārējās informācijas aprites. Tas tikai vēlreiz apstiprina muzeju lielo nozīmi mūsu kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā.

Vēsturiskajām malakoloģiskajām kolekcijām arī šodien ir zinātniska vērtība, tās tiek izmantotas gliemju atlantu veidošanā un arī atsevišķu sugu populāciju stāvokļa izmaiņu novērtēšanā.

Pētījumu un kolekciju pārskats

Pirmās rakstītās ziņas par Latvijas gliemju faunu atrodamas J.B.Fišera 1791.gadā izdotajā darbā *Versuch einer Naturgeschichte von Livland* (4), taču nekādi kolekciju materiāli no tā laika nav saglabājušies. Vecākie zināmie gliemju čaulu paraugi ir ievērojamā malakologa Antona Šmita [*Anton Schmidt*] vāktie *Cochlodina orthostoma*, *Lacinaria plicata*, *Macrogastra ventricosa*, *Oxyloma elegans* un *Euomphalia strigella*, diemžēl bez precīzām norādēm par ievākšanas laiku un vietu, taču tie varētu būt 19. gadsimta četrdesmitie gadi (profesora R.Kiliā komentārs). Paraugi glabājas Sistemātiskās Zooloģijas institūta Dabas muzejā Berlīnē. Tomēr vēl vecākas, netiešas ziņas par gliemenēm ir informācija par pērļu ieguvu Latvijā (7). Vecākais ziņu avots ir Dionīsijs Fabričija [*Dionisius Fabricius*] 1612.gadā rakstītais Livonijas apraksts *Scriptores rerum Livonicarum II* (6; 7), kurā aprakstītas ļoti labas kvalitātes pērles, tāpat varam secināt, ka tajā laikā Livonijā bijis daudz upespērļu *Margaritifera margaritifera*.

Informācija par apzinātajām kolekcijām, kuras pēc apjoma vairs nevar saukt par atsevišķiem paraugiem, apkopota 1.tabulā.

19.gadsimtā aprakstus un pētījumus par Latvijas gliemju faunu publicējuši 17 autori, taču saglabājušies tikai viena kolekcija: K.B.Dosa Latvijas ezeru nogulumos vāktās gliemju čaulas, kas glabājas Latvijas

Universitātes (turpmāk LU) Ģeoloģijas muzejā (2; 13).

20.gadsimtā Latvijas gliemju faunas pētīšanai pievērsušies 20 autori (12; 13). No tiem īpaši atzīmēt varētu Martas Neiman darbu par gliemežu kurkuļu izturību pret izžūšanu, kas izstrādāts toreizējā Latvijas Universitātes Salīdzinošās anatomijas un eksperimentālās zooloģijas institūtā profesora N.Lebedinska vadībā (9). Tas vienlaicīgi ir gan pirmais eksperimentāla rakstura ekoloģiskais pētījums par gliemjiem Latvijā, gan arī pirmais latviešu valodā publicētais darbs.

Pieci no 20.gadsimta pētniekiem atstājuši diezgan ievērojamas kolekcijas, kas glabājas ne tikai Latvijā, bet arī Vācijā, Zviedrijā, Lietuvā un Igaunijā.

Herberts Eke pievērsies galvenokārt ūdens gliemju pētījumiem (3). Viņa Rīgas apkārtnē vāktā čaulu kolekcija (120 muzeja vienības) glabājas LU Zooloģijas muzejā.

1.tab.Latvijas malakofaunas vēsturiskās kolekcijas

Nr. p.k	Autors	Kolekcijas saturs	Ievākšanas laiks	Glabāšanas vieta
1.	Karls Bruno Doss	Gliemju fauna Latvijas ūdens baseinu nogulumos	19.gs. beigas. 20.gs. sākums	LU Ģeoloģijas muzejs
2.	Herberts Eke	Latvijas gliemju fauna	20.gs. 20.gadi	LU Zooloģijas muzejs
3.	Reinis Kampe	Latvijas pērtgliemenes	20., 30.gadi	LU Zooloģijas muzejs
4.	Haralds Pētersons	Latvijas gliemju fauna	20., 30.gadi	LU Zooloģijas muzejs
5.	Hans Šlešs	Gliemju fauna Dažas Latvijas gliemju atradnes	20., 30.gadi 1939.g.	Stokholmas Valsts muzejs LU Zooloģijas muzejs
6.	Teodors Kamšs	Vidzemes gliemju fauna	60.gadi	Latvijas Dabas muzejs

Kvantitatīvi vislielāko Latvijas malakofaunas kolekciju savācis Haralds Pētersons: ap 700 muzeja vienību un neapstrādāti materiāli, kas glabājas LU Zooloģijas muzejā. Taču ir daudzi paraugi, ko H.Pētersons sūtījis H.Šlešam [*H.Schlesch*], kas tagad glabājas arī citos muzejos kā H.Šleša kolekcijas materiāli. Pēc kopējā apjoma tā vēl joprojām ir lielākā viena autora Latvijas malakofaunas kolekcija, taču H.Pētersons pats publicējis tikai divus aprakstus par Gaujas un Daugavas baseina gliemjiem (10; 11).

Samērā nelielu, taču vērtīgu upespērleņu *Margaritifera margaritifera* L. kolekciju LU Zooloģijas muzejam atstājis muzeja darbinieks Reinis Kampe. Pērleņu čaulas vāktas divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, tās sniedz vērtīgu informāciju par pērleņu populāciju toreizējo stāvokli (32 muzeja vienības).

Interesanta ir arī Teodora Kamša Latvijas gliemju faunas kolekcija, kas vākta Vidzemes vidienē, glabājas Latvijas Dabas muzejā, bet to etiķetēs nav precīza informācija par atradņu vietām (12).

Latvijas malakofaunu pētījis arī Kurts Krauspe [*C. Krausp*], kura vāktie materiāli tagad glabājas Igaunijā, Tartu Zooloģijas muzejā (13). Ļoti daudzi Latvijas malakofaunas materiāli piederēja Hansam Šlešam. Lielākā daļa no tiem tagad glabājas H.Šleša kolekcijā Stokholmas Valsts muzejā. Šī zinātnieka devums Latvijas malakofaunas izpētē tuvāk aplūkots nākamajā nodaļā.

Par to, kādas kolekcijas varētu glabāties Krievijā, ir tikai viens konkrēts fakts: A.T.Midendorfs raksta, ka Šrenka [*Schrenk*] Baltijas gliemju kolekcija deviņpadsmitā gadsimta četrdesmitajos gados tikusi uzdāvināta Maskavas zinātņu akadēmijai (8, 23). Nav zināms, kur šī kolekcija varētu būt šodien.

Hansa Šleša devums Latvijas malakofaunas izpētē

Samērā lielu ieguldījumu Latvijas malakofaunas izpētē devis dāņu izcelsmes zinātnieks Hans Šlešs, kurš publicējis divus apjomīgus darbus, kuros apkopoti gandrīz visi pirms tam publicētie faunistikas dati, kā arī 1939.gada ekspedīcijas materiāli, ko bez H.Šleša vākuši arī H.-J.Lēps [*H.-J. Leep*] un Kurts Krauspe [*Curt Krausp*], un H.Pētersona sūtītie materiāli (14; 22). H.Šlešs publicējis arī 7 nelielus rakstus un īsus ziņojumus par atsevišķu sugu atradumiem Latvijā (15; 16; 17; 18; 19; 20; 21). Tātad kopā 9 publikācijas, kas nav daudz, ja ņem vērā to, ka vispār par malakofaunu H.Šlešs publicējis 213 dažādas publikācijas (24). Par Latvijas malakofaunas izpēti viņš saņēmis doktora grādu 1942.gadā tā laika Rīgas (tagad Latvijas) Universitātē (1). Neizprotamu iemeslu dēļ šis fakts noklusēts tad, kad Šlešam tiek piešķirta Linneja medaļa (5).

Latvijas Universitātes Zooloģijas muzejā glabājas vēstules un fotogrāfijas, ko cand.pharm. H.Šlešs 20. un 30.gados sūtījis LU profesoram Embrikam Strandam [*Embrik Strand*]. Tā laika Latvijas Universitātes Sistemātiskās Zooloģijas institūta, pie kura toreiz atradās

arī muzejs, inventāra grāmatā varam izlasīt, ka laikā no 1930. līdz 1940. gadam H.Šlešs atsūtījis gandrīz pilnīgu Eiropas malakofaunas etalonkolekciju (399 muzeja vienības), kuras zinātniskā vērtība ir aktuāla vēl šodien. Sūtījumos ir ne tikai H.Šleša vāktās čaulas, bet arī B.Zundlera [*B.Sundler*] sūtījumi no Somijas (77 muzeja vienības), kas inventāra uzskaitē ierakstīti kā H.Šleša uzdevumā sūtīti dāvinājumi.

H.Šlešs sūtījis ne tikai Eiropas, bet arī citzemju gliemju čaulas (199 muzeja vienības) no Dānijas, Zviedrijas, Vācijas, Islandes, Bahamu, Panamas, Paragvajas, Kubas, Japānas u.c. zemēm. Tādējādi H.Šlešs devis lielu ieguldījumu LU Zooloģijas muzeja gliemju ģenerālkolekcijas izveidē. Visi H.Šleša sūtītie materiāli noformēti ar zinātniski ļoti precīzi uzrakstītām etiķetēm. Diemžēl tikai 28 no Eiropas sugu etaloniem ir Latvijā vāktie materiāli, t.sk., 5 no tiem ir ar norādi *leg. H.Peterson* un 2 ar norādi *leg. C.Krausp*. Uz pārējām etiķetēm rakstīts *leg. H.Schlesch*, un tie visi ir 1939. gadā vāktie materiāli. Visas etiķetes noformētas uz drukātām veidlapām, uz kurām rakstīts *E COLLECT. SCHLESCH*.

Vācu Malakologu biedrības kolekcijā Zenkenberga muzejā Frankfurtē pie Mainas glabājas 150 paraugi no Latvijas malakofaunas (inventarizēja M.Rudzīte 1998. gadā), t.sk. 31 paraugs, ko muzejam dāvinājis H.Šlešs. Etiķetes rakstītas uz tādām pat Šleša veidlapām un arī uz *HULL MUSEUM* veidlapām. Uz 23 etiķetēm ir norāde *leg. H.Peterson*. Uz pārējām ir *ex Schlesch, leg. H.Schlesch* vai arī *leg. nav norādīts*.

Zenkenberga muzejā glabājas arī ģipšī atlieta H.Šleša galva ar vīngliemezi uz kakla, kura izgatavota jau H.Šleša dzīves laikā. Muzeja malakoloģisko fondu glabātājs Dr. R.Jansens [*R.Janssen*] par to varēja pastāstīt, ka Šlešs pats to uzdāvinājis muzejam, un nākamajā ciemošanās reizē jautājis, kāpēc tā nav novietota pietiekami labā vietā.

Tāda pati galva ar gliemezi glabājas arī LU Zooloģijas muzejā. Diemžēl inventāra grāmatās par to nav nekādu ierakstu, bet ļoti ticams, ka H.Šlešs pats to atsūtījis.

H.Šleša privātkolekcija pēc viņa nāves nonāca Valsts muzejā Stokholmā, kur tagad tā tiek glabāta kopā ar dažiem rokrakstiem un vēstulēm (kā arī vēl vienu iepriekš aprakstītās ģipša galvas eksemplāru). Tā ir liela un vērtīga kolekcija, kurā ir samērā daudz paraugu no Latvijas (415 muzeja vienības, inventarizēja M.Rudzīte un I.Gmizo 1998. gadā), apmēram tikpat daudz no Igaunijas un divreiz vairāk no Lietuvas. Arī šeit etiķetes rakstītas gan uz *E COLLECT. SCHLESCH* veidlapām, gan uz *HULL MUSEUM* veidlapām. Uz 109 etiķetēm norādīts *leg. H.Peterson*, uz 14 – *leg. V.Zans*, uz 13 – *J.Leepe*, uz 9 – *C.Krausp*, uz 3 – *R.Brandt*, uz 3 – *Mikutowicz*, uz 2 – *R.Brandt*, uz 1 – *Blumee*, uz 1 – *Flor*. Uz pārējām

dažādi: ir tādas, uz kurām norādīts *leg. H. Schlesch*, bet uz citām šīs norādes nav. Ja etiķete rakstīta uz H.Šleša veidlapas, tad, protams, jādomā, ka to vācis veidlapas autors.

Cismāras Dabas muzejā Ziemeļvācijā glabājas tikai viens paraugs no Latvijas malakofaunas: albīns *Ruthenica filograna* eksemplārs no Siguldas, *leg. H. Schlesch, 1939, ex coll. S.G.A. Jaeckel*.

Berlīnes Zooloģijas muzejā glabājas 3 paraugi ar H.Šleša etiķetēm. Divi no tiem vākti 1939.gadā ar norādi *lg. et det. H. Schlesch*, trešais – *leg. H. Peterson, det. H. Schlesch*.

Arī Lietuvā, Kauņas Zooloģijas muzejā glabājas divi paraugi no Latvijas ar H.Šleša etiķetēm, uz kurām ir norāde *leg. H. Peterson, 1930*.

Tātad pa visiem minētajiem muzejiem kopā H.Šleša kolekcijā ir 480 muzeja vienības, kas pārstāv Latvijas malakofaunu, pusei no tām norāde *leg.* attiecas uz citiem autoriem nevis pašu H.Šlešu. Tātad H.Šleša zinātniskajam darbam attiecībā uz Latvijas malakofaunu bijis vairāk apkopojošs nekā pētniecisks raksturs.

Pēc kolēģu Dr.Dr. J.H.Jungbluta [*Jungbluth*] un Dr. V.Vīzes [*Wiese*] nepublicētajiem komentāriem varētu būt, ka visi vai lielākā daļa 1939.gada materiāli tomēr bijuši J.H.Lepa un K.Krauspes vāktie materiāli, bet H.Šleša publikācijā tas neatspoguļojas. abi iepriekš minētie pētnieki nav minēti kā līdzautori, bet tikai apakšvirsrakstā norādīts, ka darbs tapis sadarbībā ar viņiem un ievadā minēta viņu piedalīšanās 1939.gada ekspedīcijā. Jautājumu par H.Šleša un J.H.Lepa attiecībām turpina pētīt un skaidrot Dr.Dr. J.H.Jungbluts Vācijā.

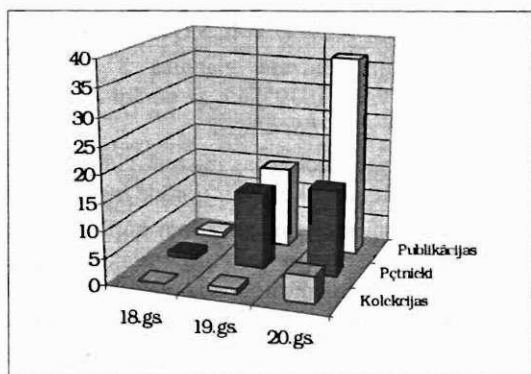
Salīdzinot muzejos uzglabātos materiālus ar 1942.gadā publicēto sarakstu, var novērtēt, ka tā ir neliela daļa no 1939.gadā ievāktajiem materiāliem. Varētu domāt, ka pārējie glabājās Hullas muzejā Anglijā, kur gājusi bojā Otrā pasaules kara laikā (1).

Latvijas malakofaunas pētījumu vēstures nozīme

Sākot ar pirmajiem faunistikas pētījumos vāktajiem materiāliem līdz šodienas izvērstajiem ekoloģijas pētījumiem, paralēli tiešajam zinātniskajam darbam pētnieki vienmēr vākuši arī gliemju čaulu kolekcijas. Tām ir gan vēsturiska, gan zinātniska vērtība, jo tās glabā sevī fiksētu informāciju par ievākšanas laikā bijušo sugu populāciju stāvokli. Īpaši jāatzīmē R.Kampes vāktā ziemeļu upespērlenes *Margaritifera margaritifera* čaulu kolekcija, kas šodien ir vienīgā liecība par šīs tagad iznīkstošās sugas populācijām 20.gadsimta sākumā. Upespērlenes tika iznīcinātas lielā daudzumā pērļu zvejas laikos 17. un

18.gadsimtā, kad pārles tika meklētas un vāktas Zviedrijas un Krievijas galma interesēs. Šodien ziemeļu upespērlene iekļauta gan Latvijas, gan starptautiskos aizsargājamo dzīvnieku sarakstos.

1. attēls. Latvijas malakofaunas pētņjumu vēstures pārskats

Pētņjumu vēstures vispārņgās tendences pēdējo triju gadsimtu laikā (1.att.) rāda, ka pakāpeniski pieaudzis gan pētņieku, gan publikāciju, gan kolekciju skaits. Divdesmitajā gadsimtā īpaši pieaudzis publikāciju skaits. Ja deviņpadsmitajā gadsimtā lielākajai daļai autoru ir tikai viena vai dažas publikācijas, tad divdesmitajā gadsimtā atsevišķiem autoriem ir diezgan ievērojams publikāciju skaits.

Pateicība

Sirsņņgi pateicos visiem muzeju vadņtāņņiem un fondu glabāņņāņņiem, kas deva iespēņņju strāņņāt muzejos pie fondu kolekcijāņņ: Dr. F.Vņzem [Dr. V.Wiese] – Cismāras Dabas muzejā; Dr. M.Glaubrehtam [Dr. M.Glaubrecht], T. fon Rintelam [T.f.Rintelen] un prof. R.Kiliasam [prof. R.Kilias] – Berlņnes Sistemāņņiskās Zooloģijas institūta Dabas muzejā; Dr. R.Jansenam [Dr. R.Janssen] – Zenkenberga muzejā; prof. K.Erseusam [prof. Chr.Erseus] un Dr. Vārenam [Dr. A.Waren] – Stokholmas Valsts muzejā; kā arī kolēņņģiem, ar kuriem mēs kopā strāņņāņņām Stokholmas Valsts muzeja fondos – Dr. I.Varebornam [Dr. I.Wareborn], Dr. T. fon Prošvitsam [Dr. T.f.Proschwitz] un Inesei Gmizo.

Paldies Lietuvas kolēģim Albertam Gurskim [*Albertas Gurskas*], kas sniedza informāciju par Kauņas muzeja materiāliem.

Liels paldies Dr. J.Kuiperam [*Dr. J.Kuiper*], kurš palīdzēja noskaidrot, vai būtu iespējams atrast vēl kādu iepriekšējos gadsimtos vāktu Latvijas malakofaunas kolekciju.

Paldies kolēģim Dr.Dr. J.H.Jungblutam [*Dr.Dr. J.H.Jungbluth*], kurš turpina darbu pie H.Šleša problēmu izpētes.

Paldies Latvijas Universitātes Bioloģijas fakultātes dekānam prof. I.Muižniekam par sniegto iespēju apmeklēt citvalstu muzejus, kā arī kolēģei Dr. Līgai Ozoliņai-Moll par neatsveramu palīdzību dažādu problēmu risināšanā.

Paldies manam dzīvesbiedram un ģimenei par pastāvīgu atbalstu manam zinātniskajam darbam.

Vēres

1. Boettger C. R. 1963: Hans Schlesch (1891-1962). *Arch.Moll*, 92, 59-61.
2. Doss K.B. 1896: Zur Kenntnis der lebenden und subfossilen Molluskenfauna in Rigas Umgebung, insbesondere des Rigaer Meerbusens. *Korrespondenzbl. Naturf. Ver.* Riga, 39, 110-128.
3. Ecke H. 1925: Gliemežu dzimta Unionidae. *Daba*, 3, 93-99.
4. Fischer J. B. 1791: *Versuch einer Naturgeschichte von Livland*, 2.Aufl. Königsberg: 850.
5. Hubendick B. 1950: Linne-medailen. *Farmaceutisk Tidende*, 25, 493-495. (zviedru valodā).
6. Kawall J.H. 1869: Notice sur la faune malacozoologique de la Courlande. *Annal.Soc.Malacologiq.Belgiq.*, 4, 199-203.
7. Meder A. 1925: Perlenfischerei in Liv- und Estland. *Baltische Blätter für all. Kulturelle Fragen*, 111-116.
8. Middendorf A.Th. 1848: Grundriss für eine Geschichte der Malakozoographie Russlands. *Bull. der Naturforsch. Gesellsch. in Moskau*, Band 21, Sonderdruck, 1-52.
9. Neiman M. 1924: Gliemežu kurkuļu izturība pret izžūšanu. Eksperimenti sakarā ar dzīvnieku pasīvo izplatīšanos. *Latv.univers. Sal.anat.eksp.zool.inst. darbi*, 13, 447-459.
10. Pētersons H. 1932: Atzīmes par Daugavas gliemežiem apgabalā no Krāslavas līdz Daugavas grīvai. *Izglītības ministrijas Daugavas izstādes izdevums*, 37.

11. Pētersons H. 1933: *Atzīmes par Gaujas baseinā atrodamiem recentiem un subfossiliem gliemežiem*, 20.
12. Pilāte D. 1994: Latvijas Dabas muzeja konhīliju kolekcijas vēstures apskats. *Daba un muzejs*, 5, Rīga, 9-12.
13. Rudzīte M. 1996: Pārskats par Latvijas malakofaunu: muzeju kolekcijas un pētījumu vēsture. *Daba un muzejs*, 6, Rīga, 81-84.
14. Schlesch H. 1927a: Zur Kenntnis der Molluskenfauna des Ostbaltikums mit Berücksichtigung der in Lettland vorkommenden Arten. *Korrespondenzbl. Naturf. Ver. Riga*, 59, 92-126.
15. Schlesch H. 1927b: *Hydrobia jenkinsi* Smith subfossil in Kurland. *Arch. Moll.*, 59, 69-74.
16. Schlesch H. 1927c: Lettische Süßwassermollusken. *Arch. Moll.*, 59, 204-206.
17. Schlesch H. 1930a: *Myxas glutinosa* Müll. an dem Rigaer Meerbusen. *Folia Zool. Hydrobiol.* Riga, 2, 22-23.
18. Schlesch H. 1930b: Eine neue Varietät von *Viviparus fasciatus* Müll. in Lettland. *Folia Zool. Hydrobiol.*, 2, 23.
19. Schlesch H. 1930c: [4. Eine neue Varietät von *Viviparus fasciatus* (Müll.) in Lettland. 7. *Myxas glutinosa* (Müll.) aus dem Gebiet des Rigaer Meerbusens.] *Kleine Mitteil. VI, Arch. Moll.*, 62, 210-222.
20. Schlesch H. 1933: [1. *Trichia (Trichia) sericea* Drap. und *Clausilia (Iphigena) latestriata* A. Schm. in Lettland.] *Kleine Mitteil. VIII, Arch. Moll.*, 65, 129-144.
21. Schlesch H. 1938: Über die Verbreitung der Weinbergschnecke (*Helix pomatia* L.) im baltischen Gebiet. *Arch. Ver. Fr. Meckl.*, (NF) 13, 48-61.
22. Schlesch H. 1942: Die Land- und Süßwassermollusken Lettlands mit Berücksichtigung der in den Nachbargebieten vorkommenden Arten. *Sonder – Abdruck aus dem Korrespondenzblatt des Naturforscher-Vereins zu Riga*, LXIV, 245-360.
23. Schrenk L. 1848: Übersicht der Land- und Süßwasser-Mollusken Livlands. *Bulletin de la Societe Imperiale des Naturalistes de Moscou*, XXI, Moscou. 135-185.
24. Zilch A. 1963: Malakologische Veröffentlichungen von HANS SCHLESCH. *Arch. Moll.*, 92, 63-72.

MEDICĪNAS MUZEJI LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ *

Arnis Viksna

Kopš 1998.gada, kad kā pilntiesīga LU sastāvdaļa tika atjaunota Medicīnas fakultāte, ir modusies interese arī par tās muzejiem, kas tapuši jau fakultātes darbības sākotnē un laika gaitā katrs piedzīvojis savu likteni. Apkopojuma nolūks ir sniegt koncentrētu pārskatu par tiem, balstoties gan arhīva dokumentos, gan literatūrā publicētos datos, bet, ja tas nebija iespējams, – arī mutvārdu liecībās.

Fakultātes 1945.gada atskaitē ir minēts, ka tās sastāvā darbojas septiņi muzeji, proti, 1) Anatomijas, 2) Patologanatomijas, 3) Tiesu medicīnas, 4) Stomatoloģijas, 5) Neuroloģijas, 6) Ķirurģijas un 7) Medicīnas vēstures muzejs¹. Kopā ar tiem aplūkojams astotais – Farmācijas vēstures muzejs, kas darbojās Ķīmijas fakultātes sastāvā.

Anatomijas muzejs ir visvecākais, un par tā dibināšanas datumu tiek uzskatīts 1920.gada 2.februāris, kad no Zviedrijas ieradās profesors Gastons Bakmanis (1883–1964) un nolasīja savu pirmo lekciju Rīgā. Mūsdienās ik gadu šis datums tiek svinīgi atzīmēts kā Anatomijas katedras un muzeja dibināšanas diena. Lai gan īsti precīzi tas nav, jo līdzatvesto kolekciju G. Bakmanim nācās izvietot piemērotās telpās, bet agrākā Pareizticīgo garīgā semināra ēkā Kronvalda bulv. 9 tolaik vēl norisa remonts. Konkrētāks šķiet paša G.Bakmaņa minētais laiks – 1920.gada vasara², bet darbinieku muzeja krājuma katalogizēšanai profesors pieprasīja 1920.gada 18.oktobrī³, kas jau liecina par muzeja reālu darbību.

Muzeja sākumkolekcijā, kā apliecina 1924.gada dati, bija aptuveni 700 galvaskausu, 1500 mīksto audu preparātu, daži simti pašizgatavotu mulažu un modeļu, 200 korozijas preparātu, 150 tūkst. dažādu kaulu, 1000 zīmējumu u.tml.⁴. Tie bija gan no Zviedrijas līdzvesti, gan asistentu un studentu savākti. G.Bakmaņa vadībā arheoloģisko izrakumu laikā un tika izmantoti studentu apmācībai, kā arī zinātniskiem pētījumiem, īpaši latviešu antropoloģijas jomā.

Turpmāk profesora Jēkaba Prīmaņa (1892–1971) vadībā muzejs rosīgi tika paplašināts, tā kolekcijas pilnīgotas, krājumu līdzekus papildinot ar mākslas darbiem un pašu anatomu personīgajiem

* Referāts LU 59 zinātniskās konferences Zinātņu vēstures un muzejniecības sekcijas sēdē 2001.gada 23.janvārī.

¹ LVA, 1340. f., 12. apr., 104. l., 55. lp.

² *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats*. R., 1925, 183.lpp.

³ LVVA, 7427. f., 6. apr., 390. l., 40. lp.

materiāliem. Pirmā lielizmēra glezna – Maksimiliāna Mitrēvica (1901–1989) “Anatomijas stunda” – muzeja ekspozīcijā tika iekļauta 1933.gada 2.maijā⁵. Starp šā laika muzeja darbiniekiem īpaši jāatzīmē preparators Jāzeps Poljikevičs (1891–1938), kas bija sasniedzis filigrānu meistarību, īpaši asinsvadu korozijas preparātu gatavošanā⁶.

Pēc Medicīnas fakultātes atdalīšanas no universitātes un Rīgas Medicīnas institūta izveidošanas 1950.gadā muzejs turpmāk ietilpa tā sastāvā. Lai arī lielāki pārveides un ekspozīcijas paplašināšanas darbi nenorisa, vismaz labi tas, ka muzejs tika saglabāts.

Muzejs 1988.gadā mainīja administratīvo pakļautību un kopš tā laika kā filiāle ietilpst Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja sastāvā. Tas pozitīvi atsaucās uz muzeja darbību, jo tā ilggadīgā vadītāja (līdz 2000.gadam) Ruta Lindberga panāca gan telpu ievērojamu paplašināšanos, gan muzejvienību un ekskursantu skaita pieaugumu, kā arī telpu izdaiļošanu ar mākslas darbiem (piemēram, vestibila freska 1984.gadā, logu vitrāžas, anatomu portreti u.c.). Turpmāk ik gadu vairākas reizes notika konferences, zinātniskās sēdes u.c. sarīkojumi. R.Lindbergas nopelns ir arī muzejam veltītas labi ilustrētas grāmatas izdošana 1995.gadā, kurā aplūkota gan muzeja tapšana, gan arī ekspozīcijas⁷. Muzejs ir nosaukts J.Prīmaņa vārdā, kas kā viens no tā veidotājiem un kā pirmais latviešu anatoms to patiešām ir pelnījis, lai gan kritiski jāatzīst, ka arī G.Bakmaņa nopelni būtu tā vērti.

J.Prīmaņa mantinieki Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejam 1994.gadā ir novēlējuši profesora lauku mājas Ādažu pagasta “Liepdārzus” ar nolūku tajās iekārtot J.Prīmaņa un viņa brāļa, LU rektora ķīmiķa profesora Mārtiņa Prīmaņa (1878–1950) memoriālo muzeju.

Patologanatomijas muzejs radās 1921.gada rudenī, kad profesora Romana Adelheima (1881–1938) izveidotā un vadītā katedra (institūts) ieguva telpas (pusi no 11.barakas) Rīgas pilsētas 1.slimnīcā, taču 1924.gadā rakstīts, ka “muzeja papildināšana virzījās diezgan lēni uz priekšu, jo nepietiek līdzekļu stikla trauku un konservējamo šķidrumu iegādāšanai”⁸. Kopā ar katedru 1928.gadā muzejs tika pārvietots uz Rīgas pilsētas 2. (tag. Paula Stradiņa klīniskās universitātes) slimnīcas projektūras ēku, kur tam jau bija daudz plašākas izvietojšanās iespējas un labāki apstākļi. Muzejā galvenokārt koncentrēti dažādi patoloģiski preparāti studentu apmācībai, un tas daudz maz sekmīgi darbojas līdz

⁵ Skat. 2.atsauci.

⁵ J.VVA, 7427. f., 6. apr., 402. l., 40. lp.

⁶ Raubiško B. Preparators J.Poljikevičs – Anatomijas muzeja kolekcijas autors. *Pulss*, 1998, apr.

Lindberga R. *Museum anatomiae Jacobi Primani*. R., 1995. 118 lpp.

⁸ *Latvijas Universitātes piecgadu darbības pārskats*. R., 1925, 187.lpp.

mūsdienām jau Latvijas Medicīnas akadēmijas sastāvā (kopā ar katedru 1981.gadā pārcelts uz Valsts Patoloģijas centru Hipokrata ielā 2).

Tiesu medicīnas muzejs līdzīgā kārtā pēc katedras (institūta) vadītāja docenta Ferdinanda Neireitera (1893–1946) ieroses tika izveidots 1923.gadā ar pagaidu mājvietu Rīgas pilsētas 1.slimnīcā⁹, bet plašākas telpas un eksponēšanas iespējas guva pēc 1931.gada, kad tika pārvietots uz pilsētas morgu Maskavas ielā 82¹⁰. Tajā tika savākti diezgan specifiski materiāli par tiesu medicīnas ekspertīzes lomu kriminālistikā. 1982.gadā šis muzejs tika pārvietots uz tag. Valsts Tiesu medicīnas ekspertīzes centru Hipokrata ielā 2 un nedaudz paplašinātā veidā vēl aizvien kalpo LMA studentu, kā arī LU Juridiskās fakultātes studentu apmācībai.

Stomatoloģijas muzejs, visticamāk, izveidots netika, ja neņem vērā studentu ierastos mācīblīdzekļus, taču pastāvēja noteikta iniciatīva tā radīšanai, ko apliecina dažas norādes arhīva dokumentos.

Latviešu Zobārstu biedrība 1939.gada 23.maijā Medicīnas fakultātei dāvināja stomatoloģijas pamatlīcēja Latvijā profesora Kārļa Barona (1865–1944) bronzas krūšutēlu un saņēma atļauju to izstādīt Zobārstniecības institūta telpās Stabu ielā 9¹¹ (tagad šī bīste atrodas Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja ekspozīcijā).

Pēc K.Barona traģiskās bojāejas Turaidā un sakarā ar viņa pārapbedīšanu Rīgā LVU rektors profesors Matvejs Kadeks (1897–1950) 1945.gada 7.maijā ierosināja Medicīnas fakultātes Stomatoloģijas nodaļu nosaukt tās dibinātāja un ilggadīgā vadītāja vārdā (“Kārļa Barona Zobārstniecības institūts”), ko LVU Padome atbalstīja un lūdza Latvijas PSR valdību to apstiprināt. Savukārt K.Barona skolnieks un darba turpinātājs profesors Dominiks Kalvelis (1903–1988) ierosināja izveidot K.Barona piemiņas muzeju un izdot viņam veltītu monogrāfiju¹², taču nekas no iecerētā izpildīts netika.

Neiroloģijas muzejs, kas arī fiksēts 1945.gada atskaitē, veidojās profesora Jāņa Vildes (1900–1971) vadībā, taču plašākas ziņas par to arhīvā iegūt neizdevās, tālab jāizlīdzas ar neuroķirurga un antropologa Kārļa Arāja sniegtajām ziņām¹³.

J.Vilde muzeju sācis veidot jau 1924.gadā, kad profesora G.Bakmaņa vadībā bija pievērsies latviešu smadzeņu svara pētījumiem. Kolekcijas pilnveidošanu viņš turpināja, strādājot profesoru Edvarta Kalniņa (1869–1949) un Hermaņa Budula (1882–1954) klīnikās, līdz 1940.gadā pats kļuva par Nervu slimību katedras un klīnikas vadītāju un

⁹ Turpat, 204., 205.lpp.

¹⁰ *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. R., 1939, 1. d., 603.lpp.

¹¹ LVA, 7427. f., 6. apr., 408. l., 69. lp.

¹² LVA, 1340. f., 10. apr., 9. l., 4. lp.

¹³ K.Arāja saruna ar A.Vīksnu notika 2001.gada 17.janvārī.

pēc tās pārvietošanas uz Rīgas pilsētas I.slimnīcas jaunuzcelto korpusu varēja izveidot muzeju divās istabās.

Tas bijis smadzeņu muzejs, kurā uzmanība pievērsta dažādām patoloģijām, vāktas arī "ievērojamu latviešu" smadzenes. Preparāti bijuši izvietoti kādās 500 stikla burkā; ekspozīciju papildinājuši zīmējumi un tabulas. Muzejs izmantots gan mācību, gan zinātniskos nolūkos; par to gandarījumu izteikuši arī PSRS zinātnieki, kas ieradušies uz pirmajām pēckara neirologu konferencēm Rīgā.

Diemžēl, pēc J.Vildes atbrīvošanas no katedras vadītāja pienākumiem 1947.gadā un it īpaši – pēc aresta 1951.gadā interese par muzeju zudusi un tas izputināts. Profesors Vasīlijs Kalbergs (1893–1983) preparātus atteicies uzņemt Anatomijas muzejā, daļa esot pārvietota uz profesora Aleksandra Liepukalna (1892–1966) vadīto Hospitālās ķirurģijas klīniku studentu apmācībai turpat I.slimnīcā, daļa – uz slimnīcas projektūru, bet vairums tomēr gājis bojā.

Ķirurģijas muzejs tapa kopā ar Vispārējās ķirurģijas katedru un klīniku Rīgas pilsētas 2. (tag. Paula Stradiņa klīniskās universitātes) slimnīcā 1929.gadā¹⁴, un tā izveides iniciators bija profesors Pauls Stradiņš (1896–1958). Tas bija ķirurģiskās patoloģijas muzejs un galvenokārt kalpoja studentu apmācībai. Iedvesmai P.Stradiņam bija kalpojuši vismaz divi avoti: viņa skolotāja profesora Sergeja Fjodorova (1869–1936) klīnikas ķirurģiskās patoloģijas muzejs Petrogradā, kā arī pasaulē pazīstamā Džona Hantera (1728–1793) kolekcija Londonā. Ar laiku P.Stradiņš muzeju papildināja ar mākslas darbiem un dažādiem vēsturiskiem priekšmetiem. tā pakāpeniski pārtopot Medicīnas vēstures muzejā, ko plašāk jau ir aplūkojis P.Stradiņa dēls akadēmiķis Jānis Stradiņš¹⁵. Vien jāatzīmē, ka daļa no sākotnēji iecerētā, proti, tieši ķirurģiskās patoloģijas muzeja, ir saglabājusies savā sākotnējā vietā, tag. LMA Ķirurģijas klīnikā Paula Stradiņa slimnīcā.

Medicīnas vēstures muzejs, kā labi noprotams, bija idejas turpinājums, un tā reālākas aprises iezīmējās pēc 1931.gada, kad iecere sāka gūt aizvien vērīenīgāku risinājumu. Turklāt 1940.gada 20.maijā P.Stradiņš jau pavisam konkrēti lūdza 2 tūkst. latu no Kultūras fonda Medicīnas vēstures muzeja ierīkošanai un saņēma Medicīnas fakultātes atbalstu šai ziņā¹⁶, taču paliek neizziņāts, vai šo finansējumu sakarā ar valsts varas maiņu viņš saņēma. Bet tieši laiks no 1939. līdz 1945.gadam ar savām vēsturiskām kataklizmām, straujām un biežām varas pārejām izrādījās ļoti nozīmīgs muzeja krājuma komplektēšanā, un profesors to

¹⁴ *Latvijas Universitāte divdesmit gados*. R., 1939. 1. d. 639.lpp.

¹⁵ Страдынь Я.П. Становление Музея истории медицины профессора П.И.Страдыня. В кн. *Из истории медицины*. Р., 1960, т.3, с.39–153.

¹⁶ LVVA, 7427. f., 6. apr., 409. l., 61. lp.

lietderīgi izmantoja, daudzas kultūrvēsturiskas vērtības paglābjot no iznīcības.

Oficiālu juridisku statusu muzejs ieguva 1944.gada 21.aprīlī, kad Universitātes Saimniecības padome apstiprināja "Noteikumus par Universitātes Medicīnas vēstures muzeju"¹⁷. Noteikumos jeb nolikumā, statūtos bija izvirzīts muzeja mērķis, noteikta darba kārtība, finansējums, kā arī struktūra (vispārējās medicīnas vēstures nodaļa, Latvijas medicīnas vēstures nodaļa, kara ķirurģijas vēstures nodaļa, dziedniecības iestāžu izbūves un iekārtas nodaļa, arhīvs). Muzeja izveidē svarīgs stimuls bija gatavošanās Medicīnas fakultātes 25 gadu jubilejai 1944.gada rudenī¹⁸, taču tā vairs nevarēja notikt sakarā ar tiešu karadarbību.

Iecere realizāciju pirmās pastāvīgās ekspozīcijas veidā guva nedaudz vēlāk, nākamā gadā, kad tai tika izmantota kāda no slimnīcas barakām un kad par muzeju parādījās pirmās atsauksmes presē¹⁹. Muzejā bija 23 zāles, bet iepriekšiecerētām klāt bija nākusi vēl viena – Krievu medicīnas vēstures nodaļa. Tomēr P.Stradiņa plāni bija grandiozi, un jau 1946.gadā Medicīnas fakultātes klīniskās pilsētiņas projektā viņš paredzēja īpašas ēkas būvniecību muzejam ar 1,5 tūkst. m² platību²⁰, taču sakarā ar pēckara grūtībām tas izpalika.

Muzeja turpmākā eksistence saistījās ar neskaidrību par tā administratīvo pakļautību, kas vairākkārt mainījās (LVU, LPSR Zinātņu akadēmija, RMI), līdz 1957.gada 3.septembrī ar valdības lēmumu tas tika oficiāli dibināts kā patstāvīga valsts iestāde. Turpmāk norisa pārvākšanās no slimnīcas uz namu Antonijas ielā 1, pēc profesora nāves – nosaukšana Paula Stradiņa vārdā 1958.gada 18.augustā, bet ekspozīcijas atklāšana jaunajās telpās – 1961.gada 20.jūlijā.

Tā kā turpmākā muzeja darbība ir pietiekami plaši atspoguļota literatūrā, vien jāpiemin, ka, paplašinoties turpmākā gaitā, muzejam ir izveidotas trīs filiāles: 1987.gadā – Farmācijas muzejs (par tā tapšanu skat. turpmāk), 1988.gadā – Jēkaba Pīmaņa Anatomijas muzejs, un tajā pašā 1988.gadā – bērnu ķirurga profesora Aleksandra Bieziņa (1897–1975) memoriālais muzejs Madonas rajona Sarkaņu ciema Dilmaņos; bez tam vēl 1990.gadā izveidota muzeja nodaļa Viesītē. Mūsdienās Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs ir viens no visievērojamākajiem sava profila muzejiem pasaulē.

Farmācijas muzejs veidojās līdztekus un vienlaicīgi ar Paula Stradiņa muzeju un pat agrāk, jo tā tapšana bija cieši vienota ar Baltijas

¹⁷ Turpat, 7. apr., 68. l., 39. lp.

¹⁸ Страдынь П.И. *Избранные труды*. Р., 1965. т.3. с.343.

¹⁹ Osis R. Cilvēce cīņā pret slimībām. Vērojumu prof. P.Stradiņa medicīnas vēstures muzejā. *Cīņa*, 1945. 4.dec.

²⁰ Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs. Rokrakstu un dokumentu krājums, 204.f.

aptieku tradīcijām un cīņu par to saglabāšanu pietiekami uzskatāmā veidā, kālab nepieciešama neliela atkāpe.

Rīgas Vēstures un kuģniecības (agrāk – Doma) muzejs, kas ir vecākais Latvijā un dibināts 1773.gadā uz ārstu un aptiekāru Martini un Himzeļu dzimtas kolekcijas bāzes, jādodomā, jau kopš darbības sākotnes sevī ietvēra kādus aptieku piederumus. 1891.gadā tajā tika izveidots Rīgas aptieku interjers ar 18.gs. stāvtraukiem, piestām, svariem, retortēm, rakstāmrīkiem, laikmetam atbilstīgām mēbelēm u.tml.²¹ Pēc Pirmā pasaules kara šī ekspozīcija²² netika saglabāta, taču gluži pārsteidzošā veidā pēc Otrā pasaules kara parādījās pavisam citā vietā – topošajā Paula Stradiņa muzejā, par ko nav grūti pārliecināties, salīdzinot fotoattēlus. Tik tiešām, un to apliecina arī dokumenti, profesors bija patapinājis ne tikai eksponēšanas ideju, bet arī daļu priekšmetu.

Otrs Farmācijas muzeja dibināšanas ceļš nāca no Petrogradas, kur Pirmā pasaules kara laikā latviešu farmaceits Dāvis Blūmentāls (1871–1937) bija sācis veidot kolekciju Petrogradas Farmaceitu biedrības uzdevumā²³. Atgriezies Latvijā 1920.gadā, D.Blūmentāls kolekcionēšanu turpināja, bet pēc viņa nāves 1937.gadā šo darbu vadīt uzņēmās profesors Jānis Maizīte (1883–1950).

Farmācijas muzeju J.Maizīte ierīkoja 1938.gadā LU Ķīmijas fakultātes Farmācijas ķīmijas katedras telpās Baznīcas ielā 5, dzīv.11. Fakultātes oficiālais lēmums par muzeja atvēršanu tika pieņemts 1937.gada 10.novembrī, bet 1940.gada 8.maijā tas tika iekļauts LU palīginstītūtu sastāvā²⁴. Eksponāti bija izvietoti trīs istabās, bet muzeja struktūrā paredzētas šādas nodaļas: 1) oficīnas iekārta, 2) materiālu istabas iekārta, 3) laboratorijas iekārta, 4) zāļu līdzekļi un farmācijas izglītība, 5) kara farmācija, 6) tautas dziedniecība un 7) arhīvs. Statūtos muzeja darbības mērķis bija formulēts šādi: “Krāt materiālus par agrākās un tagadējās farmācijas attīstības gaitu, it sevišķi Latvijā, kā arī ar saviem ekspozītiem kalpot studentu apmācībai”²⁵.

Muzeja pamatu veidoja 1) D.Blūmentāla kolekcija, 2) Rīgas Farmaceitu biedrības un Kurzemes Farmaceitu biedrības arhivālijas, 3) paša J. Maizītes vākums, it īpaši laikā no 1939. līdz 1945.gadam, kad biežos varas maiņas periodos daudzi senlaicīgi piederumi no aptiekām

²¹ Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands in Riga. Führer durch die Sammlungen der Gesellschaft im Dommuseum, 5. Aufl. R., 1904. S.11.

²² Neumann W. *Unser Dommuseum*. R., 1913, S.10–12.

²³ Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Rokrakstu un dokumentu krājums. 128. f., 1. l.

²⁴ LVVA, 7427. f., 6. apr., 205. l., 1., 2. lp.

²⁵ Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs, Rokrakstu un dokumentu krājums, 283. f., 4. l.

vienkārši tika izmesti ārā. Bet abas minētās bija vecākās farmaceitu biedrības Latvijā, kas tika likvidētas īsi pirms vācbaltiešu izceļošanas. Biedrības bija pietiekami turīgas, un likvidācijas komisija būtībā pieļāva to mantas ļaunprātīgu izsaimniekošanu, savukārt J.Maizīte šajā nepievilcīgajā situācijā savāca vērtīgus aptieku dokumentus, jau sākot ar 17.gs., aptiekāru portretus, dažādus vēsturiskus priekšmetus, grāmatas u.tml., ko likvidācijas komisija uzskatīja par izūtrupēšanai nenoderīgiem²⁶.

Pēc J.Maizītes nāves šis muzejs ar LVU rektora 1950.gada 8.marta pavēli tika nodots Medicīnas fakultātes komisijai ar P.Stradiņu priekšgalā²⁷. Tādējādi J.Maizītes vākums saplūda kopā ar P.Stradiņa kolekciju, uz kuras pamata 1957.gadā oficiāli tika nodibināts Medicīnas vēstures muzejs. Taču nodošanas un pieņemšanas laikā daļa materiālu bija noklīdusi un nonākusi privātās rokās, ko apliecina to atgriešanās Paula Stradiņa muzejā pa līkloču ceļiem pēc vairākiem gadu desmitiem.

Izveidojot Farmācijas muzeju divās restaurētās 18.gs. ēkās R.Vāgnera ielā 13 un 15 kā Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja filiāli 1987.gadā, jau krietni papildinātā un pilnveidotā veidā tika atjaunots D.Blūmentāla un J.Maizītes loļojums²⁸.

Noslēgumā jāpiemin, ka, lai arī visi aplūkotie muzeji, kas tapuši LU sastāvā, vēlāk savu gaitu ir turpinājuši ārpus šīs augstskolas, tomēr pēc Medicīnas fakultātes atjaunošanas LU ir sākusi atjaunoties arī fakultātes muzeju tradīcija. Uzskatāms apliecinājums tam ir **LU Anatomijas un embrioloģijas muzejs**, kas tapa straujā tempā. Jau drīz pēc LU Medicīnas fakultātes Anatomijas un histoloģijas katedras izveidošanas 1998.gadā (Biķernieku slimnīcā Lielvārdes ielā 68) tika sagatavoti studentiem nepieciešamie mācīb līdzekļi, 1999.gadā iegūta patoloģisko embriju un augļu kolekcija²⁹, bet pēc pieredzējušās muzejnieces R.Lindbergas iesaistīšanās katedras darbā 2000.gadā jau varēja sākt domāt par muzeju, turklāt netrūka arī ekskursantu, galvenokārt no vidusskolu audzēkņu vidus. Osteoloģijas, teratoloģijas un pārējās kolekcijas tiek pētītas un izmantotas studentu un rezidentārstu apmācībai³⁰.

Sekoja likumsakarīgs pavērsiens, 2001.gadā oficiāli izveidojot šo muzeju, kura krājumā jau ir 3,5 tūkst. muzejvienību un kura struktūra

²⁶ LVVA, 3988.f., 1.apr., 3.l., 112., 144., 228.–232.lpp.

²⁷ Turpat, 7427.f., 13.apr., 1082.l., 238.lp.

²⁸ Виксена А. Контуры исследовательской и музейной работы по истории фармации и аптекарского дела в Латвии (XIX век и первая половина XX века) *Из истории медицины*. Р., 1989, т.18, с.102–116.

²⁹ Čjēgere V. Mazuliši kolbā – zinātnei. *Sveiks un Vesels*, 2000, 11., 50.–53.lpp.

³⁰ Pīlmane M. Anatomijas un histoloģijas katedras kolekcijas. *Universitātes Avīze*, 2001, 23.janv.

sekojoša: 1) morfoloģijas nodaļa ar anatomijas, antropoloģijas, paleopatoloģijas un vēstures apakšnodaļu, 2) histoloģijas nodaļa ar histoloģijas un mikroskopijas apakšnodaļu, 3) embrioloģijas nodaļa ar teratoloģijas apakšnodaļu.

Latvijas medicīnas muzeju kopainu mūsdienās veido jau minētais Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs ar savām filiālēm, vairāku LMA katedru mācību muzeji, LU Anatomijas un embrioloģijas muzejs, kā arī Latvijas psihiatrijas vēstures muzejs Jelgavā, Smiltenes novada medicīnas muzejs, Talsu leprozorija muzejs, Rīgas pilsētas 7.klīniskās slimnīcas muzejs, Strenču psihiatriskās slimnīcas muzejs un vēl dažas apjomā nelielas kolekcijas (vitrīnas, stendi) vairākās citās ārstniecības iestādēs, piemēram, sakarā ar gaidāmo divsimtgadi 2003.gadā muzejs tiek veidots Rīgas pilsētas 1.klīniskajā slimnīcā.

Atjaunotajai LU Medicīnas fakultātei sadarbībā ar LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeju jārod sava paliekoša vieta šajā muzejniecības procesā.

SKAITĻOŠANAS TEHNIKAS UN INFORMĀTIKAS MUZEJS

Andrejs Skuja

Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzeja izveidošanos (1984.gadā) un turpmāko attīstību noteica Latvijas Universitātes struktūrvienības – Skaitļošanas centra (kopš 1990.gada – Matemātikas un informātikas institūta) būtiskā loma datortehnikas praktiskās lietošanas un programmēšanas teorētisko pamatu izstrādes ieviešanā Latvijā un – turpmākajos gados – tālākā pilnveidošanā visas bijušās Padomju Savienības (PSRS) mērogā.

Aizvadītā gadsimta 40.gados izgudrotie, līdz šim vispilnīgākie skaitļošanas automatizācijas līdzekļi – elektroniskie datori (sākotnēji dēvēti par elektroniskajām skaitļošanas mašīnām vai skaitļotājiem) dažos gados atklāja līdz tam grūti iedomājamas iespējas visdažādākās informācijas uzkrāšanā, loģiskā (t. sk. matemātiskā) apstrādē un izsniegšanā lietotājam vispiemērotākajās formās, iegūstot tādējādi būtisku nozīmi visu valstīm un sabiedrībām svarīgu nozaru (sevišķi aizsardzības un ekonomikas) vadīšanā, bet nedaudz vēlāk – arī katra indivīda interešu un vajadzību apmierināšanā.

Ar zināmu novēlošanos un lielā slepenībā notikusī PSRS iesaistīšanās šīs tehnikas nozares izmantošanā un attīstībā kļuva pieejama civilajai zinātnei 50.gadu otrajā pusē, gan rosinot tolaik tradicionālo unikālu skaitļotāju būvi zinātniskās pētniecības iestādēs (1960.gadā toreizējās LPSR Zinātņu akadēmijas Fizikas institūtā tika pabeigta Jāņa Daubes un Alda Bauma vadītā datora “LM-3” būve), gan dodot iespēju iegādāties pirmos sērijveidā ražotos elektroniskos skaitļotājus (datorus). Pēdējo no minētajiem virzieniem pēc pieredzējušā lietišķās matemātikas speciālista Eižena Āriņa ieteikuma izvēlējās Latvijas Valsts universitāte, apņēmoties uzstādīt un ekspluatēt tolaik jaudīgāko PSRS ražot uzsāktu datoru “BESM-2”.

Šim nolūkam 1959.gada 11.novembrī izveidotais un Eižena Āriņa līdz 1978.gadam vadītais “LVU Skaitļošanas centrs” (SC) dažu gadu laikā ne vien izvērta maksimāli efektīvu iegūtā datora izmantošanu valsts vadības izvirzīto tautsaimniecības plānošanas un uzskaites uzdevumu izpildē, bet arī - piesaistot arvien plašākus pieredzējušu un topošu zinātnieku un speciālistu kadrus – kļuva par Latvijas vadošo zinātnisko centru ar visdažādākajām praktiskajām nozarēm saistītu matemātisku problēmu risināšanā. Prasme atrast ieinteresētus un maksātspējīgus klientus visā PSRS un tās neskaitāmajos resoros ļāva ievērojami paplašināt SC darbības profilu un darbinieku skaitu (80.gadu vidū tajā

brīžiem strādāja vairāk nekā 500 līdzstrādnieku, no tiem vairāk par pusi – tieši zinātniskās pētniecības un programmu izveides darbā iesaistītu), vairot universitātes kopējos ieņēmumus un regulāri atjaunināt un paplašināt izmantojamo datoru parku (atsevišķos periodos vienlaikus ekspluatējot pat līdz 6 tolaik izmēros milzīgajiem “statju” datoriem). Pirmajos 30 SC pastāvēšanas gados vairākkārtēja mācību prakse tajā bija obligāta visiem universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes studentiem, daudzi no kuriem šē turpināja izvērst savu zinātnisko karjeru. Vairāk nekā 90 SC līdzstrādnieku darbu rezultātā guva iespēju aizstāvēt disertācijas, vēlākajos gados ievērojami papildinot LU docētāju un profesoru saimi.

Šādas izcilas un plaši pazīstamas Latvijas zinātniskās iestādes pastāvēšanas gaitā vairākkārt izskanējusi doma vēsturiski fiksēt tās straujo izaugsmi, kā arī ieguldījumu datorzinātņu attīstībā un skaitļošanas tehnikas izmantošanā un pilnveidošanā guva reālu iespēju īstenoties, tuvojoties SC 25.gadadienai, kad ilggadējais tā vadošais darbinieks, pirmā (un gandrīz vienīgā) Latvijā radītā datora būves vadītājs Jānis Daube uzsāka SC uzkrāto fotomateriālu un agrāk izmantoto (vēlāk demontēto) datoru saglabājušos agregātu un detaļu apzināšanu un vākšanu. Pēc viņa nāves 1982.gadā ar toreizējā SC direktora Nikolaja Ustinova un dažādo sabiedrisko un politisko organizāciju atbalstu un konkrētu uzdevumu – izveidot tolaik populāro iestādes “darba slavas muzeju” – darbu turpināja citi SC veterāni un tā tapšanas liecinieki: inženiertehniskie darbinieki Harijs Gradovskis un Andrejs Skuja un matemātiķe-programmētāja Ausma Šķerstena.

Pakāpeniski apgūstot vairāk nekā 200 kvadrātmetrus citādi grūti izmantojamas platības SC ēkas (Raiņa bulvārī 29) bēniņos, ar tolaik plašo, bet relatīvi maznoslogoto tehnisko dienestu un daudzu brīvprātīgu palīgu pūlēm divu gadu laikā izdevās izveidot muzeja ekspozīciju, kura tā atklāšanas dienā – 1984.gada 12.novembrī – sniedza pietiekami plašu ieskatu Skaitļošanas centra kā zinātniskās pētniecības iestādes gaitā un gūtajos panākumos, taču – darbu vadītāju tehniskās ievirzes un senlolotu ieceru rezultātā – pārsvarā tomēr atainoja skaitļošanas tehnikas un it īpaši datoru vēsturiskos pirmsākumus un attīstības gaitu, ilustrējot pēdējo ar daudziem saglabātiem SC izmantotās tehnikas paraugiem un tās lietošanas liecībām un rezultātiem.

Līdz ar to jau muzeja dzimšanas brīdī iezīmējās tehnikas elementu pārsvars tā ekspozīcijā un fondos, ko piedevām vēl veicināja SC kolektīva nozīmīgākās daļas – zinātnisko darbinieku un programmētāju – sākotnējā muzeja misijas neizpratne un nevēlēšanās nodot tam saglabāšanai nākamajām paaudzēm savas darbības liecības un rezultātus (protams, nereti arī tās daļējās slepenības dēļ). Taču laimīgā kārtā šis brīdis sakrita ar PSRS izsludinātās “sabiedrības informatizācijas un

datorizācijas” politikas sākumu, kura paredzēja iedzīvotāju (it sevišķi skolu jaunatnes) iepazīstināšanu ar “nesociālistiskajā” pasaulē nesalīdzināmi tālāk attīstījušos datortehniku un tās lietošanas iespējām.

No apmēram 200 tolaik Latvijā darbinātajiem agrīnajiem statņu datoriem tikai LVU Skaitļošanas centrā strādājošie arvien bija pieejami interesentu ekskursijām ar profesionāli kvalificētu vadību. Sākotnēji apbrīnojami plašais to pieplūdums, kas bija gandrīz apstājis 70.gados (“stagnācijas” periodā), tagad draudēja strauji atjaunoties. Šādā situācijā par jaunizveidotā muzeja pamatfunkciju gluži automātiski kļuva apmeklētāju iepazīstināšana ne tik daudz ar SC sasniegumiem zinātnē, cik ar automatizētās skaitļošanas būtību, datoru attīstību un pašreizējo stāvokli gan valstī, gan pasaulē, balstoties uz SC pieredzi un tajā saglabātajām materiālajām liecībām.

Apstākļos, kad pārējo pasauli ik gadus pārpludināja desmiti miljonu jaunu, izmēros nelielu personālo datoru, kas Latvijā un pārējā PSRS bija pieejami tikai nedomātos eksemplāros, interese par muzeja rīcībā nodoto vienīgo šādu “nākotnes datoru”, protams, bija milzīga. Tās kopā ar muzeja vēsturisko ekspozīciju un iepazīšanos ar tolaik SC vēl ritošo “klasisko” lielizmēru datoru ekspluatāciju ievērojami atviegloja jauno obligāto apmācības programmu apguvēju – mācību iestāžu audzēkņu un visdažādāko iestāžu visdažādāko rangu darbinieku – citādi vienīgi absolūti “sausā” teorijā balstītos pirmos soļus turpmākajā darba un dzīves “jaunās dimensijas” iepazīšanā. Pirmo piecu gadu laikā muzejam šādi izdevās palīdzēt pārvarēt “datoranalfabētismu” vismaz 8500 Latvijas iedzīvotājiem.

Novērtējot situācijas konjunktūru un perspektīvas, kā arī muzeja uzkrāto pieredzi, SC vadība sākotnēji nolēma jaunizveidoto SC vēstures muzeju daļēji pārprofilēt par attiecīgo zinātņu un tehnikas nozaru vēstures muzeju ar nosaukumu “LVU Skaitļošanas centra un informātikas vēstures muzejs”, bet 1988.gadā – piekrist tā iekļaušanai vienotajā LVU muzeju sistēmā, saglabājot daļēju pakļautību arī Skaitļošanas centram – vēlākajam Matemātikas un informātikas institūtam (MII) – kā vienīgajam muzeja uzturētājam un finansētājam. Kļuva iespējama plašāka un mērķtiecīgāka vēsturiskas nozīmes materiālu un eksponātu vākšana, kuru gan kavēja muzeja darba “sabiedriskais” raksturs (līdztekus tā darbinieku algotajam pamatdarbam “ražošanā”) un nelielais brīvprātīgo aktīvistu skaits. Tāpat kļūdains bija SC Padomes lēmums apstākļos, kad (80./90.gadu mijā) notika masveida atteikšanās no smagnējās agrāko paaudžu datortehnikas, bet valsts iestādēs inflācijas dēļ krājās lieli neizmantoti līdzekļi, neatļaut muzejam iegādāties vai pārņemt bilancē viegli pieejamus, tagad jau unikālus klasiskās (it sevišķi sociālisma valstīs ražotās) datortehnikas paraugus, kuri tagad jau visi izsviesti vai pārkausēti.

Pēc radikālas MII darbības reorganizācijas 1992.gada sākumā toreizējā LU muzeja štatos nācās pāriet arī vienīgajiem diviem (pēc H.Gradovska aiziešanas pensijā 1988.gadā) "LU MII un informātikas vēstures muzeja" sabiedriskajiem darbiniekiem – A.Skujam un A.Šķerstenai. Tagadējā LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja struktūrā šis muzejs ieguvis nosaukumu "Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzejs", taču (galvenokārt reprezentācijas nolūkiem) saglabāts (ar veco nosaukumu) arī MII struktūrā. Tas ļauj pēdējam segt muzeja telpu uzturēšanas, kā arī komunālo un dažādu tehnisko pakalpojumu izmaksas; savukārt muzeja funkcijās saglabājas arī uzdevums krāt un pētīt ne vien nozares globālās un lokālās (Latvijas) attīstības vēstures liecības, bet arī MII (bij. SC) attīstību un darbību dokumentējošos materiālus (kuru paglabāšana no masveida iznīcināšanas kļuva īpaši aktuāla pēc augšminētās MII reorganizācijas).

Tādā kārtā muzeja 15 pastāvēšanas gadu gaitā Latvija ieguvusi kaut pagaidām relatīvi "provinciālu" un ne pārāk plašu, tomēr savdabīgu un pat unikālu objektu pagaidām vēl ļoti retā muzeju attīstības virzienā. Līdz šim pasaulē pazīstami tikai divi datortehnikas muzeji (ASV), kā arī datortehnikai veltīta nodaļa Maskavas Politehniskajā muzejā (Krievijā) un nedaudzas – pārsvarā pirmsdatoru ēras – skaitļošanas tehnikas kolekcijas Vācijā un citur. Ja pēdējās lielāko tiesu interesē tikai nozares speciālistus, tad ASV muzeji pamatā ar vadošu ražotājfirmu atbalstu demonstrē apmeklētājiem visjaunākos datortehnikas sasniegumus, mazāk rūpējoties par pagātnes liecību saglabāšanu un eksponēšanu. Tādēļ nav brīnums, ka LU Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzejs lielu interesi izraisa tieši ārzemju apmeklētājos, kuri uzteic Rietumos mazāk izplatīto nozares vēsturiskās attīstības atainojumu saistībā ar konkrētu tehnikas izmantošanas vidi (noteiktu iestādi).

Diemžēl, pēdējos 10 gados Latvijā noritējušie attīstības procesi pašreiz neļauj muzeja potenciālu pilnvērtīgi izmantot vietējās sabiedrības intereses piesaistei un izglītošanai. Iekļaušanās brīvā tirgus sistēmā pavēra ceļu datortehnikas lēcienvēda ieplūšanai visās cilvēku darbības un sadzīves sfērās, pietiekami ātri ļaujot iegūt arī lietošanai nepieciešamās iemaņas katrā tās secīgajā attīstības fāzē bez pakāpeniskas "pamatu apgūšanas" nepieciešamības. Savukārt izglītības sistēma, tiecoties pāātrināti veicināt mācību vielas atbilstību ikbrīža darba tirgus prasībām, galveno zinātņu un tehnikas nozaru apgūvē nepamatoti atstājusi novārtā padziļinātai izpratnei un iztēles rosināšanai tik nepieciešamo vēsturiskuma principu. Rezultātā tikai reta mācību iestāde, intensīvi realizējot praktisko datorapmācību patlaban neredzēti straujās datoru iespēju pilnveidošanās apstākļos, spēj atlicināt laiku un gribu audzēkņu iepazīstināšanai ar šī procesa attīstības vēsturiskajām pamatlīnijām un vadošajiem principiem.

Bez tam citu nozaru speciālistu un gadījuma interesentu piesaistei traucējoša ir muzeja atrašanās grūti pieejamā vietā (daļēji slēgta tipa iestādes 5.stāvā) un personāla minimālā skaita radītā neiespējamība apkalpot plašāku publiku tai piemērotākajā laikā (piem., brīvdienās) bez iepriekšēja pieteikuma. Tāpat speciāla tehniskā aprikojuma un kvalificētāka (visjaunākās datorizētās informācijas apstrādes tehnoloģijas pārzinoša) personāla trūkums neļauj demonstrēt darbībā (vai pat interaktīvi izmantot) vēl darba kārtībā esošus muzeja eksponātus, kuri nonākuši muzeja fondos ar LU MII vadības, kā arī brīvprātīgu muzeja aktīvistu un sponsororganizāciju gādību. (No pirmajiem jāatzīmē agrākie SC darbinieki Pēteris Ozoliņš un Ivars Andersons, bet no pēdējām – Rīgas Tehniskā koledža, virkne LU struktūrvienību, firma "Trio J" un Rīgas 41.vidusskola).

Pašreizējo muzeja ekspozīciju ievada informācija un fotoattēli par muzeja tapšanas vēsturi – pirmajiem pasākumiem SC (MII) vēstures fiksācijā un muzeja veidošanas gaitu.

Tāpat fotoattēlos un plānos parādīta nozīmīgā Rīgas kultūras vēstures objekta – ēkas, kurā atrodas muzejs – vēsture tā apkārtnes – kanālmalas apstādījumu un Raiņa bulvāra – izveides un apbūves kontekstā.

Sekojošā ekspozīcijas daļa fotoattēlos un materiālās liecībās sniedz pārskatu par skaitļošanas automatizācijas vēsturi no 17.gadsimta līdz pirmo datoru tapšanai pasaulē un Latvijā (20.gs. 50.gadiem). Atsevišķa vitrīna veltīta unikāliem materiāliem par pirmā Latvijas datora "LM-3" būvi un ekspluatāciju. (Daļa šī datora mezglu glabājas arī Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja fondos.)

Ekspozīcijas turpinājumā fotomateriāli un dokumentu citāti ataino LVU Skaitļošanas centra dibināšanu, tā darbības pamatvirzienus un darbu aizsācējus tajos, kā arī iestādes vadītājus līdz tās reorganizācijai 1992.gadā. (Pašlaik top ekspozīcijas turpinājums, veltīts LU Matemātikas un informātikas institūta attīstībai un darbībai pēdējos 10 gados.) Vitrīnā skatāmas SC darbā pirms datoru uzstādīšanas izmantotās "klasiskās" skaitļošanas ierīces.

Tāpat daudzos fotoattēlos atainoti vadošie SC zinātniskie darbinieki un viņu līdzstrādnieku kolektīvi, kā arī par izcilākajām izstrādņēm piešķirtie valsts apbalvojumi; sniegti arī dati par darbinieku zinātnisko izaugsmi, bet vairākās vitrīnās redzami zinātniskās darbības virzieniem raksturīgākie un nozīmīgākie SC līdzstrādnieku sagatavotie iespieddarbi – gk. monogrāfijas un mācību grāmatas.

Lielākā ekspozīcijas daļa veltīta Skaitļošanas centrā līdz 1990.gadam izmantotās datortehnikas iegādes, uzstādīšanas, ekspluatācijas un pilnveidošanas vēsturei, kuru ilustrē ap 180 fotoattēlu, pirmā datora "BESM-2" makets (mērogā 1:20), vairāk nekā 20 atsevišķu

datoru mezglu un iekārtu, kā arī dažādi ekspluatācijas palīg līdzekļi, programmu un iegūto rezultātu paraugi. (Daži no eksponētajiem datoru agregātiem jau kļuvuši pasaulē unikāli.) Tāpat eksponētas daudzas liecības par tolaik PSRS vispārpieņemto datoru modernizāciju un ekspluatācijai nepieciešamo palīgierīču izgatavošanu "pašu spēkiem" SC laboratorijās un darbnīcās (piem., dažādas kontroles iekārtas). Sevišķi pilnīgi saglabāta virkne Latvijā vienīgā (un PSRS ļoti retā) Francijā un ASV būvētā 2.paaudzes datora statņu un ierīču (piem., pirmā Latvijā izmantotā magnētisko disku atmiņas iekārta).

Iekārtota arī neliela salīdzinoša ekspozīcija dažādo paaudžu datoru elektronisko pamatelementu un atmiņas ierīču evolūcijas demonstrēšanai, kurā redzami arī mūsdienās jau aizmirsti vēsturiski datorbūves elementi – elektronu lampas un to shēmas, aiztures līnijas, ferītatmiņas u.c.

Eksponēšanas iespējas pagaidām vēl gaida lielāks skaits savulaik plaši izplatīto un arī Skaitļošanas centrā ekspluatēto 3.paaudzes "JeS" sistēmas datoru mezglu un agregātu, kā arī pirmie elektroniskie kalkulatori.

Ekspozīcijas noslēgumā ilustrēta Skaitļošanas centra pāreja uz mazizmēra personālo datoru izmantošanu, kuri parādījās Latvijā tūlīt pēc muzeja nodibināšanas 1984.gadā. Pilnīgi vai daļēji saglabāti gan pirmie SC iegūtie un gk. apmācības mērķiem izmantotie PSRS un ārzemēs ražotie "mikrodatori" (kurus tolaik centās ieviest arī skolu datorklasēs), gan SC administratīvajā un zinātniskajā darbā arvien plašāk izmantotie personālie datori (sākotnēji sociālisma valstīs ražotie, vēlāk – ārzemēs iegādātie vai humānās palīdzības kārtā iegūtie), kuri līdz 1991.gadam pilnīgi izkonkurēja līdzšinējos statņu datorus un tika izmantoti arī pirmo elektroniskā pasta sakaru īstenošanai, bet nedaudz vēlāk – tīkla *Internet* pieslēguma un tā pakalpojuma sniedzēja – "LATNET" laboratorijas – izveidei MII.

Interesentiem pieejamos muzeja "atvērtajos" fondos eksponēts liels skaits (ap 60 vienību) SC un MII tieši neizmantotu, bet skaitļošanas tehnikas vēsturei būtiski nozīmīgu un raksturīgu datoru un to palīgierīču. Oriģinālākie (un izmēros lielākie) no tiem ir vēl 80.gadu beigās izmantotie "SM" sērijas "minidatori" un savulaik Latvijā vienīgais šī datoru tipa "ciltstēvs" – ASV ražotais dators "PDP-11" (kuru lietoja Elektronikas un datorzinātņu institūtā). Tāpat interesanti un nozīmīgi ir pirmie dažādajās toreizējās sociālisma valstīs ražotie personālie datori – slaveno amerikāņu "IBM PC" datoru kopijas.

Šajos fondos pieejama arī ļoti plaša Latvijā un PSRS tolaik pieejamās un izmantotās programmēšanai veltītās literatūras – ap 940 nosaukumu vispārēju apcerējumu un mācību grāmatu, kā arī atsevišķu programmēšanas valodu, programmu, operētājsistēmu un automatizētās vadības sistēmu aprakstu.

Muzeja "slēgtajos" fondos glabājas ļoti liels skaits daļēji vēl nesistematizētu dokumentāru liecību par skaitļošanas tehnikas pirmsākumiem Latvijā un datortehnikas ieviešanu un izmantošanu citās Latvijas organizācijās un iestādēs, šīs nozares skaroshi valdības u.c. vadošu orgānu direktīvie un normatīvie dokumenti, kā arī ļoti plaša SC (LU MII) darbību raksturojoša dokumentācija – piemēram, pilns SC (MII) arhīvs no 1959.gada līdz 90.gadu beigām 376 dokumentu vākos. Šī materiāla izpēte nākotnē būtu lielisks palīg līdzeklis Latvijas vēsturniekiem ne vien plašas skaitļošanas tehnikas un tās lietošanas attīstības, bet arī padomju birokrātijas vēstures rakstīšanā.

Tāpat savākta pilnīga izdoto SC (MII) līdzstrādnieku zinātnisko un mācību metodisko darbu kolekcija un nemitīgi papildinās plašais "letonikas" – skaitļošanas tehnikas un datoru problēmām veltīto Latvijā iespiesto rakstu – krājums, kā arī datortehnikai veltītās pasaules periodikas paraugu kolekcija.

Zinātņu vēstures pētniekiem nozīmīga var izrādīties plašā bibliotēkā reti saglabātu visdažādāko (gan Latvijā, gan ārpus tās noritējušo) ar SC (MII) tematiku saistīto zinātnisko un praktisko konferenču un semināru materiālu kolekcija.

Vairāk nekā 8000 fotoattēlos (lielākoties kopā ar negatīviem) fiksēta gan SC attīstības gaita, tā līdzstrādnieku kolektīva ikdienas darbība un saviesīgā sadzīve, gan arī skaitļošanas tehnikas un datoru vēsturi ilustrējošu materiālu reprodukcijas.

Jau 60.gados uzsākta presē publicēto materiālu vākšana par sākotnēji Latvijā vēl reti lietotās un maz popularizētās automātiskās skaitļošanas tehnikas problēmām un tās ieviešanas gaitu visdažādākajās zinātņu, tautsaimniecības un procesu vadības nozarēs, kas turpinās līdz šim laikam (neskarot plaši sazēlušo specializēto nozares periodiku). Rezultātā radusies pašreiz vairāk nekā 8000 gk. populārākajos dienas laikrakstos publicēto rakstu kolekcija sniedz uzskatāmu priekšstatu par iedzīvotāju informētības līmeni skaitļošanas tehnikas nozīmē, sasniegumos un lietošanā dažādos laika posmos, kā arī palīdz datēt Latvijai un pasaulei nozīmīgus momentus un notikumus šajā jomā pēdējos četros gadu desmitos.

Daļēji jau datorizētās datu bāzēs muzejs vāc un pastāvīgi papildina informāciju par līdz šim SC (MII) strādājušo darbinieku (kopskaitā vairāk nekā 2500 personu) dienesta gaitu gan šajā iestādē, gan pirms un pēc darba tajā, kā arī par viņu darbības liecībām – zinātniskajām u.c. publikācijām. Tāpat muzejs cenšas izmantot katru iespēju iegūt un saglabāt jebkuras dokumentāras, fotogrāfiskas vai materiālas liecības par skaitļošanas automatizācijā vislielāko ieguldījumu sniegušo Latvijas zinātņu un tehnikas darbinieku dzīvi un darbību, apkopojot tās viņu personālajos fondos. No pēdējiem pašlaik visbagātākie ir izcilā Latvijas

matemātika, ilggadējā SC līdzstrādnieka Emanuela Grinberga (1911–1982) fonds ar viņa matemātisko pētījumu un piezīmju pierakstiem vairāk nekā 42 000 rokraksta lappusēs, kā arī Eižena Āriņa un Jāņa Daubes personālie fondi.

Visbeidzot, jūtot atbildību par muzeja atrašanās vietas – 19.gs. celtas ģimnāzijas ēkas, kura kā tāda izmantota līdz pat 1944.gadam – vēstures saglabāšanu un izpēti, muzejs iespēju robežās cenšas neļaut zust jebkādām pieejamām liecībām un materiāliem par Lomonosova sieviešu ģimnāzijas un Rīgas 1. un 3.valsts ģimnāzijas darbību, cerot saglabāt tās varbūtējo nākotnē radāmo šo mācību iestāžu (vai to vēsturisko mantinieču) muzeju fondiem.

Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzejs ne vien aicina ikvienu interesentu iepazīties ar tā plašajām ekspozīcijām, bet arī arvien ar prieku un pateicību pieņems jebkuru palīdzību vēsturiski nozīmīgas un interesantas informācijas un materiālu liecību veidā savu fondu, kolekciju un datu bāzu papildināšanai.

SUMMARIES

JURIS ZAČIS

THE UNIVERSITY OF LATVIA AND THE STATE OF LATVIA

The University of Latvia named after the state of Latvia received an international recognition before the state of Latvia was recognized *de jure*. Following its motto "*Scientiae et Patriae*" the University of Latvia becomes a cornerstone of the new national state. It still has been occurring the only one Latvian speaking classical type university in the world. As such it was preserved by different occupants and renamed by them several times according to the rules of the regime. It is the only one university in Latvia bearing its legal rights since the moment it was officially opened in 1919. The main ones among them are the rights to have and to use the real estate as a private property.

IRĒNA ONDZULE

LATVIA AND THE UNIVERSITY OF LATVIA IN THE WORLD

The Republic of Latvia is situated in the North-eastern part of Europe. Latvia's territory is 64,000 sq km. Latvia's population consists of several ethnic groups: Latvians, Russians, Poles, Jews, Germans, Lithuanians, Estonians, Gypsies and others. In the 12th century Latvia was conquered by the western European (primarily German) crusaders, but later on it belonged to Russian Tsarist empire. Latvian intelligentsia of the days was educated mainly at the following universities – Tartu (Estonia), St. Petersburg, Moscow (Russia). The first higher education institution – Riga Polytechnic Institution was founded in 1862 (in 1915 RPI was evacuated to Russia).

Latvia proclaimed its independence on November 18, 1918. On the 28th of September 1919 when national liberation movement was still going on, the first Latvian higher school (University of Latvia since 1922/23) was solemnly opened in the former building of the RPI. The University of Latvia is the first of the classical type universities in the history of Latvia. The University of Latvia was the first in the world to introduce Latvian as the language of tuition. Between 1919 and 1940 the University of Latvia was the greatest centre of higher education, science and culture. Hitler and Stalin divided Eastern Europe into two parts and on June 17, 1940 Soviet troops occupied the territory of Latvia. Only after

fifty years, in 1991 Latvia became independent and returned to the international scene. The University of Latvia has been functioning since September 28, 1919. It has not been liquidated or officially closed during WW II or the years of the Soviet regime through its name has been changed six times. Since March 19, 1990 its name was renewed and will forever be the University of Latvia. The mission of the University still has been remaining the development and promotion of the higher human values as well as their transformer to future generations, respecting the national language, culture, peculiarities and needs of the development of Latvia.

ALIDA ZIGMUNDE **BALTIC TECHNICAL INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION**

The article deals with the development of the higher institutions in Latvia at the beginning of the XX century.

The role of Germany in the above-mentioned process is of great significance. The Baltic Technical Institution of higher education, founded by Germans, functioned for a short period of time.

MĀRIS BALTIŅŠ **THE NOSTRIFICATION OF SCIENTIFIC DEGREES IN LATVIA AND SOME PROBLEMS IN THE HISTORY OF SCIENCE CAUSED BY IT**

The nostrification is a legal process of recognition of scientific degrees proceeded in other countries (or in the same country before adoption of new system). In Latvia the nostrification of scientific degrees took place in early 20ies (after the foundation of the University of Latvia), in 40ies and early 50ies (after the incorporation of Latvia in USSR) and in 90ies (after the restoration of the state independence). In this article the course of the first nostrification was discussed. In Russian Empire there was no unified system of scientific degrees and existed four different practices: (1) university faculties (medicine excluded) had three steps: candidate (title of graduate), master (*lat. magister*) and doctor, (2) in medical faculties there were only two steps: doctor and doctor of medicine (*Dr.med.*), (3) for the faculties of veterinary science and pharmaceutics there were also two degrees: diploma and master (*lat. magister*), and (4) no degrees were proceeded in the technical institutions. The main problem of this nostrification was the rights of faculty members to professorship. The process was initiated at the Parliament of Latvia

during the discussions about the Constitution of the University in 1923. In the spring of 1923 councils of every faculty rechecked the rights of their professors and other academic staff to hold office.

VALDA OZOLIŅA

WOMEN IN THE UNIVERSITY OF LATVIA (1919–1940)

During the period (1919–1940) the University of Latvia has performed the roles of a centre controlling the Latvian science and education. The elaborated programs had been realised by the activities of women that were the staff members of the university. To the end of 1939 there were 12 faculties and the number of women increased up to 72. Many of them graduated the University of Latvia and higher institutions abroad, passed the qualification examinations and maintained a dissertation.

JĀNIS OZOLS

THE HONOUR COURT AT THE UNIVERSITY OF LATVIA AND ITS ACTIVITIES AT THE BEGINNING OF THE 20-IES DURING THE FIRST INDEPENDENCE OF LATVIA

The Honour Court at the University of Latvia was established alongside the opening of the university. The goal of the Honour Court was to study the conflicts arising among the staff members and their faults in ethics. The Council of the university elected seven members of the Honour Court yearly. The rector supervised the Court's work personally and it helped him to establish the rules of ethics at the university.

The Faculty of Agriculture had the most cases to examine. K.Krievs' case was introduced to trial in 1921; F.Kiglers' – 1922; R.Markaus-S.Grigorjevs' – 1924; K.Melders' – 1924; A.Kirhenšteins-J.Kupčs' – 1928; J.Apsītis' – 1928.

The Faculty of Medicine was related to a case of R.Adelheims in 1921; J.Alksnis-P.Sniķeris – 1922; E.Putniņš-P.Sniķeris – 1939; A.Bieziņš – 1942.

The Faculty of Chemistry was related to a case of A.Liepiņš-O.Lucs in 1932.

The Faculty of Mechanics was related to a case of A.Bankins in 1934. The student's F.Jēgermanis (1922) case was of great interest. This case is related to a Faculty of Philology and Philosophy and its trial at the Honour Court is considered to be illegal because of its disagreement with two criteria of the Court's statute, i.e. first of all the disobeyer of ethics

rules was a student but not a lecturer and secondly the Court was held without a quorum, only three members of the Court took part.

At present, after having passed 80 years we can conclude as follows – the student F.Jēgermanis was expelled from the university illegally.

LEONS GABRIELS TAIVANS

THE BEGINNING OF THE FACULTY OF THEOLOGY: THE EUROPEAN IDENTITY VS RUSSIAN TRADITION

Historically the most prominent universities of Europe grew out of cathedral schools and according to tradition even the new European universities create a Theological department as a part of its structure. This is not the case of Russia, where university of western type traditionally was considered a hostile institution, destroying the Orthodox faith and promoting foreign mentality and alien way of life. Nevertheless the necessity to modernise Russia forced Russian tsar Peter I (1672-1725) and his successors introduce western type of education in the country. In order to preserve the Russian population from “heretic” Protestant or Catholic religious influence, the religious instruction was separated from sciences, and the religious academies of Moscow, St. Petersburg, Kazan, ea. created. This separation became a 200-year old tradition when the University of Latvia was founded in 1919.

The westernised part of the Latvian intellectuals initiated the European structure of university, which included a Theological Faculty as one of the University's 12 departments. This idea was strongly opposed in the Parliament by the Social Democratic Party of Latvia and by a number of scholars as well. Generally the opposition is interpreted as a political engagement of social democrats, closely linked with Marxist Communist Party of Lenin's Russia. The author's argument is that the opposition to theology as a part of university education is an element of the Russian intellectual tradition of 18-19th centuries.

The restoration of the Faculty of Theology in the University of Latvia in 1990, when Latvia was still under Soviet Union's occupation, was the first challenge to the Russian tradition, strongly confirmed by Marxist atheist regime during 70 years. Recent history confirmed, that theological faculties were reinstated only in the established universities of the Baltic States, identifying themselves with the European tradition. It should be noted, that the rest of the former Soviet Union's established universities did not develop departments of religion as an established university structures like the University of Latvia did it.

IVETA KESTERE

LATVIAN FOLK UNIVERSITY. ITS' COOPERATION WITH THE UNIVERSITY OF LATVIA (1920 – 1940)

Latvian Folk University was founded a year after the University of Latvia – September 24, 1920. The main goal of Folk University was the increase the level of people cultural life, to make access to high school education for everyone. The academic personnel of the University of Latvia was widely involved in activities of Latvian Folk University as organizers of learning process and as lecturers. Many-sided faculties of Latvian Folk University offered knowledge of natural sciences, law, engineering, pedagogy, languages, art, etc. The Latvian Folk University was functioning for 20 years, on 1940 it was closed.

MĀRIS BALTIŅŠ

EDITING OF MEDICAL TEXTBOOKS IN LATVIA UNTIL 1944 AND THE PUBLISHING HOUSE OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

The shortage of the textbooks for students in Latvian was an important obstacle to organise normal study courses and to develop Latvian scientific terminology after the foundation of the University of Latvia. In 20ies and early 30ies most typical editing practices occurred (1) books directly published by the university, (2) books published with support of the Foundation of Culture of Latvia, (3) books and lecture notes published by the special commission of the Council of Students, (4) lecture notes published by different students' organisations or individually by some students, and (5) editions published under private initiative of professors or other academic staff. All the above-mentioned practices had quite a great financial risk and weren't stimulating for the writing of textbooks. In December 14, 1937, government adopted the law "On Publishing House of the University of Latvia". This law ensured regular financial support to publishing activities by the State Budget and guaranteed publication of academic textbooks of the University of Latvia. Totally, Publishing House of the University of Latvia issued 36 academic textbooks (32 of them had a serial number as textbooks of the University of Latvia).

ANDREJS BANKAVS

**LINGUISTS – HONORARY MEMBERS AND DOCTORS OF THE
UNIVERSITY OF LATVIA**

The article deals with linguists of different European countries who have become either honorary members or honorary doctors of the University of Latvia during the period from 1922 up to 2000. The author has highlighted their role and contribution to the development of various linguistics subbranches in the 20th century.

ILGA JANSONE

**SUBJECTIVE AND OBJECTIVE FORMATION FACTORS OF THE
LATVIAN LANGUAGE DEPOSITORY**

The article deals with the formation process of the Latvian Language Depository. The particular issue is based on the Council meeting protocols (1928-1934) of the Latvian Folklore Depository. As the most relevant objective factors in the process of the Depository formation are the following: firstly, a rapid increase in amount of linguistics researches and secondly, teaching of new specialists. The subjective factors are exemplified by discordances among the Council members of the Latvian Folklore Depository that led the Council to the alteration of its membership.

SOLVEIGA OZOLIŅA

**CONTRIBUTION OF THE UNIVERSITY OF LATVIA AND OTHER
EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS TO ENGLISH LANGUAGE
TEACHER TRAINING IN LATVIA (1920 - 1940)**

The article discusses peculiarities and problems of ELT training during the most prolific years of free Latvia. It follows the process of formation of a democratic education system and investigates the role of foreign languages in it. The study of archives and literature available concerning the teacher training at the University of Latvia, the Institute of English and colleges of education reveal progressive and challenging ideas that can enrich pre-service training of ELT professionals in the new millennium.

JĀNIS JANSONS

BEGINNING OF PHYSICS IN THE UNIVERSITY OF LATVIA

This paper is concerned with the review of the physics development in the University of Latvia mainly in the period of science foundation till approx. 1930. The following items are taken into account:

- Personalities who made the basis and soil for the physics development
- Foundation of the Institute of Physics
- Studies in physics and scientific research work

ANGELĪNA ZABELE

BRUNO DOSS – CONTRIBUTION TO GEOLOGY OF LATVIA

There are given short biographical facts about Karl Bruno Doss (1861-1919), Professor of the Riga Polytechnic Institution, German geologist. There is marked out his devotion for geology of Latvia: as a geology teacher, as an active participant of the Riga Natural Scientist's Association, many-sided geological studies and creation of large collections.

ARTURS EIŽENS ZALSTERS

THE LATVIAN UNIVERSITY AND THE BEGINNING OF LATVIAN HYDROLOGICAL SCIENCE

This article deals with the first (1919–1921) and the following years of Latvian hydrologic science. The founders of Latvian hydrologic science were: A. Vītols (the founder of the *psammo*-hydraulic), P. Stakle, H.Zakovskis, L. Slaucītājs, E. Jakobi, M. Wegners, V. Jungs and R.Knaps. The lecturers solved most problems and projects of the Latvian University. The most significant projects were connected with utilization of the Daugava water (the head of Daugavbūve). Dr. sc. *ing.*, professor Alfreds Vītols (1878–1945) has been carrying out (1934–1938) research in hydro-kinematic calculations for Ķegums Hydro Power Plant.

Latvian scholars of the University of Latvia participated actively in the work of international organizations as well as in international conferences on hydrologic fields. In 1926 the Latvian University initiated the I Baltic Sea Lands Conference on the Hydrology (I–BH) was held in Riga (II–BH, 1928, Tallinn; III–BH, 1930, Warsaw; IV–BH, 1933, Leningrad; V–BH, 1936, Helsinki, VI–BH, 1938, Berlin. Lübeck). The members of Latvian Committees of the World Energy Council were the professors of the Latvian University (A. Vītols and others).

The study of the history of hydrology in Latvia was based on the materials of the Latvian archive (LVVA).

GUNĀRS PREINBERGS

THE FOUNDATION OF THE FACULTY OF VETERINARY MEDICINE AT THE UNIVERSITY OF LATVIA (1919-1940)

The following Latvian specialists and teachers were invited to start the work at the Veterinary Institute of Terbata – professor E.Paukuls and professor L.Kundziņš; the best veterinary surgeons, the graduates of the above-mentioned institute – V.Brencens, R.Grapmanis, A.Pētersons, K.Kangro, J.Lūsis and others. Many specialists were invited from other European institutes as well. Years passed and the conviction to teach our Latvian specialists affirmed after having received the refusal from the foreigners and after the death of our native specialists – Dr.J.Lūsis and Dr.A.Pētersons.

Soon the following young specialists and in future professors started to work – P.Ozoliņš, J.Dzelde, M.Rolle, P.Apinis, M.Skudiņa, A.Vītums, Ā. Alksnis, B.Rudiks, O.Janovskis and others. After the World War II a part of them continued their work in speciality at the Faculty of Veterinary Medicine of the Academy of Agriculture, some of them became famous by their works in veterinary in emigration (A.Vītums, M.Rolle).

ANTONS VASIĻEVSKIS

FOREST SCIENCE IN LATVIA UP TO THE YEAR OF 1940

Forest research in Latvia's forests had already been carried out back in the 19th century. The scope of the research increased rapidly after the establishment of the Silviculture department at the Latvian University in 1920, the foundation of training and research forestry farm in 1922 as well as the foundation of forest research station in 1928. The first researchers were teachers of silviculture, who were educated at the institutions of higher learning of Russia and Germany. The next generation of scientists were from the graduates of Silviculture department, who started to work at the Latvian University and forest research station. The staff members of the local authorities and forest administration were also engaged in forest research. The information on the results of the research was published in the publications of the forest branch. Up to the year 1940 the first doctors' theses were written and defended and the first honorary doctoral degrees were awarded.

ILGARS GROSVALDS, ULDIS ALKSNIS
THE LIFE, WORK AND PERSONALITY OF PROFESSOR MĀRTIŅŠ
PRĪMANIS

Mārtiņš Prīmanis (1878–1950) was graduated the Faculty of Chemistry of Riga Polytechnic Institute (1908) and has worked in several industrial enterprises (1908–1918). From 1919 he has been the lecturer on the technology of inorganic chemistry at the University of Latvia and the rector of it (1937–40 and 1942–44, correspondingly). He has an important role in the development of the chemical industry of Latvia and in the investigation of brown coal of Meldzere. He has been taking an active part in the improvement of the preservation of Latvian education system during the German occupation.

INGRĪDA IENIŅA
PROFESSOR OF MATHEMATICS ARVĪDS LŪSIS (1900-1969) AND
HIS PEDAGOGICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES

Professor Arvīds Lūsis was one of the first mathematicians who got an education in his native language. He graduated the University of Latvia in 1924 and from 1928 until his death in 1969 spent all his working life lecturing at the same university. From 1923 to 1934 he was teaching also at the Teachers Training Institute in Jelgava, but from 1946 to 1950 he was the chairman of the department of Research Institute of Physics and Mathematics of the Academy of Science. His lectures were formed in 11 textbooks, but his research was on differential and integral equations and history of mathematics in Latvia. After his death in 1969 Arvīds Lūsis was awarded with the title of the Honoured Science and Techniques Worker.

VIJA APINĒTE
NICOLAY KOCHANOVSKY (1870–1966)

In November 22, 2000 we were reminiscing the 130th birthday of Nicolay Kochanovsky. He was born in Tulchina, Podolia. He started his education in the gymnasium of Nemirovo, and finished it with a golden medal. After he entered Law Faculty of the University of St. Petersburg, he graduated it with a high-class diploma, and became a stipendiary of the Chair of Political Economy. Soon appeared his first publications: about financial system of Germany, turnover of paper money, about a set of laws on economics, and literature in this sphere in Russia. The young

economist continued his studies also at the universities of Berlin and Munich.

In November 7, 1900 he was nominated as an associate professor of Eastern Institute in Vladivostok. In that time he published his works about economics of Japan, and land property rights and agriculture in China. From March 16, 1914 he was an acting professor in this institution, after 2 years – a professor. In 1916 N. Kochanovsky presented his dissertation at University of Tomsk for an academic degree of Master of Political Economy and Statistics. In 1921 he held a post of Dean of Faculty of Law and Economics at the Eastern Institute, delivered lectures in theory and history of political economics, and other subjects.

When Vladivostok was captured by bolsheviks at the end of 1922, Nicolay Kochanovsky as a market economy-oriented economist was dismissed from Dean's post, his title of professor was nullified. Nicolay Kochanovsky left for Latvia, and there he was elected as a private associated professor at the Chair of Political Economy of Faculty of Economics of the University of Latvia in February 12, 1924. He lectured about theory and history of political economy, wrote a book about labour and its productivity. He retired in 1929. Since then he lived some time in USA, after words he returned to Latvia.

At the beginning of the 60-ties the scientist lived in outskirts of Riga, later on he moved to old people home till his death in January 9, 1966. He was buried in Riga, Kalna Graveyard.

In 1961 the Library of the University of Latvia received his gift of 2123 books, what formed a separate stock. There is literature published in the XIX-XX centuries on economics, statistics, orientalistic, linguistic, world classics, etc. in various languages. 700 books are marked with a personal stamp of n. Kochanovsky. This fund has a great value relating to the history of civilization.

ILGARS GROSVALDS, IMANTS MEIROVICS, ULDIS ALKSNIS FROM THE MUSEUM OF TECHNOLOGY AND THE SCIENCE OF MERCHANDISE TILL THE MUSEUM OF THE HISTORY OF CHEMISTRY

The Museum of the History of Chemistry was inaugurated on May 27, 1975 in the study of the former professor G. Vanags. At present the exhibits of the museum are displayed in 6 rooms. The museum has been visited by more than 30.000 schoolchildren, students and other interested persons from 15 countries. The employers of the museum have published 80 scientific works and 237 works in the field of popular science.

VIJA HODIREVA **THE MUSEUM OF GEOLOGY – TRADITIONS AND OPPORTUNITIES**

The multifunctional character of museum work today has to be emphasized by national programmes. In order to make it notable and active museums' contribution to society, co-operation of museum and education systems – school, higher school and life long learning should be regarded as a priority. One of the premises on the state development is an international competitive higher education. For nowadays Latvia it is very important to move to a highly educated society through education. The next examples will be based on practise in Museum of Geology concerning only one aspect of museum work. This specific and interesting museum has a very successful experience in participation in different levels of education. The main part of the visitors (except students) of exhibitions of the museum is children at 10–18 of age. Museum is ready to offer lessons or thematic excursions in museum that are to be complied with school programs (geography, chemistry, biology and other). Scientific and technology culture have to be acquired at school. Museum of Geology of the University of Latvia has to think how to become more reachable, opened and known to society.

MUDĪTE RUDZĪTE **HISTORICAL MATERIALS OF LATVIAN MALACO-FAUNA IN THE LOCAL AND FOREIGN MUSEUMS**

The information on Latvian malaco-fauna – history of investigations, collections and samples not only from museums in Latvia, but also from Germany, Sweden, Estonia and Lithuania is given in this article. The oldest known specimens are snail shells in Berlin museum of Zoology, sampled in the 40ies of 19th century by A.Schmidt. The pearls and pearl-mussels are 1st mentioned in “*Scriptores rerum Livonicarum II*”, written by Dionisius Fabricius in 1612. There are 6 historical malacological collections investigated: in Zoological Museums of the University of Latvia, Geological Museums of the University of Latvia, Museums of Natural History of Latvia, Stockholm State Museum. The largest collection of Latvian molluscs is sampled by Haralds Petersons in 20-30-ties of the XX century. This collection is in the Zoological Museum of the University of Latvia. One the most significant contributors to investigation of Latvia's malaco-fauna has been H.Schlesch, although some aspects of his relationships with colleagues. f.

l. members of Naturforscher-Verein zu Riga, remained unclear. Collection of freshwater pearl mussels *Margaritifera margaritifera* hold in Zoological Museum of the University of Latvia sampled by R.Kampe is the most important for science. The number of investigators, publications and collections has increased during the last 3 centuries. The research of malacofauna diversity and ecology is still continuing in the Zoological Museum of the University of Latvia, Museum of Natural History of Latvia, Biological Institute of the University of Latvia, Latvian Fund of Nature and Latvian Society of Malacologists.

ARNIS VIKSNA

MEDICINE MUSEUMS AT THE UNIVERSITY OF LATVIA

The facts and data are collected about several museums like – Anatomy Museum of the Faculty of Medicine of the University of Latvia (founded in 1920); Museum of Pathology anatomy (1921); Museum of Court Medicine (1923); Museum of Stomatology (unsuccessful foundation); Museum of Neurology (existed from 1940 till 1951); Museum of Surgery (1929); Museum of the History of Medicine (1944; on its base the State Museum of the History of Medicine named after Pauls Stradiņš was founded in 1957); Museum of Pharmacy at the Faculty of Chemistry (1939; joined to the Museum of the History of Medicine in 1950). The Museum of Anatomy and Embryology was founded in 2001 after the renovation of the Faculty of Medicine at the University of Latvia.

It is stressed in the article about the role of the above-mentioned museums in the circle of the museums of medicine in Latvia.

ANDREJS SKUJA

THE MUSEUM OF COMPUTING TECHNIQUE AND COMPUTER SCIENCE

This paper describes the situation in the field of application of electronic computers in Latvia, which led in 1984 to the creation of the Museum of Computing Technique and Computer Science in Riga (now a division of the Museum of the History of Sciences and Technique of the University of Latvia), as well the further development and the actual state of funds of this museum – one of the very few of this kind in the world. Its main exhibition depicts briefly (mainly for educational purposes) the

history of automatic computing, while a number of different continuously broadening collections try to conserve a maximum of witnesses concerning the introduction of modern computer technologies and the development of computer science in Latvia since the late 1950s.

Autori

Uldis **Aiksnis** (1934), *Dr. chem.*, LU docents, Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja līdzstrādnieks

Vija **Apinīte** (1946), LU Bibliotēkas bibliotekāre

Māris **Baltiņš** (1958), *Dr. habil. med.*, LU Medicīnas fakultātes profesors, LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja direktors

Andrejs **Bankavs** (1945), *Dr. habil. philol.*, LU Moderno valodu fakultātes Romānistikas nodaļas vadītājs, profesors

Ilgars **Grosvalds** (1927), *Dr. sc. ing.*, Latvijas Ķīmijas vēstures muzeja vadītājs

Ingrīda **Henīna** (1946), I.ZA un I.U Matemātikas institūta asistente

Vija **Hodīreva** (1952), *Dr. geol.*, I.U Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultātes docente, I.U Ģeoloģijas muzeja vadītāja

Ilga **Jansone** (1958), *Dr. habil. philol.*, I.U Latviešu valodas institūta direktora vietniece

Jānis **Jansons** (1944), LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja fondu glabātājs

Iveta **Ķestere** (1960), *Dr. paed.*, I.U Pedagoģijas un psiholoģijas institūta docente

Imants **Meirovics** (1930), *Dr. chem.*, RTU Materiālzinātnes un lietišķās ķīmijas fakultātes profesors

Irēna **Ondzule** (1954), LU Zinātņu un tehnikas vēstures muzeja direktora vietniece, LU Vēstures muzeja vadītāja

Solveiga **Ozoliņa** (1948), *Dr. paed.*, LU Moderno valodu fakultātes asociētā profese

Valda **Ozoliņa** (1940), *Dr. chem.*, DPU docente.

Jānis **Ozols** (1924), *Dr. habil. sc. ing.*, I.LMZA goda loceklis, LLU emeritēts profesors

Gunārs **Preinbergs** (1931), *Dr. med. vet.*, LLU emeritēts docents

Mudīte **Rudzīte** (1960), I.U Zooloģijas muzeja fondu glabātāja

Andrejs **Skuja** (1932), I.U Skaitļošanas tehnikas un informātikas muzeja vadītājs

Leons Gabriels **Taivans** (1944), *Dr. habil. theol.*, LU Teoloģijas fakultātes profesors

Antons **Vasiļevskis** (1930), *Dr. sc. ing.*, LLU emeritēts docents

Arnis **Vīksna** (1942), *Dr. med.*, I.ZA korespondētājloceklis, LU Medicīnas fakultātes profesors

Angelīna **Zabele** (1950), *Mag. geol.*, LU Ģeoloģijas institūta asistente

Juris **Zaķis** (1936), *Dr. habil. phys.*, I.ZA akadēmiķis, I.U Vides zinātnes un pārvaldības institūta profesors

Arturs Eižens **Zalsters** (1922), *Mag. sc. ing., Mag. art.*, pensionēts inženieris

Alīda **Zigmunde** (1960), RTU Vēstures muzeja vadītāja

